

ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย
The Construction of Peasants' Knowledge for Existence in Modern Society

อำนาจชัย สุวรรณราช
Annatchai Suwanrach

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Master of Arts in Human and Social Development
Prince of Songkla University

2555

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์ ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย
ผู้เขียน นายอำนาจชัย สุวรรณราช
สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

คณะกรรมการสอบ

.....
(ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ)

.....ประธานกรรมการ
(ดร.ฉัตรวรัญ องค์กรสิงห์)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

.....กรรมการ
(ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ)

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสังการ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสังการ)

.....กรรมการ
(ดร.สุรพงษ์ ยี่มละมัย)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฉันท ชาติทอง)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับ
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม

.....
(ศาสตราจารย์ ดร.อมรรัตน์ พงศ์คารา)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์ ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย
ผู้เขียน อานาจชัย สุวรรณราช
สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม
ปีการศึกษา 2554

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ มุ่งวิเคราะห์กระบวนการสร้างความรู้และภาคปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนา พร้อมทั้งผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะ ตำแหน่งของชาวนาในชุมชนและผลที่ทำให้เกิดการปะทะประสานกับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย โดยอาศัยแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) เพื่อสะท้อนการจัดระเบียบให้กับสรรพสิ่ง (Order of thing)

การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมทันสมัยที่แยกส่วนการทำงานออกจากวิถีการดำเนินชีวิต ส่งผลให้ชาวนาปรับเปลี่ยนแผนการผลิตไปสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยอาศัยความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่เป็นความรู้สำเร็จรูปผ่านการใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้น เครื่องจักร ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ และด้วยอำนาจของความรู้นี้ทำให้ชาวนากลายเป็นผู้บริโภคความรู้ที่ต้องพึ่งพาความรู้จากผู้เชี่ยวชาญภายนอก

การดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัยเกิดจากการปรับเปลี่ยนฐานะ ตำแหน่งของชาวนาจากการเป็นผู้บริโภคความรู้ไปสู่การเป็นผู้สร้างความรู้ โดยมองการทำงานในความหมายที่หลากหลายและเชื่อมโยงกัน ทั้งที่เป็นรายได้ หลักประกันการบริโภค และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน อันนำไปสู่ปฏิบัติสร้างความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านที่สอดคล้องกับเป้าหมายและระบบนิเวศ การตรึงความรู้ให้ดำรงอยู่ในวิถีการผลิตผ่านงานประเพณีกวนข้าวยาคุและการดำข้าวเม่าที่เป็นกฎระเบียบ (Disciplines) ของชุมชน รวมทั้งการทำแปลงนารวมและกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เป็นการผลิตซ้ำและขยายผลความรู้ผ่านเครือข่ายชาวนาซึ่งเป็นสถาบัน (Institution) ของชาวนาในชุมชน

Thesis Title The Construction of Peasants' Knowledge for Existence in Modern Society
Author Mr. Amnatchai Suwanrach
Major Program Human and Social Development
Academic Year 2011

ABSTRACT

This aims of this study were: to analyze the knowledge construction process, peasants' knowledge construction practice, the effects of knowledge on peasants' position in the community and the effects that cause collision coordinates of knowledge in modern agriculture through discourse analysis in order to reflect the order of things.

The change to modern society that separated rice farming from the way of living had caused peasants to adjust their production pattern to commercial production using knowledge of modern agriculture that was readymade knowledge in which the short-season rice crop, machines, chemical fertilizers and chemicals were used. As a result of the power of this knowledge, peasants had become knowledge consumers who had to depend on knowledge from external experts.

The existence of peasants in modern society emerged from the change of their position from knowledge consumers to knowledge constructors looking at rice farming as having many connected meanings such as in terms of income; consumption security; good relationships in the community leading to the construction of the native rice farming knowledge that was in harmony with the target and ecosystem; and retention of knowledge through the traditions of Khao Yaku making and Khao Mao husking that had been community disciplines, as well as the communal system of rice farming and the native rice grains fund which had been knowledge reproduction and extension through the peasant network that was the peasant institution in the community.

กิตติกรรมประกาศ

บนเส้นทางการเรียนรู้ในพัฒนามนุษย์และสังคม ทำให้ผู้วิจัยได้รับรู้ในสิ่งที่สำคัญยิ่งคือ แสงสว่างแห่งปัญญา อันเป็นแสงสว่างที่ช่วยนำทางให้ผู้วิจัยก้าวเดินสู่งานวิชาการที่มีคุณภาพและคุณธรรม ผู้วิจัยขอขอบคุณรศ.ดร.วันชัย ธรรมสังการและคณาจารย์ทุกท่านที่ได้แบ่งปันประสบการณ์และถ่ายทอดความรู้แก่ผู้วิจัยและเพื่อนๆชาวพัฒนามนุษย์และสังคมทุกคน

ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.ฉัตรวรัญ องค์กรสิงห์ ดร.สุรพงษ์ ยิ้มละมัยและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฉันท ชาติทองที่กรุณาเติมเต็มทางวิชาการให้แก่งานวิจัยชิ้นนี้และขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญและ รศ.ดร.วันชัย ธรรมสังการ ที่คอยชี้แนะให้คำปรึกษาจนงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้

สุดท้ายขอขอบคุณกำลังใจจากพี่เอกชัย พี่สามารถและทุกกำลังใจจากเพื่อนพี่น้องเครือข่ายเกษตรและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนทุกท่านที่อยู่เคียงข้างกันเสมอ และผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพ่อแม่และน้องๆสำหรับแรงใจและความเชื่อมั่นที่มีต่อตัวผู้วิจัยตลอดมา

อำนาจชัย สุวรรณราช

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(3)
ABSTRACT.....	(4)
กิตติกรรมประกาศ.....	(5)
สารบัญ.....	(6)
รายการตาราง.....	(8)
รายการภาพประกอบ.....	(9)
บทที่ 1 บทนำ	
ความสำคัญและที่มาของการวิจัย.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	3
คำถามการวิจัย.....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	4
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และกรอบแนวคิดการวิจัย	
2.1 การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตของชาวนา.....	5
2.1.1 การดำรงชีวิตของชาวนาที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง.....	6
2.1.2 การสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา.....	10
1) ความรู้ในการเลือกฟืนนาและการเตรียมดิน.....	11
2) ความรู้ในการเตรียมพันธุ์ข้าวและการเพาะปลูก.....	13
3) ความรู้ในการดูแลรักษาข้าว.....	17
4) ความรู้ในการเก็บเกี่ยวและการใช้ประโยชน์.....	18
2.2 การก่อรูปและนำเข้าสู่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน.....	23
2.2.1 การก่อรูปความรู้การเกษตรแผนใหม่ภายใต้ฐานคิดความทันสมัย.....	24
2.2.2 อานาจความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนา.....	31
1) การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต.....	32

สารบัญ (ต่อ)

2) การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์.....	37
2.3 ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย.....	43
2.3.1 การพัฒนาระบบการทำนาและพันธุ์ข้าวชุมชน.....	49
2.3.2 การพัฒนากลไกชุมชนที่สร้างพลังต่อรองในระบบกลไกตลาด.....	53
2.3.3 การปรับสู่ระบบการผลิตที่หลากหลาย.....	55
2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	58
บทที่ 3 วิธีวิทยาการวิจัย	
3.1 สนามการวิจัยและการเข้าสู่สนามการวิจัย.....	60
3.2 การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล.....	61
3.3 การเสนอรายงานการวิจัย.....	65
บทที่ 4 การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา	
4.1 การดำรงชีวิตของชาวนาที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคม.....	67
4.2 ชาวนาผู้สร้างสรรค์ความรู้จากการสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง.....	71
บทที่ 5 การก่อรูปและนำเข้าความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน	
5.1 การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน.....	84
5.2 อำนาจความรู้ในการแยกตัวชาวนาจากสรรพสิ่งในสังคม.....	92
บทที่ 6 ปฏิบัติการสร้างความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัย	
6.1 ความหมายการทำนาในโลกทัศน์ของชาวนา.....	101
6.2 นาข้าวพื้นบ้านความรู้ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ.....	105
6.3 งานประเพณีชาวนา : ปฏิบัติการตรึงความรู้นาข้าวพื้นบ้านในวิถีการผลิต.....	113
6.4 เครือข่ายชาวนา : สถาบันที่ผลิตซ้ำและขยายผลความรู้นาข้าวพื้นบ้าน.....	119
บทที่ 7 การปรับเปลี่ยนฐานะ ตำแหน่งชาวนาจากผู้บริโภครู้สู่ผู้สร้างความรู้.....	129
บรรณานุกรม.....	140
ภาคผนวก.....	146
ประวัติผู้เขียน.....	152

รายการตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะที่สำคัญของผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	63
---	----

รายการภาพประกอบ

	หน้า
ภาพที่ 1 การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน.....	91
ภาพที่ 2 อำนาจความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงการทำงานของคน.....	98
ภาพที่ 3 กิจกรรมการกวนข้าวยาสูบ.....	115
ภาพที่ 4 กิจกรรมการตำข้าวเม่า.....	117
ภาพที่ 5 แสดงแปลงนารวมข้าวพื้นบ้าน.....	122
ภาพที่ 6 กิจกรรมลงเยี่ยมแปลงนาข้าวพื้นบ้าน.....	123
ภาพที่ 7 แสดงการดำเนินงานกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน.....	124
ภาพที่ 8 กิจกรรมบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน.....	125
ภาพที่ 9 กิจกรรมออกปาก ถิ่นนาวน ข้าวพื้นบ้าน สืบสานวิถีนา.....	126

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

ในอดีตชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งและสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านต้องเรียนรู้ที่จะจัดความสัมพันธ์เพื่อการอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติด้วยความตระหนักรู้ว่าตนเองอยู่ในระบบธรรมชาติเช่นเดียวกันกับสรรพสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และด้วยความเชื่อดังกล่าวชาวบ้านในชุมชนจึงเรียนรู้จากวิถีธรรมชาติและสร้างความรู้ขึ้นมาเพื่อรับใช้ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในการทำมาหากิน ความรู้ที่สร้างสรรค์การอยู่ร่วมกันในสังคม รวมทั้งความรู้ที่แสดงถึงการเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ ขณะที่การทำนาถือเป็นการผลิตที่สำคัญของชุมชน ทำให้ชาวนาเรียนรู้ในการพัฒนาระบบการทำนาให้สอดคล้องกับหลากหลายของธรรมชาติซึ่งการเรียนรู้ของชาวนาดังกล่าวได้นำสู่การสร้างความรู้ในการทำนาที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นาดอน นากลาง และนาลึก หรือการวางแผนการปลูกข้าวให้สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาล ขณะเดียวกันการทำนามีไขได้เพียงแค่ข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนในชุมชน หากแต่ยังเป็นที่มาของระบบความสัมพันธ์และวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน และสิ่งที่สำคัญคือชาวนาสามารถสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงความรู้การทำนาได้อย่างอิสระ นั่นหมายถึงความมีสถานะการเป็นผู้สร้างความรู้ของชาวนาและเป็นความรู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวนาในสังคม

กระบวนการพัฒนาประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงไป นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่เริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อันเป็นแผนพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากรายงานวิจัยเรื่องโครงการพัฒนาการรัฐสำหรับประเทศไทยโดยคณะที่ปรึกษานานาชาติโลก ซึ่งได้ทำให้ฐานคิดการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดังกล่าวมุ่งสู่เป้าหมายการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ในชุมชนมาใช้เป็นพื้นฐานรองรับการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรมที่เชื่อว่าจะนำไปสู่การเพิ่มรายได้ของประเทศ ซึ่งสามารถทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตและประชาชนมั่งคั่ง ซึ่งกระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ดำเนินการก่อตั้งสถาบัน องค์กรต่างๆ รวมทั้งการจัดทำนโยบายและโครงการขึ้นมาเพื่อผนวกชุมชนเข้าสู่กระบวนการพัฒนา ซึ่งนโยบายและโครงการที่สำคัญได้แก่ การจัดระบบศึกษาใน โรงเรียน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่น ถนน ไฟฟ้า เขื่อน และประปา การกระตุ้นการบริโภคสินค้าและวัฒนธรรมสมัยใหม่และที่สำคัญการนำความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้ามาเพิ่มประสิทธิภาพการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาที่เป็นรากฐานชีวิตของคนในชุมชนชนบท

การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน มีกระบวนการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ และเชื่อมโยงกัน นับตั้งแต่การจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวเพื่อทำหน้าที่พัฒนาพันธุ์ข้าวใหม่ที่มีคุณลักษณะ อายุเก็บเกี่ยวสั้นและให้ผลผลิตสูง จากนั้นก็มีสำนักงานเกษตรที่มีเจ้าหน้าที่เกษตรดำเนินการส่งเสริมการใช้พันธุ์ข้าวใหม่นี้ให้แก่ชาวนาในชุมชน ผ่านการจัดตั้งกลุ่มชาวนาในชุมชนและทำการฝึกอบรม การทำนาแบบใหม่และการทำแปลงนาสาธิตในชุมชน รวมทั้งการอำนวยความสะดวกด้านเงินทุน ให้แก่ชาวนาผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ โดยที่ชาวนาสามารถนำโฉนดที่ดินสำหรับ ค้ำประกันเงินกู้เพื่อซื้อปัจจัยการผลิตได้อย่างสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ทั้งนี้การส่งเสริมการทำนา องค์กรนโยบายและ โครงการภาครัฐดังกล่าว ได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้มีการทำนา โดยใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ ทั้งการใช้เครื่องจักรกลเกษตร การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดวัชพืช อย่างแพร่หลาย นั่นหมายความว่าความเป็นสถาบัน (Institution) และนโยบายภาครัฐ (Governmentality) ที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นมาเฉพาะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความจริงให้กับความรู้การเกษตรแผนใหม่ ว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคมสมัยใหม่

แบบแผนการทำนาโดยใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่สามารถเพิ่มผลผลิตต่อไร่ที่แตกต่าง จากการทำนาแบบเดิม โดยเฉพาะการทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นและการมีรายได้มากขึ้น หากแต่การทำนานี้ ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตหลายอย่างที่เชื่อมโยงกันทั้งพันธุ์ข้าว เครื่องจักร ปุ๋ยเคมี และสารเคมีต่างๆ และการที่ชาวนาไม่สามารถผลิตปัจจัยการผลิตนี้ได้เอง รวมทั้งไม่สามารถแยกส่วนปัจจัยการผลิต ได้ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตเหล่านี้ นั่นหมายความว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่ ได้เปลี่ยนผ่าน ฐานะชาวนาจากเป็นผู้สร้างความรู้กลับกลายเป็นผู้บริโภคความรู้และพึ่งพิงความรู้การทำนาจากภายนอก ในขณะที่วิถีการผลิตที่เร่งรีบได้ส่งผลทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มเหินห่างกัน เนื่องจากชาวนา ต่างก็ต้องเร่งทำการผลิตในพื้นที่นาของตนเอง ทำให้มีเวลาว่างในการพูดคุยกับเพื่อนบ้านน้อยลง ขณะที่ การช่วยเหลือแบ่งปันของชาวนาในชุมชนลดน้อยลง ไปเช่นกัน ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของความรู้ การเกษตรแผนใหม่ในวิถีชีวิตของชาวนาในชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของอำนาจ และความรู้ โดยที่อำนาจของความรู้มิใช่เป็นอำนาจที่ในรูปแบบที่ใช้การบังคับให้ต้องปฏิบัติตาม อย่างตรงไปตรงมา แต่อำนาจดังกล่าวคือการสร้างกฎเกณฑ์แบบแผนการทำนาที่มีลักษณะเฉพาะ และชาวนาต้องดำเนินการตามแบบแผนความรู้ดังกล่าว นั่นคือแบบแผนทำนาของชาวนาถูกควบคุม และกำหนดโดยความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมา หรือกล่าวอีกนัยยะว่าแบบแผนความรู้เฉพาะเหล่านี้ได้รับความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุมจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกับเงื่อนไข ที่ความรู้ที่กำหนด

แม้ว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่จะสามารถสร้างความชอบธรรมและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง การผลิตและวิถีชีวิตของชาวนา หากแต่ภายใต้สภาวะดังกล่าวความรู้การเกษตรแผนใหม่มิได้ทำให้

ศักยภาพการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของชวานาสถูกลื่นไป ชวานาในหลายชุมชนได้พยายามสร้างการเรียนรู้ และค้นหาทางเลือกของตนเอง โดยเฉพาะการผสมผสานความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ ที่ก่อเกิดเป็น ความรู้แบบแผนการทำงานที่ตอบสนองต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้การเรียนรู้ของชวานาในชุมชนดังกล่าวเป็นกระบวนการในการจัดระเบียบ ให้กับสรรพสิ่ง (Order of thing) ที่นำไปสู่การสร้างกฎระเบียบขึ้นมาชุดหนึ่งในการกำหนดแบบแผนการผลิต และการดำเนินชีวิตของชวานาที่ทำให้สามารถดำรงอยู่สังคมได้ โดยกฎระเบียบดังกล่าวได้รับการขัดเกลา ในรูปแบบของความรู้อันเป็นความรู้ที่อาศัยความเป็นสหวิทยา (Interdisciplinary) ในแง่มุมมิติที่หลากหลาย

ในการวิจัยนี้ได้เลือกพื้นที่ชุมชนท่าช้างซึ่งเป็นชุมชนที่มีประวัติการทำงานมายาวนาน และการทำนา มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ในขณะที่ชวานามีการสะสม ประสบการณ์และพัฒนาการทำงานที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสอดคล้องกับเป้าหมายการดำรงชีวิต ชวานาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยการมองการทำงานในความหมายที่หลากหลายและเชื่อมโยงกันอันนำไปสู่ การสร้างแบบแผนความรู้การทำงานที่สอดคล้องกับระบบนิเวศและดำเนินการต่อยุ่และตรงความรู้ ที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชวานาผ่านความเป็นสถาบัน (Institution) และกฎระเบียบชุมชน (Disciplines) ในการสร้างความจริงให้กับความรู้ดังกล่าวว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพ ความเป็นจริงในสังคมทันสมัยและทำให้ความรู้ดังกล่าวถูกนำไปปฏิบัติในวิถีการดำเนินชีวิตของชวานา

การวิจัยครั้งนี้อาศัยแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) อันเป็นการสืบค้น ถึงกระบวนการและขั้นตอนในการสร้างเอกลักษณ์ ความหมายให้สรรพสิ่งในสังคม ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ ให้เห็นกระบวนการสร้างกฎเกณฑ์แบบแผนการทำงานที่ทำให้ชวานาสามารถดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย โดยดำเนินการผ่านการวิเคราะห์กระบวนการสร้างความรู้และภาคปฏิบัติในการสร้างความรู้ของชวานา รวมทั้งผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะของชวานาในชุมชนและการปะทะกับความรู้การเกษตรแผนใหม่ ในสังคมทันสมัย เพื่อที่จะคลี่คลายให้เห็นถึงพลวัตการสร้างความรู้ของชวานาที่ทำให้ชวานาสามารถ ดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างความรู้ของชวานาและภาคปฏิบัติ ในการสร้างความรู้ของชวานา พร้อมทั้งวิเคราะห์ผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะ ตำแหน่ง ของชวานาในชุมชนและผลที่ทำให้เกิดการปะทะ ประสานกับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย

คำถามการวิจัย

กระบวนการสร้างความรู้ของชาวนาเป็นอย่างไร มีภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนาอย่างไร การสร้างความรู้ส่งผลต่อฐานะ ตำแหน่งของชาวนาในชุมชนอย่างไร รวมทั้งผลที่ทำให้เกิดการปะทะ ประสานกับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้นำเสนอให้เห็นกระบวนการสร้างความรู้และภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนาในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตการสร้างความรู้ที่นำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์แบบแผนการทำนาและการดำเนินชีวิตที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการอยู่รอดในสังคมที่เปลี่ยนแปลง รวมทั้งชี้ชัดถึงฐานะความเป็นผู้สร้างความรู้ที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวนา ซึ่งการวิจัยนี้จะเปิดมุมมองต่อชาวนาในฐานะที่เป็นผู้สร้างความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลงและการมองชาวนาในฐานะผู้สร้างความรู้จะทำให้สามารถเข้าใจเป้าหมาย สภาพปัญหาและความต้องการของชาวนาในชุมชนได้มากขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อการกำหนดแนวนโยบายและโครงการต่างๆให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาได้อย่างแท้จริง

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และกรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างความรู้ชานาและภาคปฏิบัติกรในการสร้างความรู้ของชานา พร้อมทั้งวิเคราะห์ผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะ ตำแหน่งของชานาในชุมชนและผลที่ทำให้เกิดการปะทะ ประสาน กับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการวิเคราะห์และคลี่คลายเพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษา โดยการนำเสนอแนวคิด ทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานสำหรับการวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดพื้นฐาน คือ

2.1 การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตของชานา เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความรู้ที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชานา อันเป็นปฏิบัติการสร้างความรู้ที่อยู่ภายใต้ทัศนะที่เชื่อว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งและสัมพันธ์กับธรรมชาติ จึงทำให้ชานาต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ และนำมาซึ่งการสร้างความรู้ที่สอดคล้องการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมธรรมชาติและเป้าหมายการดำรงอยู่ของชานาในชุมชน

2.2 การก่อรูปและนำเข้าความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน เป็นการนำเสนอการก่อรูปของความรู้การเกษตรแผนใหม่ อันเป็นความรู้การเกษตรกระแสหลักที่เป็นผลผลิตจากการเปลี่ยนแปลงความรู้ระบบเกษตรกรรมในประเทศตะวันตกและคลี่คลายชี้ให้เห็นถึงฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังความรู้ดังกล่าวรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตชานา

2.3 ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชานาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย เป็นการนำเสนอและคลี่คลายให้เห็นถึงการเรียนรู้ในมิติต่างๆของชานาเพื่อพลิกฟื้นวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตที่ทำให้ชานาสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมทันสมัย

2.1 การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตของชานา

การดำเนินชีวิตและพฤติกรรมกรเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของชานาบ้านในชุมชน มิใช่เกิดขึ้นอย่างอิสระ ไร้ซึ่งความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นหรือบริบทแวดล้อม หากแต่การดำเนินชีวิตของชานาบ้านในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับระบบความคิด (Concept) ค่านิยม (Values) และความเข้าใจรับรู้ (Perception) ที่ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนะเฉพาะแบบหนึ่งและมีความสำคัญในฐานะที่เป็นทัศนะแม่บทที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติอื่นๆ (สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทร 2548, 29-32) ซึ่งทัศนะแม่บทนี้คือทัศนะที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งทั้งเรื่องของมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ

ก่อนที่จะมีการพัฒนาสู่สังคมทันสมัยนั้น ชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติและสัมพันธ์กับธรรมชาติหรือสิ่งสูงสุดอื่น (ผี เทวดา พระเจ้า) และเชื่อว่าชาวบ้านเป็นเพียงผู้ที่มาขอใช้ทรัพยากรนี้ในการดำรงชีวิต มิใช่เป็นเจ้าของหากแต่เป็นสมบัติร่วมของสรรพสิ่งทั้งหมด ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนจึงต้องเรียนรู้ที่จะจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งสูงสุดด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน นั่นทำให้การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเหล่านั้นจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการดูแลรักษาและการเอื้อเพื่อแบ่งปันให้กันและกัน (อรศรี งามวิทยาพงศ์ 2549, 6 ; อรุณา เจริญรัต 2546, 75) ดังเช่นทัศนคติที่ว่า “ต้นไม้และมนุษย์มีความสัมพันธ์กัน ต้นไม้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่และทำหน้าที่ดูแลรักษาและวิญญูณของมนุษย์ เมื่อมีเด็กเกิดใหม่ในหมู่บ้านจะมีการนำเอาสายรกของเด็กใส่ในกระบอกไม้ไผ่และแขวนไว้กับต้นไม้ใหญ่ใกล้บ้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ขวัญและวิญญูณของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ นั่นจึงไม่มีใครคิดที่จะตัดหรือทำลายต้นไม้ดังกล่าว” (เพ็ญสิริ จีระเดชากุล, พนารัช ปรีดากรณ์ และพรใจ ลีทองอิน 2550, 158)

การที่ชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติและมีความสัมพันธ์อยู่กับสรรพสิ่งในธรรมชาติ ทำให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ โดยชาวบ้านเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันและการเลือกใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน ความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากชาวบ้านในชุมชนจึงเป็นความรู้ที่เกิดจากการสังเกต การลองผิดลองถูก ผ่านการทดลองทำซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่าจนกระทั่งสามารถตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้านในสังคมได้

2.1.1 การดำรงชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง

สรรพสิ่งในโลกมีความเชื่อมโยงและพึ่งพาอาศัยกันและการที่ชาวบ้านเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติ จึงทำให้ในวิถีการดำรงชีวิตประจำวันต้องเรียนรู้และสัมพันธ์กับความหลากหลายของธรรมชาติเหล่านั้น เพื่อสร้างหลักประกันให้กับสมาชิกในครอบครัวในการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องลงตัว

ด้วยความหลากหลายของธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านจึงเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติในลักษณะที่ต่างกันไป ดังเช่น หากสภาพพื้นที่ชุมชนที่อยู่ในที่สูงและมีพื้นที่ราบน้อย ดังเช่น ชุมชนในภาคเหนือชาวบ้านจะเลือกวิธีการปลูกข้าวไร่ ซึ่งจะเริ่มลงมือปลูกข้าวในช่วงเดือนแปดเหนือ (พฤษภาคม) จากนั้นประมาณเดือนยี่เหนือ (พฤศจิกายน) ก็สามารถเริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ (นภาพรณี หะวานนท์และพิศมัย รัตนโรจน์สกุล 2548, 42) แต่หากเป็นพื้นที่ราบและมีระบบจัดการน้ำค่อนข้างสมบูรณ์ การทำนาก็มีความแตกต่างในช่วงเวลาของปริมาณน้ำฝนที่ตก เช่นในพื้นที่ภาคอีสานใต้ เริ่มต้นเมื่อมีฝนตกกราวเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายนและการเก็บเกี่ยวเริ่มปลายเดือนพฤศจิกายน

ส่วนในพื้นที่ภาคใต้เริ่มมีฝนตกราวเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคมและสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม เป็นต้น

ขณะที่การทำนาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ ดังเช่น ในแม่น้ำมูลในช่วงฤดูฝนที่เกิดน้ำหลากไหลท่วมฝั่งแม่น้ำประมาณ 2-3 เดือน (กันยายน-พฤศจิกายน) ซึ่งชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ในการทำนาหนองหรือนาปี ซึ่งเป็นการทำน่าน้ำใหม่ในบริเวณหนองที่มีน้ำแข็งหลังฝนตกช่วงแรกและตกกล้าในพื้นที่น้ำซับหรือหางกุดเดือนเมษายน แล้วเก็บเกี่ยวต้นเดือนกันยายน (อารีวรรณ คู่สันเทียะ 2544, 64) นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการเรียนรู้ในการเลือกวิธีการทำนาให้สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศด้วย คือหากในปีนั้นมีฝนตกตามฤดูกาลและมีน้ำมากชาวบ้านจะทำนาปีดำเนื่องจากมีน้ำขังในแปลงนามากเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว แต่หากในฤดูกาลนั้นฝนตกน้อยไม่แน่นอนหรือตกล่าช้าหรือเป็นพื้นที่นาดอนซึ่งเป็นพื้นที่สูง ซึ่งทำให้การจัดการและควบคุมน้ำเป็นไปได้ด้วยความลำบากชาวบ้านก็จะทำนาหว่าน (ฉัตรวิญญู อองคสิงห์ 2545, 81)

นอกจากเรียนรู้การทำนาให้สอดคล้องกับระบบนิเวศแล้ว ชาวบ้านยังมีการเรียนรู้ที่จะเลือกใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวได้แก่ การเก็บหาอาหารจากธรรมชาติดังเช่น กล้วยป่า หมูป่า นก ปลาจากแหล่งน้ำห้วยหนอง บึง หรือจำพวกเห็ด ผักหวาน หน่อไม้ กระเจียวที่หาได้จากป่า ใกล้ชุมชนรวมทั้งอาหารป่า เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และพวกเห็ดประเภทต่างๆ ทั้งนี้ชาวบ้านนิยมเดินทางไปหาอาหารด้วยกันเป็นกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยและขณะเดียวกันก็ยังเป็นการสร้างความสนุกสนานและความสามัคคีไปด้วยในตัวด้วย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ 2546, 92) ในขณะที่หมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งทะเลนั้นมีการทำประมงชายฝั่ง มีการหาปลาด้วยการจับกุ้งด้วยเรือเชียด การจับปูด้วยกระดานถีบหรือใช้แร้วดักปู แต่หากว่าเป็นบริเวณน้ำตื้นก็มีการทำทำนบ วิดน้ำพอปลาขึ้นมาหายใจก็ใช้มือจับ หากอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองก็ใช้ไซ ใช้สวิงช้อนปลาช้อนกุ้ง ขอบไปจับปลา หรือบางแห่งก็ใช้เซงแลงใส่ใบไม้แช่ไว้ในคลองน้ำไหลเพื่อดักปลา นอกจากนี้ในชุมชนยังมีการทอดหูกหรือทอดผ้าใช้ในครัวเรือนจากเส้นใยฝ้ายและมีการทำงานช่างตีเหล็กเพื่อทำมีดพร้า จอบ และปะหะด้วย (สงป ส่งเมือง 2546, 289-291 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ 2540, 57)

การเรียนรู้ของชาวบ้านมีเพียงแต่สร้างสรรค์ความรู้ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศเท่านั้น หากแต่การทำนาของชาวบ้านยังสร้างความรู้ที่ก่อเกิดความสัมพันธ์ที่ดีของคนในสังคม เนื่องจากชาวนั้นเป็นชนิดพืชที่ต้องการใช้แรงงานเข้มข้น โดยมีขั้นตอนและพิธีกรรมในการปลูกข้าวมากถึง 27 ขั้นตอน (พอพันธ์ อุยยานนท์ 2546, 38) และแม้ว่าชาวบ้านจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก หากแต่เมื่อแรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอก็ต้องใช้การลงแขกหรือขอความร่วมมือจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสัมพันธ์กับชาวบ้านด้วยกันเอง รวมทั้งเพื่อนบ้านในชุมชน เพื่อให้การทำนาสำเร็จลุล่วงไปได้

ลักษณะการเรียนรู้ที่นำไปสู่การสร้างระบบสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปแบบของความช่วยเหลือกันทั้งในขั้นตอนของการดำเนิน การเก็บเกี่ยว และการนวดข้าว นอกจากนี้ชาวนาในบางชุมชนจะมีการช่วยเหลือกันยกคันทนา เรียกว่า ยกนา เพื่อกันน้ำหรือเพื่อเป็นทางสำหรับเดินหรือให้ควายกินหญ้า ขณะที่ชาวนาในบางชุมชนก็มีการมาช่วยกันฝัดข้าว ตำข้าว และสีข้าวด้วยมือหรือ ในบางครั้งชาวนามีการนำเอาเครื่องมือทางการผลิตมาช่วยเหลือกัน ดังเช่น ควาย คันไถ คราด เลื่อยและขวานมาช่วยเหลือกัน ซึ่งการช่วยเหลือกันดังกล่าวของชาวนาในชุมชนเรียกว่าการลงแขก การเอามือหรือ โขแรง โดยมีหลักการว่าใครทำเสร็จแล้วไปช่วยคนที่ยังไม่เสร็จ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527, 33) ทั้งนี้การช่วยเหลือกันและกันของชาวนาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นลักษณะของการแลกเปลี่ยนกันทางสังคมกล่าวคือ เป็นการให้และการรับที่เกิดขึ้นตามความต้องการหรือความจำเป็นของแต่ละฝ่าย ดังนั้นจึงไม่มีการกำหนดระยะเวลาในการตอบแทนที่แน่นอน เนื่องจากต่างฝ่ายต่างก็มีความสำคัญรู้ และมีโอกาสที่แปรเปลี่ยนไปตามวัฏจักรกิจกรรมที่ทำในรอบปี ในขณะที่ด้านการตอบแทนไม่มีปริมาณที่แน่นอน แต่ถือความสำเร็จของงานเป็นเกณฑ์ ซึ่งจะไม่มีการกำหนดหน่วยของงานหรือปริมาณของงานภายในเวลาที่กำหนดเป็นหลักเกณฑ์สำหรับการนำมาแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ยังเป็นลักษณะของความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่บ่งชี้ฐานะความเชื่อถือ หรือหน้าตาของบุคคลในชุมชน กล่าวคือครัวเรือนที่ออกไปแล้วมีคนไปมากแสดงถึงการได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากด้วย (สงบ ส่องเมือง 2546, 293)

นอกจากการเรียนรู้ของชาวนาที่นำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์ผ่านการช่วยเหลือกันและกันแล้ว ความแตกต่างของสภาพนิเวศยังส่งผลให้แต่ละชุมชนสามารถผลิตอาหารได้เฉพาะอย่าง จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ระบบความสัมพันธ์ผ่านการแบ่งปันแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันเพื่อให้มีผลผลิตครบตามความต้องการ ดังเช่น ในหมู่บ้านภาคใต้ที่มีลักษณะเฉพาะที่ต่างผลิตได้เฉพาะอย่าง โดยหมู่บ้านบริเวณที่สูงจะปลูกไม้ผลและหาของป่า ขณะที่หมู่บ้านในที่ราบปลูกข้าวและหมู่บ้านชายฝั่งทำการประมง ซึ่งการที่ในแต่ละหมู่บ้านสามารถผลิตได้ไม่ครบตามที่ต้องการใช้จึงเกิดความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยชาวสวนบนภูเขาต้องการข้าว เหลือ กะปิ กุ้งแห้ง และปลาจากหมู่บ้านที่ราบและชายฝั่ง ในขณะที่หมู่บ้านที่ราบและชายฝั่งก็ต้องอาศัยของป่า เครื่องเทศ ยางไม้ เปลือกไม้ที่ใช้ย้อมสี ฟิน สมุนไพร และผลไม้จากหมู่บ้านที่สูงและภูเขา ในขณะที่หมู่บ้านชาวประมงชายฝั่งต้องการข้าวจากหมู่บ้านที่ราบ ดังนั้นหมู่บ้านเหล่านี้จึงมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างซึ่งกันและกันเพื่อให้มีผลผลิตครบตามความต้องการ ซึ่งในการแลกเปลี่ยนก็เพื่อให้พอเพียงดำรงชีพและการให้เกิดการพึ่งตนเองหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เปลี่ยนกันกิน หรือแลกเปลี่ยนเพื่อกินพอใช้ ไม่ได้แลกเปลี่ยนให้รวย ให้เขาอยู่ได้ เราก็อยู่ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกโรประดิษฐ์ 2540, 80-81) ในบางกรณีอาจมีการแลกเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอด ซึ่งต่างจากการแลกเปลี่ยนของใช้ที่จำเป็นหรือที่ต้องการใช้ในชีวิตประจำวันปกติ กล่าวคือ หากปีใดฝนแล้งทำให้ชาวนาไม่ได้ข้าวหรือได้ข้าวไม่พอ

กิน คนที่มีวัวควายเลี้ยงไว้หลายตัวอาจต้องนำวัวควายไปขายเพื่อซื้อข้าวกิน โดยจะขายเพียงบางตัวไม่ได้ ขายทั้งหมดและหากไม่มีวัวควายก็ต้องใช้วิธีการขอยืมข้าวจากญาติพี่น้องหรือคนที่รู้จักคุ้นเคยมาก่อน หลังจากทำนาได้ข้าวในปีต่อไปแล้วจึงนำข้าวไปคืน ซึ่งชาวบ้านจะเรียกการทำเช่นนี้ว่าเป็นการยืมข้าวมากินเป็นปีเกี่ยวข้าวได้ก็ใช้ข้าวกัน (นภาพรณัฏ ะหวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2550, 210)

การเรียนรู้ของชาวนายังมีการเชื่อมโยงกับระบบความคิดและความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ อันแสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติของชาวนา และก่อเกิดการอยู่ร่วมกันในชุมชน โดยมีพิธีกรรมและประเพณีที่สำคัญ เช่น พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูกมีวัตถุประสงค์เพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือการขอฝนให้มีความอุดมสมบูรณ์และป้องกันรักษาพืชผล เช่น ชาวนาภาคกลางมีการทำบุญหลังบ้าน เพื่อขอให้ฝนตกตามฤดูกาลและให้หมู่บ้านร่มเย็น ขณะที่งานประเพณีบุญบั้งไฟที่ชาวบ้านอีสานจัดขึ้นเพื่อสร้างกำลังใจว่าการทำงานปีนี้จะให้ผลดี หรือพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำที่ชาวบ้านในภาคเหนือเชื่อว่าทำหน้าที่ปกป้องรักษาให้แหล่งน้ำมีน้ำไหลตลอดปี ส่วนพิธีกรรมช่วงเพาะปลูกเป็นบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือบรรพบุรุษเป็นการทำเพื่อขอให้การเพาะปลูกข้าวดำเนินไปด้วยดี ดังเช่น การอัญเชิญพระแม่โพสพลงนาและหาฤกษ์ไถนาของชาวนาในภาคกลาง รวมทั้งพิธีการแหกนาหรือการแรกไถของชาวนาในภาคเหนือและภาคใต้ รวมทั้งพิธีการเลี้ยงผีตาแฮกของชาวนาอีสานเชื่อว่าเป็นเทพารักษ์ผู้ทำหน้าที่ดูแลความอุดมสมบูรณ์ของที่นา ส่วนพิธีกรรมในช่วงการบำรุงรักษาจัดขึ้นมาเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามปลอดภัยจากสัตว์ต่างๆ เช่น ชาวนาภาคกลางจะทำพิธีคดข้าว ทั้งนี้ก็เพื่อรับขวัญแม่โพสพที่กำลังตั้งท้องและขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดูแลอย่างใกล้ชิด ขณะที่ชาวนาในภาคอีสานจะมีพิธีบุญข้าวสากเพื่อบูชาคุณแม่โพสพและผีตาแฮกที่ช่วยปกป้องผืนนาและหมู่บ้านให้ร่มเย็น ในขณะที่เดียวกันพิธีการเหลิมนาและหลกหญ้าเพื่อปลูกข้าวทดแทนและการถอนหญ้าในแปลงนาข้าวของชาวนาในภาคเหนือ และพิธีคดข้าวเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องของชาวนาในภาคใต้ ขณะที่พิธีกรรมเก็บเกี่ยวและเฉลิมฉลองผลผลิต เป็นการขอขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองและขอให้คุ้มครองต่อไป ดังเช่น ชาวนาในพื้นที่ภาคเหนือจะทำพิธีสู่ขวัญข้าวเพื่อคารวะแม่โพสพ หรือพิธีบุญคุณตานเพื่อขอบคุณและขอโทษที่ล่วงเกินแม่โพสพโดยจัดพร้อมกับพิธีสู่ขวัญข้าวของชาวนาอีสาน หรือพิธีรวบข้าวก่อนการเก็บเกี่ยวและพิธีการลาซังเพื่อแก้บนหรือเช่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคยบนบานมาก่อน เพื่อขอให้ข้าวในปีต่อไปงอกงามของชาวนาในภาคใต้ ขณะที่ชาวนาในภาคกลางเมื่อมีการขนข้าวไปที่ลานจะจัดพิธีเชิญขวัญข้าวหรือขวัญแม่โพสพเข้าสู่ลานบ้าน (รัตนพร เสรษฐสกุล 2546, 56 ; สมคิด พรหมจ้อย และคณะ 2546, 20-22 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ 2540, 63-65)

นอกจากนั้นชาวนาในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้ใช้ข้าวทั้งที่เป็นน้ำนมข้าว ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกและข้าวแปรรูปเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างรูปแบบความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ดังเช่น

การหุงข้าวใหม่ตักบาตรประจำวันและวันสำคัญทางศาสนา การปรุงหรือแปรรูปจากข้าวเป็นอาหารพิเศษ ใช้ทำบุญถวายพระสงฆ์ในวันทำบุญให้ทานไฟ เช่น ขนมนัจจุน ขนมนโค การนำน้ำนมข้าวและแป้งข้าวเจ้า ข้าวเหนียวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกวนข้าวยาคุหรือข้าวมธุปายาสยาคุ รวมทั้งการทำข้าวตอก และทำต้มเพื่อใช้ถวายพระสงฆ์ในวันเข้าพรรษาและวันออกพรรษา หรือการทำขนมเดือนสิบ เช่น ขนมนลา ขนมนพอง ขนมน้ำและขนมดีซำเพื่อถวายพระสงฆ์ในงานสารทเดือนสิบ (วิมล คำศรี 2544, 79-80)

จากทัศนะของชาวนาที่มองสรรพสิ่งว่ามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันและเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้การดำเนินชีวิตของชาวนาในชุมชนจึงเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติและ ความหลากหลายของระบบนิเวศ ดังนั้นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาจึงมิใช่เกิดขึ้นอย่างอิสระไร้ซึ่งความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม หากแต่ชาวนาในชุมชนมีการเรียนรู้สัมพันธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน ก่อเกิดเป็นความรู้ในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต การสร้างสรรค์ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้สอดคล้องกับเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตและบริบทแวดล้อมทางนิเวศธรรมชาติ สังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของชาวนาจึงเป็นความรู้ที่ชาวนาเป็นเจ้าของ เป็นผู้เชี่ยวชาญและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตและมุ่งรับชีวิตชาวนาในสังคม

2.1.2 การสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา

การที่ชาวนามองสรรพสิ่งอย่างมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทำให้การเรียนรู้ของชาวนามีอาจแยกส่วนจากสภาพธรรมชาติแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์และระบบคุณค่า ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติและด้วยการทำนามีความสำคัญในฐานะที่เป็นหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว นั่นทำให้ชาวนามีการสร้างสรรค์สร้างความรู้และมีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องเพื่อทำให้สอดคล้องกับบริบททางธรรมชาติ รวมทั้งบริบททางวิถีคิดของเพื่อนมนุษย์พร้อมกับการกำหนดระบบคุณค่าชุดต่างๆต่อเนื่อง (มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ 2549, 23)

จากวิถีการผลิตและดำรงชีวิตของชาวนาที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ทำให้ชาวนาจึงต้องคิดค้นและพัฒนากระบวนการทำนาให้เหมาะสมกับบริบทแวดล้อมเหล่านั้น นั่นทำให้ชาวนามีความรู้และยุทธวิธีที่ยืดหยุ่นและหลากหลายในการทำนารวมทั้งการคัดเลือกและพัฒนาพันธุ์ข้าวให้สอดคล้องกับความหลากหลายของระบบนิเวศ ความแตกต่างของรสนิยมในการบริโภค รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นจึงวางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์และการเรียนรู้กับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติหรือระหว่างชาวนาด้วยกัน ความรู้เหล่านี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับบริบท

แวดล้อมทางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ส่งผลให้ความรู้ดังกล่าวกลายเป็นความรู้เฉพาะท้องถิ่น และมีความหลากหลายตามบริบททางสังคมอันเป็นที่มาของความรู้ต่างๆ

1) ความรู้ในการเลือกผืนนาและการเตรียมดิน

ด้วยแบบแผนการทำงานที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมธรรมชาติ จึงทำให้ชาวนาจึงต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจสภาพทางธรรมชาติ อันนำมาซึ่งความรู้ในการทำงาน โดยเฉพาะการเลือกลักษณะพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนาและการเตรียมดินให้สอดคล้องกับวิธีการ และช่วงเวลาในการทำงานแต่ละปี

การที่ชาวนาจะเลือกพื้นที่นาว่าเหมาะสมกับการทำนาหรือไม่นั้น ชาวนาจะมีการพิจารณา และสังเกตจากชนิดของพืชที่เจริญเติบโตในบริเวณที่ดินแปลงนั้น กล่าวคือ หากพื้นที่ดินมีพืชชุก ปรือ เบียน ผักบุง ผักปอด มันปูและเหี่ยวหมูขึ้นอยู่แสดงว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับทำนาข้าว แต่หาก พื้นที่ดินใดมีพืชกระจุด หญ้าครุน หญ้าคาเสม็ด ลำภู แสมและโกงกางขึ้นอยู่แสดงว่าผืนดินนั้นไม่เหมาะสม สำหรับทำนาข้าว นอกจากนั้นชาวนาสามารถสังเกตจากผิวหน้าดินในช่วงหน้าแล้งหรือเมื่อเกิดแล้งจัด โดยการใช้ตะคันขึ้นไปในอากาศหากดินร่วนและปลิวขึ้นไปในอากาศ หรือที่ชาวนาเรียกว่า ักัดดินปลิว แสดงว่าเป็นดินดีมีความสมบูรณ์ และในทางตรงกันข้ามหากว่าผืนดินมีลักษณะเป็นดินเหนียวใช้เท้า ตะคันเท่าไรก็ไม่ร่วนและปลิวขึ้นไปในอากาศแสดงว่าที่ดินผืนนั้นขาดความสมบูรณ์ไม่เหมาะสมสำหรับ ทำนาข้าว (วิมล คำศรี 2544, 42) ขณะที่ชุมชนชาวปากะญอ จะมีการแบ่งพื้นที่ของชุมชนออกเป็น สองพื้นที่หลัก คือ พื้นที่เพาะปลูกและพื้นที่หวงห้าม ในขณะที่พื้นที่ทำการเกษตรส่วนใหญ่อยู่รอบๆ หมูบ้านและที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนพื้นที่หวงห้ามหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ห้ามทำการเกษตร และห้ามตัดฟันต้นไม้ (จิรวุฒิ เสนาคำและพรพนา ก๊วยเจริญ 2539, 27) การเลือกพื้นที่ทำนาจึงเป็นความรู้ ที่ชาวนาได้มาจากการสังเกตจากธรรมชาติ ทั้งการดูจากชนิดพืชที่เติบโตบริเวณนั้น และการอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ดังเช่น ลำคลอง หนอง บึง เป็นต้น

เมื่อชาวนาได้เลือกพื้นที่ทำนาแล้ว ก่อนที่จะทำการไถเตรียมดินนั้น ชาวนาจะมีการป้อนนา หรือตบแต่งคันนา ซึ่งคันนาเป็นขอบเขตแบ่งกันแปลงนาแต่ละผืนและทำหน้าที่กักน้ำให้หล่อเลี้ยงต้นข้าว ในแปลงนา โดยในการตบแต่งคันนาชาวนาจะมีการเสริมคันนาคือ การขุดดินขึ้นมาโปะบริเวณด้านบน เพื่อให้คันนามีความแข็งแรง ซึ่งการโปะคันนาตามขนบธรรมเนียมของการทำนาก็จะไม่ขุดในฝั่งพื้นที่ ของตนและเอาดินไปพอกโปะในด้านของนาที่ติดกัน เพราะจะเป็นการเปิดเนื้อที่นาของตนมากขึ้น แต่ทำให้นาอีกด้านหนึ่งมีเนื้อที่แคบลง แต่มารยาทของการ โปะคันนาคือจะขุดโดยยึดแนวเดิมแต่โปะดิน ด้านบนเพื่อไม่ให้เป็นการโกงเนื้อที่ในนาของผู้ที่มีนาอยู่ติดกัน (ฉัตรวรัญ องค์กรสิงห์ 2545, 83) นั่นคือ

ในการแต่งคันนา จึงเป็นการเตรียมพร้อมให้แปลงนาสำหรับการปลูกข้าวและการควบคุมระดับน้ำในแปลงนาและเมื่อฝนเริ่มโปรยลงมาสู่พื้นดินชาวนาจะเริ่มเตรียมดินในคันนา

ทั้งนี้ก่อนที่จะเริ่มทำการไถในแปลงนานั้น ชาวนาจะพิจารณาจากสภาพของดินในแปลงนา โดยหากว่าดินนาต้องมีสภาพไม่เปียกหรือแห้งเกินไป โดยเมื่อฝนตกจนผิวดินชุ่มชื้นซบลงไป ในผิวดิน ลึกจากผิวดินประมาณ 5-6 นิ้ว ถ้าฝนตกพอดีเรียกว่า ดินดี หรือ ทรามไถ แต่หากว่าถ้าฝนตกน้อยเกินไป เรียกว่า ดินแข็ง แต่ถ้าฝนตกมากเกินไปเรียกว่า ดินเปียก แต่ถ้าฝนตกมากจนน้ำคั่งขังเป็นบางส่วนเรียกว่า น้ำพอล้นคลองไถ ซึ่งทั้งนี้ใน 3 กรณีที่กล่าวมานั้น ชาวนาบางคนอาจไถไปก่อนเพราะถ้ารอให้ดินดี อาจไถไม่ทันฤดูกาล (ปก แก้วกาญจน์ 2538, 24) ซึ่งในการไถครั้งแรกนั้น จะทำการไถตามความยาวของคันนาเวียนขวา ให้ผลไถกินลึกลงไปดินประมาณ 5-6 นิ้ว เพื่อให้สามารถตัดหัวหญ้าขึ้นมาได้ วันไถนาวันแรก เรียกว่า แรกไถ โดยจะนิยมแรกไถวันอาทิตย์เพราะมีความเชื่อว่าวันอาทิตย์เป็นวันร้อน ทำให้หญ้าตาย และในวันแรกไถนี้จะไถเพียงระยะเวลาสั้นๆประมาณ 9 รอบ ไม่เกิน 15 รอบก็จะเลิกไถ ถือเป็นงานเอาฤกษ์ ส่วนการไถจะในวันต่อไปเริ่มเวลา 06.00 น. แล้วค่อยๆเพิ่มเวลากการไถให้มากขึ้น เป็นลำดับ เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมให้กับผู้ไถและวัวควายที่ใช้ไถ และด้วยการไถมีความสำคัญทำให้ชาวนาจึงทำการไถอย่างละเอียดรอบคอบ ไม่ยกคลอง หรือ ไถเนียน จนผลไถสามารถตัดหัวหญ้าพลิกล่าง ขึ้นบนได้ทั้งหมด โดยปกติการไถจะ 1 สายนั้นจะได้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ (วิมล คำศรี 2544, 62)

การไถจะถือเป็นการไถครั้งแรกของกระบวนการทำนา ซึ่งในการไถครั้งนี้ชาวนาจะทำการไถตามแนวยาวของพื้นที่เพื่อพลิกดินและทำลายวัชพืชที่ตกค้างในคันนามาตั้งแต่การเก็บเกี่ยวครั้งก่อน หลังจากนั้นก็ทำการตากแดดไว้สักระยะเวลาหนึ่งประมาณ 2 สัปดาห์ จากนั้นชาวนาก็จะเริ่มทำการไถแปร หรือไถตัดขวางรอยเดิมเพื่อพลิกดินและทำลายวัชพืชที่เหลืออยู่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการไถแปรของชาวนาโดยปกติจะสามารถไถแปร 1 สายจะได้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ครึ่ง และหลังจากไถแปรแล้วจะทำการคราดเพื่อเอาเศษวัชพืชออกจากคันนา และย่อยดินให้มีขนาดเล็กลงอีกเพื่อให้เหมาะกับการเติบโตของข้าว อีกทั้งเป็นการปรับคันนาให้มีระดับเสมอกัน (ยศ สันตสมบัติ 2539, 73 ; วิมล คำศรี 2544, 62) ต่อมาชาวนาจะทำการไถคราดจัดเป็นการไถครั้งที่สาม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ดินเหลวเป็นเทือก สำหรับทำแปลงเพาะกล้าหรือไม่ก็เพื่อเตรียมทำนาค้า โดยคราดเป็นอุปกรณ์ที่ชาวนาทำขึ้นมาเองด้วยไม้และในการไถก็มักใช้ควายหนึ่งตัวหรือสองตัวลากคราด แต่หากใช้วัวก็ต้องใช้สองตัวเสมอ นอกจากนั้นชาวนาที่มีควายจำนวนมากก็สามารถใช้ควายประมาณ 50 ตัว ในการเหยียบนาให้เป็นเทือก การเหยียบนาหรือเวียนควายใช้เวลาประมาณ 5 ชั่วโมง โดยเริ่มตั้งแต่เช้าถึงเที่ยงและใช้เวลากว่า 3 วัน จึงจะกลายเป็นเทือกเหมาะสำหรับการปักดำได้ (สถิตย์ นิยมญาติ 2547, 51)

ทั้งนี้การไถนาแต่ละวันชาวนาจะเริ่มลงมือไถตั้งแต่เช้ามืด ถ้านาอยู่ไกลบ้านแม่บ้านจะรีบลุกขึ้นตั้งแต่เวลาไก่ขัน (ประมาณ 04.00 น.) เพื่อจัดเตรียมหุงหาอาหารให้กับผู้ที่จะไปไถนาได้กินรองท้องก่อน

ซึ่งผู้ชายจะตื่นแต่เช้าเช่นกันและทำการจูงควายออกจากคอกพร้อมแบกไถ โดยกะเวลาให้ถึงแปลงนา ก่อนไปออกหากิน และเมื่อถึงนาแล้วก็เริ่มเข้าไถแล้วลงมือไถทันทีและทำการไถไปเรื่อยๆจนถึงเวลา ประมาณเก้านาฬิกาจึงหยุดพักกินข้าวห่อซึ่งนำติดตัวไปด้วยจากบ้านตอนเช้ามืด แต่โดยส่วนมากแม่บ้าน หรือลูกจะนำไปส่ง เรียกว่า ส่งห่อ เสร็จแล้วก็ไถต่อจนเวลาประมาณ 11.30 น. จึงเลิกไถประจำวันเรียกว่า การไถเก้ไถ ซึ่งช่วงเวลาเก้ไถนี้สามารถหยึดหยุ่นได้ โดยหากไถควายจะเก้ไถประมาณ 10.30-11.00 น. แต่หาก ไถวัวอาจถึง 12.00 น. ก็ได้ หลังจากนั้นก็นำวัวควายไปกินน้ำล่ำม (ผูก) ให้กินหญ้า แล้วตนเองก็แบกคันไถ กลับบ้าน กระทั่งถึงวันใหม่ก็ปฏิบัติเช่นนี้จนกว่าจะไถหมดทุกแปลง (ปก แก้วกาญจน์ 2538, 25)

การเรียนรู้ในการเลือกพื้นที่ดินที่เหมาะสมกับการทำนาและการเตรียมผืนนาโดยอาศัย ประสบการณ์เรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ จึงทำให้ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่ชาวนา สร้างสรรค์ขึ้นมาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา รวมทั้งเป็นความรู้ที่ทำให้การทำนาสามารถให้ผลผลิตได้ ในสภาพธรรมชาติที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ไรก็ตามก็ศึกษาเลือกผืนนาและการเตรียมดินเป็นจุดเริ่มต้นของการทำนา และนำสู่การเกี่ยวโยงสู่การทำนาในขั้นตอนต่อไป

2) ความรู้ในการเตรียมพันธุ์ข้าวและการเพาะปลูก

เมื่อชาวนาได้ทำการเตรียมดินแล้ว ขั้นตอนต่อไปชาวนามีการเลือกและเตรียมพันธุ์ข้าว ให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศและสภาพพื้นที่ ซึ่งชาวนามีความรู้จากประสบการณ์และสังเกต จากความเปลี่ยนแปลงและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติควบคู่กันไป โดยจากความแตกต่างของระบบนิเวศ จึงเป็นที่มาของการเรียนรู้ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะการทำนา ในแต่ละสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน

จากการศึกษาของ วิมล คำศรี (2544, 59) กรณีชาวนาในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พบว่า ชาวนามีการเลือกพันธุ์ข้าวเบา เช่น พันธุ์ข้าวยาโคและข้าวรากแห้ง พันธุ์ข้าวกลางปี เช่น พันธุ์ข้าวช่อดำ ข้าวช่อจำปาทำการปลูกในที่นาดอนหรือนาดิน ซึ่งเป็นพื้นที่นาที่ไม่สามารถกักเก็บน้ำฝนไว้ได้นาน ขณะเดียวกันก็เลือกข้าวพันธุ์หนักเช่น พันธุ์ข้าวนางทองและข้าวจังหวัดเพื่อปลูกในพื้นที่นาลึกหรือนาลุ่มซึ่งเป็นพื้นที่นาที่สามารถกักเก็บน้ำฝนไว้ได้นานกว่าพื้นที่นาดอน เช่นเดียวกันกับการเลือกปลูกข้าว ของชุมชนชาวมุ โดยชาวมุจะมีการเลือกพื้นที่ปลูกตามลักษณะของเชื้อพันธุ์ข้าว นั้นหมายความว่า พันธุ์ข้าวและระบบนิเวศมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับการเจริญเติบโตและผลผลิตที่เกิดขึ้น โดยหาก เป็นพันธุ์ข้าวคอหรือเงาะเปี๊ยะดังเช่น พันธุ์เงาะฉิวและเงาะลายน้อยจะสามารถปลูกในพื้นที่ชันและอยู่สูงเหนือพันธุ์ข้าวอื่น เนื่องจากเป็นพันธุ์ข้าวที่ต้องการน้ำน้อย ขณะที่พันธุ์ข้าวที่ต้องการปริมาณน้ำปานกลาง และน้ำมากจะถูกปลูกบริเวณพื้นที่ถัดมาใกล้กับหุบเขาบริเวณเชิงเขาที่น้ำไหลมารวมกันโดยปริมาณน้ำ ที่ไหลมารวมกันบริเวณดังกล่าวจะอยู่ได้นานและถูกดูดซึมก่อนที่จะไหลลงสู่ลำห้วย จึงเหมาะการปลูกข้าว

ที่ต้องการน้ำปานกลางและน้ำมาก ได้แก่พันธุ์ข้าวกลางและพันธุ์ข้าวปี เช่น พันธุ์เงาะขะรุก เงาะเลาถือ (เสถียร ฉันทะ 2549, 55) ซึ่งสอดคล้องกับการทำนาของชาวนาชาวลานู บ้านแม่แสงที่มีการเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่ปลูก ดังเช่น พันธุ์จะบือถือ แสนกาค่า และจะลอยนะ เป็นพันธุ์ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกในพื้นที่เขตอากาศค่อนข้าง ร้อนที่ระดับความสูงประมาณ 500-600 เมตร ขณะที่ในเขตอากาศอบอุ่นที่ระดับความสูง ประมาณ 600-900 เมตร ชาวนาจะเลือกปลูกข้าว ดังเช่น พันธุ์จะเอ้ จะอือเหลย จะจอลเหล จะเต้หม้อย คอเฮา จะนอเน และเปหาจะนอ ส่วนในเขตอากาศเย็นที่ระดับความสูงประมาณ 900-1200 เมตรนั้นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมคือพันธุ์จะพู่มา และจะนอแสด (จิรวุฒิ เสนาคำและพรพนา ก๊วยเจริญ 2539, 70)

ขณะที่ชาวนาอีสานในพื้นที่เทือกเขาเพชรบูรณ์มีการคัดเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ปลูก โดยหากเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงหรือนาลึก พันธุ์ข้าวที่จะปลูกมีลักษณะพิเศษคือ สามารถยืขึ้นตามระดับน้ำได้ ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์หนัก เช่น พันธุ์ข้าวเจ้าลอย ข้าวเจ้านางเมา ข้าวเจ้านางมน หรือพันธุ์ข้าวกลาง เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวกอเดียว ส่วนในพื้นที่ลุ่มนั้นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวกลาง เช่น ข้าวเจ้าแดง ข้าวเหนียวก่า ข้าวเหนียวก่ากบใบดำ ข้าวเจ้าหอมมะลิแดง ข้าวเหนียวนางวล ข้าวเหนียว สันป่าตองข้าวเจ้าของกษัตริย์ และข้าวเหนียวมะเขือ ในส่วนพื้นที่ดินตมมีพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมส่วนใหญ่ จะเป็นพันธุ์ข้าวหนัก เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวอิตมขาว ข้าวเหนียวจีตมใหญ่ ส่วนพื้นที่ดอนนั้นพันธุ์ข้าว ที่เหมาะสมส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์เบา เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวเมืองลาว ข้าวเหนียวเหลืองบุญมา ข้าวเหนียว หวิดหนี และพันธุ์ข้าวกลางได้แก่ พันธุ์ข้าวเหนียวปลาชิว และข้าวเหนียวแม่ฮ้าง ส่วนในพื้นที่โลก และเชิงเขาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวกลางเช่นข้าวเหนียวอิน้อย (บัณฑิต ปิยะศิลป์ และอารีวรรณ คูสันเทีย 2544, 57) เช่นเดียวกับการทำนาริมฝั่งแม่น้ำหรือพื้นที่ทามซึ่งมีลักษณะการทำนา 3 ลักษณะคือ การปลูกข้าวไร่ในนาทามบริเวณที่ดอนของทาม ซึ่งต้องใช้พันธุ์ข้าวไร่หรือข้าวหยอด เช่น พันธุ์ข้าวเหนียวอีโป๊ะ ข้าวเหนียวดอกคิ้ว ข้าวเหนียวอีแดงและข้าวเหนียวลาขบวม ส่วนการทำนาหนอง หรือนาปีซึ่งเป็นการทำน่าน้ำใหม่ในบริเวณหนองที่มีน้ำแช่ขังหลังฝนตกช่วงแรก พันธุ์ข้าวที่เหมาะสม กับนาหนองได้แก่ พันธุ์ข้าวเหนียวคอกขาว ข้าวเจ้าดอกไม้ ข้าวเหนียวคอกลาว ข้าวเหนียวน้ำผึ้ง ข้าวเหนียว ผัวเมีย และข้าวเหนียวหวิดหนี ส่วนการทำนาแซงซึ่งเป็นการทำนาบริเวณหนอง บึง บวก กุด ร่องน้ำ หรือบริเวณน้ำซับที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดทั้งปี พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกได้แก่พันธุ์ข้าวเจ้าหวิดหนี ข้าวเจ้าสะวง ข้าวเหนียวอีเตี้ยและข้าวเจ้าอีเตี้ย (อารีวรรณ คูสันเทีย 2544, 64)

การเลือกใช้พันธุ์ข้าวของชาวนายังสามารถยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์และบริบทแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นการศึกษาของ วิมล คำศรี (2544, 59) ที่พบว่า ในกรณีที่ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล และมีปริมาณน้ำฝนปกติ ชาวนาจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวเบาและข้าวกลางปีปลูกในที่นาดอน เพราะวงจร การเจริญเติบโตของพันธุ์ข้าวเบาและข้าวกลางปีจะสุกได้ทันฤดูกาล และปลูกพันธุ์ข้าวหนักในที่นาลึก เพราะข้าวสามารถเจริญเติบโตและสุกได้ทัน แต่หากมีการสลับกันโดยนำข้าวพันธุ์ข้าวเบาและข้าวกลางปี

ปลูกในที่นาถึจะทำใ้ข้าวสุกในขณะน้้ำยังข้งอยู่ ทำใ้ยากในการเก็บเกี่ยวและในที่สุดต้นข้าวจะล้มและเน่าเปื่อยไป แต่หากนำข้าวพันธุ์หนักปลูกในที่นาตอนจะทำใ้ข้าวยังไม่ทันตั้งท้องหรือออกรวงน้้ำในนาตอนก็จะหมดก่อนทำใ้ข้าวมันไปในที่สุด ส่วนในกรณีที่ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลและมีปริมาณน้้ำฝนมากกว่าปกติ ในปีนี้ชาวนาจะไม่สามารทำนาในที่นาถึได้ เพราะน้้ำท่วมแปลงนาปลูกข้าวไม่ได้ จึงต้องทำนาในที่นาตอนอย่างเดีว โดยจะเลือกใ้พันธุ์ข้าวหนักแทนพันธุ์ข้าวเบาและพันธุ์ข้าวกลางปี เนื่องจากพันธุ์ข้าวเบาและข้าวกลางปีจะสุกก่อนในขณะที่ยังมีน้้ำข้งอยู่เต็มผืนนา ทำใ้ชาวนาไม่สะดวกในการเก็บเกี่ยวและต้นข้าวอาจล้มจมน้้ำและเน่าเปื่อยได้ หรือกรณีในปีใดที่ฝนไม่ตกตามฤดูกาล กล่าวคือฝนตกล่าช้ากว่าปกติหรือเรียกว่าหยามหล้า ชาวนาจะเลือกใ้พื้นที่นาถึในการทำนาแต่จะเลือกใ้พันธุ์ข้าวเบา หรือพันธุ์ข้าวกลางปีปลูกแทนข้าวพันธุ์หนัก เนื่องจากพันธุ์ข้าวเบา หรือพันธุ์ข้าวกลางจะเจริญเติบโตและสุกทันฤดูกาล แต่หากว่าใ้พันธุ์ข้าวหนักจะไม่สามารเจริญเติบโตและสุกได้ทันฤดูกาล ทำใ้ข้าวไม่ออกรวงหรือไม่สุก เรียกว่าข้าวมัน ซึ่งสอดคล้องกับการเลือกพันธุ์ข้าวของชุมชนชาวมุขที่ได้อธิบายว่า หากชนิดข้าวที่ปลูกไม่ถูกกับระบบนิเวศอาจได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศได้ เนื่องจากพันธุ์ที่ปลูกต้องการระยะเวลาการเติบโตนาน ต้องการน้้ำปริมาณมากหากปลูกในที่เขชันและผนวกกับฝนทิ้งช่วง ขาดแคลนน้้ำ อาจทำใ้ข้าวได้รับความเสียหายเมล็ดลีบหรือที่เรียกว่า ข้าวเง้อ (เสถียร ฉันทะ 2549, 55) ดังนั้นข้าวแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะไม่เหมือนกัน บางพันธุ์ต้นใหญ่ สูงและใ้ฟางเยอะจึงเหมาะสำหรับการปลูกไว้เป็นอาหารสัตว์และใ้ประโยชน์อย่างอื่น บางพันธุ์ใ้ผลผลิตสูง บางพันธุ์ทนแล้งได้ดี บางพันธุ์ชอบน้้ำ การมีสายพันธุ์ที่หลากหลายทำใ้เราสามารถเลือกปลูกได้ตามสภาพดินฟ้าอากาศและโรคแมลงที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี (ยศ สันตสมบัติ 2546, 128)

นอกจากนั้นความหลากหลายของรสนิยมการบริโภคยังส่งผลต่อการเลือกพันธุ์ข้าวเช่นกัน ดังเช่น กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ ไทลื้อ ไทยวน จะบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก ส่วนม้งอาข่าเผิ่นจะบริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก (เสถียร ฉันทะ 2549, 261) ขณะที่วัฒนธรรมการบริโภคของคนอีสานนิยมบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก โดยที่คนอีสานตอนกลางและตอนบน เช่น ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร ส่วนใหญ่นิยมบริโภคข้าวเหนียวเมล็ดเรียวยาว นุ่มหอม เช่น ข้าวเหนียวเหลืองบุญมา ข้าวเหนียวนางวล ในขณะที่คนในเขตพื้นที่อีสานใต้ เช่น สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษจะนิยมบริโภคข้าวเจ้าเมล็ดเล็กและหุงขึ้นหม้อ ดังเช่น ข้าวเจ้าของกษัตริย์ ข้าวเจ้านางผมา ข้าวเจ้านางมน ขณะที่ชาวกูไทเขตพื้นที่กาฬสินธุ์ นิยมบริโภคข้าวเหนียวเมล็ดใหญ่ เช่น ข้าวเหนียวแม่ฮ้าง ข้าวเหนียวอีน้อย และข้าวเหนียวกอเดีว นอกจากนี้ยังมีการนำข้าวเหนียวเก่า ข้าวเหนียวเก่ากาบใบดำ และข้าวเหนียวอีตมขามาใ้สำหรับทำข้าวหม่า ขนมห่อ ขนมหวาน ทำหล้าสาโทและนำข้าวเจ้าแดง ข้าวเจ้าของกษัตริย์ใ้ในการทำขนมจีน (บัณฑิต ปิยะศิลป์และอารีวรรณ คู่สันเทียะ 2544, 58) เช่นเดีวกันชุมชนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวรที่มีการปลูกข้าวเจ้ามากกว่าหนึ่งสายพันธุ์

และนอกจากปลูกข้าวเจ้าเป็นพันธุ์หลักหรือแม่ข้าวแล้ว ในแต่ละครอบครัวก็จะเลือกปลูกข้าวเจ้าเพิ่มอีก 1-2 พันธุ์และปลูกข้าวเหนียวอีก 1-2 พันธุ์ ทั้งนี้ขึ้นกับความชื่นชอบในรสชาติของสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่มักชอบข้าวที่หุงแล้วอ่อนนุ่มมียางเหนียว (พรพนา ก๊วยเจริญและกฤษฎา บุญชัย 2544, 40)

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะเฉพาะและสามารถเจริญเติบโตได้ดีในสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน ทำให้ชาวนาจึงต้องเรียนรู้และสร้างความรู้ในการทำนาและการเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ เพื่อทำให้ต้นข้าวสามารถเจริญเติบโตและให้ผลผลิตได้ตามลักษณะของสายพันธุ์ข้าวนั้นๆ

หลังจากเตรียมดินและเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วชาวนาจะทำการหว่านข้าว ซึ่งอาจทำได้หลายวิธีแล้วแต่เงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป ดังเช่น ในกรณีที่ฝนตกตามฤดูกาลชาวนาจะทำการหว่านที่เรียกว่าการหว่านคราดกลบ ซึ่งการหว่านในลักษณะนี้ทำหลังจากไถแปรครั้งสุดท้ายแล้วคราดกลบเพื่อให้เมล็ดข้าวตกลงไปในดินตามรอยซึ่คราด ทำให้เมล็ดข้าวจะงอกสม่ำเสมอและไม่ถูกนกหนูรบกวน แต่ในกรณีฝนมาล่ากว่าปกติและตกชุกจนดินแฉะ ชาวนามีเวลาเตรียมดินน้อยจึงทำการหว่านหลังซึ่ไถ โดยชาวนาทำการไถแค่เพียงครั้งเดียว หรืออาจไถแปรอีกครั้งแล้วหว่านเมล็ดข้าวลงหลังการไถได้เลย ซึ่งวิธีการหว่านชนิดนี้เมล็ดข้าวอาจเสียหายมากจากการรบกวนของนก หนู และในกรณีที่ถึงระยะเวลาการหว่านแล้วฝนทิ้งช่วงไปชาวนาอาจทำการหว่านไถกลบ โดยทำการหว่านเมล็ดข้าวแห้งหลังซึ่ไถแล้วไถแปรเพื่อกลบเมล็ดข้าวอีกครั้งหนึ่ง การหว่านข้าวด้วยวิธีนี้จะทำให้เมล็ดข้าวอยู่ลึกและจะเริ่มเจริญเติบโตโดยอาศัยความชื้นในดิน แต่หากฝนทิ้งช่วงเวลานานเมล็ดข้าวอาจเสียหายได้เช่นกัน วิธีการทำนาหว่านอีกชนิดหนึ่งที่ชาวท่ากระเทียมเลือกทำเป็นบางครั้งคือ การหว่านข้าววงอก ซึ่งการหว่านข้าวชนิดนี้เริ่มต้นด้วยการนำเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวใส่กระบุงแล้วนำไปแช่ในน้ำเพื่อคัดเมล็ดที่ลีบเบาลอยออกมา หลังจากนั้นนำเมล็ดพันธุ์ไปใส่ไว้ในกระบุงที่มีฟางหญ้าแห้งกรุเอาไว้แล้วหมั่นรดน้ำเพื่อให้ข้าวแตกหน่อ หลังจากนั้นนำเมล็ดข้าวที่งอกแล้วไปหว่านได้ (ยศ สันตสมบัติ 2539, 74)

นอกจากนั้นการศึกษาของ วิมลคำศรี (2544, 63) พบว่าในการหว่านข้าว หากเป็นการหว่านแห้งจะหว่านก่อนวันเข้าพรรษาเพราะว่าชาวนามีประสบการณ์ที่บอกต่อกันมาว่าจะมีฝนตกช่วงวันเข้าพรรษาหรือฝนตกרבหัวยา ซึ่งฝนที่ตกลงมาจะช่วยให้ข้าวที่หว่านงอกขึ้นมาได้ แต่หากเป็นการทำนาดำก็ต้องมีการนำข้าวปลูกแช่น้ำให้แตกหน่อเสียก่อน แล้วจึงนำไปหว่านในแปลงที่ต้องคราดซึ่ไถเสมอและเหลวเป็นตม ทั้งนี้ต้นกล้าข้าวที่หว่านแห้งจะมั่นคงแข็งแรงกว่า เพราะรากจะหลังลึกลงดินมากกว่าต้นข้าวที่หว่านน้ำ ขณะเดียวกันเทคนิคการหว่านข้าวแห้งหรือหว่านสำรวย คือ การหว่านให้เมล็ดข้าวที่ออกจากมือกระทบด้านข้างกระบุง เพื่อให้เมล็ดข้าวกระจายออกอย่างทั่วถึงในพื้นที่หว่าน ลักษณะการหว่านเหมือนการซัดเมล็ดข้าวให้กระจายทั่วถึงในพื้นที่นา ส่วนการหว่านข้าวน้ำตมซึ่งเป็นข้าววงอกจะหว่าน

แบบนี้ไม่ได้เพราะจะทำให้ข้างอกที่หว่านนั้นหักเสียหาย ลักษณะการหว่านข้าวนาหว่านนํ้าตมจะเหมือน การโปรยเมล็ดข้าว (พ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, ประสงค์ ต้นพิชัย และสันติ ศรีสวนแดง 2544, 58)

การเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับการทำนาในแต่ละปีของชาวนา จึงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยง กับปัจจัยหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นสภาพพื้นที่นา รสนิยมการบริโภค รวมถึงการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ดังเช่น การทำเป็นอาหารและการทำขนมต่างๆ นั่นแสดงว่าชาวนาได้มีการเรียนรู้และสั่งสมความรู้ จากประสบการณ์ปฏิบัติจริงในพื้นที่นามาเป็นเวลายาวนานและความรู้ดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดสู่ชาวนา รุ่นใหม่ในชุมชน ขณะเดียวกันเมื่อชาวนาทำการเลือกพันธุ์ข้าวและหว่านข้าวแล้ว หลังจากนั้นชาวนา จึงต้องดูแลรักษาต้นข้าวอย่างดีเพื่อให้ข้าวเจริญเติบโตและให้ผลผลิตได้ตามที่คาดหวังไว้

3) ความรู้ในการดูแลรักษาข้าว

เมื่อชาวนาได้ทำการหว่านข้าวในแปลงนาแล้ว ชาวนาต้องคอยดูแลการเจริญเติบโตของต้นข้าว ในแปลงนาอย่างดี การดูแลค่นน้ำให้สมบูรณ์ไม่มีรอยร้าว การควบคุมระดับน้ำให้เหมาะสม การซ่อมแซม ต้นข้าวและการควบคุมวัชพืชและแมลงศัตรูข้าว

หลังจากการหว่านข้าวแล้ว ชาวนาจะทำการดูแลค่นน้ำหรือหว่านเป็นพิเศษ เพราะค่นน้ำ จะช่วยค่นน้ำและกักเก็บน้ำให้มีปริมาณเพียงพอและเหมาะสมกับการเจริญเติบโตของข้าวแต่ละชนิด แต่ละสายพันธุ์ รวมทั้งการต้องคอยเปิดน้ำออกและวิดน้ำตามความจำเป็นอีกด้วย (วิมล คำศรี 2544, 67) การคอยสำรวจระดับน้ำในแปลงนา หากเห็นว่าลดลงอย่างผิดปกติต้องรีบหาสาเหตุเพราะอาจจะมีกรรั่ว ของน้ำ ซึ่งชาวนาที่มีความชำนาญจะบอกได้ว่ารอยรั่วของน้ำเกิดที่จุดไหนและจากสาเหตุอะไร เพื่อให้ สามารถแยกได้ว่ารอยรั่วของน้ำมาจากรูหนูหรือรูปู และหากเป็นรูปูจะปรากฏเป็นรอยน้ำวนบริเวณ ที่ข้าวตั้งกอ สำหรับรูหนูจะอยู่บริเวณขอบค่นน้ำ ซึ่งการคาดการณ์จากการเห็นการรั่วของน้ำดังกล่าวนี้ จึงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์และต้องใช้ความสังเกตอย่างฉับไว ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับ ในการสำรวจและหาทางแก้ปัญหาด้วยการอุดรูรั่วต่อไป (ฉัตรวิญญู อองคสิงห์ 2545, 102) ในขณะเดียวกัน ชาวนาจะคอยดูแลการงอกของต้นข้าว เนื่องด้วยข้าวที่งอกในผืนนาจะมีบางจุดของนาที่ข้างอกหนาแน่น แต่บางจุดข้าวจะงอกห่างกัน จึงเป็นหน้าที่ของชาวนาในการตกแต่งต้นข้าวให้มีต้นข้างอกเติบโต สม่าเสมอกัน โดยการถอนต้นข้าวบริเวณที่งอกหนาแน่นมาปลูกซ่อมแซมบริเวณที่ต้นข้างอกห่างๆ โดยใช้ไม้ถั่งเข้าช่วย ซึ่งการทำให้ต้นข้างอกสม่าเสมอกันและมีระยะห่างของต้นที่เหมาะสม (สถิตย์ นิยมญาติ 2547, 20) นอกจากนั้นหากในระยะแรกเมื่อหว่านข้าวแล้วอัตรารอกไม่สม่าเสมอ ชาวนาบางคน อาจทำการหว่านซ่อม โดยหากมีจำนวนน้อยอาจทำการหว่านแล้วใช้จอบสับดินเพื่อกลบเมล็ดข้าว แต่หาก มีพื้นที่มากก็หว่านแล้วใช้รถคราดกลบข้าว โดยปกติชาวนาจะไม่ไถต้นข้าวทิ้งเนื่องจากมีความเชื่อว่าการไถต้นข้าวทิ้งจะเป็นบาปและหากจำเป็นต้องไถต้นข้าวทิ้งจะต้องเก็บข้าวก่อนสักก่มีเพื่อพอบเป็นพิธี

แล้วจึงทำการไถได้ และที่สำคัญการหว่านซ่อมข้าวจะทำการหว่านเมื่อต้นข้าวที่หว่านไว้ก่อนสูงเพียงท่วมหลังนกอเท่านั้น หากสูงกว่านี้แล้วจะทำให้ข้าวที่หว่านภายหลังโตไม่ทัน (พ่อพระธรรม ตรียมงคลกุล, ประสงค์ ต้นพืช และสันติ ศรีสวนแดง 2544, 59)

จากการทำนาในอดีตยังไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาฆ่าหญ้า จึงมีหญ้าขึ้นงอกงามในทุ่งนาก่อนปลูกข้าวหนึ่งเดือนชาวนาจะไถกลบไว้ก่อนเพื่อให้หญ้าเน่าและเติมมูลสัตว์ที่เลี้ยงไว้เช่น วัว ควาย ให้เป็นปุ๋ยแก่ต้นข้าว รวมทั้งชาวนาก็การอาศัยปุ๋ยจากธรรมชาติที่ถูกพัดพามากับน้ำ ซึ่งการไหลของน้ำได้พัดพาเอาตะกอนดินต่างๆมาด้วยซึ่งเป็นปุ๋ยบำรุงการเจริญเติบโตของต้นข้าวในนาอย่างดี ในขณะที่การกำจัดวัชพืชที่ข้าวกำลังงอกถ้าหญ้าขึ้นมากก็จะถอนออกด้วยมือหรือใช้เท้าเหยียบ แล้วนำหญ้าเหล่านั้นไปให้สัตว์กินหรือกองทับถมไว้ที่หว่าน ส่วนแมลงศัตรูข้าว เช่น ตัวด้วงและหนู ในการปราบตัวด้วงชาวนาใช้วิธีบูชาเทียน คือการที่ชาวนาจะจุดเทียนที่ลงคาถาปิดเป่าไล่ตัวด้วง หลังจากนั้นชาวนาจะเติมน้ำลงในนาข้าวทำให้ด้วงต้องหนีน้ำไปอยู่ที่ยอดข้าวและจะมีนกเอี้ยงคาลงมากินตัวด้วง ส่วนการปราบหนูนา จะใช้การดักด้วยเร็วหรือการใช้ใบกระสวยไปหว่านโปรยโดยรอบที่ปูนาอาศัยอยู่ จะทำให้ปูนาหนีหายไปหรือถ้ามีแมลงมารบกวนมากๆจะเอาน้ำส้มที่มีกลิ่นแรงๆใส่ภาชนะผูกห้อยไว้บริเวณที่แมลงระบาศ ในกรณีสัตว์มารบกวนกัดกินต้นข้าว นั้น ชาวนาจะปลูกนาคอยฟ้าสัตว์เหล่านั้นเพื่อไม่ให้มารบกวน นอกจากนั้นชาวนาจะพร้อมใจกันปลูกข้าวพันธุ์เดียวกันพร้อมๆกันในพื้นในกล่เดียวกัน จนทำให้ข้าวมีปริมาณมากทำให้พวกหนูนากลมมากินไม่ทัน (เพ็ญศิริ จิระเดชากุล 2550, 285; กิตติ ต้นไทย 2545, 9; วิมลคำศรี 2544, 67)

หลังจากการหว่านข้าวแล้วชาวนาจะคอยการหมั่นคอยดูข้าวอย่างพิถีพิถัน ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมระดับน้ำ การคอยกำจัดวัชพืชหรือแมลงศัตรูพืชที่มารบกวนการเจริญเติบโตของต้นข้าว ทั้งนี้เพราะหากข้าวเติบโตได้ดีจะมีแตกกอสมบูรณ์ รวงข้าวใหญ่และมีปริมาณผลผลิตต่อพื้นที่มากขึ้น ทั้งนี้การดูแลรักษาข้าวของชาวนาจะดำเนินการอย่างเนื่องกระทั่งข้าวถึงระยะการเก็บเกี่ยว

4) ความรู้ในการเก็บเกี่ยวและการใช้ประโยชน์

เมื่อข้าวในนาเริ่มตั้งท้องเตรียมออกรวง ก่อนที่ชาวนาจะทำการเก็บเกี่ยวข้าวในแปลงนา นั้นชาวนาจะเตรียมพิธีทำขวัญข้าวเพื่อขอบคุณแม่โพสพที่ดูแลให้ความสมบูรณ์แก่ผืนนา โดยการนำเอาไม้ไผ่ใบเล็กๆใส่เครื่องเช่นสังเวทย์ที่มีรสเปรี้ยวสำหรับหญิงแพ่ท้อง ดังเช่น ส้มมะขามเปียก กล้าย และอ้อยที่ถูกหั่นเป็นชิ้นเล็กๆเรียงรายอยู่บนถาดแซมด้วยมะพร้าวอ่อนและเครื่องหอมสำหรับผู้หญิง น้ำอบน้ำมันใส่ผม หวี กระจก ผ้าชิ้น ตลอดจนหมากพลู บุหรี่ และดอกไม้ธูปเทียน ข้าวของเหล่านี้จะถูกนำไปเช่นแม่โพสพบริเวณกอข้าวในผืนนาของแต่ละบ้าน เพื่อเป็นหลักประกันว่าปีนี้แม่โพสพจะเมตตาให้ผลผลิตข้าวเพียงพอต่อความต้องการของครอบครัว (ยศ สันตสมบัติ 2539, 75)

เมื่อเข้าสู่ช่วงการเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาถือว่าเป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญสำหรับการทำนา ดังนั้นชาวนาจึงต้องคอยติดตามดูการสุกของข้าวในนา และการจัดระบบการเก็บเกี่ยวให้สัมพันธ์กับระยะการสุกของข้าวทั้งหมดที่อยู่ในแปลงนาทุกๆแปลง เพราะหากมีระบบจัดการที่ไม่ดีการที่ชาวนาทำการเก็บเกี่ยวในระยะที่ข้าวอ่อนเกินไปหรือแก่เกินไปจะมีผลทำให้เกี่ยวได้ยาก (ฉัตรวิญญองคสิทธิ์ 2545, 109) สำหรับชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีการเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาจะใช้เครื่องมือคือ “กะ” ซึ่งจะทำการเก็บข้าวที่ละรวง แล้วมัดรวมเรียกว่า “เลียงข้าว” ซึ่งเลียงข้าวหนึ่งเลียงจะมีขนาดประมาณหนึ่งกำมือนักด้วยเชือกดั้นข้าว การที่ข้าวสุกในเวลาใกล้กัน จึงทำให้ชาวนาไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันเวลา จึงเกิดการลงแรงช่วยกัน เรียกว่า “การขอแรง” คือชาวนาหลายคนจะช่วยเหลือกันเกี่ยวข้าวและหมุนเวียนช่วยกันไป ทำให้สามารถเก็บข้าวได้ทันเวลา โดยข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วเป็นเลียงจะทำการขนย้าย ไปเก็บไว้ที่ “เรือนข้าว” ของแต่ละครอบครัว ในการขนเลียงข้าวจะใช้เครื่องมือคือ “แสก” ที่ทำด้วยหวายและมีไม้หาบที่ทำด้วยไม้ไผ่ นำเลียงข้าวมาเรียงซ้อนทับในแสกทั้งด้านหน้าและด้านหลัง จากนั้นใช้ไม้หาบยกขึ้นหาบไว้บนบ่าไปเก็บที่เรือนข้าว ซึ่งลักษณะการเก็บเลียงข้าวในเรือนข้าวจะมีจัดเรียงซ้อนกันอย่างเป็นระเบียบและเรือนข้าวจะไม่ได้มีการทำผนังทึบทุกด้าน จะมีการจัดให้มีช่องระบายความชื้น ทั้งนี้เรือนข้าวของแต่ละครอบครัวจะมีขนาดไม่เท่ากัน โดยขนาดเรือนข้าวจะเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับพื้นที่การทำนาของแต่ละครอบครัว (วิมล คำศรี 2544, 70)

จากการที่ข้าวในท้องนาสามารถเก็บเกี่ยวได้ในระยะเวลาใกล้เคียงกันและเมื่อข้าวสุกแล้วก็ต้องเร่งรีบเกี่ยวเกี่ยวในทันที จึงทำให้ชาวนาจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากในระยะนี้ ถึงแม้ว่าชาวนาจะมุ่งใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แต่มักไม่เพียงพอกับช่วงเวลาที่เร่งรีบดังกล่าว จึงนำไปสู่การช่วยเหลือกันของชาวนา ซึ่งเรียกว่า “การเอาแรง” อันเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการดังกล่าว ซึ่งการเอาแรงนี้เป็นระบบแลกเปลี่ยนแรงงานด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยไม่มีค่าจ้าง แต่มีความผูกพันโดยบรรทัดฐานของสังคมที่ต้องใช้แรงงานคนทำงานตอบแทนให้ในสัดส่วนที่เท่ากัน นอกจากนั้นการเอาแรงยังเป็นการควบคุมทางสังคม เนื่องจากการไม่เข้าร่วมในการเอาแรงจะทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้านหรือถูกต่อต้านทำให้ต้องดำรงชีวิตอย่างโดดเดี่ยวในชุมชน (อรสุดา เจริญรัต 2546, 65)

ทั้งนี้ในการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งชาวบ้านเรียกว่า การเอาวัน หมายถึงการให้วืวานกัน ในหมู่คนใกล้ชิดหรือเป็นญาติกันประมาณ 10-15 คนให้มาช่วยงานกัน โดยมีการนัดแนะและปรับเวลาวางและเลือกเอาวันที่ไม่ตรงกันหรือทำให้ไหลหากัน ซึ่งการเอาวันของชาวบ้านมีลักษณะของการมีถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน แม้จะมีพื้นที่มากน้อยต่างกันชาวบ้านก็จะช่วยเอาวันจนเสร็จภารกิจของแต่ละครัวเรือน คนที่มีนามากไปช่วยเอาวันกับคนอื่นไม่ทันก็อาจจ้างผู้อื่นไปเอาวันแทนโดยจ้างเป็นข้าว ในช่วงที่เอาวันผู้ที่เป็นเจ้าภาพจะเลี้ยงอาหารตามมีตามเกิด โดยไม่ถือสา กัน ดังเช่น ข้าวแกงฟักใส่ไก่และนานๆจึงจะมี

ลาบสักครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีเมียง ยาสูบ และอาจมีเหล้าด้วยในบางครั้ง (เพ็ญศิริ จีระเชชากุล 2550, 290)

ทั้งนี้ในช่วงวันการเอาแรงของชาวนา ศตวรรษที่ 25 (2539, 76) ได้อธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า “เมื่อถึงวันลงแขก ชาวนาจะตื่นแต่เช้ามีคเพื่อไปพบกันที่ผืนนาเจ้าของวัน แรงงานทั้งหมดจะยืนเรียงเป็นแถวหน้ากระดานเพื่อทำการเก็บเกี่ยวข้าวไปพร้อมกัน ก่อนการเก็บเกี่ยวชาวนาจะเอาไม้รายนานต้นข้าวให้ล้มไปในทิศทางเดียวกันเพื่อให้ง่ายแก่การเกี่ยว โดยในช่วงเช้าชาวนาจะนำต้นข้าวให้ล้มไปในทางทิศตะวันตก และในช่วงบ่ายจะนำข้าวให้ล้มไปในทางทิศตะวันออก เพื่อให้เวลาเกี่ยวข้าวจะทำให้หันหลังให้กับแสงแดด ทั้งนี้เจ้าของนาจะเป็นผู้รับผิดชอบในการทำอาหารกลางวันเลี้ยงแรงงานทั้งหมดที่มาช่วยลงแขกเกี่ยวข้าว การเตรียมอาหารน้อยเกินไปหรือคุณภาพด้อยกว่าที่ควร จะทำให้เจ้าของนากลายเป็นที่ติฉินนินทาของแรงงาน จนเป็นที่เสื่อมเสียให้ได้ย้ายหรืออาจถูกปฏิเสธเมื่อขอแรงอีกในปีต่อไป เจ้าของนาจึงมักเตรียมอาหารคาวหวานอย่างดีไว้ต้อนรับแรงงานทั้งหมดที่มาช่วย การลงแขกเกี่ยวข้าวจึงเป็นทั้งการทำงานหนัก การหมั่นเวียนการจัดเลี้ยง และการเสริมสร้างความสมานฉันท์ระหว่างเพื่อนบ้านและญาติพี่น้องไปในตัว”

ลักษณะการออกปากหรือเอาแรงที่เกิดขึ้นในชุมชนนี้ สงบ ส่องเมือง (2546, 293) ศึกษาพบว่าเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะการแลกเปลี่ยนทางสังคมได้ชัดหลายประการคือ ประการแรก เป็นการให้และการรับที่เกิดขึ้นตามความต้องการหรือความจำเป็นของแต่ละฝ่าย จึงไม่มีการกำหนดระยะเวลาในการตอบแทน แต่ต่างฝ่ายต่างมีสำนึกและโอกาสที่แปรเปลี่ยนไปตามวัฏจักรกิจกรรมที่ทำในรอบปี ทั้งการให้และการรับ ประการที่สองการตอบแทนไม่มีปริมาณแน่นอนแต่ถือเอาความสำเร็จของงานเป็นเกณฑ์ จึงไม่มีการกำหนดหน่วยของงานหรือปริมาณของงานภายในเวลาที่กำหนดเป็นเกณฑ์สำหรับการแลกเปลี่ยน และประการที่สามมีลักษณะของความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์บ่งชี้ฐานะความเชื่อถือหรือหน้าตาของบุคคลในชุมชนกล่าวคือ คราวเรือนที่ทำการออกปากแล้วมีคนไปช่วยกันมากแสดงว่าได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนมากด้วย

หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ก่อนที่ชาวนาจะนำข้าวขึ้นยุ้งจะมีธรรมเนียมเก็บข้าวไว้ก่อนจนกว่าจะถึงวันออกใหม่ขึ้น 3 คำ ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อว่าช่วงเก็บเกี่ยวและนวดข้าวอาจทำให้แม่โพสพตกใจ ซึ่งการแสดงความกตัญญูก็คือการถนอมรักษาข้าวไว้จนกว่าแม่โพสพจะหายตกใจ หลังจากวันออกใหม่ขึ้น 3 คำนี้แล้วจึงจะเปิดยุ้งและสามารถนำเอาข้าวออกไปขายหรือกินได้ โดยขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมากก็คือ ชาวนาจะนึกถึงพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ก็จะจัดข้าวใหม่ใส่ไหหมอบให้ลูกหลานซึ่งเป็นคนหนุ่มคนสาวหอบข้าวใหม่ไปเคารพบรรพบุรุษ ซึ่งคนโบราณเชื่อว่าได้กินข้าวใหม่ปลามันแล้วจะอายุยืน (ฉัตรวิญญู องคสิงห์ 2545, 113)

นอกจากนี้จากความแตกต่างของระบบนิเวศ ส่งผลให้แต่ละชุมชนสามารถผลิตอาหารได้เฉพาะอย่าง จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดระบบการสร้างสรรค์ระบบความสัมพันธ์ผ่านการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อให้มีผลผลิตครบตามความต้องการ ซึ่งการแลกเปลี่ยนแบ่งปันนี้เป็นเรื่องของน้ำใจ เป็นการเอื้องานเพื่อแก่กัน คราวนี้เราให้เขา คราวหน้าเขาให้เราบ้าง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ 2540, 65) ดังเช่นการศึกษาของ สมคิด พรหมจ้อย และคณะ (2546, 44-45) ได้ให้ภาพของการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านอีสานได้ว่า เริ่มจากการผลิตเพื่อการยังชีพซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างชนเผ่าต่างๆ โดยอยู่ที่ความพอใจทั้งสองฝ่าย อย่างเช่น การแลกเปลี่ยนกับเกลือหรืออีกนัยหนึ่งคือระบบน้ำใจมากกว่าคิดเป็นราคาล้างของ ซึ่งมีคำกล่าวที่ไม่มี ความแห้งแล้งเมื่อเข้าสู่หมู่บ้านอีสานหรืออีสานไม่แล้งในฤดูฝนนั่นเอง โดยสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับแหล่งผลิตเป็นสำคัญอย่างเช่น แแถบที่ราบลุ่มราชีไศลจะเป็นเขตอุดมสมบูรณ์ของการทำนาข้าวและสวนผักเช่น หอมแดง หรือหอมขาว (กระเทียม) ส่วนบริเวณเทือกเขาพนมดงรักบริเวณขนานข้างของถนนสายยุทธศาสตร์จะเป็นผลผลิตทางด้านนาข้าวและของป่า

ในขณะที่หมู่บ้านภาคใต้ต่างจากหมู่บ้านภาคอื่นตรงที่ชุมชนมี 3 ลักษณะที่ต่างผลิตได้เฉพาะอย่าง โดยหมู่บ้านบริเวณที่สูงจะปลูกไม้ผลและหาของป่า ขณะที่หมู่บ้านในพื้นที่ราบปลูกข้าวและหมู่บ้านชายฝั่งทำการประมง ซึ่งในแต่ละชุมชนสามารถผลิตได้ไม่ครบถ้วน จึงเกิดความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยที่ชาวสวนบนภูเขาต้องการข้าว เกลือ กะปิ กุ้งแห้ง และปลาจากหมู่บ้านที่ราบและชายฝั่ง ขณะที่หมู่บ้านที่ราบและชายฝั่งต้องอาศัยของป่า เครื่องเทศ พืชและเปลือกไม้ที่ใช้ย้อมสี ยางไม้ ฟิน สมุนไพร และผลไม้จากหมู่บ้านที่สูงและภูเขา ขณะที่หมู่บ้านชาวประมงชายฝั่งต้องการข้าวจากหมู่บ้านที่ราบ อีกทั้งหมู่บ้านทั้งสามลักษณะนี้แม้ผลผลิตต่างกัน หากแต่ก็อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกันทำให้มีการแลกเปลี่ยนระหว่างกันได้ไม่ลำบากนัก หมู่บ้านเหล่านี้แลกเปลี่ยนกันเพื่อให้มีผลผลิตครบตามความต้องการ เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อให้พอเพียงดำรงชีพและเสริมความสามารถในการพึ่งตนเองหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เปลี่ยนกันกินหรือแลกเปลี่ยนเพื่อกินพอใช้ ไม่ได้แลกเปลี่ยนให้รวย ให้เขาอยู่ได้เราก็อยู่ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ 2540, 80-81) ในบางกรณีอาจมีการแลกเปลี่ยนกันเพื่อความอยู่รอดเช่น หากปีใดฝนแล้ง ชาวนาไม่ได้ข้าวหรือได้ข้าวไม่พอกิน อาจต้องนำวัวควายไปขายเพื่อซื้อข้าวกิน หากไม่มีวัวควายก็ต้องใช้วิธีการขอยืมจากญาติพี่น้องหรือคนที่รู้จักคุ้นเคยมาก่อน หลังจากทำนาได้ข้าวในปีต่อไปแล้วจึงนำข้าวไปคืน (นภาพรณี หะวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2550, 210)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญของชาวนาในการแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารและปัจจัยจำเป็นสำหรับเกื้อหนุนในการดำรงชีวิตประจำวันของสมาชิกในครอบครัว ในขณะที่เดียวกันการศึกษาของ วิมล คำศรี (2544, 79-80) พบว่าชาวนายังใช้ข้าวเป็นสื่อในการแสดงออกถึงความเคารพต่อผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสในชุมชน กล่าวคือ ในช่วงก่อนฤดูกาลเก็บเกี่ยว ข้าวเหนียวในผืนนากำลังอยู่ในระยะ

กำลังดีเม่า ชาวนาจะเก็บมาคั่วแล้วตำ เรียกว่า “ทิมเม่า” เพื่อทำเป็นข้าวเม่าใช้เป็นของสำคัญที่สมาชิกในครอบครัวจะนำไปมอบให้ผู้อาวุโสด้วยความเคารพและศรัทธา โดยหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ลูกหลานในครอบครัวจะมีการเดินทางไปมาหาสู่ยังบ้านญาติผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส เพื่อนำข้าวสารใหม่ไปมอบให้ เพื่อแสดงถึงความเคารพ นอกจากนั้นยังมีการนำข้าวสำหรับใช้ในการทำบุญต่างๆ เช่น การหุงข้าวใหม่ตักบาตรประจำวันและวันสำคัญทางศาสนา การปรุงหรือแปรรูปจากข้าวเป็นอาหารพิเศษใช้ทำบุญถวายพระสงฆ์ ในวันทำบุญให้ทาน ไฟเช่น ขนมจุ่มุน และขนมโค นอกจากนั้นมีการนำน้ำมันข้าวและแป้งข้าวเจ้า ข้าวเหนียวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกวนข้าวยาคุหรือข้าวมธุปายาสยาคุ รวมทั้งการทำข้าวตอก และการทำต้มเพื่อใช้ถวายพระสงฆ์ในวันเข้าพรรษาและออกพรรษา หรือการทำขนมเดือนสิบ เช่น ขนมลา ขนมพอง ขนมบัว และขนมคิชาเพื่อถวายพระสงฆ์ในงานประเพณีสารทเดือนสิบ

การทำนาปลูกข้าวของชาวนาจิงมิใช่เพียงแต่ความต้องการให้ได้มาซึ่งข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัวที่เป็นหลักประกันสำหรับของการอยู่อาศัยในสังคมเท่านั้น หากแต่ข้าวยังสามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่นเช่น กะปิ เกลือ ผลไม้ อันเป็นสิ่งที่ชาวนาจิงไม่สามารถผลิตขึ้นเองได้ นอกจากนั้นก็สามารถนำข้าวมาทำการแปรรูป ประยุกต์สู่การทำอาหารสำหรับบริโภคต่างๆ ได้อีก โดยนัยยะนี้จึงแสดงให้เห็นได้ว่าการทำนามิใช่แค่เพียงอาชีพอย่างหนึ่งที่แยกส่วน หากแต่การทำนามิมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของชาวนาจิงในทุกด้าน ฉะนั้นการทำนาข้าวจึงเป็นการผลิตที่ดำรงอยู่เคียงคู่และมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวนาจิงในสังคม

ภายใต้ทัศนะที่เชื่อว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติและสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ทำให้ชาวนาจิงต้องเรียนรู้ที่จะจัดการความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งสูงสุด ด้วยความตระหนักรู้ว่าตนเองอยู่ได้ด้วยธรรมชาติเช่นเดียวกับสรรพสิ่งชีวิตอื่น โดยที่โลกนี้จึงมิใช่สมบัติของตน หากเป็นสมบัติร่วมของสรรพสิ่งทั้งหมดและด้วยฐานคิดของการมองว่าสรรพสิ่งที่แวดล้อมชาวนาจิงได้ดำรงอยู่อย่างตายตัวหรือแยกเป็นอิสระออกจากกัน ชาวนาจิงซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและดำรงอยู่ในโลกนี้เช่นเดียวกับสรรพสิ่งอื่นๆ และไม่ได้แยกตนเองออกจากสรรพสิ่ง ชาวนาจิงไม่มีวิธีคิดที่จะเอาชนะหรือเบียดเบียนธรรมชาติ ไม่ปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เป็นไปอย่างที่ใจตนเองต้องการ ไม่แข่งขันแก่งแย่งหรือเอาเปรียบแรงซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีต่อมนุษย์ด้วยกัน หากแต่ชาวนาจิงปรับเปลี่ยนวิธีการในการดำรงอยู่ของตนเองเพื่อที่จะได้ดำรงอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งเหล่านี้อย่างสอดคล้องกลมกลืนความสัมพันธ์จึงเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ที่ชาวนาจิงมีต่อธรรมชาติต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และต่อมนุษย์ด้วยกันเอง โดยชาวนาจิงเชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเข้ากับวิถีชีวิต และดำรงรักษา ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อทุกส่วนอย่างสอดคล้องเชื่อมโยงและผสานไปกับการดำเนินชีวิต (ฉัตร วรรย องค์กรสิงห์ 2545, 156)

การเรียนรู้ที่จะอยู่รอดหรือดำรงอยู่ในสังคมได้จึงต้องมีการสร้างระบบความรู้ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศของชุมชนขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้ในการทำมาหากินที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคเป็นหลักที่เหลื่อจึงแลกเปลี่ยนและขายบ้าง ระบบความรู้ที่สร้างสรรค์การอยู่ร่วมกันในสังคม รวมทั้งความรู้ที่แสดงถึงการเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความรู้ที่สร้างขึ้นมานี้เป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ เป็นความรู้ที่อาศัยการลองผิดลองถูกจากการปฏิบัติและเป็นความรู้ที่มีการปรับเปลี่ยนสนองตอบต่อความต้องการของคนในชุมชนอยู่ตลอดเวลาและมีครอบครัวเป็นศูนย์กลางของการทำมาหากินและการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจึงต้องสามารถใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวัน เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจริงที่ต้องอาศัยการเรียนรู้ การทดลอง และการประยุกต์ใช้ที่เหมาะสมและมีความเกี่ยวข้องถึงการมีผลิตที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล อันเป็นวิธีการผลิตที่ชุมชนเป็นเจ้าของความรู้ นั่นจึงทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง มีอิสระและอำนาจตัดสินใจที่จะเลือกวิธีการดำรงอยู่และเป็นวิถีที่ชุมชนลดการพึ่งพิงและพึ่งพาทภายนอก ขณะเดียวกันระบบความรู้กับระบบความสัมพันธ์เป็นกระบวนการที่ต่างสนับสนุนซึ่งกันและกัน ไม่เคยหยุดนิ่ง หากมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเพื่อปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อคนในชุมชนเกิดความปลอดภัยในการดำรงชีวิต และทุกคนมีหลักประกันการบริโภค มีอิสระในการดำเนินชีวิตและสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (นภาพรณัฏ ะวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัดไชสง 2550, 23)

อย่างไรก็ดี เมื่อกระบวนการพัฒนาประเทศได้เปลี่ยนแปลงสู่เป้าหมายการเป็นสังคมทันสมัย ทำให้ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ถูกนำเข้ามาสู่ชุมชน โดยเฉพาะความรู้การเกษตรแผนใหม่ ที่เชื่อว่าจะทำให้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการทำการเกษตรในชุมชนชนบท โดยเฉพาะการเพิ่มผลผลิตและรายได้ให้กับชาวนาซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในชุมชนและเป็นรากฐานชีวิตของชุมชนชนบท

2.2 การก่อรูปและนำเข้าความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาประเทศไทย เริ่มขึ้นนับตั้งแต่มีรายงานของคณะที่ปรึกษาธนาคารโลกได้เข้ามาทำการวิจัยเรื่อง โครงการพัฒนาการรัฐสำหรับประเทศไทย ซึ่งได้มีการตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. 2502 ซึ่งเป็นรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจ และข้อเสนอแนะในการพัฒนาประเทศไทยโดยรายงานได้วิจารณ์ว่า การบริหารจัดการเศรษฐกิจของประเทศไทยไม่มีประสิทธิภาพ และมีข้อเสนอให้รัฐบาลยุบหรือขายรัฐวิสาหกิจให้เอกชนทำแทน การพัฒนาและขยายระบบราชการให้มีประสิทธิภาพเพื่อทำหน้าที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจภาคเอกชนและเสนอให้รัฐบาลกู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุน โครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ถนน ไฟฟ้า ประปา และระบบชลประทาน ขณะที่สาขาการเกษตรได้แนะนำว่าผลผลิตข้าวสามารถเพิ่มขึ้นได้มาก หากมีโครงการพัฒนาซึ่งวางแผน

อย่างดีทั้งระบบชลประทาน การจัดหาพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง การส่งเสริมใช้ปุ๋ย การใช้เทคนิคสมัยใหม่ ที่เพิ่มผลผลิตต่อไร่ ทั้งนี้รายงานฉบับดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นข้อมูลพื้นฐานและแนวทางสำหรับร่าง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 และฉบับอื่นๆที่ตามมา (วิทยากร เชียงกุล 2526, 45)

ทั้งนี้การดำเนินงานภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นำไปสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งสร้างความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม โดยอาศัยทรัพยากรฟืนป่า ฟืนดิน ฟืนน้ำ และความรู้ภูมิปัญญาอันเป็นรากฐานชีวิตของคนในชุมชนชนบทเพื่อเป็นฐานทรัพยากร หรือวัตถุดิบในการรองรับการพัฒนา โดยการสร้างกลไกหรือก่อตั้งองค์กรต่างๆขึ้นมาในการผนวก ชุมชนเข้าสู่กระบวนการพัฒนาที่สำคัญได้แก่ 1) การจัดโครงสร้างพื้นฐานเข้าไปในชุมชน โดยเฉพาะ การพัฒนาแหล่งน้ำ เริ่มจากบ่อบาดาล คลองชลประทาน เชื่อน 2) การนำความรู้และเทคโนโลยีเกษตร แผนใหม่เข้าไปในชุมชนไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมี เครื่องมือเครื่องจักรสารเคมีกำจัดแมลงศัตรู รวมทั้งวิธีการในการทำเกษตรแผนใหม่ที่ให้ผลผลิตสูงแต่ต้องลงทุนสูงตามไปด้วย รวมทั้งยังเป็น เทคโนโลยีที่ไม่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศ 3) การนำสินค้าอุปโภคบริโภคเข้าไปสู่ชุมชนเพื่อเป็นการกระตุ้น ให้เกิดความต้องการเงินเพื่อซื้อหาสิ่งเหล่านี้ และ 4) การจัดการให้คนเข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน อย่างเข้มข้นเพื่อเตรียมคนให้มีลักษณะเป็นคนทันสมัยเหมาะกับสังคมอุตสาหกรรม (นภาพร หะวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัดไซสง 2550, 98)

การสร้างเงื่อนไขบนพื้นฐานของความทันสมัยและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว กลับกลายเป็นการเปิดช่องทางการดึงเอาทรัพยากรที่มีในชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและบุคคล มาใช้เป็นพื้นฐานรองรับการพัฒนาทางอุตสาหกรรมของประเทศ รวมทั้งการกระตุ้นและสร้างค่านิยม ความทันสมัยให้เกิดขึ้นในชุมชนทำให้มองว่าการทำเกษตรคือความล้าหลัง คุณภาพชีวิตของเกษตรกร จะต้องได้รับการยกระดับขึ้นและการเปลี่ยนจากสังคมเกษตรเป็นสังคมเมืองที่มีความทันสมัยเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนในการดำเนินการ ซึ่งการที่จะเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นสังคมทันสมัยจึงต้องสร้างรายได้และยกระดับ คุณภาพชีวิตให้กับชนซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นก่อน และการดำเนินดังกล่าวจึงต้องนำเอาความรู้ เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำการเกษตรซึ่งความรู้ดังกล่าวคือความรู้การเกษตรแผนใหม่นั้นเอง

2.2.1 การก่อรูปความรู้การเกษตรแผนใหม่ภายใต้ฐานคิดความทันสมัย

ความรู้การเกษตรแผนใหม่ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการเกิดขึ้น ของระบบทุนนิยมในประเทศอังกฤษและยุโรป ที่ได้กระตุ้นให้มีการคิดค้นเครื่องมือสำหรับการทำฟาร์ม เช่น เครื่องจักรกลเกษตร ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ จนนำไปสู่การปฏิวัติเกษตรกรรม หรือที่หลายคนเรียกว่า การปฏิวัติเขียว (Green revolution) อันเป็นการเปลี่ยนแปลงการทำการเกษตรดั้งเดิมมาเป็นการเกษตร แบบใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง โดยการใช้พันธุ์ที่ผสมขึ้นมาใหม่ ใช้ปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช เครื่องจักรกล

การชลประทานและความรู้การจัดการฟาร์มอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, 1) โดยสาระสำคัญของความรู้การเกษตรแผนใหม่ จึงเป็นการนำเอาความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร ที่จะนำสู่การเพิ่มผลผลิตต่อไร่และกำไร โดยมีเป้าหมายความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงอยู่ที่การสร้างผลกำไรและผลผลิตต่อไร่สูงสุด ภายใต้การมีปุ๋ยเคมี ระบบการชลประทาน เมล็ดพันธุ์พืช และด้วยระบบการผลิตใช้ระยะเวลาเพียงสั้นๆ ก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตเหล่านั้นได้

ความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงมิได้เกิดขึ้นอย่างอิสระ แต่เกิดขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับอุดมการณ์ของการพัฒนาชุดหนึ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาในขณะนั้น ซึ่งอุดมการณ์หมายถึงระบบของความคิด ระบบของภาพตัวแทน (Representation) ที่มีหน้าที่ในการสร้างลักษณะเฉพาะต่างๆ ซึ่งอุดมการณ์นี้มักผันแปรไปตามสภาพของสังคมในแต่ละขณะและอุดมการณ์ยังมีการเชื่อมโยงถึงระบบความคิดของกลุ่มต่างๆ ทางสังคม โดยยึดถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่จะต้องให้ความสนใจและเป็นที่ยอมรับกัน โดยระบบความคิดของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้จะถูกทำให้เป็นเรื่องปกติธรรมดา (Naturalize) ด้วยการอาศัยการให้ความหมาย (Meaning) และการสร้างคุณค่า (Values) ที่ซึมซาบอยู่ในสามัญสำนึก (Commonsense) ของสังคมโดยรวม (นเรศน์ วงศ์สุวรรณ 2547, 12) ทั้งนี้ ฟูกอ ได้กล่าวถึงการที่อุดมการณ์ยังคงรักษาระเบียบกฎเกณฑ์ (Disciplinary) ก็ด้วยอาศัยการศึกษาที่มีแบบแผน (Schools) รวมถึงการปฏิบัติงานในรูปแบบต่างๆ ในอันที่จะเข้าไปควบคุมผู้คนในสังคมให้ให้มีพฤติกรรมและทัศนคติเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของสถาบันหรือสังคมโดยรวมกำหนดขึ้น (Danaher, Schirato and Webb 2000, 100) จึงกล่าวได้ว่าอุดมการณ์เป็นเสมือนระบบของตัวแทนในการเข้าไปสร้างระบบในการควบคุมให้คนในสังคมต้องปฏิบัติตามไปตามอำนาจของอุดมการณ์ ฉะนั้นภายใต้อุดมการณ์ของสังคมจึงต้องมีกระบวนการสร้างระบบที่ทำให้คนในสังคมปฏิบัติตามแนวทางของอุดมการณ์ โดยเฉพาะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของกฎระเบียบการปฏิบัติ รวมถึงจารีตปฏิบัติต่างๆ ของสังคม

ระบบความคิดหรือฐานคิดสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความรู้การเกษตรแผนใหม่ คือแนวคิดทันสมัยอันเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมา เพื่ออธิบายการเปลี่ยนจากสังคมแบบประเพณีสู่สังคมทันสมัย โดยแนวคิดนี้เสนอว่าภาวะดั้งเดิมและภาวะทันสมัยจะปรากฏในทุกมิติของสังคม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเทคโนโลยี เกษตรกรรม อุตสาหกรรม นิเวศวิทยา และการติดต่อสัมพันธ์กันของคนในสังคม ซึ่งการที่สังคมจะสามารถปรับเปลี่ยนจากภาวะดั้งเดิมไปสู่ภาวะทันสมัยได้นั้น จะต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่ากระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัย หากแต่กระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัยนั้นจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมในทุกมิติพร้อมกัน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ครอบครัวยุคใหม่ และการจัดช่วงชั้นทางสังคม จากสังคมเดิมที่ทำหน้าที่ต่างๆ หลายหน้าที่มาเป็นการทำหน้าที่เฉพาะอย่าง หรือจากการแจกแจงน้อยไปสู่การแจกแจงที่ซับซ้อน เพื่อให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ซึ่งพร้อมกันนั้นสังคมจะต้องสร้างกลไกการบูรณาการ (Integration) เพื่อให้สังคมใหม่ที่แยกตัวออกไปสามารถประสานงานและทำหน้าที่ได้เหมือนหน่วยเดิมแต่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น (นภกรณ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเชชากุล และสุรวุฒิ ปัดไธสง 2550, 40-42) ทั้งนี้ฐานคิดสำคัญที่นำมาวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมทันสมัย ได้แก่ 1) แนวคิดในเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และ 2) แนวคิดการจำแนกแจกแจงในโครงสร้างสังคม

1) แนวคิดในเรื่องการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นแนวคิดที่เชื่อว่าการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะนำไปสู่ความมั่งคั่งและการอยู่ดีกินของประชาชน ในการพัฒนาจึงวางเป้าหมายการผลิตและการขยายตัวทางด้านของการผลิตจะทำให้เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้า โดยใช้ระบบเศรษฐกิจของยุโรป หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นต้นแบบที่เชื่อว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบ่งเป็น 5 ขั้นตอนคือ 1) ระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่มีอาชีพหลักคือการเกษตร ผลผลิตได้น้อย ครอบครัวยังเป็นหน่วยทางสังคมที่สำคัญที่ทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตและบริโภค 2) ขั้นตอนเตรียมการพัฒนา เป็นระยะที่สังคมได้มีการติดต่อกับภายนอกและมีการทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น รวมทั้งเริ่มมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน 3) ขั้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนา เป็นระยะที่มีการตื่นตัวด้านการลงทุนทุกสาขาทั้งด้านอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นรวดเร็ว มีโครงสร้างสังคม การเมืองและเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น สังคมเมืองเติบโตและขยายตัวอย่างรวดเร็ว 4) เป็นขั้นทะยานเข้าสู่ภาวะของความอุดมสมบูรณ์ในขั้นนี้ มีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีต่างๆ ในการจัดสรรใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ มีการนำเครื่องทุ่นแรงมาใช้แทนแรงงานมากขึ้น สถานภาพของคนส่วนใหญ่ในสังคมอยู่ในช่วงที่ต้องการความก้าวหน้าที่สูงมากขึ้นกว่าเดิม และ 5) ขั้นอุดมสมบูรณ์ เป็นขั้นที่สมาชิกในสังคมมีมาตรฐานการครองชีพสูง มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีคุณภาพสูงคอยอำนวยความสะดวก วิธีชีวิตส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยี มีการบริโภคสมบูรณ์ และประชาชนในสังคมรู้สึกมีความมั่นคง (โรสเตอว์ (Rostow) อ้างใน สนธยา พลศรี 2533, 164)

นอกจากนั้นในกระบวนการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยังมีความเชื่อในระบบเศรษฐกิจตลาดว่า กลไกตลาดจะสามารถช่วยในการจัดสรรการผลิตสินค้าและบริการต่างๆ ภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถตอบสนองต่อความต้องการทางเศรษฐกิจของมนุษย์ได้อย่างไม่สิ้นสุด นั่นคือ การเชื่อในเรื่องเสรีภาพของปัจเจกชนว่า โดยธรรมชาติมนุษย์ต้องการเสรีภาพในการที่จะเลือกทำสิ่งใดตามความต้องการของตนเอง ดังนั้น การปล่อยให้มนุษย์ได้เลือกซื้อ เลือกบริโภคสินค้าและบริการต่างๆตามความพอใจสูงสุด โดยที่ผู้ประกอบการธุรกิจก็สามารถเลือกผลิตหรือขายสินค้าและบริการที่สร้างผลตอบแทนหรือกำไรสูงสุด ซึ่งเมื่อแต่ละกลุ่มหรือบุคคลสามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดของตนเองแล้ว ก็เชื่อว่าจะทำให้เกิดความกินดีอยู่ดีในสังคม และการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดก็จะไปอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด ในขณะเดียวกันเมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจ หรือเกิดความไม่สมดุลของเศรษฐกิจขึ้น ซึ่งก็เชื่อว่าจะมีกลไกการปรับตัวเอง

โดยอัตโนมัติหรือมือที่มองไม่เห็นช่วยทำให้เศรษฐกิจกลับมาอยู่ในภาวะที่สมดุลอีกครั้ง ฉะนั้นแล้ว แนวคิดนี้จึงเชื่อว่าการขยายตัวด้านของการผลิตและระบบกลไกตลาดเสรีจะทำให้เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้า และส่งผลให้ประชาชนมีรายได้และมีความเป็นอยู่ที่สบายตามแบบสังคมที่พัฒนาแล้วในประชาคมตะวันตก

2) แนวคิดการจำแนกแจกแจงในโครงสร้างสังคม เป็นแนวคิดที่กล่าวถึง การจัดระเบียบทางสังคมจากโครงสร้างสังคมที่มีการจำแนกแจกแจงน้อยสู่โครงสร้างที่มีการจำแนกแจกแจงซับซ้อน ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่หน่วยสังคมเดิมที่เคยทำหน้าที่ต่างๆหลายหน้าที่ (Multifunctional role structure) ได้แยกตัวออกเป็นหน่วยสังคมหลายๆหน่วยและแต่ละหน่วยจะมีหน้าที่เฉพาะอย่างมากขึ้น (Several more specialized structure) การจำแนกแจกแจงโครงสร้างดังกล่าวจะมีผลทำให้หน่วยต่างๆของสังคมทำงานมีประสิทธิภาพดีขึ้น โดยสังคมต้องมีกลไกที่ทำให้หน่วยทางสังคมใหม่ที่แยกตัวออกไปนี้ สามารถประสานงานกันและทำหน้าที่ได้เหมือนหน่วยเดิมและมีประสิทธิภาพสูงกว่า การเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติของชีวิตสังคมได้แก่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ครอบครัวยุคใหม่และการจัดช่วงชั้นทางสังคมกล่าวคือ (นภาพกรณ์ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัดไซสง 2550, 40-42; อรุศดา เจริญฤทธิ 2546, 28-30) ประการแรก การจำแนกกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจใหม่จะมีการแยกย่อยและสร้างองค์กรสังคมใหม่ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เฉพาะด้าน เพื่อทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายอย่างแยกย่อยและเคลื่อนตัวออกจากชุมชน ดังเช่น ในวิถีการผลิตที่เป็นไปเพื่อขายนั้นทำให้ผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภคอาจอยู่ในบริบทที่แตกต่างกัน มิใช่อยู่ในชุมชนเดียวกันอีกต่อไป ทั้งนี้องค์กรสังคมใหม่จะถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เฉพาะด้านสำหรับ แต่ละกิจกรรมทางเศรษฐกิจ พร้อมกับการสร้างกลไกบูรณาการเพื่อเชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นเข้าด้วยกัน ประการที่สองการจำแนกกิจกรรมของครอบครัวกล่าวคือ เมื่อสังคมมีการจัดระเบียบใหม่ จะทำให้ครอบครัวต้องสูญเสียอำนาจในการควบคุมจัดการบางกิจกรรมไป เช่น การสูญเสียหน้าที่ผลิตอาหารให้แก่ผู้ผลิตอาหาร หรือสูญเสียหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่โรงเรียน เป็นต้น ดังนั้นครอบครัวจึงต้องสร้างกลไกบูรณาการเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับผู้ผลิตหรือ โรงเรียนขึ้นมา ประการที่สาม การจำแนกแจกแจงระบบค่านิยม จากการที่ระบบคุณค่ารวมทั้งโลกทัศน์เป็นปัจจัยสำคัญที่เชื่อมโยงกับ โครงสร้างหรือระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆอย่างใกล้ชิด ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบค่านิยมที่เน้นแยกส่วนมากขึ้น เช่น การใช้ระบบเหตุผลและวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาทดแทนคุณค่า และโลกทัศน์เกี่ยวกับศาสนารวมทั้งผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ จึงมีผลทำให้ในการทำหน้าที่ของบรรทัดฐานรวมทั้งจริตประเพณีและกลไกควบคุมทางสังคมต่างๆ ที่มีอยู่เดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย และประการที่สี่ การจำแนกแจกแจงช่วงชั้นทางสังคม เป็นการเปลี่ยนจากระบบของการใช้สถานภาพติดตัวมาแต่กำเนิด เช่น ตระกูลหรือเชื้อชาติมาเป็นการใช้การศึกษาและความสามารถเป็นเครื่องมือกำหนดช่วงชั้นทางสังคมแทนและมีผลทำให้เกิดความยืดหยุ่นในการเลื่อนชั้นทางสังคมแทนที่จะยึดติดกับ

ชนชั้นหรือสถานภาพติดตัวมาแต่กำเนิด นั่นคือภายใต้แนวคิดจึงเชื่อว่า กระบวนการก้าวไปสู่สังคมทันสมัย จะต้องมีการจำแนกแจกแจงโครงสร้างสังคมแยกย่อยออกไป จากนั้นต้องมีกลไกที่ทำหน้าที่ประสานหรือบูรณาการให้หน่วยสังคมเหล่านี้สามารถร่วมกันทำงานไปสู่เป้าหมายได้อย่างเหมาะสม อันจะทำให้หน่วยย่อยต่างๆสามารถทำหน้าที่ได้เหมือนเดิมและมีประสิทธิภาพสูงกว่า

ฐานคิดความทันสมัยจึงนำไปสู่การสร้างให้มีความเชื่อว่าสังคมทันสมัยว่ามีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นสังคมทันสมัยเป็นสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีและมีเป้าหมายในการสร้างกำไรและประสิทธิภาพสูงสุด ขณะเดียวกันก็เป็นสังคมทันสมัยจะมีการจำแนกสังคมออกเป็นส่วนต่างๆที่ทำหน้าที่และเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน โดยมีกลไกประสานงานระหว่างกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการทำงานสูงสุด

สังคมทันสมัยจึงเป็นสังคมที่มุ่งสู่การสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้กลไกระบบเศรษฐกิจแบบเสรีและการแยกส่วนต่างๆสังคมให้ทำหน้าที่เฉพาะอย่างที่มีความเชี่ยวชาญ ซึ่งเชื่อว่าจะนำไปสู่การสร้างรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้ดีขึ้นได้ และจะนำไปสู่เส้นทางการเป็นสังคมทันสมัยได้ในที่สุด ซึ่งแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวเป็นแนวคิดที่มีทัศนะการมองสรรพสิ่งอย่างแยกส่วน หรือเป็นกระบวนทัศน์แบบลดส่วนหรือกลไก (Reductionist/mechanistic) ซึ่งภายใต้ทัศนะนี้เชื่อว่าธรรมชาติดำเนินไปหรือเคลื่อนไหวไปอย่างต่อเนื่องเหมือนเครื่องจักรที่ถูกควบคุมด้วยกฎอันคงที่และทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในโลกของวัตถุ ฉะนั้นไม่ว่ามนุษย์ วัตถุ หรือธรรมชาติสามารถที่จะวัดและคำนวณออกมาเป็นตัวเลขหรือผลทางคณิตศาสตร์ได้อย่างแม่นยำ จึงสนใจศึกษาสิ่งที่สามารถวัดและหาปริมาณได้ สามารถพิสูจน์และสัมผัสได้ด้วยอายตนะของมนุษย์ และการเห็นว่าโลกเป็นเครื่องจักรที่ไม่มีชีวิต ดังนั้นระบบธรรมชาติหรือระบบนิเวศและข้อจำกัดของธรรมชาติที่เคยกำหนดหรือจำกัดมนุษย์ไว้ เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเอาชนะและพิชิตให้ได้ เพื่อที่จะนำเอาธรรมชาตินำมาปรับใช้ตามความต้องการของมนุษย์ (ลิริลักษณ์ ยิมประสาทพร 2548, 35) จากทัศนะที่มองธรรมชาติเป็นเพียงทรัพยากรที่มีมนุษย์เป็นเจ้าของและมีอำนาจเหนือกว่า จึงสามารถใช้ประโยชน์จากความสมบูรณ์ของธรรมชาติมาสนองต่อความต้องการตนเองได้อย่างไม่มีขีดจำกัดอันทำให้ความรู้ในทัศนะนี้ จึงเป็นความรู้ที่มีความเป็นสากลสามารถนำไปใช้ หรืออธิบายได้ทุกสถานที่ทุกเวลา และเป็นความรู้ที่มีได้สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมเฉพาะพื้นที่ หากแต่เป็นความรู้ที่แปลกแยกออกจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีได้เป็นความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการของคนเฉพาะพื้นที่

การที่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ก่อเกิดขึ้นภายใต้ฐานคิดของความทันสมัย จึงทำให้การผลิตภายใต้ความรู้ดังกล่าวเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายของความทันสมัย ทำให้ลักษณะของความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงหมายถึงระบบการทำเกษตรที่เน้นการลงทุนจำนวนมาก โดยทุนดังกล่าวปรากฏในรูปของเครื่องจักรกลและปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และการเน้น

ความเชี่ยวชาญการผลิตเฉพาะด้าน โดยเฉพาะการเน้นการผลิตพืชสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อการประหยัดต่อขนาด (Economy of scale) หรือการลดการลงต่อหน่วยเมื่อขนาดการผลิตใหญ่ขึ้น รวมทั้งการมีทิศทางการพัฒนาที่ทำให้ธุรกิจเข้ามามีอิทธิพลในการควบคุมปัจจัยการผลิต การกระจาย การแปรรูป การตลาด และการขนส่งผลผลิตที่เกิดขึ้น (ธันวา จิตสงวน และคณะ 2544, 7) และมีแบบแผน ในการผลิตที่สำคัญคือ

1) เป็นระบบการผลิตที่ต้องอาศัยความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เนื่องจากเป็นระบบ การเกษตรที่มีเป้าหมายในการผลิตเพื่อการขาย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการทำให้ผลผลิตที่ได้มีความคุ้มทุน กับเงินทุนที่ลงทุนไป โดยการนำเอาความรู้การเกษตรแผนใหม่ เช่น พันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงจึงสำคัญ ดังเช่น การเลือกใช้พันธุ์ข้าวใหม่แทนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อบำรุงดินและใช้สารเคมี กำจัดและควบคุมศัตรูพืชที่เข้ามารบกวนด้วย ขณะที่การใส่ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรนั้นมีความสำคัญต่อระบบการเกษตรสมัยใหม่ เพราะการใช้พันธุ์ใหม่ๆ ให้ผลผลิตสูง ซึ่งจำเป็นต้องใส่ปุ๋ยเคมี มากด้วย เนื่องจากในการเพิ่มผลิตผลเกษตรโดยการเพิ่มปัจจัยที่ดินนั้น มีข้อจำกัดที่ปัจจัยที่ดินมีอยู่จำกัด ฉะนั้นจึงต้องเพิ่มผลิตผลโดยการเพิ่มการใส่ปุ๋ยเคมี ขณะที่การใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ จะทำให้สามารถเพิ่มผลิตผลต่อหน่วยพื้นที่และต่อแรงงาน คือ การนำเอาวิธีการต่างๆ มาใช้ในการ ปฏิบัติงาน เช่น การปรับปรุงดิน การใช้พันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง การดูแลรักษา ตลอดจนการเก็บเกี่ยว โดยใช้แรงงานน้อยลงและได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น และลดต้นทุนการผลิต ลดเวลาในการปฏิบัติงาน คือ เมื่อมีการนำรถแทรกเตอร์และเครื่องทุ่นแรงมาใช้ทำให้สามารถทำงานได้ในปริมาณมากและเสร็จเร็ว ทันฤดูกาล ทำให้มีเวลาเหลือที่จะประกอบอาชีพเสริมอื่น ดังนั้นความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จึงเป็น ปัจจัยสำคัญต่อการกำหนดแบบแผนการผลิตภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่เพื่อทำให้ผลผลิตที่ได้ เป็นตามที่กำหนดและวางเป้าหมายไว้

2) เป็นระบบการผลิตที่ต้องการเงินลงทุนในรูปแบบปัจจัยการผลิต โดยการทำการเกษตร แบบใหม่จำเป็นต้องลงทุนทั้งด้านเมล็ดพันธุ์ เครื่องมือเครื่องจักรต่างๆ นั้นทำให้เกษตรกรจำนวนมาก จำเป็นต้องกู้เงินในอัตราดอกเบี้ยแพงและมีปริมาณเงินให้กู้ยืมไม่เพียงพอกับความ ต้องการ ดังนั้น ทางภาครัฐจึงมีนโยบายเพิ่มปริมาณสินเชื่อจากแหล่งสถาบันการเงินในระบบ โดยการตั้งธนาคาร เพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) รวมทั้งให้มีนโยบายให้ทางธนาคารพาณิชย์ปล่อยสินเชื่อให้เกษตรกร ในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ขณะที่อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ยืมภาครัฐมีนโยบายให้เกษตรกรกู้เงินโดยคิดอัตรา ดอกเบี้ยต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยในตลาดการเงินนอกระบบ นอกจากนี้ในส่วนภาครัฐก็ลงทุนพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนากระบวนการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร เพื่อจะช่วยควบคุมปริมาณ น้ำให้มีปริมาณพอเพียงที่จะใช้ได้ตลอดปี ซึ่งระบบชลประทานถือได้ว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ ต่อการพัฒนาเกษตร นโยบายเกี่ยวกับการชลประทานที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 เป็นการสร้างโครงการชลประทานขนาดใหญ่และปรับมาเน้นที่การพัฒนาโครงการชลประทานขนาดเล็กในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 เป็นต้นมา

3) ระบบการผลิตที่เน้นการผลิตพืชสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยเน้นความเชี่ยวชาญการผลิตเฉพาะด้าน นั่นคือ ในการผลิตภายใต้ระบบการเกษตรแบบใหม่จะมีการผลิตปริมาณมากในพื้นที่ขนาดใหญ่ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ ทั้งนี้การผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่จะสามารถทำให้เกิดการประหยัดต่อขนาด (Economy of scale) หรือการลดลงของต้นทุนต่อหน่วยเมื่อขนาดการผลิตใหญ่ขึ้น ขณะเดียวกันการผลิตในพื้นที่ขนาดใหญ่ก็จะสะดวกในการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการนำเครื่องจักรขนาดใหญ่มาใช้ที่จะทำให้ทำงานได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ในการผลิตลักษณะเช่นนี้ ก็ต้องอาศัยความรู้เฉพาะในการจัดการ ได้แก่ความรู้ในการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ว่าควรมีการปฏิบัติอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ สภาพภูมิอากาศและปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งจะมีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสำหรับการทดสอบและให้คำแนะนำเพื่อทำให้การผลิตได้ผลผลิตสูงสุดหรือเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุดนั่นเอง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่จุดคุ้มทุนทางการผลิตและสร้างผลกำไรให้กับเกษตรกร

4) เป็นระบบการผลิตที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงนโยบายและกลไกราคาตลาด โดยระบบการผลิตการเกษตรแบบใหม่นี้มีความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของชนิด ปริมาณ และระดับราคาผลผลิตการเกษตรในตลาดโลก โดยเป็นกลไกของระบบอุปสงค์อุปทานหรือขึ้นกับกลไกของปริมาณและความต้องการของตลาดโลก นั่นคือหากตลาดมีความต้องการมากก็จะทำให้ราคาสินค้าเกษตรมีราคาสูง แต่หากปริมาณการผลิตมากและตลาดโลกต้องการในสัดส่วนเท่าเดิมหรือน้อยกว่าก็จะทำให้ราคาผลผลิตเกษตรตกต่ำ ซึ่งการที่การผลิตการเกษตรแบบใหม่นี้เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับกลไกการตลาดจึงทำให้การกำหนดการผลิตว่าจะผลิตพืชสัตว์ชนิดใด ปริมาณเท่าไร ได้ถูกกำหนดโดยกลไกของตลาดเป็นหลัก โดยที่เกษตรกรเองไม่สามารถกำหนดการผลิตได้ด้วยตนเองอีกต่อไป ขณะเดียวกันมีเพียงแต่กลไกตลาดที่กำหนดการผลิตการเกษตรในระบบนี้เท่านั้น แต่การกำหนดภาษี หรือการกำหนดมาตรฐานการเกษตรต่างๆที่แต่ละประเทศกำหนดขึ้นมายังเป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมและกำหนดการผลิตของเกษตรกรอีกด้วย

แบบแผนการผลิตการเกษตรภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ จึงเป็นกระบวนการที่มีการใช้ปัจจัยการผลิตที่เกิดจากกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เช่น ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีได้เกิดขึ้นจากธรรมชาติ และการมุ่งเพิ่มผลผลิตต่อไร่และสร้างผลกำไร มีการผูกโยงและควบคุมด้วยกลไกของตลาดทั้งชนิด ปริมาณ และคุณภาพ จึงทำให้เกษตรกรจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยการนำเอาความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ผลผลิตที่ได้มีความสอดคล้องกับความต้องการดังกล่าว ฉะนั้นการผลิตการเกษตรภายใต้ความรู้การเกษตร

แผนใหม่จึงเป็นไปตามความหมายของความรู้การเกษตรที่ได้ถูกรอบจำหรือเป็นไปภายใต้ฐานคิดของความทันสมัย นั่นคือความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงความรู้ที่เกิดขึ้นจากฐานคิดความทันสมัย จึงทำให้ความหมายและลักษณะแบบแผนการผลิตของความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงเป็นในลักษณะที่ตอบสนองต่อเป้าหมายของความทันสมัยนั่นเอง

2.2.2 อำนาจความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนา

การที่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายใต้ฐานคิดของความทันสมัย ซึ่งเป็นฐานคิดกระแสหลักในการพัฒนาประเทศที่มุ่งสู่การเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรสู่สังคมทันสมัย นั้นทำให้ความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้น และมีปฏิบัติการสร้างความจริงเพื่อทำให้ชาวนาในชุมชนเห็นว่าความรู้ดังกล่าวมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ทำให้ชาวนาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม รวมถึงการทำให้ชาวนาในชุมชนมีความคิดและเชื่อว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาในการปฏิบัติตามแนวทางของความรู้ดังกล่าว

ประเด็นที่สำคัญในการทำความเข้าใจและอธิบายถึงความสัมพันธ์ของอำนาจและความรู้นั้นคือ การทำความเข้าใจว่าอำนาจที่เกิดจากความรู้ นั้น มิใช่เป็นอำนาจในรูปแบบที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องปฏิบัติตามความต้องการของตนเองอย่างตรงไปตรงมา แต่อำนาจดังกล่าวเป็นอำนาจของความรู้ด้านต่างๆ ที่ได้สถาปนาและสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุมและจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่ความรู้ที่กำหนด นั้นหมายความว่าความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากอำนาจเป็นความรู้ที่เกิดมาเพื่ออำนาจและสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจในชุดเดียวกัน ในขณะที่ความรู้นั้นก็จะเข้าไปให้การรับรองความถูกต้องของชุดอำนาจที่ผลิตมันขึ้นมา ดังนั้นอำนาจกับความรู้จึงเป็นเสมือนเหรียญสองหน้าที่ขาดหรือแยกจากกันไม่ได้ ซึ่งทั้งสองส่วนล้วนแสดงตนในบทบาทของการสนับสนุนซึ่งกันและกันหากเป็นอำนาจและความรู้ในชุดเดียวกัน แต่ถ้าเป็นความรู้และอำนาจในชุดที่ตรงข้ามกันความรู้นั้นก็จะมีปฏิบัติการในลักษณะที่เบียดขับ ปิดทับและแย่งชิงพื้นที่ของอำนาจ นั่นคือ อำนาจมิได้มีแต่บทบาทที่แสดงถึงปฏิบัติการที่เป็นด้านลบ (Negative) ดังเช่นการกดขี่ ปรามปราม หรือทำลายแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่อำนาจยังมีอีกด้านที่แสดงปฏิบัติการด้านบวก (Positive) อีกด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร 2549, 27)

ความรู้การเกษตรแผนใหม่ จึงมิใช่เป็นอำนาจในรูปแบบที่ใช้การบังคับให้ต้องปฏิบัติตามอย่างตรงไปตรงมา แต่อำนาจดังกล่าวคือการจัดให้มีกฎเกณฑ์แบบแผนซึ่งจะอยู่ในรูปแบบเฉพาะ และเป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านและความรู้เฉพาะด้านเหล่านี้ได้สร้างความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการกับการเกษตรให้เป็นอยู่ภายใต้เงื่อนไขความรู้ที่กำหนด ซึ่งลักษณะดังกล่าว พูโก อธิบายว่าเป็นเทคโนโลยีอำนาจ (Technology of power) และการทำงานของเทคโนโลยีอำนาจนี้ส่งผลให้เกิดแนวนโยบาย

และกฎเกณฑ์ต่างๆ ในรูปแบบที่หลากหลายภายใต้กรอบความรู้ที่กำหนดขึ้น โดยอาศัยระเบียบแบบแผน (Disciplines) และความเป็นสถาบัน (Institution) เพื่อที่จะทำให้ตัวความรู้มีความหมายและความชอบธรรมในการจัดการ (Danaher, Schirato and Webb 2000, 26) ทั้งนี้ในกระบวนการที่สร้างการยอมรับความรู้ การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน ดำเนินการภายใต้กลไกภาครัฐอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) การใช้กลไกทางด้านราคา เช่น จูงใจให้ชาวนาในชุมชนเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นพันธุ์ข้าวที่รัฐส่งเสริมซึ่งราคาขายสูงกว่า 2) กลไกด้านความรู้ความเชื่อ เช่น การสร้างตัวอย่าง แปลงสาธิต การประกวดเกษตรกรดีเด่น เป็นต้น และ 3) กลไกสนับสนุนด้านเงินทุนที่เอื้อให้ชุมชนสามารถเข้าร่วมในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งจะต้องมีเงินเพื่อลงทุนในด้านเครื่องมือเครื่องจักร ปัจจัยการผลิตและการจัดการไร่นาแบบใหม่ (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน 2546, 21)

การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการทำงานของชาวนาภายใต้อำนาจของความรู้การเกษตรแผนใหม่ จึงมิใช่แค่การเปลี่ยนแปลงในการผลิตไม่ว่าจะเป็นการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยและสารเคมีต่างๆ หากแต่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคมด้วย

1) การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

การพัฒนาการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจัง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 ที่กรมการข้าวกับกรมกสิกรรมได้มารวมกันเป็นกรมวิชาการเกษตร จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 ทางกองการข้าวได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นสถาบันวิจัยข้าวที่ปัจจุบันประกอบด้วย ศูนย์วิจัยข้าว จำนวน 7 แห่ง สถานีทดลองข้าวจำนวน 16 แห่ง รวมทั้งสถานีทดลองข้าวและชัยภูมิเมืองหนาวจำนวน 2 แห่ง อย่างไรก็ตามการปรับปรุงพันธุ์ข้าวซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ หรืออิรี (International Rice Research Institute - IRRI) ขึ้นในประเทศฟิลิปปินส์ ความสัมพันธ์ระหว่างกรมการข้าวและสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติดำเนินไปอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่มีการตั้งอิรี โดยทางอิรีได้เชิญคนไทยหลายคนเข้าร่วมเป็นกรรมการบริหาร (IRRI Board of Trustees) เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริจักรพันธ์ (ค.ศ. 1960-63) ดร.สละ ทศานนท์ (ค.ศ. 1966-69) และ ดร.ยุดิ สาริกภูติ (ค.ศ. 1984-88) อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโดยตรงและส่งผลในเชิงปฏิบัติและเป็นรูปธรรม เมื่อ ดร.เบน แจ็คสัน (Ben R. Jackson) เข้ามาทำงานร่วมกับกรมการข้าวของไทยในปี ค.ศ. 1966-82 โดยเข้ามาทั้งในฐานะเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์และนักวิทยาศาสตร์ของอิรี ซึ่ง ดร.เบน แจ็คสันมีบทบาทสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปรับปรุงพันธุ์ข้าว โดยการเริ่มต้นนำเอาพันธุ์ข้าวของอิรีมาผสมกับพันธุ์ข้าวของไทยตามแนวทางที่ IRRI วางเอาไว้เริ่มงานในเดือนเมษายน พ.ศ.2509 โดยการนำพันธุ์ IR8 เป็นพันธุ์พ่อและใช้พันธุ์เหลืองทองเป็นพันธุ์แม่ ซึ่งจากการผสมพันธุ์ข้าวครั้งนั้นได้เกิดเป็นข้าวพันธุ์ กข.1 และ กข.3 โดยคำว่า กข. เป็นชื่อย่อของกรมการข้าวและต่อมาในเดือน

มิถุนายน พ.ศ. 2511 ได้มีการนำไปปลูกทดสอบผลผลิตตามสถานีทดลองข้าวต่างๆ ซึ่งปรากฏว่าพันธุ์ข้าว กข.1 ให้ผลผลิตในฤดูแล้ง จำนวน 1,037 กิโลกรัมต่อไร่ พันธุ์ข้าว กข.3 ให้ผลผลิต 855 กิโลกรัมต่อไร่ และในฤดูฝนพันธุ์ข้าว กข.1 ให้ผลผลิต 742 กิโลกรัมต่อไร่ และพันธุ์ข้าว กข.3 ให้ผลผลิต 667 กิโลกรัมต่อไร่ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2512 ทางราชการจึงได้ส่งเสริมให้เกษตรกรทั่วประเทศปลูกข้าวพันธุ์ใหม่นี้ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญและสุริยนต์ รัชกิจจานุกิจ 2549, 34)

การส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ให้แก่ชาวนาในชุมชน ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นให้มีการทำนาโดยใช้ความรู้สมัยใหม่อย่างแพร่หลาย ดังเช่นในชุมชนชาวขมุ การปลูกข้าวเพื่อขายของชาวขมุเริ่มขึ้นเมื่อตลาดมีความต้องการบริโภคข้าวเหนียวดำหรือที่ขมุเรียกว่าเงาะเอ็กเพิ่มมากขึ้น จึงมีพ่อค้าตระเวนหาซื้อข้าวเหนียวดำจากชาวบ้าน ประกอบกับการที่เกษตรกรอำเภอให้การสนับสนุนพันธุ์ข้าวเหนียวเพื่อปลูกเพิ่มผลผลิตและขาย จึงทำให้ชาวขมุบางส่วนนำพันธุ์ข้าวมาปลูกเพื่อทดลองดูว่าให้ผลผลิตได้มากน้อยแค่ไหนและสร้างรายได้ได้มากเท่าไร (เสถียร ฉันทะ 2549, 45) จนกระทั่งปี พ.ศ. 2524-2525 ทางภาครัฐได้มีโครงการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวเพื่อจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงการใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งขณะนั้นมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 45 ของการปลูกข้าวทั้งหมด โดยการแลกเปลี่ยนข้าวพันธุ์ดี : ข้าวพันธุ์พื้นเมือง ใช้อัตรา 1 : 1 เมื่อสิ้นสุดโครงการปรากฏว่าเกษตรกรหันมาปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมร้อยละ 75 ในขณะที่การทำนาปรังมีการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมร้อยละ 99 (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, 70) ผลจากโครงการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจึงมีส่วนสำคัญในการทำให้พันธุ์ข้าวใหม่แพร่กระจายสู่ชาวนาในชุมชนอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง

การเข้ามาของความรู้และเทคโนโลยีการทำนาสมัยใหม่ในชุมชน ก่อให้ความตกตะลึงและความรู้สึกที่แตกต่างจากระบบการทำนาแบบเดิมของชาวนาในชุมชน ดังเช่น การศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (2539, 79) ในชุมชนท่าเกวียนพบว่า “ชาวบ้านตื่นตะลึงกับการใช้เครื่องยนต์แทนควาย ใช้น้ำมันแทนหญ้า ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์แทนปุ๋ยคอก ใช้ยาปราบศัตรูพืชแทนการปลูกพืชหมุนเวียนตามธรรมชาติ เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวชาวบ้านเห็นว่าได้ข้าวถึงไร่ละ 80 ถัง ซึ่งแต่เดิมทำนาได้ข้าวอย่างสูงไร่ละ 35 ถัง ชาวบ้านตื่นตื่นมากที่ได้ข้าวสูงอย่างนี้เลยพากันขายควายขายเครื่องมือการผลิตแบบเดิม แล้วซื้ออุปกรณ์การผลิตแบบใหม่เพื่อทำนาปีละ 2 ครั้ง การทำนาก็ทำเพื่อขาย เหลือจากขายแล้วจึงไว้กิน” รวมทั้งการทำให้บทบาทในการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์ข้าวหรือการสร้างนวัตกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวกับข้าว กลายเป็นหน้าที่และบทบาทของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติและผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรมากกว่าตัวเกษตรกรเองซึ่งผูกพันกับข้าวมากกว่า 5,000 ปี (ฉัตรวิภา เสนาคำและพรพนา ก๊วยเจริญ 2539, 14) และได้ส่งผลให้จำนวนชนิดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยได้รับการปลูกและพัฒนาในท้องทุ่งนาลดลง ดังเช่น การศึกษาพันธุ์กรรมข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังของ จรัส ทองทะวายและชัยณรงค์ คงเกื้อ (2546, 76) พบว่า ในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีพันธุ์ข้าวต่างๆ มากกว่า 114 ชนิด แบ่งเป็นพันธุ์ข้าว

ที่ปลูกลดลง 40 ชนิด ปลูกลดลง 35 ชนิด ปลุกทั้งน้ำลึกและนาตอน 6 ชนิด ปลูกลดลงดินเหนียว 18 ชนิด ปลุกเป็นข้าวไร่ 12 ชนิด ปลุกน่าน้ำตมดินเหนียว 1 ชนิด และปลูกลดลงดินเหนียว 1 ชนิด ขณะในปัจจุบันคงเหลือเพียง 18 ชนิดเท่านั้น เช่นเดียวกับการศึกษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านของ ชีรนนท์ กระจุก (2546, 62) ในพื้นที่ภูมิเวศทุ่งกุลาร้องไห้พบว่า มีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่สูญหายไปมากกว่า 38 ชนิด ดังนั้นข้าวพันธุ์ใหม่จึงถูกพัฒนาและส่งเสริมให้ชาวนานำไปปลูกอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านการดำเนินงานของสถาบันวิจัยข้าวที่มีผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องข้าวโดยเฉพาะ นั่นหมายความว่า ชาวนาไม่ต้องทำหน้าที่ในการพัฒนาสายพันธุ์เองเหมือนเช่นในอดีต หากแต่ชาวนามีฐานะเป็นผู้บริโภคและเปลี่ยนถ่ายความเป็นผู้เชี่ยวชาญความรู้เรื่องพันธุ์ข้าวให้แก่นักวิจัยในสถาบันวิจัยข้าวเข้ามาทดแทน

นอกจากพันธุ์ข้าวใหม่จะส่งผลให้จำนวนชนิดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านลดจำนวนลงแล้ว ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ยังมีความอ่อนแอต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะต่อการเกิดโรคและแมลงระบาดอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2521-2523 ที่ข้าวพันธุ์ กข.7 ประสบปัญหาเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลระบาดรุนแรง จากนั้นก็ได้มีการส่งเสริมปลูกข้าวพันธุ์ กข.23 ที่ต้านทานโรคนี้ขึ้นมาแทน แต่เมื่อปลูกไปไม่นานก็เกิดโรคขึ้นมาอีก จนต้องให้เปลี่ยนมาปลูกพันธุ์ข้าวสุพรรณบุรี 60 แทนซึ่งเป็นพันธุ์ที่มีความสามารถในการต้านทานต่อเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล โรคไหม้ โรคใบขอบแห้งและเป็นพันธุ์ข้าวคุณภาพดีที่ให้ผลผลิตสูงจึงทำให้ชาวนาต่างปลูกกันจำนวนมาก กระทั่งทำให้เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลสามารถปรับตัวได้และได้เข้าทำลายนาข้าวเสียหายกว่า 2 ล้านไร่ในช่วงปี พ.ศ. 2532 หลังจากนั้นจึงมีการส่งเสริมการปลูกพันธุ์ข้าวใหม่คือ พันธุ์ชัยนาท1 เข้ามาทดแทนอีก (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญและสุริยนต์ รัชฎกิจจานุกิจ 2549, 134) ดังนั้นแม้ว่าพันธุ์ข้าวใหม่จะมีลักษณะเด่นตรงที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูง เป็นที่นิยมปลูกกับนาปรังหรือนาปีในพื้นที่ชลประทาน หากแต่ข้าวพันธุ์ใหม่นี้กลับมีความอ่อนแอต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะต่อการเกิดโรคและแมลงระบาดอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้จากการเข้ามาของแบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน ได้ส่งผลต่อการลดลงของชนิดสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในชุมชน และผนวกกับการเพิ่มขึ้นของการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ในเชิงพาณิชย์ได้ทำให้ความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านอาหารของชาวนาและชุมชนลดลง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นคือการที่ชาวนาจำนวนมากเลือกปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ที่เป็นที่ต้องการของตลาดเพื่อขายและที่เหลือจากขายจึงเก็บไว้บริโภคในครอบครัวหรือนำเงินจากการขายข้าวไปซื้อข้าวอีกสายพันธุ์เพื่อบริโภคมากกว่าที่จะเลือกปลูกพันธุ์ข้าวสำหรับใช้ในการบริโภคโดยตรง ในขณะที่บทบาทในการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์ข้าวกลับกลายเป็นหน้าที่และบทบาทของสถาบันวิจัยชาวนานาชาติและผู้เชี่ยวชาญด้านการเกษตรมากกว่าตัวชาวนาเอง ส่งผลให้อำนาจในการควบคุม

และจัดการความรู้ที่อาศัยท้องถิ่นไร่นาเป็นแหล่งทดลองของชาวนาที่มีอยู่ต้องสั้นคลอนลง ขณะที่ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวที่เคยได้รับการปลูกและพัฒนาในท้องถิ่นและมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวนาได้ลดความสำคัญและลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว จนทำให้ชาวนาจำนวนมากต้องตกอยู่ในวงจรการพึ่งพาความรู้พันธุ์ข้าวและปัจจัยการผลิตจากภายนอก

นอกจากนั้นสิ่งที่ตามมาจากการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ คือเงื่อนไขของวิธีการผลิตแบบใหม่ นับตั้งแต่การปรับที่นาให้เป็นระนาบเดียวกันเพื่อให้ข้าวเติบโตและให้ผลผลิตสม่ำเสมอ การควบคุมระดับน้ำ การป้องกันและกำจัดแมลงและวัชพืช การบำรุงต้นข้าวด้วยปุ๋ยเคมี

แบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแบบใหม่นี้ จะต้องปรับที่นาให้สม่ำเสมอ มีคันนาล้อมรอบและสามารถควบคุมน้ำได้สะดวกซึ่งจะทำให้การงอกของข้าวดีเติบโตสม่ำเสมอ นอกจากนั้นการปรับพื้นที่ให้สม่ำเสมอยังช่วยควบคุมการงอกของเมล็ดวัชพืช โดยเฉพาะการปรับพื้นที่ทำเทือกที่ต้องมีการไถคราดอย่างละเอียดที่ทำให้ดินร่วนกลายเป็นโคลนเหลว มิฉะนั้นจะส่งผลต่อการเติบโตของต้นข้าวได้และด้วยเงื่อนไขดังกล่าวนี้ทำให้ชาวนาไม่สามารถทำการเตรียมดินด้วยการใช้แรงงานสัตว์ได้อีก เนื่องจากข้อจำกัดของสัตว์ที่ไถดินได้ไม่ละเอียดและทำเทือกได้ไม่ดีเพียงพอ ชาวนาจึงเริ่มนำรถจักรมาใช้แทนแรงงานสัตว์ ด้วยเพราะจุดเด่นของเครื่องจักรคือทำงานได้รวดเร็วและเตรียมดินได้ตามที่ต้องการของการทำนาแบบใหม่นี้ จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในการทำให้เครื่องจักรถูกนำมาใช้ในการทำนาได้ขยายตัวและแทนที่แรงงานสัตว์อย่างรวดเร็ว ดังเช่นการศึกษาการทำนาในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังของ ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2543, 10) พบว่า “ในทศวรรษที่ 2500 รถไถนาได้เข้ามาและเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชาวนา ต่อจากนั้นในทศวรรษที่ 2520 รถไถแบบเดินตาม หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า รถลูกหมา ค่อยๆเข้ามาแทนแรงงานวัว ในปี พ.ศ. 2538 การเก็บข้าวด้วย แกะ ก็หมดไป ถูกแทนที่ด้วยรถตัดข้าว จนในต้นทศวรรษ 2540 รถตัดข้าวเป็นเทคโนโลยีที่ครอบคลุมพื้นที่อย่างสมบูรณ์” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ชาวนาไม่ได้อยู่ในฐานะของผู้สร้างสรรค์ความรู้ หากแต่อยู่ในฐานะของผู้ที่ใช้ความรู้สำเร็จรูป คือการใช้เครื่องจักร เพราะในกระบวนการใช้งานหากเกิดขัดข้องเสียหายก็ต้องส่งร้านซ่อมหรือเปลี่ยนอะไหล่ ซึ่งแตกต่างกับการใช้ไถ แอก ที่ชาวนาสามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับลักษณะในการใช้งานในพื้นที่และลักษณะของวัชพืชรบกวนได้ด้วยตนเอง (ฉัตรวิญญู องค์กรวิญญู 2545, 150)

นอกจากนั้นการเปลี่ยนมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุงข้าวพันธุ์ใหม่นี้ตามที่กำหนดไว้กล่าวคือ ชาวนาจะแบ่งเป็น 2 ครั้ง คือ ครั้งแรก ทำการใส่ปุ๋ยหลังจากหว่านข้าวแล้วประมาณ 20-30 วัน ทำการใส่ปุ๋ยเคมีครั้งที่ 1 ใส่ปุ๋ยสูตร 16-16-8 ในอัตรา 30 กิโลกรัมต่อไร่ และหากไม่มีปุ๋ย 16-16-8 ให้ใช้ปุ๋ยแอม โมเนียมฟอสเฟตสูตรต่างๆแทนได้โดยใส่อัตรา 30 กิโลกรัมต่อไร่ ร่วมกับปุ๋ยโพแทสเซียมคลอไรด์อัตรา 5-10 กิโลกรัมต่อไร่ และทำการใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 เมื่อถึงระยะก้านิดช่อดอกหรือ 30 วันก่อนข้าวออกดอก ก็ทำการใส่ปุ๋ยเคมีครั้งที่ 2 โดยใส่ปุ๋ยยูเรีย (46-0-0) อัตรา 20 กิโลกรัมต่อไร่

หรือปุ๋ยแอมโมเนียมซัลเฟต (21-0-0) อัตรา 40 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งการใช้ปุ๋ยเคมีในระยะแรกๆทำให้ชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวสูงมากอย่างไม่เคยเห็นมาก่อน กล่าวคือ พอใช้ปุ๋ยทีแรกนี้ ข้าวงาม ดินไม่เคยกินปุ๋ย พอกินแล้วงามจริงๆ ปริมาณก็เยอะขึ้น เกือบครึ่งต่อครึ่ง ชาวบ้านตื่นตื่น ดีใจที่ได้ผลผลิตสูง มีรถเข้ามารับซื้อหมื่นละ 4 บาทได้เงินมาเยอะมีที่นาเหลือเท่าไรก็ปลูกข้าวเจ้าขายเมื่อต้องการอยากได้ผลผลิตมากก็ใส่ปุ๋ยเคมี (นภาพรณัฏ หะวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2550, 213) ทั้งนี้ในการใส่ปุ๋ยเคมีจะมีการกำหนดปริมาณและช่วงเวลาใส่ให้เหมาะสมกับช่วงการเติบโตของข้าว โดยการทำนาแต่ละครั้งต้องใส่ปุ๋ย 2 ครั้ง โดยการปลูกข้าว 1 ไร่ ต้องใช้ปุ๋ย 50 กิโลกรัม จึงทำให้มีผลผลิตสูง 70-100 ถัง (นภาพรณัฏ หะวานนท์, อุษณีย์ ธิโนศวรรย์ และโสภณพรณัฏ ถิ่นว่อง 2550, 120-121) นั่นหมายความว่าข้าวพันธุ์ใหม่จะสามารถเจริญเติบโตและให้ผลผลิตได้ตามที่กำหนดไว้ได้นั้น ชาวนาต้องใส่ปุ๋ยเคมีตามปริมาณและชนิดปุ๋ยที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น

อย่างไรก็ดีการใช้ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชและสารเคมีต่างๆ ทำให้ดินเสื่อมสภาพลงตามลำดับ ทำให้ดินเริ่มแข็งเป็นเกลือ ดินโครงสร้างดินเปลี่ยนแปลงไป ต้นข้าวเริ่มแคระแกร็น ทำให้ชาวนาแก้ปัญหาโดยการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้นไปอีก โรคข้าวและแมลงก็เริ่มคืออย่างจนต้องเพิ่มปริมาณและความเข้มข้นขึ้นตามลำดับ ค่าใช้จ่ายในการผลิตเพิ่มขึ้น ดังเช่นการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (2539, 81) พบว่า “ในอดีตชาวบ้านมักปล่อยให้ดินพักฟื้นหลังเก็บเกี่ยวโดยปล่อยให้ที่นาว่างเปล่าเมื่อหญ้าฟางแห้งดีแล้วก็เผาเสีย ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ฝืนนาได้พักตัวคืนสู่ความสมบูรณ์ดั้งเดิม นอกจากนั้นชาวบ้านยังนิยมปลูกถั่วเขียวในฝืนนาใกล้ๆบ้านเป็นปลูกพืชหมุนเวียนบำรุงดินทำให้ดินมีสภาพอ่อนนุ่ม ไม่แข็งกระด้างและเพิ่มแร่ธาตุให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อชาวบ้านหันมาทำการผลิตปีละสองครั้งทำให้ดินไม่มีเวลาพักตัว การใช้ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชและสารเคมีต่างๆ ทำให้ดินเสื่อมสภาพลงตามลำดับ ดินเริ่มแข็งเป็นเกลือ ดินโครงสร้างดินเปลี่ยนแปลงไป ต้นข้าวเริ่มแคระแกร็น ทำให้ชาวนาแก้ปัญหาโดยการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้นไปอีก โรคข้าวและแมลงก็เริ่มคืออย่างจนต้องเพิ่มปริมาณและความเข้มข้นขึ้นตามลำดับ ค่าใช้จ่ายในการผลิตเพิ่มขึ้น ในขณะที่สุขภาพชาวบ้านเสื่อมถอยลง ระบบนิเวศเสียความสมดุล อาหารตามแหล่งน้ำธรรมชาติลดจำนวนลงและเริ่มสูญหายไปจนแทบหมดสิ้น ทำให้ชาวบ้านต้องเสียเงินเป็นรายจ่ายในการซื้อหาอาหารเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนมากมาย”

การผลิตเพื่อการค้าของชาวบ้านในชุมชนเริ่มตื่นขึ้นพร้อมกับการลงทุนที่มากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทุนเงินตราสำหรับการซื้อปัจจัยการผลิตในการทำนา ถึงแม้ว่าพันธุ์ข้าวที่เริ่มแรกได้รับการแจกฟรีจากรัฐ แต่ปริมาณไม่เพียงพอกับความต้องการในการทำนาที่มีการขยายพื้นที่ออกไปมาก จึงทำให้ต้องการซื้อพันธุ์ข้าวและหลังจากนั้นก็ไม่มีแจกพันธุ์ข้าวอีกเลย ทำให้ชาวนาต้องซื้อเมล็ดพันธุ์เองมาตลอดและประกอบกับพันธุ์ข้าวเหล่านี้จำเป็นต้องเปลี่ยนพันธุ์ข้าวใหม่ในทุก 3 ฤดูกาลเพาะปลูกตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ก็ยิ่งทำให้ชาวนาต้องซื้อพันธุ์ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

นอกจากนั้นชาวนายังต้องใช้เงินทุนในซื้อรถไถนา ปุ๋ยเคมีและสารเคมี รวมทั้งเป็นค่าจ้างทำนา หากแต่ด้วยชาวนาไม่มีเงินทุนที่เป็นเงินก้อนสำหรับซื้อปัจจัยการผลิตดังกล่าวด้วยเหตุนี้ทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2509 จึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนเงินกู้ให้ชาวนาในชุมชน โดยธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นตลาดทุนที่รัฐจัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรที่มีภารกิจคือ ภาคแรกเป็นการเน้นการสร้างความรู้ความเข้าใจให้เกษตรกรเข้าร่วมการผลิตแบบก้าวหน้า ซึ่งความรู้ดังกล่าวได้แก่ความรู้ในการผลิตและการบริหารเงินทุน และภารกิจที่สองเป็นหน้าที่ในการจัดสรรเงินทุนให้เกษตรกรที่ปฏิบัติตามเงื่อนไขคือการกู้ยืมเพื่อนำไปผลิตแบบแผนใหม่ ซึ่งทุนที่จัดสรรให้นอกจากเป็นในรูปตัวเงินแล้วยังได้แก่ปัจจัยการผลิตและเครื่องมือการผลิตเช่น ปุ๋ยเคมี รถไถเดินตาม เป็นต้น (พรเพ็ญ ศาสตรียากรณ์ 2549, 75) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เป็นกลไกสำคัญของภาครัฐที่ผลักดันให้ชาวนาชุมชนเข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้าได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางขึ้น

จากที่กล่าวมาการปรับปรุงระบบการผลิตโดยใช้เครื่องมือเครื่องจักรกลและปัจจัยการผลิตแบบเข้มข้นนั้น นอกจากการมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจคือการมีกำไรแล้ว หากแต่การทำให้ชาวนายอมรับแนวคิดการลงทุนเพื่อปรับปรุงการผลิตก็เป็นเหตุผลทางสังคมนั้นเพราะการเป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตที่ก้าวหน้ามากกว่าเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงสถานะทางสังคมอีกด้วยและค่านิยมนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากวาทกรรมการพัฒนาภาคการเกษตรของภาครัฐที่ให้ความหมายแก่เกษตรกรที่ผลิตด้วยวิธีแบบใหม่และมีการลงทุนในเครื่องมือการผลิตและปัจจัยการผลิตว่าเป็นเกษตรกรก้าวหน้า เพราะฉะนั้นใครก็ตามที่ยังคงผลิตโดยวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมก็ต้องกลายเป็นเกษตรกรล้าหลังโดยปริยาย (พรเพ็ญ ศาสตรียากรณ์ 2549, 76)

การเปลี่ยนแปลงการผลิตของชาวนา เริ่มต้นจากการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวสำหรับการทำนา และนำมาสู่การใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มเพื่อทำให้พันธุ์ข้าวดังกล่าวให้ผลผลิตไม่ว่าจะเป็นการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีควบคุมกำจัดวัชพืชศัตรูพืช การใช้เครื่องจักรและการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ นั้นแสดงให้เห็นว่าเงื่อนไขที่มาพร้อมกับพันธุ์ข้าวใหม่ นำสู่การเปลี่ยนระบบการผลิตทั้งหมดของชาวนา ขณะเดียวกันวิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนด้วย

2) การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์

ความรู้การทำนาสมัยใหม่ไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเท่านั้น หากแต่ยังมีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตสู่การผลิตเพื่อการค้าที่ผูกโยงกับกลไกตลาดและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังได้เชื่อมโยงไปสู่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างอื่น ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือกันและกัน

การแลกเปลี่ยนแรงงานในภาวะที่จำเป็น หรือการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือผลผลิตบนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ให้แก่กันและกันที่เปลี่ยนแปลงไป

การเข้าสู่กลไกและระบบความสัมพันธ์เชิงตลาดนี้ ทำให้ข้าวเปลือกเป็นที่ต้องการของตลาด และทางภาครัฐเองได้เข้าส่งเสริมแนะนำเทคนิคการทำนาแบบสมัยใหม่ ส่งผลให้การทำนาคืบขยายตัวอย่างรวดเร็ว ระบบการซื้อขายข้าวจึงเริ่มเปลี่ยนไป จากเดิมชาวนามีการตกลงราคาติดต่อยุ่ซื้อขายข้าวกับโรงสีเอง และมักขายข้าวในปริมาณที่ไม่มากนักจึงทำให้มีอำนาจต่อรองค่อนข้างสูง ต่อมาเมื่อมีการปลูกข้าว ผลผลิตข้าวมากขึ้นก็มีพ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการเป็นตัวกลางในการรับซื้อข้าวจากชาวนาและนำไปขายต่อให้กับโรงสี ลักษณะการรับซื้อเมื่อชาวนาทำการเก็บเกี่ยวและนวดข้าวเสร็จแล้ว ในที่นาตนเอง ทางพ่อค้าจะเข้ามาทำการตกลงราคาขายต่อเกวียน จากนั้นจะจ่ายเงินสดแก่เจ้าของข้าว และพ่อค้าทำการขนไปขายต่อเอง ซึ่งลักษณะการซื้อขายแบบนี้ชาวนาจะมีอำนาจต่อรองได้น้อยเพราะว่าเมื่อนวดข้าวเสร็จแล้วจำเป็นต้องรีบขายทันทีเพราะหากทิ้งไว้จะทำให้ความชื้นข้าวเพิ่มมากขึ้น แต่กระนั้นก็มีข้อดีที่เป็นแรงจูงใจคือการที่ชาวนาได้รับเงินสดทันที ซึ่งสามารถนำเงินไปซื้อสินค้าบริโภคได้ตามตลาดในเมืองตามกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมสินค้าตะวันตกในช่วงนี้และด้วยเหตุนี้เองชาวนาจึงไม่มีความรู้สึกว่าถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง

จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหากินอยู่กับธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ และมีการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนเกิดขึ้นเพราะความต้องการสิ่งปัจจัยในการดำรงชีพ เนื่องจากแต่ละชุมชนไม่สามารถผลิตได้จึงนำสู่การแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เป็นการแลกเปลี่ยนที่นำสิ่งที่ผลิตได้ แลกกับสิ่งที่อีกชุมชนผลิตได้ เป็นแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน หากแต่เมื่อเข้าสู่สังคมใหม่ที่มีเงินตราเข้ามาเป็นปัจจัยในการแลกเปลี่ยนสิ่งของเหล่านั้นแทน การดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราจึงเป็นเป้าหมายหลักของชาวนาในชุมชน นั่นคือชาวนาเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนเกินนำไปขายเป็นเงินตรา ขณะเดียวกันก็ทำให้พฤติกรรมการบริโภคของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ชาวนาเริ่มให้ความสำคัญกับการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยที่มาจากภายนอกในรูปแบบต่างๆ เช่น รถขายของที่เข้ามาขายอาหาร ตลาดนัด หรือร้านค้าในหมู่บ้าน ทำให้ชาวนาเห็นว่าเงินตราเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ความผูกพันและช่วยเหลือกันแบบพี่น้องเปลี่ยนไปเป็นการรับจ้าง หรือการซื้อขายที่ต้องมีเงินตราเป็นสิ่งตอบแทน รวมทั้งการยึดถือทรัพย์สินต่างๆ เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวแทนที่กรรมสิทธิ์ส่วนรวม (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน 2546, 19 ; อรสุดา เจริญรัต 2546, 93-95) “ชีวิตเรา เปลี่ยนไปมาก เดิมนี่มีการใช้เงินในชีวิตประจำวันมากขึ้น ซื้อกับข้าวผลไม้ ผัก ปลา พวกนี้ก็มีเร่ขายหมด คนข้างนอกมาเร่ขาย เขามาเร่ขายแทบทุกวัน” (อรสุดา เจริญรัต 2546, 80)

การที่ชาวนาในชุมชนมีทัศนคติการบริโภคที่เปลี่ยนไปสู่ความต้องการผลผลิตหลายอย่างที่ไม่สามารถผลิตได้เอง รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกตัวแยกย่อยออกไปโดยเงินตราและองค์กร

ทางสังคมอื่นๆ เช่น นายจ้าง พ่อค้า นายทุนเข้ามามีบทบาทในการแลกเปลี่ยน ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในชุมชน และด้วยวิถีการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวบ้านในชุมชนจึงไม่สามารถกำหนดหรือควบคุมการผลิตได้โดยตรง หากแต่ต้องพึ่งภายนอกมากขึ้น ซึ่งสะท้อนจากงานวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ (2539, 82) ที่ว่า “ข้าวเราผลิตขึ้นมากับมือ แต่ถึงเวลากลับต้องไปถามพ่อค้าว่าให้เท่าไรแล้วเราก็ออมตามนั้น เพราะอยากได้เงิน ไปจ่ายค่าดอกเบี้ย ค่ากับข้าว ผ่อนส่งเครื่องใช้อีกอีกป่าละ ส่งไม้ทันเขาจะมายึดเอา เวลาขายข้าวเราก็ถูกโกงอยู่บ่อยๆ ชาวบ้านบางคนไม่มีความรู้เกี่ยวกับเครื่องชั่งก็ถูกพ่อค้า โกงเอาอีก ชีวิตถึงได้จมนลงทุกที”

ขณะที่ระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของชุมชนหมู่บ้านไทย และเป็นแรงผลักดันที่ปัจเจกไว้กับชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527, 33) ดังเช่น ประเพณีการออกปาก ขอแรง กินวาน ขอแรง ซ่อมมือหรือตามแรง ซึ่งอาจมีชื่อการเรียกที่แตกต่างกันไป แต่นัยสำคัญหมายถึงความช่วยเหลือในการทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้งานหนักหรืองานเร่งด่วนสำเร็จจูล่วงทันกาลและยังเป็นกลไกการควบคุมทางสังคมให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียว มีความเป็นชุมชนร่วมกัน รวมถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า *เปลี่ยนกันกิน* หรือ *แลกเพื่อพอกินพอใช้ไม่ได้แลกให้รวย ให้เขาอยู่ได้เราก็อยู่ได้* (สมคิด พรหมจ้อยและคณะ 2546, 44-45 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ 2540, 80) หากแต่เมื่อชาวนามีการทำนาปีละ 2 ครั้งทำให้ชาวนามีต้องเร่งรีบในการเตรียมดิน การไถหว่าน และการเก็บเกี่ยว จึงต้องหันไปใช้รถไถแทนควาย ใช้รถรวบข้าวแทนการเกี่ยวข้าว ใช้รถดูข้าวแทนการฟัดข้าว ทำให้วิถีการผลิตที่ต้องอาศัยความร่วมมือที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันหมดไป การทำนาต้องอาศัยเงินเป็นสื่อกลางเพื่อทำให้การทำนาคำเนินไปได้ (นภาพรณัฏ หะวานนท์, อุษณีย์ ธ โนสุวรรณย์ และ โสภพรรณ ถิ่นว่อง 2550, 120-121) ขณะที่การเอาแรงและการตอบแทนยังคงมีให้เห็น หากแต่การตอบแทนกลายเป็นการจ่ายค่าใช้จ่ายเจ้าของที่นา เพราะค่าใช้จ่ายเลี้ยงตอบแทนสูงกว่าสมัยก่อนต้องซื้อเหล้า น้ำอัดลมมาเลี้ยงมือหนึ่งๆ ตกประมาณ 2,000-4,000 บาท การจ้างแรงงานจึงเกิดขึ้น เพราะค่าใช้จ่ายไม่สูงเท่าการเลี้ยง ซึ่งค่าจ้างตกคนละประมาณ 100-150 บาท โดยทำงานตั้งแต่เปิดโมงเช้าถึงสี่โมงเย็นและเจ้าของนาไม่ต้องเลี้ยงดู (นภาพรณัฏ หะวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2550, 212) นั่นคือความสัมพันธ์ในระบบการจ้างแรงงานเป็นไปบนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญา (Contractual relationship) ซึ่งเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในสังคมทุนนิยม เช่นการกำหนดระยะเวลาการทำงานจากเดิมจะเริ่มทำงานตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้น พักกลางวันและทำงานต่อจนกระทั่งพระอาทิตย์ตกเหมือนการทำงานในไร่นาของตนเอง แต่ในปัจจุบันเวลาการทำงานถูกกำหนดขึ้นบนพื้นฐานเดียวกับเวลาในระบบอุตสาหกรรมที่มีการกำหนดชั่วโมงการทำงานที่แน่นอน (พรเพ็ญ ศาสตรียาภรณ์ 2549, 74)

การช่วยเหลือซึ่งกันและกันท่ามกลางกระแสการพัฒนาสู่ความทันสมัย มิใช่เป็นการช่วยเหลือที่วางอยู่บนฐานของความมีน้ำใจ หากแต่วางอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา นั่นคือมีระบบการจ้างงาน

เข้ามาทดแทนทำให้การช่วยเหลือกันกลายเป็นการจ้างงานที่ตอบแทนด้วยเงินตราที่มีการกำหนดอัตราค่าจ้าง และระยะเวลา รวมถึงปริมาณการทำงานอย่างชัดเจน ด้วยระบบการจ้างงานนี้ทำให้ความสัมพันธ์ของคน ในชุมชนที่เกิดขึ้นจากความมีน้ำใจนั้นเริ่มหดหายไปจากชุมชน ก่อเกิดความเป็นปัจเจกชนและเกิดชนชั้น ทางสังคมที่มีตัวชี้วัดคือเงินตรามากขึ้นเรื่อยๆ ดังการศึกษาในชุมชนชาวนาของ ยศ สันตสมบัติ (2539, 82) พบว่า “การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตยังทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มเห็นห่างกันอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เนื่องจากการทำนาปีละ 2 ครั้งทำให้ชาวบ้านมีเวลาว่างน้อยกว่าการทำนาครั้งเดียว ประเพณีการลงแขก และการละเล่นต่างๆ เริ่มหายไปจากชุมชน การใช้เครื่องจักรและการจ้างแรงงานเป็นเงินสดแทน การลงแขก ทำให้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นเริ่มคลอนแคลนลง การทำนาค่า ยังทำให้เกิดปัญหาการแย่งแรงงานเพราะต่างทำพร้อมกัน จึงขึ้นราคาค่าแรงเพื่อแย่งแรงงานกันอยู่บ่อยๆ และเกิดความแตกสามัคคีภายในชุมชน ความแตกแยกและความขุ่นข้องหมองใจเกิดขึ้นอย่างไม่เคย เป็นมาก่อน” ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของ ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2543, 13) ที่พบว่าชาวนาในพื้นที่ กลุ่มน้ำปากพองนั้นความเป็นพลเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ และพวกพ้อง ทุกคนมีส่วนร่วมอย่างมีคุณค่าและเท่าเทียมกัน ดังเช่น การมีส่วนร่วมในประเด็น ทรัพยากรและธรรมชาติ รูปแบบการดำรงชีวิตที่เกื้อกูล การแบ่งปัน การมีความสำนึกร่วม ความผูกพัน ต่อชุมชน การให้โอกาส ไว้เนื้อเชื่อใจกัน ลักษณะเหล่านี้ที่ดำรงอยู่ค่อยๆ เลือนหายไป จนนำไปสู่ ความสัมพันธ์กึ่งทางการและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยผู้ที่มีความมั่งคั่งและอำนาจมากกว่าเข้ามาแทนที่

ในขณะเดียวกันวิถีคิดแบบสมัยใหม่ไม่ได้เพียงแค่ทำให้มนุษย์ตัดความสัมพันธ์ที่มีต่อสัตว์ ด้วยการใช้จ่ายทำนานั้นแต่มนุษย์ได้ตัดรอนความสัมพันธ์ที่มีต่อกันและกันลง ด้วยการยอมให้อิทธิพล ของเงินตราเข้ามามีอำนาจเหนือระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิตก็เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีเงินตราที่เข้ามาแทนที่ การวานและการเอาแรงปรับเปลี่ยน เป็นการจ้าง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่เคยแลกเปลี่ยนเพื่อเป็นการปรับความสมดุลของดินก็ปรับเปลี่ยน เป็นการใช้จ่ายพันธุ์ที่รัฐแนะนำเพื่อการส่งออก การทำบุญตามประเพณีที่คนในชุมชนเคยไปช่วยแรงกัน เปลี่ยนเป็นการช่วยเหลือในรูปแบบของเงินใส่ซอง งานบวช งานออกเรือนของลูกหลาน ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพล ของเงินตราเข้ามามีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ที่เคยมีในรูปแบบสังคมของชาวนาในสมัยดั้งเดิม ทั้งสิ้น (จักรวรรดิ อดิศรินทร์ 2545, 149)

การที่ชาวนาในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ ที่มีการนำปัจจัยการผลิตและระบบการบริหารจัดการมาใช้อย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งได้ส่งผลให้ระบบ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนาในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ขยายที่เกิดปัญหา หรือการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือปัจจัยการดำรงชีพระหว่างกัน อันเป็นความสัมพันธ์ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันในสังคม ในขณะเดียวกันวิถีการผลิตที่ได้

ปรับเปลี่ยนยังทำให้ระบบความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่แสดงออกในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ ของชวานาเปลี่ยนแปลงไปด้วย

จากการที่ชวานาในชุมชนมีความคิดที่เชื่อว่าคนนั้นเป็นส่วนหนึ่งในระบบธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาตินำมาซึ่งการจัดให้มีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ซึ่งพิธีกรรมต่างๆ ดำรงอยู่ภายใต้ความเชื่อผีและพุทธศาสนา โดยที่พิธีกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่าและผีเสื้อบ้าน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่แสดงความเคารพนับถือผีอารักษ์ของครอบครัว แล้วยังขอให้ประทานความสมบูรณ์ให้พืชผลดี และสัตว์เลี้ยงเติบโตแข็งแรง (รัตนพร เสรฐสกุล 2546, 56) ดังเช่นชุมชนชาวขมุมีการนำข้าวมาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ ทั้งในแง่ของอาหารและสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่พิธีกรรมระดับชุมชน คือการเลี้ยงปางสี่และปางแปด ซึ่งสัตว์เลี้ยงและเครื่องเช่น ไหว้ต่างรวมทั้งข้าวจะถูกนำมาประกอบพิธีกรรมร่วมกันเพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การขอความคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุขและให้การผลิตเรือกสวนไร่นาในปีต่อไปให้ได้ ผลผลิตที่เพียงพอต่อการยังชีพ ส่วนพิธีกรรมระดับครัวเรือนคือพิธีเลี้ยงผีพ่อแม่ รวมทั้งการเลี้ยงผีไร่ผีสวน ซึ่งกระทำเมื่อสิ้นสุดกระบวนการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว แต่ละครัวเรือนจะนำข้าวใหม่มาหนึ่งแล้วเช่น ไหว้ผีพ่อแม่ให้มากินข้าวใหม่และช่วยดูแลปกป้องลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันเมื่อเลี้ยงผีไร่ข้าวลึบก็จะถูกนำมาเป็นเครื่องเช่น ไหว้เพื่อมอบให้กับผีไร่เป็นสิ่งตอบแทนที่ได้ช่วยดูแลรักษาข้าวและการนำข้าวเป็นประกอบในพิธีกรรมเมื่อยามเจ็บป่วย โดยการนำมาใช้เป็นสื่อในการทำนายคือ การใช้ข้าวสารสำหรับการทำนายเมื่อตั้งไข่ และการใช้ข้าวเปลือกสำหรับทำนายเรียกขวัญคนเจ็บป่วย เป็นต้น (เสถียร นันทะ 2549, 43-44) ซึ่งการที่ชวานาจัดให้มีพิธีกรรมและประเพณีดังกล่าวขึ้นมา แม้ว่าจะมีชื่อและวิธีการที่แตกต่างกันหากแต่มีวัตถุประสงค์หรือความหมายในลักษณะเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าวิถีการทำนามีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อและการเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ อันเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของชวานาและการดำรงอยู่ร่วมกันของคนในสังคม

จากที่กล่าวมาได้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการพัฒนาภายใต้ตัวแบบความรู้การทำเกษตรแบบใหม่ที่มีความเชื่อว่าจะสามารถผลกำไรและยกระดับคุณภาพชีวิตชวานาให้ดีขึ้น แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับชวานาในหลายๆชุมชนกลับพบว่ากระบวนการพัฒนาได้ก่อให้เกิดการลดทอนและแยกส่วนวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชวานาออกจากเป้าหมายการดำรงชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม ซึ่งแม้ว่าความรู้และเทคโนโลยีการทำนาสมัยใหม่ได้สร้างความแตกต่างจากระบบการผลิตแบบเดิมของชวานา หากแต่การทำนาแบบใหม่ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการสร้างให้เกิดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจขึ้นมา เป็นความสัมพันธ์ที่มีพลังความรู้จากภายนอกเข้ามาบีบคั้นสำคัญในการควบคุมจัดการในการผลิตที่ชวานาไม่สามารถควบคุมได้โดยตรง ทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชน

เริ่มเห็นห่างกัน ก่อเกิดการลดลงของความหลากหลายของพันธุกรรมและผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เนื่องจากการใช้สารเคมี โดยเฉพาะระบบเรียนรู้ที่แยกส่วนการเรียนรู้ในวิธีการผลิต เนื้อหาความรู้ และเป้าหมายที่ไม่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการตัดตอนกระบวนการเรียนรู้ที่สั่งสมกันมา ความรู้ ภูมิปัญญาดั้งเดิมจึงไม่ได้รับการสืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันการปรับเปลี่ยนความรู้ในการทำงานของชาวนา โดยเฉพาะการนำเอาความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้าแทนที่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวนา ไม่ว่าจะเป็นการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ เครื่องจักร การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ในสังคม การช่วยเหลือกันและกัน ระบบความเชื่อของคนในชุมชนที่มีสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ นั่นคือการเปลี่ยนแปลงความรู้จึงมิใช่แค่เพียงการเปลี่ยนแปลงการผลิต หากแต่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนาคด้วย ดังนั้นความรู้การเกษตรแผนใหม่จึงมีนัยยะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทับซ้อนกันอยู่ และอำนาจดังกล่าวมิใช่อำนาจในรูปแบบที่ใช้อำนาจบังคับให้ต้องปฏิบัติตามอย่างตรงไปตรงมา แต่อำนาจดังกล่าวคือการจัดให้มีกฎเกณฑ์แบบแผนซึ่งจะอยู่ในรูปแบบเฉพาะและกลายเป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านและความรู้เฉพาะด้านเหล่านี้ได้สร้างความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการกับการผลิตทางการเกษตรให้มีลักษณะเป็นไปตามเงื่อนไขที่ความรู้ที่กำหนด

การที่ความรู้การเกษตรแผนใหม่เป็นระบบความรู้ที่ขาดความสอดคล้องกับความรู้ที่เคยสะสมมาของชุมชนและมีลักษณะเป็นส่วนเลี้ยวในระบบความรู้ของชุมชน ฉะนั้นการพัฒนาภายใต้ความรู้เกษตรแผนใหม่จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของชุมชนกับพลังภายนอกชุมชน อันเป็นความสัมพันธ์ที่ชุมชนเสียเปรียบไว้ซึ่งอำนาจการต่อรอง ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อชุมชนอันเนื่องมาจากการพัฒนาได้กลับกลายเป็นร่นระยะทางความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองกับชนบทให้สั้นลง เพื่อให้สามารถถ่ายโอนความทันสมัยกระจายลงพื้นที่ชนบทให้มากและเร็วที่สุด เพื่อเป็นการเปิดช่องทางในการดึงเอาทรัพยากรที่มีอย่างสมบูรณ์ในชุมชนมาใช้เพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางอุตสาหกรรมของประเทศ รวมทั้งดึงเอาคนในชุมชนชนบทเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในอุตสาหกรรม รวมทั้งการกระตุ้นและสร้างค่านิยมความทันสมัยให้เกิดขึ้นในชุมชนทำให้มองว่าการทำเกษตรคือความล้าหลัง คุณภาพชีวิตของเกษตรกรจะต้องได้รับการยกระดับขึ้น เปลี่ยนจากสังคมเกษตรเป็นสังคมเมืองที่มีเครื่องอำนวยความสะดวก และมีความทันสมัย เช่นเดียวกับสังคมในประเทศตะวันตก

จึงกล่าวได้ว่าการพัฒนาเป็นการปิดล้อมชุมชน (ยศ สันตสมบัติ 2539, 29) ให้อยู่ในกรอบวิถีหรือวงจรที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตและวิถีชีวิตจากภายนอก ดังนั้นการพัฒนาสู่สังคมทันสมัยจึงมิใช่เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองเท่านั้น หากแต่กระบวนการพัฒนาดังกล่าวเป็นการปิดกั้น การครอบงำผ่านความรู้สมัยใหม่ ที่มีอำนาจการควบคุมให้มนุษย์เป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามกรอบที่ความรู้นั้นกำหนดไว้เท่านั้น ซึ่งอำนาจของความรู้ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงให้ชาวนา

กลายเป็นผู้บริโภครที่ต้องการพึ่งพิงและพึ่งพาความรู้จากภายนอกและทำให้พลังสร้างสรรค์ความรู้ของชาวนาลดลง หรือกล่าวอีกนัยว่าพื้นที่การเรียนรู้ของชาวนาและชุมชนได้ถูกปิดกั้นและเบียดบังจากองค์กร สถาบัน และระบบการศึกษาที่เป็นผลิตผลของการพัฒนาสู่ความทันสมัย จนเหลือพื้นที่การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของชาวนาลดน้อยลง

ท่ามกลางความระส่ำระสายของวิถีการดำเนินชีวิตและการผลิตที่ประสบปัญหาขาดทุนและเสียเปรียบมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวนาจำนวนมากจึงเริ่มหมดหวังและศรัทธาในอาชีพการทำนาตนเอง เริ่มสูญเสียความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาและศักยภาพตนเองตลอดจนการมองไม่เห็นทางออกที่ดีกว่าในการดำเนินชีวิต ดังนั้นจึงเริ่มสอนสั่งให้ลูกหลานออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ให้ทำงานที่มีรายได้ที่ตนเองคิดว่ามั่นคงและมีความเสี่ยงน้อยกว่าการทำเกษตรที่บ้าน

2.3 ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

นับตั้งแต่มีการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ปฏิบัติการต่อเนื่องในการจัดระเบียบสังคมเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นสังคมทันสมัย ภายใต้แผนพัฒนาดังกล่าว ดังเช่น การจัดโครงสร้างพื้นฐานเข้าไปในชุมชน ทั้งการพัฒนาแหล่งน้ำ ระบบชลประทาน เขื่อน ถนน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำความรู้และเทคโนโลยีทางการเกษตรแผนใหม่เข้าไปในชุมชนไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมี เครื่องมือเครื่องจักร สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืช และระบบการบริหารจัดการเพื่อเป้าหมายในการเพิ่มผลิตภาพการเกษตร ที่เชื่อว่าจะนำไปสู่การสร้างรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรไทย อย่างไรก็ตามกระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ดึงหมู่บ้านเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและองค์กรทางสังคมอื่นๆ ส่งผลให้หมู่บ้านจำนวนมากตกอยู่ในสถานะที่สมาชิกของหมู่บ้านมีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจปัญหาที่ชุมชนมีส่วนร่วมกัน ต่างคนต่างเผชิญปัญหาและเอาชนะปัญหาด้วยตนเอง (นภากาศ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัด ไชสง 2550, 47) ขณะที่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนามีเวลาสำหรับการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านน้อยลง เพราะต้องเร่งรีบในการผลิตเพื่อให้สามารถสร้างรายได้และใช้เวลาให้คุ้มค่าที่สุดที่สุด จึงนำมาสู่การเกิดขึ้นของระบบการจ้างแรงงานและการแข่งขันแรงงานในการทำเกษตร ก่อเกิดความเป็นปัจเจกชนที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าการคำนึงถึงผลที่ได้กับส่วนรวมทำให้ความสามัคคีการช่วยเหลือกันและกันลดน้อยลง

แม้ว่ากระแสความทันสมัยจะเข้าสู่ชุมชนและครอบงำวิถีการผลิตดั้งเดิมของชุมชนก็ตาม หากแต่ก็มิได้ทำให้พลังการเรียนรู้ของชาวนาในอีกหลายชุมชนต้องหมดสิ้นไปด้วย ท่ามกลางสถานะดังกล่าวชาวนาในหลายชุมชนได้พยายามปรับตัวเพื่อพลิกฟื้นสู่การพึ่งตนเอง ทั้งในด้านการผลิตและการดำเนินชีวิต ทั้งนี้การพลิกฟื้นเพื่อความอยู่รอดของชาวนาท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

ดังกล่าว เป็นปฏิบัติที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันที่มีเป้าหมายที่สำคัญคือเพื่อความอยู่รอดในสังคมทันสมัย ซึ่งการศึกษาของ มณีมัย ทองอยู่ (2549, 7-14) พบว่าการต่อสู้เพื่อการอยู่รอดของชาวนาในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ประกอบด้วย 1) การผลิตเพื่อการบริโภคควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อการค้า 2) การแตกกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากการทำเกษตรเป็นหลักไปสู่กิจกรรมนอกการเกษตร โดยเฉพาะการอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น 3) การรักษาที่ดินเพื่อการเกษตรของครอบครัวไว้ 4) การรักษาบทบาทของครอบครัว ในฐานะเป็นหน่วยหลักในการผลิต การจัดสรรแรงงานและทรัพยากรที่หาได้ และ 5) การใช้ทุนทางสังคมเป็นฐานในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ขณะที่การศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ (2546, 237) ในสังคมชวานาภาคเหนือพบว่า การปรับตัวของชาวนามี 3 ลักษณะคือ การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากการทำนาเป็นการปลูกพืชเงินสดเช่น ถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือการผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ ในวิถีชีวิต ส่วนการปรับตัวตามสถานการณ์ ดังเช่น ในช่วงเศรษฐกิจดีชาวนาจะมีการหยุดทำการผลิตบนที่นาแล้วออกไปเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างต่างๆ จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพวกเขาจะกลับมาทำนาอีกครั้งและการปรับวิถีชีวิตไปสู่ชนนอกภาคเกษตร โดยชาวนาส่วนหนึ่งจะเลิกการผลิตในที่นาและออกไปประกอบอาชีพอื่นๆ ในสังคม

อย่างไรก็ดี การพลิกฟื้นของชาวนาดังกล่าวได้ผ่านกระบวนการที่สำคัญคือ 1) ทางเลือกของชุมชนที่จะพลิกฟื้นความเข้มแข็งมีความหลากหลาย ชุมชนอาจเลือกที่จะสร้างความเข้มแข็งในลักษณะต่างๆ กัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจที่ชุมชนได้สร้างสรรค์และสะสมมาแต่เดิม 2) ระบบความรู้หรือภูมิปัญญาที่เคยมีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งมีคุณค่า แต่สภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป ความรู้เฉพาะอาชีพหรือเฉพาะด้าน เช่น การบริหารจัดการธุรกิจ ความรู้ในการผลิต การตลาดมีความสำคัญมากขึ้น กระบวนการนำความรู้สมัยใหม่ไปบูรณาการกับระบบความรู้เดิม เพื่อให้นำไปใช้ได้เหมาะสม นับเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน และ 3) กระบวนการสะสมทุนสังคมที่สำคัญคือการสร้างความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ในลักษณะของเครือข่ายที่เอื้อให้เกิดการสะสมทุนทางเศรษฐกิจและการสร้างอำนาจการต่อรอง อันจะทำให้ชุมชนสามารถสร้างความสัมพันธ์กับองค์กรหรือบุคคลภายนอกชุมชนได้อย่างเสมอภาค ในกระบวนการพลิกฟื้นความเข้มแข็งชุมชนได้สร้างกระบวนการสะสมทุนอย่างน้อย 2 ด้านคือด้านแรก คือการนำความรู้สมัยใหม่มาบูรณาการกับความรู้เดิมของชุมชน ก่อเกิดเป็นระบบความรู้ใหม่ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนในยุคใหม่ ด้านที่สอง เป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ในลักษณะของการสร้างเครือข่ายชุมชน ไม่ว่าจะเป็เครือข่ายระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐ และชุมชนกับเอกชนอันเป็นระบบที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะชุมชนตนเอง (นภาพรณ์ หะวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเชชากุล และสุรวุฒิ ปีติไธสง 2550, 101)

การที่ชาวนามีการเรียนรู้และสัมพันธ์กับสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัว จนนำมาซึ่งการสร้างความรู้ที่มุ่งแก้ปัญหาที่ทำให้ชาวนาสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้น หากมองในเชิง

วาทกรรมในความหมายถึงระบบ และกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจหรือตัวตนของเราเอง (ไซร์ตัน เจริญสิน โอฟาร์ 2549, 20) ซึ่งการเรียนรู้ของชวานาคังกล่าวจัดเป็น กระบวนการในการจัดระเบียบให้กับสรรพสิ่ง (Order of thing) โดยอาศัยแบบบรรทัดฐานต่างๆทางสังคม ซึ่ง ฟุโก เรียกว่า กฎระเบียบหรือวินัยข้อบังคับ (Discipline) โดยที่กฎระเบียบข้อบังคับเหล่านี้จะมีส่วนสำคัญ ในการกำหนดโครงสร้าง (Structure) โดยทั่วไปหรือลักษณะเฉพาะ (Character) ของปรากฏการณ์ทางสังคมว่า จะมีทิศทางไปอย่างไร นั่นคือการเรียนรู้ของชวานาในชุมชนนำไปสู่การสร้างกฎระเบียบขึ้นมาชุดหนึ่งในการกำหนดแบบแผนการผลิตและการดำเนินชีวิตของชวานาที่สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้ โดยที่กฎระเบียบดังกล่าวมิใช่อยู่นิยามในรูปแบบของการใช้กำลังหรือแบบหยาบกร้าน หากแต่ว่ากฎระเบียบดังกล่าวได้รับการขัดเกลาจนใสสะอาดในรูปแบบของความรู้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจที่จะใช้แบบแผนกฎระเบียบ หรือข้อบังคับใดๆเพียงข้อบังคับใดๆในการสร้างความรู้ขึ้นมา แต่จะต้องอาศัยแบบแผนข้อบังคับในหลายๆแบบแผนมาใช้ร่วมกัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้หากมองในมุมที่เป็นศาสตร์แล้ว การควบคุมจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆเหล่านั้น ไม่สามารถที่จะใช้ศาสตร์เพียงศาสตร์เดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยความเป็นสหวิทยา (Interdisciplinary) หรือความเป็นศาสตร์แขนงต่างๆและในแง่มุมมิติที่หลากหลาย เช่น แง่มุมของโครงสร้างหรือลักษณะเฉพาะเข้าไปควบคุมจัดการ (นเรศน์ วงศ์สุวรรณ 2547, 51)

ทั้งนี้ประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจการจัดระเบียบให้สรรพสิ่งคือ การทำความเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่า การจัดระเบียบของวาทกรรม (Order of discourse) ซึ่งในประเด็นดังกล่าว ฟุโก ได้กล่าวถึง ปฏิบัติการของวาทกรรมที่สร้างความรู้ขึ้นมาและให้ความชอบธรรมหรืออำนาจกับมันว่าประกอบด้วย กระบวนการต่างๆของวาทกรรมที่เหมือนกันทุกในสังคม 3 ประการ กล่าวคือ ระบบการให้ความสำคัญกับวาทกรรมบางประเภท (System of exclusion) ระบบการควบคุมและจำกัดขอบเขตวาทกรรม (System for the control and delimitation of discourse) และหลักการกลั่นกรองผู้พูด (Rarefaction speaking subjects) (กิตติพร ใจบุญ 2538, 23-25)

1) ระบบการให้ความสำคัญกับวาทกรรมบางประเภท (System of exclusion) โดยในกระบวนการนี้ได้แก่ การห้ามพูดในเรื่องบางอย่าง ในขณะเดียวกันก็มีการให้สิทธิพิเศษบางอย่างกับบางคนในการจะพูดถึงบางสิ่งได้นอกจากนั้นยังมีการแบ่งแยกวาทกรรมและปฏิเสธวาทกรรมบางชนิด โดยเฉพาะการแบ่งแยกวาทกรรมออกจากวาทกรรมเกษตรกระแสหลัก เป็นต้น ในขณะที่ได้มีการแบ่งแยก สิ่งที่ถูกและผิดโดยอาศัยความรู้การเกษตรที่กำหนดจากกฎเกณฑ์ของวาทกรรม เพื่อแบ่งแยกว่าสิ่งใด ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของความรู้ดังกล่าว ซึ่งกระบวนการย่อยๆทั้งหมดในกระบวนการของการให้ความสำคัญนี้ ฟุโก กล่าวว่า เป็นเช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ของการแสวงหาความรู้หรือ ความปรารถนาในอันที่จะเข้าถึงความจริงของมนุษย์ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต้องถูกสร้างผ่านสถาบันหลักๆ

ในสังคมได้แก่ ระบบการศึกษา การจัดเก็บข้อมูลในห้องสมุด หรือกระบวนการสร้างค่านิยมต่างๆ ของสังคม

2) ระบบการจำกัดและควบคุมวาทกรรม (System for the control and delimitation of discourse) เป็นส่วนที่ทำให้เกิดอำนาจที่เข้ามาควบคุมวาทกรรมและเกิดความปรารถนาในอันที่จะสานต่อวาทกรรมได้ ซึ่งขั้นตอนนี้จะต้องกระทำผ่านทางตัววาทกรรมเอง โดยจะประกอบด้วยการวิจารณ์ (Commentary) ซึ่งเป็นกระบวนการในการสืบสานความคิดจากวาทกรรมหนึ่งไปยังอีกวาทกรรมหนึ่ง พร้อมทั้งให้ความสำคัญกับผู้แต่ง (The author) ซึ่งในที่นี้หมายถึงกฎเกณฑ์ของวาทกรรมกลุ่มหนึ่งๆ ให้มีอำนาจในการแถลงกล่าวถึงวาทกรรม ในขณะที่เดียวกันก็ใช้กฎระเบียบ (Discipline) เป็นเครื่องมือหรือนิยามที่ใช้วัดความเป็นจริงที่ว่าด้วยวาทกรรมดังกล่าว นั่นคือกฎระเบียบนี้จึงเป็นการกลั่นกรองว่าวาทกรรมใดจึงจะเป็นวาทกรรมที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในสังคม

3) หลักการกลั่นกรองและควบคุมผู้พูด (Rarefaction speaking subjects) เป็นกระบวนการกำหนดคุณสมบัติตัวผู้พูดเพื่อให้วาทกรรมที่เขาพูดมีความน่าเชื่อถือ ซึ่งกลั่นกรองผ่านอย่างแรกคือ พิธีกรรม (Ritual) ซึ่งจะขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนา กฎเกณฑ์ของความยุติธรรม ความน่าเชื่อถือของวิทยากรต่างๆ เป็นต้น อย่างที่สอง คือ สังคมของวาทกรรม (Societies of discourse) ซึ่งมีหน้าที่คอยสงวนวาทกรรมด้วยการผลิต เผยแพร่ในวงแคบๆ เพื่อคงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ ขณะเดียวกันมีการเผยแพร่วามรู้ดังกล่าวอยู่ในวงสังคมแคบๆ ซึ่งสถาบันทางสังคมที่ได้มีชื่อว่ามีบทบาทมากในกระบวนการนี้คือ ระบบการพิมพ์และระบบการศึกษา ซึ่งนอกจากจะช่วยควบคุมคุณสมบัติของตัวผู้พูดว่าควรจะมีเช่นไรแล้ว ก็ยังเป็นตัวที่คอยควบคุม กลั่นกรอง และให้ความชอบธรรมแก่วาทกรรมที่ผลิตผ่านสถาบันดังกล่าวนี้ด้วย

กระบวนการต่างๆ ของวาทกรรมข้างต้นแสดงให้เห็นถึงอำนาจของความรู้ที่สามารถจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆ ให้กลายเป็นวัตถุวิสัย ที่ทำให้มนุษย์เป็นเพียงร่างทรงหรือดำเนินการอยู่ภายใต้การกำกับหรือข้อกำหนดของความรู้ ดังนั้นภาษาหรือกระบวนการจึงกลายเป็นระบบที่บงการมนุษย์ โดยที่มนุษย์ไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ เพราะเมื่อมนุษย์เข้าสู่ระบบของวาทกรรมดังกล่าว มนุษย์จะรู้สึกอึดอัดในอำนาจที่ตนเองครอบครองและถูกรอบครอบ ซึ่ง ฟูโกธิบายว่าการดำเนินการดังกล่าว ถือว่าเป็น เทคโนโลยีของอำนาจ (Technology of power) และการทำงานของเทคโนโลยีอำนาจนี้จะส่งผลให้เกิดแนวนโยบายต่างๆ รวมทั้งกฎหมายในลักษณะที่มีความแตกต่างหลากหลายกันไป (Danaher, Schirato and Webb 2000, 26) แต่อย่างไรก็ตามทั้งหมดนี้จะต้องเป็นไปภายใต้กรอบองค์ความรู้ที่กำหนดขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยระเบียบแบบแผน (Disciplines) และความเป็นสถาบัน (Institution) เพื่อให้ตัวความรู้มีความหมายรวมถึงมีอำนาจและความชอบธรรมในการควบคุมจัดการได้ (นเรศน์ วงศ์สุวรรณ 2547, 37)

การเปิดพื้นที่เรียนรู้ของชานาท่ามกลางกระแสของความทันสมัยที่เกิดขึ้นในหลายชุมชน แสดงให้เห็นนัยของการต่อสู้ การช่วงชิงเพื่อให้หลุดพ้นจากการครอบงำของกระบวนการพัฒนาที่มุ่งหวังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมทันสมัย การเปิดพื้นที่การเรียนรู้ของชานาจึงเป็นความพยายามในการแสวงหา จุดที่ยืน ตำแหน่งของชานาในสังคมที่จะสามารถรักษาไว้ซึ่งวิถีชีวิตและการดำรงอยู่รอด ที่มีทำให้ ความสามารถการพึ่งตนเองและศักดิ์ศรีของชานาและชุมชนลดถอยลงไป ทั้งนี้ปฏิบัติการสร้างความรู้ ของชานาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความรู้การเกษตรของชุมชนขึ้นมา และขณะเดียวกันก็เป็นการ เปิดเผยให้เห็นว่าในสังคมทันสมัยมิใช่มีเพียงความรู้การเกษตรแผนใหม่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีความรู้การเกษตรอื่นๆ ในชุมชนที่ได้รับการ สรรค์สร้างและสืบสานต่อกันมา ซึ่งความรู้การเกษตรเหล่านี้ มิได้สูญสิ้นไป หากแต่ได้ถูกปิดบัง กดทับและปิดกั้นจากความรู้การเกษตรกระแสหลักมิให้เปิดเผยออกมาได้

เมื่อกล่าวถึงการสร้างความรู้แล้ว ตามความคิดวาทกรรมแล้วสามารถที่แบ่งความรู้ที่ สร้างขึ้นมาได้ 2 ส่วนคือ 1) Connaissance หมายถึงองค์ความรู้ (Body of knowledge) ที่มีลักษณะ ของการมีแบบแผนที่แน่นอน โดยการแบ่งแยกออกเป็นสาขาวิชาต่างๆ เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น โดยที่ตัวองค์ความรู้เหล่านี้จะมีการจัดระเบียบด้วยบรรทัดฐานแบบแผน ของสังคมนั้นกำหนดไว้ 2) Savoir หมายถึงเงื่อนไขเชิงวาทกรรม (Discursive condition) ซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งของความรู้ที่จำเป็นในการนำไปสู่การพัฒนาต่อการสร้างความรู้ที่เป็น Connaissance นั่นคือ การสร้างความรู้ที่นำไปสู่ก่อรูปของวาทกรรมนั้นจำเป็นต้องอาศัยเงื่อนไขเชิงวาทกรรมหรือความรู้ที่เป็น Savoir นั่นคือแนวทางของวาทกรรมจึงให้ความสนใจในตัวความรู้ Savoir มากกว่าที่เป็น Connaissance ทั้งนี้เนื่องจากในตัว Savoir เป็นการเผยให้เห็นว่าอำนาจที่แท้จริงของความรู้ที่มีความเป็นมาอย่างไร (นเรศน์ วงศ์สุวรรณ 2547, 32)

ดังนั้นการสร้างความรู้จึงมิได้เกิดขึ้นอย่างอิสระ แต่เกิดขึ้นอย่างมีเงื่อนไขและสอดคล้อง กับอุดมการณ์นั้นๆ นั่นคือความรู้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับวิถีคิดและโลกทัศน์หรืออัตลักษณ์ของผู้สร้าง ดังนั้นกระบวนการสร้างความรู้ชุมชนจึงมีลักษณะเฉพาะคือ เป็นความรู้ที่ถูกคิดขึ้นโดยชุมชนท้องถิ่น เพื่อใช้แก้ปัญหาในท้องถิ่นนั้น โดยเฉพาะปัญหาการผลิตทางการเกษตร ความรู้ท้องถิ่นจึงมีลักษณะ เป็นความรู้เพื่อแก้ปัญหาในเชิงปฏิบัติร่วมกันของคนในชุมชน เป็นความรู้ที่ไม่อ้างความเป็นสากล แต่จะมีความเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น โดยจะประกอบอยู่ในประเพณี พิธีกรรมต่างๆ (นิตี เอียวศรีวงศ์ 2547, 53) และการที่จะเข้าใจกระบวนการสร้างความรู้ของชุมชนจึงต้องเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อที่ดำรงชีวิตอยู่ของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้ก็เพื่อจะเข้าใจอัตลักษณ์ ความหมายของคำว่าความรู้ กระบวนการสร้างความรู้ และการสร้างพื้นที่ทางสังคมของความรู้ท้องถิ่น นั้นๆ หรืออีกนัยเป็นการพยายามมองเข้าไปในมุมมองของเขา ก่อน แล้วพยายามถอดออกมาจากสายตา ของคนใน (Emic views) (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2548, 23)

นั่นหมายความว่า การเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดในบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวมาจิงมีอาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง โดยเฉพาะหรือเป็นการมองที่อิงอยู่กับกรอบการมองประวัติศาสตร์เส้นเดียว (Linear line) นั่นคือมองว่าประวัติศาสตร์มีจุดกำเนิดจุดเดียวและพัฒนาเป็นเส้นตรงไปเรื่อยๆ หรือมีลักษณะเป็น มุมมองเชิงเดี่ยว (Linear perspective) ที่มองไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งเท่านั้น (นิพนธ์ เทียนวิหาร 2547, 22 ; อานันท์ กาญจนพันธ์ 2548, 12) หากแต่เป็นการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของชาวมาจิง ต้องถูกอธิบายด้วยมุมมองที่ซับซ้อน (Complexity) และคำนึงถึงบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง (Contextualization) หรือกล่าวอีกนัยยะได้ว่าการทำความเข้าใจความเป็นชุมชนหรือความเคลื่อนไหวของชุมชน มีวิธีคิดที่สำคัญคือ การเชื่อว่าความรู้เป็นเพียงภาพสร้าง (Construct) โดยความรู้ที่สร้างขึ้นจะเกี่ยวข้องกับภูมิหลังหรือสิ่งที่มีอยู่ก่อนแล้วในตัวผู้สร้าง เช่น แนวคิดทฤษฎี และบริบทแวดล้อมทางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม รวมถึงจากประสบการณ์ปฏิบัติจริงในชีวิต หรือกล่าวอีกนัยยะความจริงเป็นกระบวนการสร้างทางสังคม (Social construction) นั่นคือไม่ว่าความรู้ ความเข้าใจ หรือทฤษฎี สิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่แล้ว ไม่ใช่ความจริงหรือไม่ใช่คำตอบ หากแต่เป็นเพียงความคิดที่แต่ละสังคมสถาปนาขึ้นมาหรือสร้างขึ้นมาจากพื้นฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบหนึ่งเพื่อใช้เป็นแนวทางในการอธิบายความสัมพันธ์นั้น (ชาย โพธิ์ธิดา 2547, 72 ; อานันท์ กาญจนพันธ์ 2548, 25 ; Richenda Power 2000, 9)

นอกจากนั้น การที่ความรู้การเกษตรของชาวมาจิงที่ถูกสร้างขึ้นมาจะได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและนำแนวทางไปปฏิบัติ นั้นต้องมีกระบวนการที่ทำให้เห็นว่าความรู้การเกษตรดังกล่าว มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมนั้นๆ นั่นคือต้องมีกระบวนการทางวาทกรรมที่เป็นการใช้อำนาจของความรู้ในสร้างความจริงว่า ความรู้การเกษตรดังกล่าวมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวมาจิงและชุมชน และทำให้คนในชุมชนมีความคิดว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาในการที่จะปฏิบัติตามแนวทางของความรู้การเกษตรดังกล่าว ในประเด็นดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของอำนาจและความรู้ ทั้งนี้อำนาจที่เกิดจากความรู้นั้นมีให้อำนาจในรูปแบบที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องปฏิบัติตามความต้องการของตนเองอย่างตรงไปตรงมา แต่อำนาจดังกล่าวเป็นอำนาจของความรู้ด้านต่างๆ ที่ได้สถาปนาและสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุมจัดการกับสรรพสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่ความรู้นั้นกำหนด นั่นหมายความว่า ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากอำนาจเป็นความรู้ที่เกิดมาเพื่ออำนาจและสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยอำนาจในชุดเดียวกัน ในขณะที่เดียวกัน ความรู้นั้นก็จะเข้าไปให้การรับรองความถูกต้องของชุดอำนาจที่ผลิตมันขึ้นมา อำนาจกับความรู้จึงเป็นเสมือนเหรียญสองหน้าที่ขาดหรือแยกจากกันไม่ได้ ทั้งสองส่วนล้วนแสดงตนในบทบาทของการสนับสนุนซึ่งกันและกันหากเป็นอำนาจและความรู้ในชุดเดียวกัน แต่ถ้าเป็นความรู้และอำนาจในชุดที่ตรงข้ามกัน ความรู้นั้นจะมีปฏิบัติการในลักษณะที่เป็นการเบียดขับ ปิดทับ และแย้งชิง

พื้นที่ของอำนาจ นั่นคือ อำนาจมิได้มีแต่บทบาทที่แสดงถึงปฏิบัติการที่เป็นด้านลบ (Negative) เช่น การกดขี่ปราบปราม หรือทำลายแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่อำนาจยังมีอีกด้านที่แสดงปฏิบัติการด้านบวก (Positive) อีกด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร 2549, 27)

การที่ชาวนาในอีกหลายชุมชนที่สามารถปรับตัวและกำหนดทางเลือกในการพัฒนาของตนเอง ซึ่งกระบวนการปรับตัวเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนจึงมีเป้าหมายแนวทางที่แตกต่างกันไป บางชุมชนต้องการเบื้องต้นเพียงการปลดปล่อยหนี้สิน มีอาหารสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิต มีเงินเพียงพอกับการอยู่อย่างสมณะ ลดการบริโภค หรือบางชุมชนเน้นที่การทำธุรกิจชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากร ทุนของชุมชน ประสบการณ์และความรู้ที่มีในชุมชน โดยชุมชนเหล่านี้ได้สร้างเงื่อนไขและกระบวนการบางอย่างขึ้นมาและมีการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อรับเอาความรู้ใหม่ๆมาจากภายนอก ได้มีการทดสอบและคัดแปลงให้สามารถแก้ปัญหา หรือตอบสนองต่อความต้องการและสอดคล้องบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งพลวัตการเรียนรู้ที่สร้างและสืบทอดความรู้ของชุมชนนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีความหมายต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

2.3.1 การพัฒนาระบบการทำนาและพันธุ์ข้าวชุมชน

สังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือเป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning community) ที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) และทรัพยากรพันธุกรรม (Genetic resource) (ยศ สันตสมบัติ 2546, 25) ระบบการผลิตของชาวनावางอยู่บนพื้นฐานการเรียนรู้และระบบการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม และด้วยประสบการณ์การทำงานที่สั่งสมมาเนิ่นนาน ทำให้ชาวนามียุทธวิธีที่ยืดหยุ่นในการทำงานข้าวให้สอดคล้องกับความหลากหลายของระบบนิเวศและความแตกต่างของรสนิยมในการบริโภคข้าว ความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นจึงวางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์และการเรียนรู้กับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติหรือระหว่างชาวนาด้วยกัน ความรู้เหล่านี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับบริบทแวดล้อมทางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทำให้กลายเป็นความรู้ที่มีความเป็นเฉพาะท้องถิ่น และมีความหลากหลายตามบริบททางสังคมอันเป็นที่มาของความรู้ต่างๆ

ด้วยการเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้ชาวนามีการเรียนรู้และสร้างความรู้การทำงานให้เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าว ดังเช่น ชาวกะเหรี่ยงโปจะปลูกข้าวในหมู่บ้าน โดยเฉพาะข้าวไร่นั้นจะปลูกโดยเฉลี่ย 3-4 ชนิดต่อครอบครัว อาจจะมีปลูกข้าวเจ้า 2 สายพันธุ์ ข้าวเหนียว 2 สายพันธุ์ หรือปลูกข้าวเจ้า 3 สายพันธุ์ ข้าวเหนียว 1 สายพันธุ์ ก็แล้วแต่ ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาโรคระบาดและอีกส่วนหนึ่งเป็นการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาของเกษตรกร ซึ่งพบว่าการเจริญเติบโตของต้นข้าวและการให้ผลผลิตขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน แต่การที่ปริมาณน้ำฝนในแต่ละปีนั้นคาดการณ์ไม่ได้ พวกเขาจึงเลือกปลูกข้าวหลายชนิดและสายพันธุ์เพื่อเป็น

หลักประกันว่า หากว่าข้าวชนิดหนึ่งไม่สามารถให้ผลผลิตได้ ก็ยังมีข้าวสายพันธุ์อื่นที่ให้ผลผลิต ดังนั้นความไม่แน่นอนของปริมาณน้ำฝนจึงนำไปสู่ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าว (ฐิรุติ เสนาคำและพรพนา กัญเจริญ 2539, 35) ในขณะที่เดียวกันการปลูกข้าวพื้นบ้านหลายสายพันธุ์พร้อมกัน นอกจากทำให้สามารถจัดการเรื่องแรงงานในการเก็บเกี่ยวได้เพราะข้าวพื้นบ้านจะสุกไม่พร้อมกันแล้ว ยังถือเป็นการกระจายความเสี่ยงต่อโรคแมลงศัตรูอีกด้วย ยิ่งถ้ารู้จักพลิกแพลงจุดอ่อนของข้าวบางสายพันธุ์ให้กลายเป็นจุดแข็งก็จะยิ่งทวีประโยชน์ต่อไร่นา เช่น หากรู้ว่าหนอนกอชอบกัดกินข้าวขี้ตมใหญ่และข้าวแพร่แดงก็ลงข้าวนี้แปลงเล็ก ๆ กลางผืนนาเพื่อดึงผีเสื้อหนอนกอไปรวมกันแล้วค่อยกำจัด นอกจากนี้ข้าวพื้นบ้านนั้นสามารถขายให้โรงสีได้แต่จะถูกปนกับข้าวชนิดอื่นทำให้ได้ราคาต่ำ ชาวบ้านจะมีตลาดของข้าวพื้นบ้านเฉพาะเช่น ข้าวเจ้าแดงขายให้คนเลี้ยงไก่ชน ข้าวกำขายคนทำขนม ข้าวขี้ตมใหญ่ขายคนต้มเหล้าพื้นบ้าน และข้าวเหลืองอ่อนขายโรงงานทำเส้นก๋วยเตี๋ยว (วรุณวาร สว่าง โสภากุลและภัสร์วิจิ ศรีสุวรรณ 2548, 9)

จากการเรียนรู้ของชาวนานำไปสู่การสร้างความรู้การทำงานที่หลากหลายและแตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่และเป้าหมายของชาวนาในแต่ละชุมชน ดังเช่น ความรู้การทำนาล้มตอซัง ซึ่งเป็นระบบการปลูกข้าวโดยอาศัยตอซังเดิมให้แตกหน่อขึ้นมาเอง จึงไม่ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ ไม่ต้องไถพรวน ไม่ต้องเผาฟาง โดยมีหลักการสำคัญคือ การให้ต้นข้าวแตกหน่อขึ้นมาจากตอซังข้าวข้อแรกที่อยู่ติดดิน แล้วเจริญขึ้นมาเป็นต้นข้าวที่ต้องการ ซึ่งการทำนาวิธีนี้จะให้ผลผลิตที่ลดลงแต่ค่าใช้จ่ายต่างๆก็ลดลงตามไปด้วยเช่นกัน โดยมีขั้นตอน คือ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวในนาแล้วชาวนาจะไม่ทำการเผาฟางเพราะอาจจะทำให้ตอซังที่เหลืออยู่ในนาตายจากไฟเผาไหม้ แต่จะทำการกระจายฟางที่เหลืออยู่ในนาไม่ให้เกิดตอซังมากเกินไป ฟางข้าวที่กระจายนี้จะช่วยรักษาความชื้นที่มีอยู่ในดิน และช่วยควบคุมวัชพืชไม่ให้เติบโตแข่งกับข้าวที่กำลังงอก นอกจากนี้ยังย่อยสลายเป็นปุ๋ยหมักในแปลงนา หลังจากกระจายฟางแล้วจะทำการย่ำตอซังให้ลึมนอนราบกับพื้นดินที่มีความชื้นหมาดๆเพื่อให้ตอซังสามารถแตกต้นอ่อนมาได้ง่ายขึ้น โดยใช้ลูกทุบหรือล้อยางรถยนต์ขอบ 14 จำนวน 12 เส้นร้อยต่อกันเป็นพวงมาทำการกลิ้งทับตอซัง ในช่วงนี้จะไม่ให้น้ำเข้าแปลงตอซัง จะรอให้ตอซังงอกต้นใหม่มา เมื่อหน่อข้าวงอกมาได้ 3-4 ใบ หรือประมาณ 10-15 วัน จะปล่อยน้ำเข้าแปลงนา ในบางรายก่อนปล่อยน้ำเข้านาจะหว่านข้าวเปลือกบางๆประมาณไร่ละ 2 ถึงหว่าน โดยไม่แช่เมล็ดข้าว การปล่อยน้ำจะทำให้น้ำแช่ในนา 1 คืนเพื่อให้เมล็ดข้าวงอกแล้วปล่อยน้ำออกในการทำนาแบบนี้จะใส่ปุ๋ยครั้งเดียวคือเมื่อข้าวงอกมาได้ 30 วัน โดยหว่านปุ๋ยสูตร 16-20-0 ประมาณ 4 ลูกต่อ 20 ไร่ เมื่อข้าวอายุได้ประมาณ 80-90 วัน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ซึ่งจะเก็บเกี่ยวได้เร็วกว่าข้าวที่ปลูกแบบนาหว่านน้ำตามในกรณีที่มีการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวร่วมด้วยจะมีการออกรวงแตกต่างกันประมาณ 1 สัปดาห์และถึงแม้ว่าข้าวในแปลงนาจะออกรวงต่างกันก็สามารถรอเก็บเกี่ยวพร้อมกันได้ (ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, ประสงค์ ดันพิชัย และสันติ ศรีสวนแดง 2544, 132 ; ลัดดาวัลย์ วรรณนุช 2544, 21-30 ; นิตยา รินสุข 2548, 53-67)

นอกจากนั้นพ่อสม บังเมฆ ชาวนาจากบ้านทุ่งฆ้อง จังหวัดน่าน ได้พัฒนาการปลูกข้าวคะแบบ “3 in 1” ขึ้นมา โดยเหตุผลที่ปลูกข้าวแบบคะเนื่องด้วยก่อนหน้านี้ปลูกแต่ข้าว กข.10 อย่างเดียวแล้วเป็นเพลี้ยไฟเสียหายบ่อย กระทั่งจึงเริ่มปลูกข้าวปนกัน ในปี พ.ศ. 2541 เริ่มปลูกข้าวพันธุ์แพร่ 1 กับกข.10 ปนกันในพื้นที่นา 5 ไร่ ปรากฏว่าไม่เจอปัญหาเพลี้ยไฟอีก จากนั้นในปี พ.ศ. 2545 จึงทดลองปลูกข้าว 3 สายพันธุ์ คือพันธุ์แพร่ 1 กข.10 และสันป่าตองปนกันในพื้นที่นาปรากฏว่าไม่มีปัญหาโรคใบแห้งเล่นงาน แม้บางปีอากาศจะแห้งแล้ง ฝนทิ้งช่วง มีเพลี้ยระบาด หรือมีแมลงบั่วระบาดก็ส่งผลเสียหายต่อข้าวในนาน้อยกว่าของชาวนาคนอื่นมาก ซึ่งต่อมาได้มีเจ้าหน้าที่เกษตรเข้าไปทำการทดลองแบบเดียวกันนี้แล้วพบว่าการข้าวหลายพันธุ์มาปลูกปนกัน กลิ่นเฉพาะตัวที่ข้าวแต่ละชนิดมีจะกลบกันเองจนแมลงไม่สามารถแยกแยะได้ จึงไม่มาวางไข่หรือกัดกินทำความเสียหาย (วรุณวาร สว่าง โสภากุล และภัสร์วีจิ ศรีสุวรรณ 2548, 27-28)

ในขณะที่ระบบการปลูกข้าวแบบเข้มข้น หรือการปลูกข้าวต้นเดียวก็เป็นอีกวิธีการที่ชาวนานำมาทดลองปลูกข้าว โดยการปลูกข้าวต้นเดียวเป็นการปลูกข้าวที่เชื่อว่าต้นข้าวต้องได้รับความเคารพและจนเจือ ประหนึ่งสิ่งมีชีวิตที่มีศักยภาพซึ่งศักยภาพนี้จะเปล่งออกมาที่ต่อเมื่อเราอำนวยความสะดวกที่ดีที่สุดที่เอื้อต่อการเติบโตของพืช หากเราช่วยให้พืชเจริญเติบโตด้วยหนทางใหม่ที่ดีกว่าพืชก็จะตอบแทนความพยายามนั้นกลับคืนเป็นหลายเท่า โดยการปลูกข้าวเริ่มจากการเตรียมดินด้วยการใส่ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักเช่นเดียวกันการทำนาอินทรีย์ จากนั้นสูบน้ำเข้ามาให้พอเป็นโคลน จากนั้นก็ไถแปรแล้วคราดให้เรียบเสมอกันทั้งแปลง เข้าวันรุ่งขึ้นจึงนำต้นกล้าอายุ 8 วันที่เตรียมไว้มาทำการปักดำที่ละต้นห่างกันระยะ 40x40 เซนติเมตรทั้งนี้ต้นกล้าอายุ 8 วันเป็นช่วงกำลังเหมาะสมเพราะหากอายุมากกว่านี้จะทำให้ไม่ค่อยแตกกอและตอนที่ย้ายต้นกล้าต้องแะอย่างประณีตและต้องให้มีดินติดรากมาด้วยและเมื่อแะต้นกล้าแล้วต้องปลูกให้หมดภายใน 20 นาทีเพราะว่าหากทิ้งไว้นานจะเหี่ยวเฉา ในการปักดำให้ปักดำที่ละ 1 ต้น โดยรากต้องอยู่ลึกไม่เกิน 1 เซนติเมตรและจัดเรียงรากให้แผ่ไปตามแนวนอนในทิศทางเดียวกัน ขณะเดียวกันการทำนาแบบนี้ก็ต้องมีการจัดการน้ำและวัชพืชอย่างที่ดีด้วย คือ แทนที่จะปล่อยน้ำให้ขังในนาในช่วงที่ข้าวกำลังเจริญเติบโตอย่างการทำนาในระบบปัจจุบันนี้ หากแต่ในระบบการปลูกข้าวต้นเดียวแนะนำให้ชาวนาปล่อยให้หน้าแห้งเป็นช่วงๆเพื่อให้ต้นข้าวได้รับออกซิเจนมากขึ้นและได้รับแสงแดดอย่างเพียงพอ ซึ่งเป็นผลดีต่อการเพิ่มผลผลิต แต่การปล่อยให้หน้าแห้งนั้นจะมีวัชพืชมากดังนั้นชาวนาต้องขยันถอนวัชพืช นั่นทำให้ต้องเสียแรงงานมากขึ้นและใช้เวลาอยู่ในนาข้าวมากขึ้น ทั้งนี้จากการทดลองปลูกของชาวนา พบว่าการปลูกข้าวแบบนี้ในพื้นที่ 2 ไร่ ปักต้นกล้าประมาณ 500 ต้น ได้ผลผลิตเฉลี่ย 720 กิโลกรัมต่อไร่ โดยกล้า 1 ต้นแตกกอได้ถึง 40 ต้นข้าวหนึ่งรวงมีเมล็ดข้าวประมาณ 230 เมล็ด (วรุณวาร สว่าง โสภากุลและภัสร์วีจิ ศรีสุวรรณ 2548, 22-24) ทั้งนี้วิธีการปลูกข้าวที่ละต้นทำให้เห็นได้ชัดว่าต้นไหนไม่ใช่ข้าวหอมมะลิ 105 หรือเป็นข้าวเมล็ดลีบ

ที่ปนมา เพราะหากดูจากเมล็ดข้าวเราไม่มีทางรู้และจะรู้ก็ต่อเมื่อข้าวแตกกอขึ้นมาว่าเมล็ดพันธุ์ข้าว นั้นเป็นพันธุ์อะไรหากว่าเป็นพันธุ์อื่นก็ถอนทิ้งไป โดยเก็บแต่ต้นที่เป็นพันธุ์แท้ไว้ ซึ่งวิธีเช่นนี้จะช่วย แก้ไขปัญหาการปนเปื้อนเมล็ดพันธุ์ข้าวลงได้มาก

ขณะที่การปลูกข้าว โดยวิธีการทำนาแบบโยนกกล้า ก็เป็นวิธีการทำนามีรูปแบบ และวิธีการเหมือนการทำนาดำ แต่ระยะเวลาจะสั้นกว่าและไม่ต้องนำต้นกล้าที่เพาะไว้ไปปักดำ แต่อย่างใด ใช้วิธีการโยนทีละหลายๆต้น โดยต้นกล้าที่จะนำมาโยนใช้เวลาในการเพาะประมาณ 15 วัน ก็สามารถนำมาโยนได้ โดยในการเตรียมแปลง หลังเก็บเกี่ยวข้าวปล่อยแปลงให้แห้งประมาณ 15-30 วัน แล้วปล่อยน้ำเข้า พอให้ดินชุ่มประมาณ 5-10 วัน เพื่อให้วัชพืชและเมล็ดข้าวที่ร่วงหล่นในดินงอก ขึ้นมาเป็นต้นอ่อนเสียก่อนแล้วจึงทำการไถตะ หลังจากการไถตะแล้วปล่อยทิ้งไว้ 10-15 วัน โดยรักษา ระดับน้ำเพียงแค่ดินชุ่ม เพื่อให้เมล็ดวัชพืชและเมล็ดข้าวที่หลงเหลืออยู่งอกขึ้นมาอีกแล้วจึง ไถแปร คราดหรือทุบแล้วเอาน้ำขังแช่ไว้ประมาณ 3 สัปดาห์ เพื่อให้ลูกหญ้าที่เป็นวัชพืชน้ำ เช่น ผักตบ ขาเขียด ทรงกระเทียม ผักปอดและกเล็ก งอกขึ้นเสียก่อน เพราะเมล็ดวัชพืชปกติจะงอกภายใน 5-7 วัน หลังจากนั้นโดยเฉพะนาที่น้ำใส เมื่อมีลูกหญ้าขึ้นแล้วจึงคราดให้ละเอียดอีกครั้งหนึ่ง ลูกหญ้าก็จะ หลุดลอยไปติดคันนาทางได้ลม ก็จะสามารถช้อนออกได้หมด เป็นการทำลายวัชพืชวิธีหนึ่ง ในการโยนกกล้า ให้มีน้ำในแปลงประมาณ 1 เซนติเมตร นำกระบะกล้าข้าวที่มีอายุ 15 วัน นำไปวางเรียงในแปลง ที่เตรียมไว้ให้กระจายสม่ำเสมอ ในอัตรา 60-70 กระบะต่อไร่ จากนั้นคนที่โยนกกล้าจะหยิบกระบะ กล้ามาวางพาดบนแขน แล้วใช้มือหยิบกล้าข้าวหวานหรือโยนในแปลง โดยโยนให้สูงกว่าศีรษะ ต้นกล้าจะพุ่งลง โดยใช้ส่วนรากที่มีดินติดอยู่ลงดินก่อน การหวานกล้า 1 คน สามารถหวานได้วันละ 4-5 ไร่ ในการดูแลรักษากระดับน้ำหลังจากหวานกล้าให้มีน้ำในแปลงประมาณ 1 เซนติเมตร (ท่วมหลังปู) หลังจากนั้นประมาณ 3 วัน ต้นข้าวตั้งตัวได้แล้วสามารถเพิ่มระดับน้ำให้อยู่ที่ระดับครึ่งหนึ่งของต้นข้าว หรือประมาณ 5 เซนติเมตร เพื่อการควบคุมวัชพืช ส่วนการเก็บเกี่ยวระยะที่เหมาะสม คือหลังจากข้าว ออกดอกแล้ว 28-30 วัน กรณีไม่ถูกฝนช่วงเก็บเกี่ยว ซึ่งจะเกิดความสูญเสียทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ น้อยที่สุด จะทำให้ได้ข้าวที่มีน้ำหนักดีที่สุด รวมทั้งมีการร่วงหล่นและสูญเสียขณะเก็บเกี่ยว น้อย ที่สุด ผลผลิตมีคุณภาพดี (สำราญอินแถลง 2552, 29-33)

ทั้งนี้ข้อได้เปรียบของวิธีการ โยนกล้าเมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการปักดำและหวานน้ำ ตาม คือ การใช้อัตราเมล็ดพันธุ์น้อยกว่าการหวานน้ำตามและการปักดำ สามารถควบคุมและลดปริมาณ วัชพืชและข้าววัชพืชได้ดีกว่าการทำนาหวานน้ำตาม

การพัฒนากระบวนการทำนาและพันธุ์ข้าวของชาวนา จึงเป็นปฏิบัติการของชาวนาในการสร้าง ความรู้การทำงานขึ้น อันเป็นความรู้ที่ชาวนาเรียนรู้ผสมผสานความรู้สมัยใหม่จากภายนอกร่วมกับความรู้ ของชาวนาที่สืบทอดต่อกันมา ปฏิบัติการสร้างความรู้นี้จึงทำให้เกิดแบบแผนการทำงานขึ้นมาชุดหนึ่ง

ที่ชาวนาเชื่อว่า จะสามารถสนองตอบต่อเป้าหมายการอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ และความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นมาก็มีความหลากหลายและถูกปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ด้วยเพราะชาวนาเป็นเจ้าของผู้เชี่ยวชาญความรู้เหล่านี้ ชาวนาจึงอิสระที่สามารถปรับเปลี่ยนความรู้ให้สอดคล้องกับเป้าหมายของครอบครัวรวมทั้งสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามนอกจากชาวนาสามารถสร้างความรู้พัฒนาระบบการทำงานและพันธุ์ข้าวแล้ว ชาวนายังมีการพัฒนาความรู้ในการยกระดับเพิ่มมูลค่าการทำงานให้สามารถแข่งขันในระบบกลไกตลาดเสรี

2.3.2 การพัฒนากลไกชุมชนที่สร้างพลังต่อรองในระบบกลไกตลาด

ท่ามกลางสังคมทันสมัยที่จำเป็นต้องทำให้ชาวนาถูกดึงเข้าระบบกลไกเศรษฐกิจแบบเสรีที่กลไกการตลาดเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการทำงานของชาวนา นั้นทำให้ราคาข้าวของชาวนาจืนอยู่กับปริมาณและความต้องการของกลไกตลาด แม้ว่าชาวนาไม่สามารถกำหนดการเปลี่ยนแปลงกลไกตลาดได้ หากแต่ชาวนามีการปรับตัวเพื่ออยู่รอดในระบบกลไกตลาดนี้ โดยเฉพาะการปรับวิถีการทำงานให้เกิดประสิทธิภาพหรือมีผลผลิตที่สูงขึ้นรวมทั้งการเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิต และเพื่อการสร้างอำนาจต่อรองเชิงการค้าในระบบการค้าเสรีนี้ นั้นหมายความว่าชาวนาจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าต่อไปได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีอำนาจต่อรองในการเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจสู่ความสัมพันธ์แบบสมมูลที่ทั้งชาวนาและภายนอกมีอำนาจใกล้เคียงกัน

การศึกษาของ พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน (2546, 86-88) ได้ชี้ให้เห็นว่า การที่ชาวนาจะสามารถดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าภายใต้ในสังคมทันสมัยต่อไปได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีอำนาจต่อรองที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาส่วนเกินของตนเองไว้ได้ และอำนาจการต่อรองจะนำไปสู่การเปลี่ยนจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียมที่ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่งมาสู่ความสัมพันธ์แบบสมมูลที่ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจใกล้เคียงกัน นั้นหมายความว่าชุมชนได้ผลิตส่วนเกินจากต้นทุนการผลิตที่เหมาะสมด้วยการประหยัดต้นทุนเพื่อให้มีส่วนเกินมากที่สุด โดยส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์ด้วยวิถีธรรมชาติแทนการลงทุนแบบเข้มข้น และพยายามรักษาสวนเกินไว้ด้วยกลไกระดับชุมชน โดยการยกระดับเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นเศรษฐกิจชุมชน จึงทำให้ชุมชนมีอำนาจต่อรอง และอำนาจต่อรองนี้เองทำให้ชุมชนสามารถรักษาส่วนเกินและเพิ่มขนาดของส่วนเกินได้ แต่ความหมายของชุมชนในที่นี้ต้องเป็นชุมชนในความหมายใหม่คือเป็นชุมชนทางเศรษฐกิจที่ไม่ผูกติดกับพื้นที่ทางกายภาพ ขณะที่การศึกษาอำนาจการต่อรองของชาวนาขนาดเล็กของ รุ่งรัตน์ ฆมาฤกษ์ (2539, 145) พบว่า ชาวนาขนาดเล็กสามารถต่อรองเพื่อเพิ่มอำนาจในการควบคุมการผลิตกับกลุ่มทุนได้ เกิดจากเงื่อนไขหลายประการคือ ชาวนายังคงควบคุมปัจจัยการผลิตเองและเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเองทั้งที่ดิน แรงงาน และทุน ซึ่งทำให้ชาวนามีทางเลือกอื่นที่ไม่พึ่งระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาอย่างเดียว โดยสามารถ

ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตหรือใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในการผลิตอย่างอื่นหรือหันไปทำการผลิตเพื่อยังชีพได้ นอกจากนั้นการที่ชาวนาขนาดเล็กจะมีการต่อรองในประเด็นหนึ่งประเด็นใดหรือไม่ขึ้นอยู่กับเป้าหมายระยะยาว โดยเฉพาะการรักษาความมั่นคงในการดำรงชีพ ไม่ใช่เป้าหมายเฉพาะหน้าที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากกรณีชาวนาขนาดเล็กที่เลือกที่จะผูกสัมพันธ์กับพ่อค้ารับซื้อผลผลิตหรือนายทุนเงินกู้แบบอุปถัมภ์ ทั้งที่ชาวนาก็ทราบดีว่าตนต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ แต่อีกด้านหนึ่งนั้นชาวนาก็เป็นฝ่ายที่ได้ประโยชน์จากผู้อุปถัมภ์เช่นกัน อาทิ ได้สินเชื่อด้านปัจจัยการผลิตและการกู้ยืมเงินในกรณีฉุกเฉิน เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันการรวมกลุ่มของชาวนาขนาดเล็กยังคงยึดหลักการในการตัดสินใจเช่นเดียวกันกับชาวนาแต่ละคน โดยให้ความสำคัญกับการรวมตัวเพื่อรักษาความมั่นคงในการดำรงชีพของสมาชิกทุกคน ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมเกี่ยวกับธนาคารข้าวและการออมทรัพย์ ซึ่งทำให้ชาวนาสามารถหันมาพึ่งพาทรัพยากรของกลุ่มแทนที่จากผู้อุปถัมภ์ได้

การปรับตัวของชุมชนชาวนาที่นำสู่การสร้างอำนาจต่อรองในระบบกลไกตลาดในลักษณะนี้เห็นได้จากกรณีศึกษาโรงสีข้าวชมรมรักษ์ธรรมชาติ กลุ่มเกษตรกรทำนาโนไส อำเภอกุดชุมหุ้ม จังหวัดยโสธร เป็นโรงสีข้าวชุมชนที่เริ่มก่อสร้างเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 แล้วเสร็จในเดือนสิงหาคมในปีเดียวกัน และได้ดำเนินกิจการต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยความคิดริเริ่มในการตั้งโรงสีนั้นมาจากปัจจัย 2 ประการคือ ปัจจัยภายนอกที่เป็นความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคในการซื้อข้าวหอมมะลิที่ปลูกโดยไม่ใช้สารพิษทางการเกษตร และปัจจัยภายในเพื่อการแก้ปัญหาการถูกกดราคาข้าวเปลือกและการโกงตวงของพ่อค้าข้าว รวมทั้งการส่งเสริมวิถีการปลูกข้าวที่ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากการตั้งโรงสีข้าวทำให้ในปี พ.ศ. 2539 มีชาวนาบ้านนำข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีประมาณ 700 ครอบครัวย คิดเป็นปริมาณข้าวเปลือกรวม 2,093 ตัน โดยชาวบ้านจะได้รับประโยชน์คือ 1) ขายข้าวเปลือกได้ราคาสูงกว่าที่อื่น เพราะโรงสีจะรับซื้อข้าวเปลือกของสมาชิกในราคาที่สูงกว่าท้องตลาด ต้นละ 167 บาท ส่วนข้าวเปลือกของสมาชิกที่เข้าโครงการนำร่องปลูกข้าวปลอดสารเคมีนั้นทางโรงสีรับซื้อในราคาประกันต้นละ 8,000 บาท 2) ชาวบ้านสามารถซื้อผลผลิตของโรงสีในราคาถูกกว่าท้องตลาด โดยโรงสีจะขายรำและปลายข้าวให้แก่สมาชิกในราคาถูกกว่าท้องตลาด 50 สตางค์ 3) ได้รับเงินปันผลเฉลี่ยคืนจากการขายข้าวเปลือกโรงสี โดยโรงสีได้ตั้งวงเงินร้อยละ 25 ของกำไรสุทธิประจำปีสำหรับเฉลี่ยคืนให้แก่สมาชิกที่นำข้าวเปลือกมาขายให้โรงสี 4) ได้รับเงินปันผลตามหุ้นในปี พ.ศ. 2539 ทางโรงสีกำหนดวงเงินร้อยละ 20 ของกำไรสุทธิประจำปีสำหรับปันผลตามหุ้นให้แก่สมาชิก นอกจากผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจแล้วชาวบ้านยังได้ประโยชน์อื่นๆจากโรงสี เช่น ได้รับความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการปลูกข้าวโดยไม่ใช้สารเคมี ได้สิทธิซื้อปุ๋ยอินทรีย์เป็นเงินเชื่อและได้เรียนรู้กระบวนการทำโรงสีข้าว เช่น การชั่งน้ำหนักด้วยตราชั่งใหญ่ วิธีตรวจวัดความชื้นและวิธีทดสอบคุณภาพข้าว เป็นต้น (พิชิต นันทสุวรรณและพิทยา ว่องกุล 2542, 233-245)

การที่ชาวนามีการพัฒนาสร้างความรู้ในการทำนา ทั้งการเพิ่มประสิทธิภาพและสร้างกลไกชุมชนที่นำสู่การสร้างพลังต่อรองในระบบเศรษฐกิจกลไกตลาด จึงเป็นปฏิบัติการของชาวนาที่มุ่งสู่เป้าหมายในการทำให้ชาวนาสามารถอยู่รอดในสังคมทันสมัยนี้ได้ ซึ่งปฏิบัติการนี้ได้สร้างความรู้ขึ้นมาชุดหนึ่งและเป็นชุดความรู้ที่มีความเหมาะสมกับชุมชน นอกจากนั้นชาวนาก็มีการปรับระบบการทำนาไปสู่ระบบการเกษตรที่หลากหลายขึ้น ทำให้ชาวนาลดความเสี่ยงจากการทำนาอย่างเดียวและยังสามารถสร้างรายได้และกระจายแรงงานให้หลากหลายมากขึ้น

2.3.3 การปรับสู่ระบบการผลิตที่หลากหลาย

แม้ว่าการทำนาของชาวนาจะสามารถสร้างรายได้ให้กับชาวนาสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการได้มาซึ่งปัจจัยการดำรงชีพในสังคม หากแต่ด้วยต้นทุนการทำนาที่เพิ่มสูงขึ้นและรายได้จากการทำนาเริ่มจะไม่แน่นอนที่ในบางปีก็มีกำไรแต่บางปีก็ขาดทุนทำให้ชาวนาหลายประสบปัญหาหนี้สิน จึงทำให้ชาวนาต้องปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มีความหลากหลายมากขึ้นที่มีใช้เพียงแต่ทำนาอย่างเดียว เพื่อให้สามารถสร้างรายได้ที่หลากหลายและลดความเสี่ยงจากการทำนาอย่างเดียว

ชาวนาในหลายชุมชนจึงเริ่มปรับวิธีการผลิตที่เป็นไปในลักษณะการมีสองวิธีการผลิตรวมกัน กล่าวคือโดยวิธีการผลิตหนึ่งเพื่อกินเพื่อใช้ และอีกวิธีการผลิตหนึ่งเพื่อเพิ่มรายได้เป็นตัวเงิน โดยการผลิตแบบยังชีพยังคงดำรงอยู่ในการปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ประกันความพอเพียงและความมั่นคงของครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวที่ไม่สามารถหาข้าวชนิดอื่นมาทดแทนข้าวพื้นเมืองของตนเองได้ ส่วนวิธีการผลิตเพื่อการค้าพบในกิจกรรมการรับจ้างการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การปลูกพริกมะเขือ ไม้ผลต่างๆ การทอผ้า รวมทั้งการหาหน่อไม้ เห็ดเพื่อนำไปขาย (อรสุดา เจริญรัต 2546, 103 ; ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2542, คำนำ)

ทั้งนี้การปรับตัวไปสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยการพัฒนาไปสู่ระบบการผลิตที่หลากหลายและยังคงสภาพของการผลิตด้านการเกษตร ดังเช่นการศึกษาของ นภาพรณ หะวานนนท์, อุษณีย์ ธโนสวรรณย์ และ โสมพรรณ ถิ่นว่อง (2550, 148) ที่พบว่า ในหลายชุมชนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเกษตรกรไม่สามารถละทิ้งวิถีชีวิตความเป็นชาวนาที่มีการทำนาเป็นวิถีชีวิต การดำรงพื้นที่นาจึงเป็นสิ่งที่พบได้จากเกษตรกรทุกอาชีพที่มีการปรับเปลี่ยนจากการทำนามาแต่เดิมไปสู่การผลิตรูปแบบอื่น เช่น การเลี้ยงปลาจุก การเลี้ยงเป็ด การทำสวนผลไม้ ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ยังสงวนพื้นที่บางส่วนไว้ทำนาอยู่เพื่อความมั่นคงทางการผลิต โดยที่การทำมาหากินของชาวบ้านยังคงเป็นการปลูกข้าวไว้เพื่อการยังชีพเป็นหลัก แม้จะไม่พอกินไปตลอดปีดังเช่นแต่ก่อนก็ตาม ขณะเดียวกันก็ยังคงใช้พื้นที่เดิมที่จับจองไว้ปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีข้าวโพดเป็นหลักเพื่อขาย และนอกจากนั้นก็ลดการพึ่งพิงจากภายนอก

ด้วยการทำสวนผลไม้และการทำการเกษตรแบบผสมผสาน (เพ็ญศิริ จีระเดชากุล, พนารักษ์ ปรีดากรณ์ และพรใจ ลีทองอิน 2550, 182)

ในขณะที่บางชุมชนเริ่มปรับเปลี่ยนสู่รูปแบบการทำเกษตรที่หลากหลาย เช่น กรณีชุมชนแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ที่ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนมาเป็นระบบเกษตรแบบผสมผสาน หรือที่ชาวบ้านเรียกกัน เป็นภาษาเหนือว่า "สวนชะปะชะเป็ด" มีความหลากหลายทางชีวภาพ รักษาสมดุลทางธรรมชาติ มีการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับชุมชน ลดละเลิกการใช้สารเคมีและผลผลิตที่ได้ นั้น สมาชิกจะขายในหมู่บ้านส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็จะจัดส่งเข้าขายในเชียงใหม่ โดยผ่านศูนย์อ้อมบุญและส่งเข้าขายในกรุงเทพฯ ผ่านทางร้านกรีนเนทด้วย (นิคม ไชยวรรณ, ธนินา ธาระสาร และสมคิด ตุ่มอินมุล 2543, 13-20) นอกจากนั้นมีการปรับเปลี่ยนสู่การทำไร่นาสวนผสม โดยจากการศึกษาของ ประสงค์ หนูแดง (2541, บทคัดย่อ) พบว่ารูปแบบการทำไร่นาสวนผสมมี 3 รูปแบบ คือ 1) การขุดเป็นคันร่องรอบแปลงข้างในขุดเป็นร่องและคูน้ำ 2) ขุดคันดินเป็นร่องรอบแปลงข้างใน ขุดซอยเป็นร่องและคูน้ำรูปตัววี และ 3) ขุดคันดินเป็นร่องรอบแปลง ข้างในขุดซอยเป็นร่อง มีคูน้ำ และสระน้ำ โดยเกษตรกรที่ตัดสินใจทำไร่นาสวนผสมเพราะเห็นว่าเพื่อนบ้านทำแล้วได้ผลดี มีรายได้เพิ่มขึ้น ลดความเสี่ยงจากการทำอย่างเดียว ลดการอพยพแรงงาน ใช้แรงงานตลอดปี และที่ปัญหาสำคัญของการทำไร่นาสวนผสม คือ ศัตรูพืชและการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง อย่างไรก็ตามการทำให้ไร่นาสวนผสม ก่อให้เกิดผลดีทางเศรษฐกิจคือ ทำให้เกษตรกรมีรายได้รวมสูงขึ้น และมีผลผลิตของที่ดินสูงมากกว่า การทำเกษตรแบบอื่น รวมทั้งลดค่าใช้จ่ายการบริโภคอาหารในครัวเรือน นอกจากนั้นก่อก่อให้เกิดผลดี ทางสังคมคือ ทำให้แรงงานกลับมาทำงานในฟาร์มมากขึ้น เป็นแหล่งรองรับแรงงานส่วนเกินในท้องถิ่น และผลดีทางด้านนิเวศคือ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินเพิ่มขึ้น ลดการพังทลายของดิน ลดการทำลายของแมลงศัตรูพืชและลดความเสี่ยงต่อโรคของสภาพแวดล้อม (อนุวัต พานทอง 2540, บทคัดย่อ)

นอกจากนั้นจากการศึกษาของ เจริญจิรา รุทธิโก 2537 (บทคัดย่อ) พบว่าเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรจากการทำอย่างเดียวนำมาทำไร่นาสวนผสมมีเงื่อนไขคือ รายได้ในฟาร์ม ไม่เพียงพอเนื่องจากฝนทิ้งช่วงเป็นระยะเวลานาน ทำนาไม่ได้ผล ว่างงานทำอะไรไม่ได้ ไม่อยากทำงาน นอกบ้านเพราะค่าแรงถูก เมื่อชกส.ส่งเสริมให้กู้เงินและได้นำเกษตรกรบางส่วนเข้ารับการอบรม และส่งไปดูงานฟาร์มไร่นาสวนผสมที่ประสบความสำเร็จที่ภาคกลาง จึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการทำอย่างเดียวนำมาทำไร่นาสวนผสม

การปรับระบบการเกษตรที่หลากหลายขึ้น มิใช่เพียงทำอย่างเดียว หากแต่มีการปลูกพืช ชนิดอื่น เพื่อสร้างหลักประกันความเสี่ยงด้านรายได้ นั่นทำให้ชาวบ้านมีรายได้ที่หลากหลายขึ้นไม่พึ่งรายได้จากการทำอย่างเดียว ขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวบ้านยังคงทำการผลิตอยู่ในหมู่บ้านซึ่งสอดคล้องกับการศึกษา ของเดโช ไชยทัต (2539, 153-162) ที่พบว่า รูปแบบการปรับตัวของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในหมู่บ้าน

โดยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตให้เหมาะสม ในลักษณะของการผสมผสานระหว่างอพยพแรงงานแบบชั่วคราวกับการประกอบอาชีพในชุมชนประเภทต่างๆ เช่น การประกอบอาชีพหัตถกรรม อุตสาหกรรม การประกอบอาชีพในไร่นาของตนเอง มีลักษณะ โครงสร้างการประกอบอาชีพที่หลากหลาย (Diversification) หรือมีลักษณะของการประกอบอาชีพตาม โอกาส (Occupation) มากกว่าการประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นวิชาชีพเฉพาะ (Professional) นั่นคือโครงสร้างการประกอบอาชีพของชาวนามีหลากหลายมากขึ้น ชุมชนชาวนาไม่ใช่ชุมชนชาวนาที่มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือการผลิตในไร่นาตนเองเพียงอย่างเดียว หากแต่มีการประกอบอาชีพนอกไร่นาทั้งที่เป็นอาชีพรับจ้างในภาคเกษตร การรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมและบริการ และการประกอบอาชีพช่าง หัตถกรรมในครัวเรือน การเก็บหาของป่า ตลอดจนประกอบกิจการขนาดเล็กควบคู่กันไป ทั้งนี้เงื่อนไขที่ทำให้ชาวนาส່วนใหญ่ยังคงอาศัยอยู่ในชุมชนตนเอง ไม่ได้มีการอพยพเข้าสู่เมืองอย่างถาวร นั่นคือ 1) เงื่อนไขการพึ่งพาธรรมชาติท้องถิ่น คือชาวนาส่งสามารถนำทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กล้วยา ไม้ไผ่ มาผลิตเป็นสินค้าได้โดยไม่ต้องลงทุนเป็นต้นทุนแต่นำมาใช้ประโยชน์และขายเป็นเงินได้ 2) เงื่อนไขการผลิตในไร่นาของตนเองที่ยังคงให้ค่าตอบแทนเป็นรายได้ถึงแม้ไม่มากนัก และมีการผลิตที่หลากหลายขึ้นทั้งการเพาะปลูกพืชผักสวนครัว และการปลูกข้าวเพื่อบริโภค 3) เงื่อนไขการปรับตัวเข้าสู่การประกอบอาชีพนอกไร่นาที่มีการประกอบอาชีพหัตถกรรมในครัวเรือน เป็นการรับจ้างทำงานชั่วคราวผ่านการรับเหมาช่วงแรงงาน รับเหมาช่วงการผลิตโดยครัวเรือนในชุมชน และ 4) เงื่อนไขความจำเป็นด้านสังคมต่างๆ เช่น เงื่อนไขการดูแลพ่อแม่ในช่วงวัยชรา การแต่งงานเข้ามาอยู่ร่วมกับครอบครัวพ่อแม่ และเงื่อนไขการแบ่งมรดกและที่ดิน

ทั้งนี้ความสามารถในการผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจของสมาชิกที่อพยพเข้าไปทำงานในเมืองทั้งประเภทถาวรและชั่วคราวส่วนใหญ่ไม่สามารถผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจและยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง โดยการซื้อที่อยู่อาศัยในเมืองได้ การเคลื่อนย้ายเข้าสู่เมืองส่วนใหญ่เป็นการเคลื่อนย้ายชั่วคราวภายหลังการแต่งงานแล้วก็จะอพยพกลับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ใช้ที่ดินที่ได้รับจากการแบ่งมรดกในส่วนที่เป็นทรัพย์สินของพ่อแม่ในการสร้างบ้านเรือนและประกอบอาชีพทั่วไปเหมือนคนในหมู่บ้าน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากระบวนการปรับตัวเพื่อพึ่งตนเองของชุมชน จึงมีเป้าหมายและแนวทางที่แตกต่างกันไป บางชุมชนต้องการเบื้องต้นเพียงการปลดปล่อยหนี้สิน มีอาหารสิ่งของที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต มีเงินเพียงพอกับการอยู่อย่างสมถะ ลดการบริโภค หรือบางชุมชนเน้นที่การทำธุรกิจชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ ทรัพยากร ทุนของชุมชน ประสบการณ์และความรู้ที่มีในชุมชน จากความแตกต่างนี้ทำให้ชุมชนมีจุดเริ่มต้นในการปรับตัวที่แตกต่างกัน บางชุมชนเรียนรู้จากการลองผิดลองถูก บางชุมชนใช้การแสวงหาความรู้จากนักวิชาการหรือสถาบันการศึกษา ในบางชุมชนเรียนรู้จากประสบการณ์ของชุมชนอื่นๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนไม่ได้อยู่นิ่งยอมรับชะตากรรมที่ได้รับจากการพัฒนา ชุมชนได้มีการพยายามปรับตัวเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยอาศัยทุนทางสังคมและการปรับ

ประยุกต์ ใช้ความรู้สมัยใหม่ ชุมชนมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา มีการเรียนรู้สิ่งใหม่ เรียนรู้ที่จะนำมาปรับใช้พัฒนาประยุกต์ ใช้กับความรู้ทุนทางสังคมที่มีแล้วพยายามนำมาสร้างให้เป็นความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทที่หลากหลายของชุมชน ซึ่งกระบวนการที่ว่านี้ คือ กระบวนการการเรียนรู้ของชุมชนในฐานะที่ชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ พัฒนาและสืบทอดความรู้อยู่ตลอดเวลา

แม้ในอดีตการทำนาจะเป็นการผลิตที่สำคัญของชุมชน การทำนาเป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนทำนา ที่ได้พัฒนาระบบความรู้เกี่ยวกับระบบการทำนาและการอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว การแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือการช่วยซึ่งกันและกันในยามเกิดปัญหา อันเป็นระบบความรู้ที่ได้สร้างสรรค์ และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง หากแต่เมื่อมีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา ทำให้การทำนาสมัยใหม่กลายเป็นอาชีพของเจ้าของที่นา ที่ผู้ทำนามิได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต หรือกิจกรรมในการผลิตแต่ละขั้นตอนโดยตรง แต่จะใช้เงินเป็นสื่อกลางเพื่อจ้างคนอื่นมาทำ การทำนาจึงมิใช่ศูนย์รวมของวิถีชีวิตในทุกๆด้านของชาวนา และชุมชนอีกต่อไป กระนั้นก็ตามชาวนาก็ไม่ได้อยู่นิ่งยอมรับชะตากรรมที่ได้รับจากการพัฒนา หากแต่ได้มีการพยายามปรับตัวเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยอาศัยทุนทางสังคมและการปรับประยุกต์ใช้ความรู้สมัยใหม่ มีการเรียนรู้สิ่งใหม่นำมาปรับ พัฒนาและประยุกต์ ใช้ เพื่อรักษาไว้ซึ่งความเป็นชาวนาในฐานะที่เป็นเจ้าของและผู้เชี่ยวชาญในการทำนาที่ได้สร้างสรรค์ สืบทอดความรู้การทำนามายาวนาน

กระบวนการพลิกฟื้นดังกล่าว จึงเป็นการเปิดพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนที่ชุมชนสามารถสร้างกฎเกณฑ์แบบแผนวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างอิสระ ภายใต้ความรู้ท้องถิ่น จริตประเพณีและความเป็นสถาบันของชุมชน หรือกล่าวได้อีกนัยว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นการก่อรูปของวาทกรรมโดยชุมชนที่ได้กำหนดหลักเกณฑ์พื้นฐานต่างๆ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดบรรทัดฐานข้อปฏิบัติที่เป็นแบบของสังคม (Disciplines) และเป็นแบบแผนที่ทำให้ชาวนาสามารถดำรงไว้ซึ่งวิถีการผลิต รวมทั้งการดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างความรู้ของชาวนาและภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนา พร้อมทั้งวิเคราะห์ผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะ ตำแหน่งของชาวนาในชุมชน และผลที่ทำให้เกิดการปะทะ ประสาน กับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย โดยผู้วิจัยมีแนวทางการวิเคราะห์ ดังนี้

การวิเคราะห์การเรียนรู้และการสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา เป็นการวิเคราะห์ กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชาวนา และผลของความรู้ต่อการผลิตและวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนา

ซึ่งจะนำไปสู่การคลี่คลายให้เห็นถึงฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังการสร้างความรู้และบทบาทของความรู้ที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวนา

การวิเคราะห์การก่อรูปและนำเข้าสู่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนชาวนา เป็นการวิเคราะห์ กระบวนการก่อรูปของความรู้การเกษตรแผนใหม่ และภาคปฏิบัติการความรู้ที่ทำให้ชาวนายอมรับและนำแนวทางดังกล่าวไปปฏิบัติ ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าวจะนำไปสู่การคลี่คลายให้เห็นถึงฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่ กระบวนการนำเข้าสู่ความรู้สู่ชุมชนและอำนาจของความรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวนา

การวิเคราะห์ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยอันเป็นการวิเคราะห์การสร้างความรู้และภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนาภายใต้บริบทแวดล้อมในสังคมทันสมัย โดยใช้แนวความคิดเรื่องการจัดระเบียบวาทกรรมกรรม (Order of discourse) เพื่ออธิบายถึงระบบการให้ความสำคัญกับวาทกรรมบางประเภท ระบบการควบคุมและจำกัดขอบเขตวาทกรรม และหลักการกลั่นกรองผู้พูดและควบคุมตัวผู้พูด ซึ่งแนวทางดังกล่าวแสดงให้เห็นในภาคปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความรู้ความจริงในการกำหนดกฎเกณฑ์แบบแผนการทำงานและการดำรงชีวิตของชาวนา ขณะเดียวกันก็ใช้แนวคิด เทคโนโลยีอำนาจ (Technology of power) เพื่อทำชี้ให้เห็นว่าชาวนามีกระบวนการผลิตซ้ำและตรึงความรู้ที่สร้างขึ้นผ่านความเป็นสถาบัน (Institution) และระเบียบแบบแผนของชุมชน (Disciplines) ในการสร้างระบอบของความจริง (Regime of truth) เพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่าความรู้ดังกล่าวมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคม รวมทั้งชาวนาในชุมชนนำความรู้ดังกล่าวนี้ไปปฏิบัติการในวิถีชีวิต

บทที่ 3 วิธีวิทยาการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างความรู้ของชาวนาและภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนา พร้อมทั้งวิเคราะห์ผลของการสร้างความรู้ที่มีต่อฐานะ ตำแหน่งของชาวนา ในชุมชนและผลที่ทำให้เกิดการปะทะ ประสานกับความรู้การเกษตรแผนใหม่ในสังคมทันสมัย โดยที่ผู้วิจัยมีแนวทางการวิเคราะห์คือ การวิเคราะห์การเรียนรู้และการสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา เป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และการสร้างความรู้ของชาวนา และผลของความรู้ต่อการผลิตและการดำเนินชีวิตของชาวนา การวิเคราะห์การก่อรูปและนำเข้าความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนชาวนารวมทั้งการวิเคราะห์การสร้างความรู้และภาคปฏิบัติการในการสร้างความรู้ของชาวนาภายใต้บริบทแวดล้อมในสังคมทันสมัย

ทั้งนี้ผู้วิจัยผู้วิจัยอาศัยแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) เพื่อสะท้อนถึงการจัดระเบียบให้กับสรรพสิ่ง (Order of thing) เพื่อนำไปสู่การคลี่คลายให้เห็นถึงพลวัตการสร้างความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชาวนาภายใต้สภาวะการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในสังคมทันสมัย

3.1 สนามการวิจัยและการเข้าสู่สนามการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างความรู้ของชาวนาและภาคปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนา เพื่อนำสู่การคลี่คลายให้เห็นถึงพลวัตของการสร้างความรู้ที่ทำให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ในการวิจัยนี้ได้เลือกพื้นที่ชุมชนที่มีประวัติการทำนาชาวนานและมีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ในขณะเดียวกันชาวนามีการสะสมประสบการณ์และพัฒนาวิธีการทำนาที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสอดคล้องกับเป้าหมายการดำรงชีวิตชาวนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง

จากการที่ผู้วิจัยได้โอกาสร่วมทำงานกับเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาข้าวพื้นบ้านในพื้นที่จังหวัดพัทลุง จึงทำให้มีโอกาสลงพื้นที่สำรวจข้อมูลสถานการณ์การทำนาข้าวในพื้นที่หลายชุมชนของจังหวัดพัทลุง โดยจังหวัดพัทลุงจัดได้ว่าเป็นพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญในพื้นที่ภาคใต้มาช้านานและพื้นที่ทำนาส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ในเขตอำเภอบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน อำเภอเมืองและอำเภอกวนขนุน อย่างไรก็ตามด้วยสถานการณ์ที่พื้นที่นาจำนวนมากได้ถูกปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งยางพาราและปาล์มน้ำมัน จึงทำให้พื้นที่ทำนาส่วนใหญ่คงเหลืออยู่ในอำเภอกวนขนุนและอำเภอเมือง

จากการที่งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาชุมชนชาวนาที่ได้มีการสะสมประสบการณ์และมีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนท่าช้าง

อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งชุมชนนี้เป็นหนึ่งในอีกหลายชุมชนที่ได้พยายามในการฟื้นฟูการเรียนรู้ และแสวงหาสร้างทางเลือกของชาวนาให้สามารถทำการผลิตและดำเนินชีวิต โดยอาศัยความรู้ ภูมิปัญญา ของชุมชน รวมทั้งการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนต่างๆจนนำไปสู่ การพลิกฟื้นสร้างการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

ทั้งนี้ชุมชนท่าช้างเป็นชุมชนที่มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีลำคลองไหลผ่านคือคลองท่าแนะ และคลองปากประทำให้มีแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี วิธีการทำมาหากินของคนในชุมชน จึงมีการทำนาเป็นหลัก การหาปลาจากลำคลองและการทำหัตถกรรมกระจูด โดยเฉพาะการทำนาข้าว ถือเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนมาช้านาน ทำให้ชุมชนนี้เป็นพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง และเป็นพื้นที่เป้าหมายของโครงการพัฒนาต่างๆของภาครัฐที่เข้าสู่ชุมชน โดยเฉพาะ โครงการพัฒนา เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตชาวนาด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการทำนาข้าว นั้นทำให้ชาวนาในชุมชนท่าช้าง มีการสะสมความรู้ประสบการณ์การทำนาและการดำเนินชีวิตทั้งในช่วงก่อน โครงการพัฒนาที่เข้าสู่ชุมชน และในช่วงที่โครงการพัฒนาเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อการทำนาของชาวนาในชุมชน ดังนั้นด้วยประสบการณ์ การเรียนรู้ในวิถีชีวิตจริงของชาวนาในชุมชนท่าช้างและการคลี่คลายให้เห็นถึงปฏิบัติการดังกล่าว ของชาวนาจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและสะท้อนถึงพลังสร้างสรรค์ของชาวนาทำมกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลง

3.2 การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ศึกษาแล้ว ผู้วิจัยก็ได้เดินทางลงพื้นที่เพื่อสำรวจสภาพพื้นที่ เบื้องต้นรวมทั้งการพูดคุยกับผู้รู้ในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลสภาพพื้นที่ จากนั้นจึงได้นำข้อมูลที่ได้อามา เหล่านั้นมาสร้างเป็นแนวคำถามสำหรับแบบสอบถามแบบระดับลึก (Indepth interview) ซึ่งมีลักษณะ ของคำถามจะเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi structure interview) โดยในการเลือกผู้ให้ ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยใช้การเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) ที่เป็นกระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสู่ การสร้างทฤษฎี โดยจะมีการตั้งสมมติฐานและการวิเคราะห์ข้อมูลที่กระทำไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล (Giampietro Gobo 2004, 446 ; นภภรณ์ หะวานนท์ 2539, 105)

โดยผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยแบบสัมภาษณ์ระดับลึกพร้อมกับการสังเกต ปรากฏการณ์และบริบทแวดล้อมไปด้วยกัน ซึ่งในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักแต่ละท่านนั้น ผู้วิจัยจะใช้ เวลาพูดคุยแลกเปลี่ยนจนกระทั่งได้ข้อมูลที่รอบด้านและครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัย รวมทั้งให้ ผู้ให้ข้อมูลหลักท่านนั้นแนะนำว่าควรไปพูดคุยกับบุคคลท่านใดที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นๆต่อไปและเมื่อ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลไปสักระยะหนึ่งแล้วจะหยุดเพื่อทำการวิเคราะห์ข้อมูล แล้วจึงสร้างเป็นมโนทัศน์ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและเชื่อมโยงมโนทัศน์เหล่านั้นเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีชั่วคราว

(Temporary proposition) จากนั้นจึงทำการเก็บข้อมูลต่อไปเพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้ไปทดสอบกับข้อเสนอเชิงทฤษฎีชั่วคราว ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนี้จะดำเนินการไปจนกระทั่งข้อมูลที่ได้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักนั้นไม่มีข้อมูลอะไรที่แตกต่างจากรวบรวมมาก่อนหน้านี้ รวมทั้งเป็นข้อมูลที่สามารถให้ความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดและความหมายของปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้หลายมิติ หลายมุมมอง และหลายระดับ (ชาย โพธิ์สิตา 2547, 181)

อย่างไรก็ดีจากการที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำงานร่วมกับชาวนาในชุมชน จึงทำให้มีเวทีการประชุมพูดคุยของชาวนาในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงมี โอกาสได้พูดคุยและสัมภาษณ์ชาวนาทั้งในเวทีประชุม และการพูดคุยรายบุคคล ในการเก็บข้อมูลในงานวิจัยนี้จึงเป็นทั้งข้อมูลจากการเข้าร่วมเวทีประชุมของชาวนา และการสัมภาษณ์รายบุคคล อันทำให้ผู้วิจัยสามารถทำการสรุป วิเคราะห์ข้อมูลและเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังขาดได้ ทั้งนี้ในการเก็บข้อมูลเมื่อได้ข้อมูลมาแล้วในแต่ละวันนั้นผู้วิจัยจะทำการสรุปข้อมูลนั้นทันที จากนั้นจึงนำข้อมูลนั้นทำการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลคนอื่นอีกครั้งจนกว่าข้อมูลที่ได้มีลักษณะที่เกิดขึ้น ใกล้เคียงกันมากที่สุด นั่นคือการเก็บข้อมูลการสรุปและการวิเคราะห์เป็นกระบวนการที่ดำเนินการต่อเนื่องและเชื่อมโยงกัน

ทั้งนี้ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 32 คน ประกอบด้วย 1) ผู้นำกลุ่ม/ผู้นำชุมชน จำนวน 7 คน 2) ชาวนาในชุมชน โดยแบ่งเป็นชาวนาที่มีประสบการณ์ทำนา น้อยกว่า 30 ปี จำนวน 9 คน และชาวนาที่มีประสบการณ์ทำนามากกว่า 30 ปี จำนวน 12 คน และ 3) นักพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่ภาครัฐ จำนวน 4 คน (ดังแสดงในตารางที่ 1) นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมของชาวนา คือ การประชุมประจำเดือนของกลุ่มชาวนา รวมทั้งได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆที่สำคัญของชุมชนดังนี้

- 1) กิจกรรม “อบรมการบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวพื้นบ้านภาคใต้” วันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2551
- 2) กิจกรรม “ออกปาก กินนาวาน ข้าวพื้นบ้าน สืบสานวิถีนา” วันที่ 20-21 กันยายน พ.ศ. 2551
- 3) กิจกรรมการใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพแปลงนารวม วันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551
- 4) กิจกรรม “ห้องเรียนกลางสายฝน” วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551
- 5) กิจกรรม “เก็บเกี่ยว...ข้าวเหนียวดำ” วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2551
- 6) กิจกรรม “เก็บข้าว..ทิมเฒ่า” วันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2552
- 7) กิจกรรม “ออกปากเก็บข้าว นารวม” วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552
- 8) กิจกรรมสรุปบทเรียนการจัดการพันธกรรมข้าวพื้นบ้านภาคใต้ วันที่ 26-27 มีนาคม พ.ศ. 2552
- 9) กิจกรรม “แลก...แบ่ง...ปัน...พันธุ์ข้าวแต่แรก” วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ. 2552
- 10) กิจกรรม “ฟื้นฟูสืบสาน ดำนาข้าวพื้นบ้าน” วันที่ 15 มิถุนายน 2553
- 11) กิจกรรมสรุปประสบการณ์การดำเนินงานวิถีนาเครือข่ายชาวนาพัทลุง วันที่ 28 มิถุนายน 2553

12) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกลุ่มองค์กรชาวนา หน่วยงานภาครัฐ และเครือข่ายต่างๆ ในจังหวัด พัทลุง วันที่ 6 กรกฎาคม 2553

ทั้งนี้การที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชาวนาในชุมชน ทำให้สามารถสังเกตพฤติกรรม เก็บข้อมูลความคิดเห็นความเชื่อของชาวนาที่สะท้อนผ่านงานกิจกรรมที่จัดขึ้นมา รวมทั้งทำความเข้าใจ ความเชื่อมโยงของกิจกรรมกับการทำนาข้าวพื้นบ้าน งานประเพณี และการดำเนินงานของเครือข่ายชาวนา

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะที่สำคัญของผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	สถานภาพ/ความชำนาญ	การศึกษา
วิรัตน์	62	เป็นผู้นำกลุ่มและอาชีพทำนา	ป.4
อมร	58	เป็นผู้นำกลุ่มและอาชีพทำนา	ม.3
เผียร	56	เป็นผู้นำกลุ่มและไม่ได้ทำนาแล้ว	ม.3
อำไพ	60	เป็นอดีตผู้นำกลุ่มและอาชีพทำนา	ป.4
สวัสดิ์	63	เป็นอดีตผู้นำกลุ่มและไม่ได้ทำนาแล้ว	ป.4
สมควร	53	ผู้ใหญ่บ้าน	ม.3
ชีพ	62	อดีตผู้ใหญ่บ้าน	ม.3
แก้ว	61	ปัจจุบันยังคงทำนา	ป.4
ประพัฒน์	60	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
วิรุณ	64	ปัจจุบันยังคงทำนา	ป.4
เปลื้อง	58	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
สุทิน	59	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
แสง	60	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
พร	63	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
หยัด	67	ไม่ได้ทำนาแล้ว	ป.4
เที่ยง	64	ไม่ได้ทำนาแล้ว	ม.3
สนิท	63	ไม่ได้ทำนาแล้ว	ม.3
เอือน	67	ไม่ได้ทำนาแล้ว	ม.3

พ่วง	65	ไม่ได้ทำมาแล้ว	ป.4
ประดิษฐ์	55	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
เพียร	52	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
จรรยา	56	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
วิสุทธิ	48	ไม่ได้ทำมาแล้ว	ม.3
ถนัด	50	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
ถ้ำจวน	51	ไม่ได้ทำมาแล้ว	ม.3
ศุภชัย	49	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
ประเสริฐ	46	ปัจจุบันยังคงทำนา	ม.3
พิมล	48	ไม่ได้ทำมาแล้ว	ม.3
สมพงษ์	38	เจ้าหน้าที่ภาครัฐมีบทบาทหน้าที่ในการสนับสนุนพัฒนาข้าวพื้นบ้านและวิถีชาวนา	ป.โท
สมพร	43	เจ้าหน้าที่ภาครัฐมีบทบาทหน้าที่ในการสนับสนุนพัฒนาข้าวพื้นบ้านและวิถีชาวนา	ป.ตรี
สวาท	37	นักพัฒนาเอกชนทำงานในประเด็นการอนุรักษ์และพัฒนาข้าวพื้นบ้านและวิถีชาวนา	ป.ตรี
เอกชัย	43	นักพัฒนาเอกชนทำงานในประเด็นการอนุรักษ์และพัฒนาข้าวพื้นบ้านและวิถีชาวนา	ป.ตรี

3.3 การเสนอรายงานการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ผลการวิจัยสามารถครอบคลุมในประเด็นที่ศึกษา ผู้วิจัยจึงกำหนดแบบแผนการเสนอรายงานการวิจัย ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3 วิธีวิทยาการวิจัย

บทที่ 4 การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชานา

บทที่ 5 การก่อรูปและนำเข้าสู่ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน

บทที่ 6 ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชานาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

บทที่ 7 การปรับเปลี่ยนฐานะ ตำแหน่งชานาจากผู้บริโภครู้สู่ผู้สร้างความรู้

บทที่ 4

การเรียนรู้และสร้างความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา

การดำเนินชีวิตของคนในสังคมก่อนที่จะมีการพัฒนาสู่ความทันสมัย วางอยู่บนพื้นฐานของความพอประมาณและมีวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ นั่นทำให้การทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชนมุ่งผลิตเพื่อเพียงพอต่อการบริโภคและเพื่อใช้ในครัวเรือนก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนที่เหลือจึงค่อยแลกเปลี่ยนหรือแบ่งปันให้กับผู้อื่นในชุมชนและนอกชุมชน ในขณะที่การทำนาเพื่อการผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกในครอบครัวตลอดปีถือเป็นเป้าหมายสำคัญของแต่ละครอบครัวด้วยเพราะข้าวคือหลักประกันของการบริโภคและขณะเดียวกันสามารถนำข้าวไปขายหรือแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งของจำเป็นอื่นๆเช่น เกลือ ยารักษาโรคและเครื่องมือสำหรับการทำมาหากิน เช่น วัว ควาย มีด จอบ และขวาน นั่นคือการทำนาของคนในสังคมก่อนที่จะมีการพัฒนาสู่ความทันสมัยนั้นจึงมิได้มีเพียงแค่ข้าวสำหรับการบริโภคในครอบครัว หากแต่การทำนามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนในสังคม การทำนาของชาวนานำไปสู่การสร้างระบบความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงให้คนในชุมชนมีวิถีดำเนินชีวิตภายใต้ระบบความคิด ความเชื่อ การพึ่งพาอาศัยและการช่วยเหลือกันในยามที่เกิดปัญหา

ชุมชนท่าช้างเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ทั้งนี้ชุมชนท่าช้างมีประวัติของชุมชนที่ผ่านการเล่าต่อกันมาว่า การที่ชุมชนมีชื่อว่า “ท่าช้าง” เนื่องจากเมื่อย้อนไปกว่า 50 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ชุมชนรอบๆทะเลน้อยมีสภาพสมบูรณ์และมีโขลงช้างอาศัยอยู่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ช้างแคะหรือช้างพรุ ซึ่งลักษณะช้างแคะนี้จะมีขนาดเล็กกว่าช้างทั่วไปและช้างแคะนี้มีเส้นทางเดินผ่านของช้างจากป่าพรุทะเลสาบฝั่งตะวันตกบริเวณพื้นที่อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลาไปยังบ้านควนชะริด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราชและชุมชนท่าช้างก็เป็นเส้นทางเดินผ่านของช้างแคะนี้เช่นกัน โดยเมื่อถึงฤดูกาลทำนาชาวนาในชุมชนท่าช้างจะต้องมาทำห้างหรือที่พักชั่วคราวบริเวณทำน้าบ่อประตูเพื่อฝายมคยได้โขลงช้างที่จะมาทำลายข้าวในช่วงกลางคืน เนื่องจากบริเวณทำน้าบ่อประตูที่อยู่ใกล้คลองปากประและแปลงนาของชาวนามักจะมีช้างแคะมาเล่นน้ำบริเวณทำน้านี้เป็นประจำจึงมีบ่อยครั้งที่ช้างจะเข้าไปทำลายข้าวในแปลงนาของชาวนาในชุมชน ทั้งนี้ในการไล่ฝูงช้างของชาวนานั้นจะใช้เสียงจากการตีหลอที่ทำจากไม้ไผ่เจาะให้เป็นรู หรือบางคนก็ใช้วิธีการจุดไฟคบเพลิงไล่ช้าง ดังนั้นการที่มีฝูงช้างแคะเข้ามาเล่นน้ำบริเวณทำน้านี้ จึงทำให้ชาวบ้านเรียกต่อกันมาว่าท่าช้างและกลายเป็นชื่อชุมชนท่าช้างสืบต่อกันมา

จากสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นที่ราบและตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันพื้นที่ชุมชนก็มีคลองธรรมชาติไหลผ่านคือคลองท่าเนาะ

และคลองปากประซึ่งเป็นลำคลองสายหลักที่ระบายน้ำต่อไปยังลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมทั้งการมีพื้นที่เชื่อมต่อกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทะเลน้อย ซึ่งด้วยลักษณะสภาพพื้นที่ดังกล่าวทำให้ชุมชนท่าช้างเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศหลากหลายทั้งที่เป็นป่าพรุ ที่ราบทุ่งนา และมีลำคลองธรรมชาติไหลผ่านนั้นทำให้ในการทำมาหากินของคนในชุมชนจึงมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก การเก็บหาของป่าจากป่าพรุทะเลน้อย การหาปลาจากลำคลองและการทำหัตถกรรมพื้นบ้านจากกระจูดเพื่อนำไปใช้ในครอบครัว

ด้วยความเชื่อว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งในระบบธรรมชาติและมีการมีสภาพพื้นที่ในชุมชนที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศ ทำให้คนในชุมชนเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากความหลากหลายเหล่านั้น อันนำมาซึ่งการสร้างความรู้ในการดำรงอยู่ในระบบนิเวศที่หลากหลายและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมทางสังคม ความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นมาจึงเป็นเหมือนกฎเกณฑ์หรือแบบแผนการทำงานที่ควบคุมกำหนดแบบแผนการผลิตและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมและชาวนาที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์แบบแผนดังกล่าวเพื่อให้การทำงานสามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ ในขณะเดียวกันความรู้ดังกล่าวก็เป็นความรู้ที่ชาวนามีอิสระในการสร้างสรรค์และปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของชาวนา นั้นหมายความว่าความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นมาได้กลายเป็นแบบแผนที่กำหนดการผลิตและวิถีชีวิตชาวนา หากแต่ด้วยการที่ชาวนาเป็นเจ้าของความรู้จึงทำให้ชาวนาสามารถพัฒนา ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงความรู้ดังกล่าวให้สอดคล้องกับสภาพบริบทแวดล้อมและเป้าหมายในการดำรงชีวิตของชาวนาในสังคมนั้นเป็นที่มาของการเกิดความรู้ที่หลากหลายในแต่ละพื้นที่และทำให้ความรู้การทำงานสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายเพื่อรับใช้ชีวิตของชาวนาในชุมชน

4.1 การดำรงชีวิตของชาวนาที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคม

การที่ชุมชนท่าช้างมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นราบลุ่ม ทำให้การทำมาหากินของคนในชุมชนมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก โดยที่การทำนาของชาวนาในยุคนี้มีเป้าหมายอยู่ที่เพื่อการบริโภคเป็นหลัก ส่วนที่เหลือจึงแบ่งปันให้เพื่อนบ้านในชุมชน หรือนำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็นที่ไม่สามารถทำได้ รวมทั้งขายบางส่วนเพื่อนำเงินมาซื้อปัจจัยในการดำรงชีพ ขณะเดียวกันในท้องทุ่งนามีเพียงมีแค่ข้าวในนา หากแต่ยังมีพืชผักและสัตว์น้ำสำหรับเป็นอาหารให้กับชาวนาในชุมชน นั่นคือชาวนามีการเรียนรู้สัมพันธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติที่อยู่รอบตัวในสังคม ในขณะเดียวกันชาวนาจึงเรียนรู้ในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวนาและคนในสังคมผ่านระบบการช่วยเหลือกัน การแลกเปลี่ยนแบ่งปันแก่กัน รวมทั้งการสัมพันธ์กับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านงานพิธีกรรมต่างๆที่ชาวนาจัดขึ้นมา นั้นหมายความว่าวิถีการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบนิเวศธรรมชาติ การสัมพันธ์กับชาวนาและคนในสังคมนั้นรวมถึงการเชื่อมโยงความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

การที่ชาวนาในชุมชนมีความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งและสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติและเชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้เป็นสมบัติร่วมของสรรพสิ่งทั้งหมด ทำให้ชาวนาต้องทำการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติด้วยความอ่อนน้อมและเอื้อเฟื้อให้กัน อันก่อให้เกิดเป็นความรู้ในการทำนา การทำมาหากินและการอยู่ร่วมกันในสังคม จากการทำนาที่ชาวนามองว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของระบบนั้น นำสู่การเชื่อว่าสรรพสิ่งในระบบธรรมชาติมีความเชื่อมโยงกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุปัจจัยหรือเป็นส่วนหนึ่งของกัน จึงทำให้ชาวนาเชื่อว่าหากสิ่งใดเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งอื่นด้วย

“..นับตั้งแต่รุ่นพ่อแม่มาแล้วที่สอนต่อกันมาว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ไม่ได้เป็นของคนใดคนหนึ่ง ซึ่งจะมีเทวดา นางไม้หรือผู้ดูแลรักษา มนุษย์อย่างพวกเราเป็นผู้ขอใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเหล่านั้น จึงต้องแสดงถึงความเคารพต่อผู้ดูแลเหล่านั้นด้วยความอ่อนน้อม เพื่อให้เขาเอ็นดูและให้พวกเราใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยาวนาน”

(เปลื้อง.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

การเรียนรู้ถึงความเป็นไปและการใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตของชาวนาในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การทำนาข้าว การหาปลาจากลำคลอง และการเก็บหาอาหารจากป่าพรุ ซึ่งเป็นการเรียนรู้มีเป้าหมายที่มีไข่มุ่งเน้นเพื่อการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างไม่สิ้นสุดหรือในลักษณะการทำลายล้าง หากแต่ชาวนามุ่งเน้นที่จะอยู่ร่วมและใช้ประโยชน์สำหรับการดำรงชีวิตที่ยังคงรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและไม่เคยเบียดเบียนทำลายธรรมชาติ ดังคำบอกกล่าวของชาวนาว่า “..การทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชนไม่จะเป็นการเพาะปลูกผัก หาปลาจากคลองหรือป่าพรุ ส่วนใหญ่ จะหาให้ได้แค่พอกินในแต่ละวัน ไม่ได้ต้องการหาได้ให้ไ้ได้มาก วันนี้ได้เท่านี้พรุ่งนี้ค่อยมาหาใหม่ ทำมาหากินมาอย่างนี้ จะได้มีผักปลาเลี้ยงครอบครัวได้นานกว่า..” (หยัด.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ในสังคมก่อนการพัฒนาสู่ความทันสมัย การทำนาจึงถือเป็นการผลิตที่มีความสำคัญ ของครอบครัว ด้วยเพราะเมื่อทำนาแล้วทำให้ชาวนามีข้าวสำหรับการบริโภคในครอบครัวและนาข้าว ยังแสดงถึงฐานะทางสังคมของชาวนาในชุมชนด้วย นอกจากท้องทุ่งนาในชุมชนจะเต็มไปด้วยข้าวแล้ว ทุ่งนายังอุดมไปด้วยพืชผัก สัตว์น้ำต่างๆ เช่น ปลา กุ้ง หอยมากมาย นั้นทำให้ชาวนาสามารถเก็บพืชผัก เหล่านี้มาทำเป็นอาหารบริโภคในครอบครัวได้ตลอดเวลาตามที่ต้องการ

“..ในทุ่งนาแต่ก่อนมีทั้งปลา ปู กุ้ง หอย พืชผัก เมื่อไปนาจะเก็บผัก จับปลามาทำกับข้าว หากผักมาทำเป็นผักเหนาะกินกับน้ำซุบที่บ้าน ไปทุกวันก็เก็บทุกวัน บางวันเก็บมาฝากเพื่อนบ้านด้วย”

(ประพัฒน์.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

การที่ในท้องทุ่งนา ล้าคลอง หนองบึง ในชุมชนเต็มไปด้วยกึ่งหอยปู ปลาและพืชผักต่าง ๆ นั้น ทำให้ชาวนาจึงเรียนรู้วิธีการในการจับสัตว์เหล่านั้นมาทำอาหารบริโภค ไม่ว่าจะเป็นการวิดน้ำให้แห้ง แล้วลงจับ การยกขอ การตกเบ็ดหรือใช้ส้อมจับ ขณะเดียวกันก็สร้างความรู้ในการถนอมอาหาร ดังเช่น การทำปลาแห้ง กึ่งแห้ง หรือปลาต้ม ทั้งนี้ก็เพื่อให้ครอบครัวมีอาหารเพียงพอสำหรับบริโภคทั้งปี และไม่เพียงแต่ทำเพื่อบริโภคในครอบครัวเท่านั้น หากแต่ชาวนาจึงแจกจ่ายให้เพื่อนบ้านในชุมชน อันเป็นการแสดงถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกันที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนตามมา

นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งอาหารและคือหลักประกันของความมั่นคงทางอาหารของชาวนา และคนในชุมชนแล้ว ข้าวก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ชาวนาสามารถนำข้าวที่เหลือไปแลกเปลี่ยนของจำเป็น สำหรับการดำรงชีวิตในครอบครัว โดยชาวนาในพื้นที่จะมีการนำข้าวไปแลกเปลี่ยนกับกะปิ เกลือที่เป็นของแม่ค้าที่ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่นำมาจากจังหวัดสงขลาทางเรือ โดยเรือจะเข้ามาที่ปากคลองและจะอยู่ประมาณ 2-3 วันจากนั้นจึงไปที่อื่นอีก ซึ่งช่วงที่เรือสินค้ามาชาวบ้านจะนำข้าวที่ตนมีไปแลกเปลี่ยนกับกะปิ หรือเกลือ โดยในการแลกเปลี่ยนจะมีอัตราส่วนในการแลกเปลี่ยนคือข้าว 2 ส่วนแลกเปลี่ยนกับเกลือ 1 ส่วน หรือข้าว 2 ส่วนแลกเปลี่ยนกับกะปิ 1 ส่วน ทั้งนี้ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของเหล่านี้ ในแต่ละครั้งชาวนาทำการแลกเปลี่ยนในปริมาณแค่เพียงพอสำหรับการบริโภคเท่านั้นและเมื่อหมดแล้วจึงค่อยมาแลกเปลี่ยนใหม่ ซึ่งไม่ได้มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนเพื่อนำไปกักตุนไว้ในปริมาณครั้งละจำนวนมากแต่อย่างใด

ท่ามกลางความหลากหลายของระบบนิเวศและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทำให้ชาวนามีการเรียนรู้เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นอย่างสมดุล ภายใต้ความเชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งและสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดและนอกจากการดำรงอยู่ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแล้ว ชาวนามีการเรียนรู้สร้างความสัมพันธ์กับชาวนาและคนในชุมชนในลักษณะของการช่วยเหลือ การแลกเปลี่ยน และแบ่งปันซึ่งกันและกัน ทั้งนี้นอกจากชาวนามีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติแล้ว ชาวนายังมีการสร้างความสัมพันธ์กับชาวนาและคนในชุมชนในลักษณะการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะช่วงเวลาที่ต้องใช้แรงงานมากคือช่วงการปักดำและเก็บเกี่ยว และด้วยการทำนาที่ต้องอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก ถึงแม้ว่าในแต่ละครอบครัวจะเน้นใช้แรงงานในครอบครัว หากแต่ในบางช่วงเวลานั้นการใช้เพียงแค่แรงงานในครอบครัวอาจทำไม่ทัน ซึ่งจะส่งผลเสียหายต่อข้าวในแปลงนา ชาวนาจึงต้องขอความช่วยเหลือจากคนอื่นในชุมชน

“..การทำนาเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานคนมากในช่วงดำและเก็บเกี่ยว เพราะต้องทำพร้อมๆกันทำให้ชาวนาที่ทำไม่ทันต้องออกปากคนอื่นๆที่ทำนาของตนเองเสร็จแล้วมาช่วยทำ บางครั้งก็ต้องจ้างบ้างหากว่ามีนามาก และคนที่ทำการออกปากแล้วมีคนมาช่วยเหลือมากแสดงว่าคนนั้นได้เคยช่วยเหลือคนอื่นมากเช่นกัน..”

(สวาท.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

การทำนาของชาวนาในชุมชนมีส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีการจัดให้มีประเพณีชวานขึ้นมา ซึ่งงานประเพณีที่สำคัญได้แก่งานประเพณีการกวนข้าวยาคุและการดำข้าวเม่า

“...ทุกคนในชุมชนจะให้ความสำคัญกับการกวนข้าวยาคุ ทุกคนมาช่วยกันทั้งชุมชน เพราะเชื่อว่าจะได้บุญกุศลและร่างกายแข็งแรงยืนยาวกว่าได้กินข้าวยาคุ นอกจากนั้นยังมีทิมเม่า ที่มักจัดเวลาช่วงกลางคืน ทุกคนจะมาช่วยกันทิมเม่า มีการร้องเพลงกันสนุกสนาน” (แสง.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำกล่าวของชาวนาที่ชี้ให้เห็นว่างานประเพณีดังกล่าวเป็นงานที่จัดขึ้นมาได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชน นับตั้งแต่การเตรียมงานจนกระทั่งสิ้นสุดการจัดงาน โดยนัยยะการจัดงานประเพณีจึงนำไปสู่การสร้างให้เกิดการแลกเปลี่ยน การได้พูดคุยกันของคนในชุมชนและที่สำคัญได้สร้างให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของการทำนาอีกด้วย

นอกจากนั้นการทำนาของชาวนายังมีการเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งปรากฏในรูปแบบของพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ อันแสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติที่ชาวนาเชื่อว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติเหล่านั้น ดังคำบอกกล่าวของชาวนาว่า “..คนแต่แรกเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติ มีเทวดา ผีศาจ นางไม้คู่แลร์กษาอยู่ การที่คนไปทำลายสิ่งเหล่านั้น จะส่งผลต่อการดำรงชีวิต ดังนั้นจึงไม่มีใครคิดทำลายแต่จะเลือกใช้ประโยชน์เฉพาะในสิ่งจำเป็น และต้องทำพิธีขอมาด้วย..” (แสง.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) และด้วยทัศนคติเช่นนี้ทำให้ชาวนาดำเนินการจัดให้มีพิธีกรรมต่างๆในการทำนา นับตั้งแต่การแรกไถที่ต้องเลือกวันที่เหมาะสม การแรกหว่าน การแรกดำ การรวบข้าว และพิธีทำขวัญข้าว เป็นต้น

การจัดให้มีพิธีกรรมและประเพณีต่างๆที่เชื่อมโยงกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ การช่วยเหลือและแบ่งปันระหว่างของชาวนาและคนในชุมชน รวมทั้งการเรียนรู้ในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่อยู่รอบตัวโดยไม่ทำลายล้างสรรพสิ่งเหล่านั้น เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่วางอยู่บนฐานคิดการมองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยงกันและภายใต้ความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งและสัมพันธ์อยู่กับสรรพสิ่งเหล่านั้น นั่นทำให้ชาวนายอมรับกฎเกณฑ์และความเป็นไปตามธรรมชาติและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและยั่งยืน

ภายใต้การยอมรับกฎเกณฑ์ความเป็นไปตามธรรมชาติดังกล่าว ทำให้ชาวนาเรียนรู้และสร้างความรู้ในการดำรงชีวิตขึ้นมา โดยความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมามีลักษณะเป็นความรู้ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการรับใช้ชีวิตที่มีได้แยกออกจากฐานคิดและวิถีการดำเนินชีวิต หากแต่การสร้างความรู้ดังกล่าวเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการดำเนินชีวิตและการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงของบริบทแวดล้อมธรรมชาติ

4.2 ชาวนาผู้สร้างสรรค้ความรู้จากการสัมพันธ์กับสรรพสิ่ง

การที่ชาวนามีวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคมทั้งในด้านระบบนิเวศธรรมชาติ การมีปฏิสัมพันธ์กับชาวนาและคนในสังคม รวมทั้งการเชื่อมโยงกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ จากการทำนามีความสำคัญต่อการสร้างหลักประกันการอยู่รอดของชาวนาในสังคม ทำให้ชาวนา ต้องเรียนรู้และพัฒนาการทำนาให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคม ซึ่งนำสู่การก่อเกิด เป็นความรู้ในการทำนาที่มีความหลากหลายและแตกต่างกัน

ความรู้ในการทำนาที่ถูกสร้างสรรค้ขึ้นโดยชาวนาจากการสัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคม มีความหลากหลายตามบริบทแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งลักษณะพื้นที่นาเป็นนาดอน นากลางและนาลึก วิธีการทำนาหว่านแห้งหรือนาดำ รวมถึงเทคนิคการเลือกใช้พันธุ์ข้าวในพื้นที่นาที่แตกต่างกัน ซึ่งความรู้ เหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องตามสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนที่ตกในแต่ละฤดูกาล และในขณะเดียวกันความรู้เหล่านี้ก็ตอบสนองต่อเป้าหมายของการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก เหลือจึงแบ่งปันและแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ไม่สามารถผลิตได้เองในครอบครัว ดังนั้นความรู้ในการทำนา ของชาวนานี้จึง ไม่มีแบบแผนที่ตายตัวแน่นอนเหมือนกันในทุกพื้นที่ หากแต่ชาวนาสามารถสร้างสรรค้ ความรู้เหล่านี้ได้อย่างอิสระเพื่อทำให้การทำนานำสู่การรับใช้ต่อการดำรงชีวิตของชาวนาในสังคม

4.2.1 ความรู้ในการเตรียมผืนนา

จากการมีวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งในสังคม นั้นทำให้การทำนาของชาวนามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝน นั้นทำให้ชาวนามีการสังเกตเรียนรู้การตกของฝนในแต่ละช่วงเดือนว่าช่วงไหนฝนมากน้อยเพียงใด ซึ่งนำสู่การสร้างความรู้ในการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี โดยเฉพาะการเตรียมผืนนาที่ถือเป็นกิจกรรมเริ่มแรกและมีความสำคัญต่อการทำนา นั้นทำให้ชาวนาเรียนรู้และสืบทอดความรู้การเตรียมผืนนาต่อกันมาและเป็นความรู้ที่มีได้ยึดติดตายตัวแน่นอน หากแต่ชาวนายังเรียนรู้และปรับเปลี่ยนความรู้ในการเตรียมผืนนาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

เมื่อเข้าสู่เดือนหก (เดือนพฤษภาคม) ชาวนาในชุมชนท่าช้างจะเรียนรู้ว่าสายฝนจะเริ่มตกโปรยปรายลงมาในท้องทุ่งนาและน้ำฝนที่ซ โลมลงผืนนาคือเป็นสัญญาณบ่งชี้ว่าฤดูกาลการทำนาของชาวนาเริ่มต้นขึ้นอีกครั้ง ทำให้ชาวนาจึงต้องเตรียมผืนนาให้พร้อมสำหรับการทำนาในฤดูกาลใหม่ โดยที่การตกแต่งคันนาถือเป็นกิจกรรมแรกที่ชาวนาจะต้องทำให้คันนาให้มีความสมบูรณ์พร้อมก่อนที่ฝนจะตกลงมา

“...หัวหน้าของแต่ละแปลงนาจะชี้ให้เห็นว่าเจ้าของนาเป็นคนใช้ไถหรือไม่ หากหัวหน้ามีความเรียบร้อยเรียบร้อยตรงแสดงว่าเป็นคนขยัน เอาการเอางาน แต่หากหัวหน้ารดด้วยหญ้าและไม่เรียบร้อย เจ้าของนาก็จะถูกนิทนาว่าเป็นคนขี้คร้าน และหากมีลูกก็จะถูกเหมารวมว่าลูกเป็นคนขี้คร้านเหมือนพ่อแม่ ไม่มีใครต้องการไปเป็นลูกเขย...” (วิรุณ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) ในการตกแต่งคันนาชาวนาจะใช้จอบขุดดินชาวนาขึ้นมาทับถมบนคันนาให้มีความมั่นคงแข็งแรง ไม่มีรอยร้าว รวมทั้งทำการถากหญ้าบริเวณคันนาและด้านข้างให้เรียบร้อย

ทั้งนี้ชาวนามีการแบ่งพื้นที่นาเป็นแปลงหรือชาวบ้านเรียกว่าบั้งนา โดยในแต่ละบั้งนั้นจะมีคันนาหรือหัวนากันไว้เพื่อใช้ในการกักเก็บน้ำและเป็นการจัดการให้เกิดความสม่ำเสมอของน้ำในนาซึ่งการที่ชาวนาทำการแบ่งที่ดินนาเป็นบั้งจะช่วยลดความชันของดิน เพราะดินที่มีความชันจะทำให้ น้ำเอ่อล้นไปบริเวณที่ราบลุ่มกว่าและทำให้ข้าวเติบโตไม่สม่ำเสมอเพราะส่วนที่ลุ่มข้าวจะเสียหายเพราะน้ำขังมาก ขณะที่บริเวณที่ดินสูงกว่าจะขาดน้ำทำให้ข้าวเติบโตไม่ดี ดังนั้นการแบ่งที่ดินนาของชาวนาจึงมีความสัมพันธ์กับลักษณะของพื้นที่และการใช้ประโยชน์เป็นหลัก ซึ่งส่งผลให้ขนาดของแปลงนาในชุมชนแตกต่างกัน มีทั้งแปลงขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้างขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่ว่ามีลักษณะเป็นที่ราบกว้างมากเพียงใด รวมทั้งขึ้นกับจำนวนเนื้อแปลงที่ดินนาเพราะส่วนหนึ่งของคันนาแสดงถึงอาณาเขตของดินของชาวนาในชุมชนด้วย

เมื่อฝนที่ตกลงมาในทุ่งนาจนดินนามีสภาพไม่เปียกหรือแห้งเกินไป หรือที่เรียกว่าเป็นดินดีหรือทรมานไถแล้ว ชาวนาก็จะทำการไถนาเตรียมดิน ด้วยประสบการณ์การทำงานและความรู้ที่ได้รับ การสั่งสอนจากพ่อแม่ชาวนาจะสามารถกำหนดได้ว่าแปลงนาใดควรไถอย่างไร โดยหากพื้นที่นาแปลงนั้นมีการทำงานทุกปีปกติไม่ได้ทิ้งร้างไว้จะทำการไถจำนวน 2 ครั้ง แต่หากเป็นแปลงนาที่ว่างเว้นการทำงานมากกว่า 1 ปี หรือที่เรียกว่า นาร้าง ที่มักมีหญ้าและวัชพืชมากกว่าจะต้องทำการไถจำนวน 3 ครั้ง ซึ่งการเรียนรู้ถึงการไถนาดังกล่าวจะทำให้ชาวนาเลือกช่วงวันเวลาการไถนา ให้สอดคล้องกับวิธีการทำงานและปริมาณน้ำฝนที่จะตกลงมาได้เหมาะสม

“...การไถนาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการทำนาเนื่องจากไถนาในช่วงเวลาที่เหมาะสมจะทำให้เศษหญ้าและวัชพืชในนาตายและข้าวออกงามดี หากไถนาแล้วทิ้งระยะไว้นานเกินหญ้าจะงอกขึ้นมาและอาจต้องไถซ้ำอีกครั้ง ชาวนาจึงต้องเรียนรู้จากประสบการณ์ของพ่อแม่และนำมาวางแผนการไถนาให้เหมาะสมเพื่อจะได้ไม่เหน็ดเหนื่อยมากเกินไป”

(อำเภอ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้เมื่อถึงวันที่ต้องทำการไถนานั้น ชาวนาจะเริ่มการไถนาตั้งแต่ตอนเช้ามืดโดยทางแม่บ้านจะตื่นขึ้นมาหุงข้าวตั้งแต่เช้าเพื่อจะได้รับประทานอาหารไปก่อนหรือที่เรียกว่า การกินเสาะไปก่อนที่จะเดินทางไปทุ่งนาและทำการเตรียมข้าวห่อสำหรับไปกินมือเที่ยงด้วย โดยชาวนาผู้ชายจะเริ่มจูงวัว

จากบ้านออกไปยังแปลงนาตั้งแต่ตอนเช้า ซึ่งเมื่อถึงแปลงนาก็จะเริ่ม ไร่ไถและทำการไถในทันที จากนั้นไถไปเรื่อยๆจนถึงเวลาเกือบเที่ยงจึงหยุดพักและชาวนาจะนำวัว ไปล่ามให้กินหญ้า ส่วนตนเองก็พักกินข้าวเที่ยงซึ่งแม่บ้านจะนำข้าวมานำส่งให้กินในที่แปลงนา โดยจะเลือกกินข้าวบริเวณใต้ร่มไม้หรือบางคนก็มีสร้างขนาไว้ หลังจากนั้นชาวนา ก็จะแบกคันไถกลับบ้าน ดังนั้นการไถนาด้วยวัวของชาวนาจึงทำการไถเฉพาะช่วงเวลาตอนเช้าเท่านั้น ส่วนช่วงบ่ายจะปล่อยให้วัวกินหญ้าและจะเริ่มไถอีกครั้งในเช้าของวันต่อไป ซึ่งการไถจะเป็นการไถที่ค่อนข้างประณีต ดังนั้นในพื้นที่ 1 ไร่ จึงใช้เวลาประมาณ 2 ฮายหรือ 2 ครึ่งวัน

ชาวนาเล่าให้ฟังว่า“...ตอนไถนาก็ต้องออกจากบ้านจูงวัวไปนาแต่หัวเช้าดีดีห้า แต่ต้องไปถึงนาตอนเช้ามืด ไปถึงก็เข้าคันไถเริ่มไถเลยทันที ไถไปหยุดไปแล้วแต่รู้ว่าไถรอดหรือไม่ รวดๆเที่ยงก็ต้องหยุดเพราะแดดร้อน วัวไถไม่รอดต้องนำวัวไปล่ามให้กินหญ้าแทน...” (วิรุณ เมษายน 2553: สัมภาษณ์) และเมื่อไถครั้งแรกแล้วจะทิ้งไว้ ประมาณ 10-15 วันเพื่อให้หญ้าแห้งตาย จากนั้นชาวนา จะทำการไถแปรที่เป็นการไถตัดรอยไถเดิมเพื่อพลิกหญ้าที่ตายและทำให้ดินร่วนซุย

อย่างไรก็ดีการไถนามิใช่ว่าจะไถในวันไหนก็ได้ หากแต่ชาวนาจะมีความรู้ในการเลือกวันไถนาครั้งแรกหรือที่เรียกกันว่าวันแรกนา อันหมายถึงวันที่ชาวنالงมือไถนาเป็นครั้งแรกซึ่งชาวนามิมีวิธีการเลือกวันคือ ส่วนใหญ่จะเลือกแรกไถในวันอาทิตย์ ด้วยความเชื่อว่าเป็นวันร้อน การแรกไถวันดังกล่าวจะส่งผลให้หญ้าหรือวัชพืชในแปลงตายมากขึ้นซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการไถครั้งแรกที่เป็นการไถเพื่อพลิกหน้าดินเพื่อทำลายหญ้าหรือวัชพืชในแปลงนา ฉะนั้นการเลือกวันแรกไถที่เป็นวันอาทิตย์จึงเป็นการผูกโยงความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ากับวัตถุประสงค์การไถนาได้อย่างสอดคล้องกันและก่อเกิดเป็นความรู้ที่สืบสานต่อกันมา

การเตรียมผืนนาถือเป็นจุดเริ่มต้นฤดูกาลทำนาของชาวนาในชุมชน ดังนั้นการเตรียมผืนนาจึงมีความสำคัญต่อการทำนาในขั้นตอนต่อมา ทำให้ชาวนาต้องคิดวางแผนอย่างรอบคอบ โดยเฉพาะการต้องเรียนรู้เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังนั้นวิธีการเทคนิคบางอย่างจึงถูกปรับเปลี่ยนไปในแต่ละฤดูกาลของการทำนา นั้นทำให้ความรู้ในการเตรียมนาจึงมีความหลากหลายและแตกต่างกัน ทั้งนี้ในระหว่างการเตรียมผืนนาสิ่งที่ชาวนาดำเนินการต่อเนื่องด้วยกันคือ การเตรียมพันธุ์ข้าวและการเพาะปลูกที่สอดคล้องกับผืนนาและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

4.2.2 ความรู้การเตรียมเมล็ดพันธุ์และการเพาะปลูก

เมื่อชาวนาได้ทำการเตรียมผืนนาสำหรับการทำนาแล้ว สิ่งที่ชาวนาทำควบคู่กันไป คือการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวให้พร้อมสำหรับการทำนา ทั้งที่เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ใช้สำหรับการทำนาหว่านแห้งและการทำนาดำ ซึ่งการเตรียมพันธุ์ข้าวดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเป้าหมายการทำนา

และสภาพภูมิอากาศ เนื่องจากพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์จะเติบโตได้ดีในสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน ขณะเดียวกันในแต่ละครอบครัวก็จะบริโภคนิสายพันธุ์ข้าวที่ต่างกันด้วย นั่นหมายความว่าความรู้ในการเตรียมเมล็ดพันธุ์และการเพาะปลูกข้าวของชาวนาในชุมชนนั้น ได้รับการสร้างสรรค์ พัฒนาและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเงื่อนไขเป้าหมายของครอบครัวและบริบทแวดล้อมธรรมชาติ

“..ชาวนาจะเลือกว่าจะทำอย่างไร ก็จะใช้พันธุ์ข้าวอะไร ในนาแปลงไหนนั้น จะดูจากฝนที่ตกว่าเป็นไปตามปกติหรือไม่ หากปกติในนาดอนจะใช้พันธุ์ข้าวเบาทำได้ทั้งหว่านแห้งและนาค้ำ ส่วนนาลึกจะเลือกทำนาค้ำและใช้ข้าวพันธุ์หนัก หากปีไหนน้ำน้อย ส่วนพื้นนาดอนจะหว่านแห้งได้อย่างเดียวส่วนนาลึกจะทำนาค้ำได้ และหากปีใดฝนมากนาดอนจะทำนาค้ำได้ส่วนนาลึกจะต้องเลือกข้าวที่ทนน้ำท่วมขัง ”

(อมร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

เมื่อเข้าสู่เดือนแปด (กรกฎาคม) ฝนตามฤดูกาลจะเริ่มตกลงมาในท้องทุ่งนา ทำให้ชาวนาที่ทำนาหว่านแห้งก็จะเริ่มทำการไถแปรและหว่านข้าว ซึ่งลักษณะการหว่านข้าวสำหรับการทำนาหว่านแห้งนี้ จะใช้การวิธีการหว่านแห้งโรยลงตามรอยไถ ส่วนเมล็ดพันธุ์ข้าวมีวิธีการเตรียมก่อนนำไปหว่านคือ นำเมล็ดข้าวที่จะหว่านใส่ลงในกะละมัง จากนั้นใส่ปุ๋ยมูลสัตว์หรือปุ๋ยคอก (มูลค่างาว) ลงไป แล้วจึงใช้มือทำการคลุกเคล้าจนกระทั่งเมล็ดข้าวกับปุ๋ยผสมกันเป็นเนื้อเดียวกันและสามารถที่จะปั้นเป็นก้อนได้จึงเป็นอันว่าเสร็จสิ้น จากนั้นจึงทิ้งไว้ 1 คืนจึงสามารถไถหว่านได้ สำหรับปริมาณพันธุ์ข้าวที่ใช้ในการหว่านประมาณ 1 ปี๊บหรือประมาณ 25 กิโลกรัมต่อพื้นที่ 1 ไร่ เมื่อหว่านเสร็จแล้วก็รอให้ฝนตก

ฝนจะเริ่มตกหนักมากขึ้นเมื่อเข้าสู่เดือนสิบ (กันยายน) อันเป็นผลมาจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดผ่านลงมาในพื้นที่ ทำให้ในช่วงนี้ในแปลงนามีปริมาณน้ำเพียงพอสำหรับการเตรียมดินในการทำนา สำหรับชาวนาที่เลือกวิธีการทำนาค้ำ จะเริ่มการตกล้ำข้าวในแปลงนา ซึ่งเป็นแปลงเพาะต้นกล้าข้าวที่จะใช้ในการปักดำในพื้นที่นาต่อไป ซึ่งแปลงนาที่จะทำการเพาะต้นกล้านี้ชาวนาจะเลือกแปลงนามีน้ำสมบูรณ์ และอยู่ใกล้เส้นทางเดินที่สามารถขนส่งต้นกล้าไปยังแปลงนาอื่นๆ ได้ง่ายและสะดวก ในการเตรียมแปลงเพาะต้นกล้านี้ชาวนาจะทำการไถตะกั้งไว้ระยะหนึ่งก่อน จากนั้นเมื่อฝนตกมีน้ำจมิ้ไถแล้ว ชาวนาจึงเริ่มทำการไถแปรและไถทำเทือกในแปลงนาเพาะกล้าซึ่งการไถทำเทือกเป็นการไถด้วยคราดเพื่อทำให้ดินร่วนผสมผสานกันกลายเป็นโคลนตม โดยคราดจะทำด้วยไม้เป็นซี่ๆ และการคราดนาจะไถคราดเวียนไปเวียนมาหลายรอบ เพื่อให้สามารถกระจายก้อนดินและคลุกเคล้าดินได้ดี ทั้งนี้ในการคราดนา นอกจากทำให้ดินละเอียดเป็นโคลนแล้วยังก่อเกิดผลตามมาทำให้กุ่ม ปลูก หอย พลิกตัวขึ้นมาตามเกลียวคลื่นปนกับโคลนมาด้วยทำให้เด็กๆที่คอยเดินตามจะจับปลา กุ้ง หอยเหล่านั้นอย่างสนุกสนาน

การเตรียมแปลงเพาะกล้านี้ ชาวนาจะพิถีพิถันอย่างดี มีการเก็บเศษหญ้า วัชพืชและทำเทือกให้ผสมผสานกันอย่างดี เนื่องด้วยแปลงเพาะกล้ามีความสำคัญจากการที่เป็นแปลงเพาะต้นกล้าข้าวสำหรับนำไปปักดำในพื้นที่แปลงนาอื่นๆ ซึ่งหากว่าต้นกล้าไม่สมบูรณ์ก็จะส่งผลต่อต้นกล้าที่จะปักดำ ทำให้มีการเติบโตไม่ดีและผลผลิตที่ได้ไม่ดีด้วยเช่นกันและขณะที่จะทำการไถแปรเพื่อทำเทือกนั้น ชาวนาต้องทำการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่จะหว่านควบคู่กันไปด้วย ทั้งนี้ในการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวจะต้องนำไปแช่น้ำก่อน 1 คืนเพื่อให้เมล็ดข้าวงอกจากนั้นจึงนำมารดน้ำอีก 2 คืนแล้วจึงจะสามารถนำไปหว่านในแปลงเพาะกล้าได้ ซึ่งการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวจะต้องสัมพันธ์กับการทำเทือกในแปลง กล่าวคือ การที่จะทำเทือกในแปลงนาได้ต้องมีพันธุ์ข้าวที่พร้อมจะหว่านด้วย โดยชาวนามีการทำเทือกและทิ้งไว้ 1 คืน หลังจากนั้นจะต้องทำการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในแปลงนาทันทีและหลังหว่านเมล็ดพันธุ์ลงในแปลงนาแล้วชาวนามีการคอยดูแลระดับน้ำในนาให้เหมาะสม เพื่อให้ต้นข้าวในแปลงนาสามารถเจริญเติบโตได้ดีและงอกสม่ำเสมอทั่วแปลง

เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) ฝนเริ่มตกหนักทำให้น้ำในแปลงนาที่จะทำนาคามีน้ำเพียงพอสำหรับการไถแปรแล้ว ขณะเดียวกันแปลงเพาะกล้าที่หว่านไว้จะมีอายุประมาณ 30-40 วัน ซึ่งสามารถถอนมาปักดำได้ ซึ่งชาวนามีการแบ่งกันทำงานโดยฝ่ายชาวนาผู้หญิงจะเลือกทำการถอนกล้าข้าว ส่วนชาวนาผู้ชายจะเตรียมทำการไถทำเทือกในแปลงนา โดยการสำรวจปริมาณน้ำในแปลงนาว่าแปลงใดมีน้ำเพียงพอในการทำเทือกได้หรือไม่ โดยจะเลือกจากแปลงนาที่อยู่สูงกว่าก่อนหากว่าแปลงดังกล่าวมีน้ำเพียงพอในการทำเทือกก็จะทำการปักดำในแปลงนั้นก่อน จากนั้นจึงค่อยทำการปักดำในแปลงนาที่อยู่ต่ำกว่าเนื่องจากจะสามารถควบคุมระดับน้ำให้เหมาะสมได้และระบายน้ำจากแปลงนาไปยังอีกแปลงหนึ่งได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ในการถอนกล้าข้าวจะใช้การถอนด้วยมือทั้งกอหากกอใดมีหลายต้นและมีรากเกาะดินเป็นกระจุกต้องฉีกกอให้ดินร่อนออกจากกันแล้วจึงถอนกอจนได้กอข้าวประมาณ 15-20 กอแล้วจึงใช้มือทั้งสองจับตรงกาบใบ รวบให้แน่นแล้วฟาดด้วยเท้าซ้ายหรือขวาอย่างแรง จนทำให้ดินที่ติดอยู่กับรากข้าวหลุดออกไป จากนั้นใช้เชือกที่ทำจากต้นกล้าหรือเปลือกต้นสาकुมัดเป็นกำๆ โดยกำหนึ่งประกอบด้วยต้นกล้า 120-150 กอ เมื่อถอนได้หลายกำแล้วจึงลำเลียงไปยังแปลงนาที่ปักดำ โดยชาวนามีการตัดปลายต้นข้าวก่อน จากนั้นในการขนต้นกล้าข้าว ชาวนามีการใช้ไม้หอบกล้า ที่เป็นไม้กลมเนื้อแข็ง จากนั้นจึงนำกล้าข้าววางลงบนไม้หอบทั้งสองข้างทั้งด้านหน้าและหลังจากนั้นชาวนามีการยกไม้หอบขึ้นเดินไปตามคันนาไปแช่ไว้ที่แปลงนาคำ

ทั้งนี้ในการไถทำเทือกเพื่อการปักดำนั้น ชาวนามีการทำการไถครั้งละแปลงหรือบึงเดียวหรือให้เหมาะสมกับแรงงานที่ใช้ในการดำนา โดยต้องการให้การดำนาในแปลงนั้นเสร็จในวันเดียวหรือไม่เกินสองวันเนื่องจากหากช้ามากจะทำให้เทือกแห้งปักดำยาก โดยชาวนามีการทำการไถทำเทือกในช่วงบ่ายจนเสร็จช่วงเย็น จากนั้นทิ้งไว้ข้ามคืนในรุ่งขึ้นจึงจะทำการดำนาได้ ซึ่งการทิ้งเทือกไว้ข้ามคืน

ชวานาอธิบายว่าจะทำให้เทือกอยู่ตัวปักค้ำต้นกล้าได้ดี ทั้งนี้หากว่าแปลงต้นกล้าข้าวที่จะปักค้ำอยู่ห่างจากแปลงนาที่ต้องการค้ำมาก ชวานาจะทำการชนกล้าข้าวมาเก็บแช่ไว้ที่แปลงนาข้าวไว้บางส่วนในช่วงตอนเย็นเพื่อให้ชวานาที่จะทำการปักค้ำในวันรุ่งขึ้นมาถึงสามารถค้ำนาได้ทันที โดยในการปักค้ำจะเริ่มด้วยการแกะเชือกที่มัดค้ำข้าวออกไป จากนั้นหยิบขึ้นมวางบนแขนซ้าย ส่วนมือขวาจับต้นกล้า 1 จีบๆ ละ 3-4 ต้น แล้วเอาต้นกล้าปักลงไปโคลนที่อยู่ใต้น้ำโดยใช้นิ้วชี้ต้นต้นกล้าลงไป ส่วนนิ้วอื่นๆก็ตะล่อมดินโคลนมากลบบริเวณโคนต้นกล้า ทั้งนี้ต้นกล้าที่ค้ำจะห่างกันประมาณ 1 ศอก ปักค้ำเป็นแถวเป็นแนวสวยงาม การปักค้ำจะค้ำถอยหลังไปเรื่อยๆจนถึงค้ำนาแล้วจึงกลับไปเริ่มใหม่ตามแนวเดิม ในการปักค้ำชวานาทำการปักค้ำให้เป็นแถวอย่างมีระเบียบสวยงาม ทั้งนี้หากว่าพื้นดินนาเป็นดินเหนียวในการปักค้ำอาจใช้ไม้ถูกลงไปก่อนจากนั้นจึงจุ่มต้นกล้าลงไปและบีบโคนให้แน่นเพื่อป้องกันที่ต้นกล้าหลุดลอยขึ้นมา

“...การที่ชวานาค้ำนาแบบถอยหลังจะทำให้มองเห็นข้าวที่ค้ำไปแล้วว่าแถวตรงหรือไม่และในการค้ำจะมีการยืนเป็นแถวเรียงหน้ากระดานทุกคนจะมองเห็นข้าวที่ค้ำของตนเองและของคนอื่นว่าค้ำดีสวยหรือไม่ รวมทั้งระยะห่างของขุมกล้าข้าวของแต่ละคนให้มีระยะห่างที่ใกล้เคียงกัน”

(พร.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

สำหรับขั้นตอนการค้ำนาที่ถือว่ามีความสำคัญต่อชวานาที่ทำนาค้ำ ชวานาจะมีการชวานาญาติพี่น้องมาช่วยกันค้ำนา เนื่องจากชวานาที่มีพื้นที่นาจำนวนมากจะต้องทำการค้ำนาและใช้ต้นกล้าที่เพาะไว้ที่แปลงเพาะกล้าให้เสร็จโดยเร็วที่สุด เนื่องจากหากนานเกินจะทำให้ต้นกล้าแก่เกินไปเมื่อนำไปปักค้ำจะเติบโตไม่ดี ดังนั้นช่วงนี้จึงถือเป็นช่วงวิกฤติชวานาที่มีแรงงานไม่พอกับพื้นที่นาจึงต้องออกปากหรือจ้างแรงงานมาช่วยค้ำนาของตนเอง ซึ่งชวานาจะมีการวางแผนการออกปากหรือจ้างคนมาค้ำนาไว้ล่วงหน้า และมีความสัมพันธ์กับอายุการเติบโตของต้นกล้าและความพร้อมในการไถทำเทือกในแปลงนา นั่นคือชวานามีการกำหนดไว้เลยว่าหลังจากถอนกล้าจากแปลงเพาะกล้าแล้ว จะต้องค้ำนาให้เสร็จภายในกี่วันและต้องหากคนมาช่วยหรือจ้างคนช่วยค้ำจำนวนกี่คนต้องใช้เวลากี่วัน ซึ่งในการที่จะกำหนดได้ดังกล่าวชวานาต้องเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การทำงานมาจากรุ่นพ่อแม่ ทำให้สามารถกำหนดและคาดการณ์การทำงานได้อย่างถูกต้อง ทั้งนี้ชวานาจะไม่จ้างหรือออกปากคนค้ำนาจนเสร็จทุกแปลงแต่จะให้เสร็จโดยส่วนใหญ่และคงเหลือไว้ไม่มากแปลงที่ชวานาสามารถค้ำนาเองได้และเสร็จตามเวลาที่กำหนดไว้ ฉะนั้นแล้วการที่ชวานาจะสามารถทำให้การค้ำนาเป็นไปได้สำเร็จตามที่กำหนดไว้นั้นชวานาเองก็ต้องอาศัยความรู้ประสบการณ์ในวางแผนอย่างรอบคอบ อันเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพพื้นที่และแรงงานคนที่มาช่วยรวมทั้งช่วงเวลาที่จำกัดด้วย

การเลือกพันธุ์ข้าวและเตรียมเมล็ดพันธุ์ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นาทั้งที่เป็นนาดอนหรือนาลุ่มรวมถึงเป้าหมายในการนำไปใช้ประโยชน์และยังคำนึงถึงความสอดคล้องกับวิธีการทำนาค้ำอันแสดงให้เห็นถึงการงานที่มีการเชื่อมโยงกันของสรรพสิ่ง ความรู้ดังกล่าวจึงเป็นความรู้ที่ชวานา

เรียนรู้จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติและได้รับการสืบสานต่อกันมา รวมทั้งจะยังคงถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่อง หลังจากชาวนาได้ทำการหว่านข้าวแล้วในขั้นตอนต่อไปชาวนาจึงต้องคอยดูแลบำรุงรักษาต้นข้าวให้สามารถเจริญเติบโตและให้ผลผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4.2.3 ความรู้การดูแลรักษาข้าว

เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) ฝนตกหนักอันเนื่องมาจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน น้ำฝนจึงนองไปทั่วท้องทุ่งนา ชาวนาจึงต้องเดินทางไปดูแลแปลงนาทุกวัน เพื่อคอยระวังปริมาณน้ำและซ่อมแซมคันนาให้มีความแข็งแรงและการซ่อมข้าวที่เสียหายเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดูแลเพื่อให้ข้าวสามารถเจริญเติบโตและแตกกอมีรวงข้าวที่สมบูรณ์

ทั้งนี้ในการซ่อมแซมคันนานั้น ชาวนาอาศัยการนำจอบขุดดินในบริเวณแปลงนาเพื่อนำมาโปะบริเวณคันนาไม่ให้เกิดรอยร้าวหรือรูรั่วได้ ขณะเดียวกันหากมีน้ำมากเกินไปจนเกิดเป็นร่องบริเวณคันนาเพื่อระบายน้ำออกไปให้ได้อย่างสะดวกและคงมีปริมาณน้ำในนาอย่างเหมาะสม โดยชาวนามีการประมาณระดับน้ำให้มีความสูงประมาณครึ่งลำต้นข้าวซึ่งจะทำให้ข้าวเจริญเติบโตได้ดี แต่ต้องไม่ให้ข้าวขาดน้ำหรือน้ำท่วมต้นข้าว ในขณะเดียวกันชาวนาจะคอยสำรวจการแตกกอของข้าว หากข้าวเสียหายแตกกอน้อย ชาวนาจะทำการซ่อมข้าว โดยนำกล้าข้าวที่เหลืออยู่มาปักดำแซมในบริเวณที่ข้าวเสียหาย หรือชาวนาจะอาจจากเพื่อนบ้านที่กำลังปักดำ หรือชาวนาจะใช้การแยกถอนข้าวจากบริเวณที่มีการแตกกอหนาแน่นมาปักดำแซมในบริเวณที่ข้าวแตกกอน้อย โดยข้าวที่นำมาซ่อมจะเป็นข้าวพันธุ์เดียวกันอายุใกล้เคียงกันซึ่งมักจะนำจากบริเวณใดบริเวณหนึ่งในแปลงนาเดียวกัน นอกจากนั้นชาวนาจะต้องคอยดูแลไม่ให้แมลงศัตรูทำลายต้นข้าว โดยเฉพาะปูนาที่มักจะใช้ก้ามคีบยอดข้าว ซึ่งชาวนาจะใช้วิธีการดักล่อจับไปทำเป็นอาหาร แต่หากมีข้าวเป็นโรคพยาธิหรือถูกหยาด ชาวนาจะนำไปหมักปักแช่ตรงบริเวณนั้น

“...ช่วงหน้าฝนต้องออกไปนาทุกวันเพื่อดูว่าน้ำล้นคันนา ข้าวเสียหายหรือไม่ ขณะเดียวกันก็จะนำเครื่องมือเช่น ช้อน เบ็ด ไปดักจับปลาและเก็บผักกลับบ้านทุกวัน บางคนก็ออกไปหาปลาได้มากก็มาแกลงแบ่งให้เพื่อนบ้านหรือนำไปขายก็มี” (แก้ว.มกราคม 2553: สัมภาษณ์) ซึ่งน้ำจำนวนมากที่ไหลผ่านไปในแปลงนาดังกล่าวจะทำให้ต้นข้าวล้มเสียหายหรือเกิดการพังทลายของคันนาได้ ชาวนาจะจึงต้องหมั่นคอยดูแลคันนาเพื่อจะได้ซ่อมแซมและอุดรอยรั่วที่อาจเกิดขึ้นจากการไหลบ่าของน้ำ รวมสามารถดักจับปลา กุ้ง หอย และเก็บพืชผักที่ขึ้นบริเวณคันนาและริมแปลงนาไปทำอาหารต่อที่บ้านได้ ในช่วงนี้ในท้องทุ่งนาจึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญในน้ำมีปลาในนามีข้าวและผักเหาะอย่างดี

ฝนจะเริ่มตกหนักต่อเนื่องเมื่อย่างเข้าสู่ช่วงเดือนอ้าย (ธันวาคม) โดยสายฝนที่เคยโหมตก กระหน่ำอย่างหนักจะค่อยๆ ลดน้อยลงเมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนยี่ (มกราคม) ซึ่งในช่วงนี้ข้าวในท้องทุ่งนาจึง เริ่มออกรวงและมีเมล็ดข้าวกำลังเป็นน้านม ด้วยความเชื่อว่าข้าวกำลังเป็นน้านมจะมีสารอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายและยังสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ทุกชนิดและมีอายุยืน ทำให้ชาวนา เรียนรู้และสร้างความรู้ในการนำเมล็ดข้าวมาทำเป็นอาหารสำหรับกรบริโภคนและเชื่อมโยงกับความเชื่อ จนกลายมาเป็นประเพณีชาวนาที่สำคัญคือ ประเพณีการกวนข้าวยาคุ ทั้งนี้ประเพณีการกวนข้าวยาคุ นิยมจัดขึ้นในวัด ในวันขึ้น 13-14 ค่ำ ซึ่งเครื่องปรุงข้าวยาคุมีมากกว่าห้าสิบชนิดมีทั้งพืชผล พืชสมุนไพร และผลไม้ที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งในการกวนข้าวยาคุต้องใช้สาวพรหมจารีวัยแต่งงานเป็นผู้เริ่มต้นกวน จนเสร็จพิธีสงฆ์ จากนั้นชาวบ้านจะช่วยกันกวนข้าวยาคุต่อไปโดยจะต้องมีการกวนอยู่ตลอดเวลา และเมื่อกวนเสร็จข้าวยาคุจะสีคั่วและมีกลิ่นหอมครื่องเทศ

“...ทุกคนในชุมชนจะให้ความสำคัญกับการกวนข้าวยาคุ ทุกคนมาช่วยกันทั้งชุมชนเพราะ เชื่อว่าจะ ด้บุญกุศลและร่างกายแข็งแรงอายุยืน หากว่าได้กินข้าวยาคุ นอกจากนั้นยังมีทิมเม่า ที่มักจัด เวลาช่วงกลางคืน ทุกคนจะมาช่วยกันทิมเม่า มีการร้องเพลงกันสนุกสนาน”

(สุทิน.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ประเพณีการข้าวยาคุจึงเป็นทั้งระบบความเชื่อของชาวนาและเป็นอาหารที่เป็นประโยชน์ ต่อร่างกายของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็เป็นสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เนื่องจากทุกคน ในชุมชนจะต้องช่วยกัน นับตั้งแต่การเตรียมส่วนประกอบเครื่องปรุงต่างๆ และวัสดุอุปกรณ์ที่ต้องใช้งาน รวมทั้งการช่วยกันกวนข้าวยาคุเพราะจะใช้เวลากวนในแต่ละกะทะไม่น้อยกว่า 5 ชั่วโมง ซึ่งต้องใช้ ทั้งร่างกายและแรงใจมาก

หลังจากการหว่านข้าวแล้วก็เข้าสู่การดูแลรักษาเพื่อให้ต้นข้าวที่หว่านสามารถเจริญเติบโต และให้ผลผลิตได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ในการดูแลรักษานี้มีความสำคัญต่อชาวนาและการทำงานที่ต้อง สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติทั้งการตกของฝน แผลงศัตรูและโรคพืชต่างๆที่จะเข้ามารบกวนต้นข้าว ชาวนาจึงต้องคอยดูแลและเรียนรู้ในการปรับแก้ปัญหที่เกิดขึ้น ซึ่งการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงนี้ก่อเกิด เป็นความรู้สำหรับการดูแลรักษาต้นข้าวในนาและมีการสืบทอดบอกต่อมายังชาวนาต่อกันมาแต่กระนั้น ชาวนาก็มิได้เชื่อในความรู้เหล่านั้นทั้งหมด หากแต่ชาวนาก็ต้องปรับเปลี่ยนและดูแลแปลงนาข้าวในสภาพ ที่เป็นจริงด้วย

4.2.4 ความรู้การเก็บเกี่ยวและใช้ประโยชน์

เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนสาม (กุมภาพันธ์) อันเป็นช่วงที่ทุ่งนาเหลืองอร่ามไปด้วยข้าวที่กำลังสุก อันบ่งชี้ถึงการเข้าสู่ฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาจึงต้องวางแผนการเก็บเกี่ยวข้าวทั้งการประมาณช่วงเวลาและเตรียมการแรงงานที่จะช่วยเกี่ยวข้าว การเตรียมเรือนข้าวสำหรับเก็บข้าวเปลือก รวมถึงการเตรียมทำพิธีกรรมต่างๆด้วย ดังนั้นความรู้การเก็บเกี่ยวและใช้ประโยชน์จากข้าวของชาวนาจึงเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับบริบทแวดล้อมธรรมชาติ นั่นจึงเป็นความรู้ที่ถูกสร้างและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและมีความหลากหลายตามบริบทของพื้นที่นา

ทั้งนี้เมื่อถึงระยะเวลาของการเกี่ยวเกี่ยวนั้น ก่อนที่ทำการเกี่ยวเกี่ยวข้าวในแปลงนาชาวนาในชุมชนจะมีการทำพิธีรวบข้าวในนาก่อน ซึ่งเป็นพิธีกรรมเพื่อนำรวงข้าวที่รวบไว้เป็นขวัญข้าวประจำลอมข้าว อันเป็นเสมือนตัวแทนของแม่โพสพและเป็นสิริมงคลแก่การทำนา ทั้งนี้พิธีทำขวัญข้าวดังกล่าวเป็นการทำขวัญข้าวในนา โดยดำเนินการเมื่อข้าวในแปลงนาเริ่มสุก ซึ่งชาวนาเรียกว่าการผูกข้าว ในการประกอบพิธีนั้นประกอบด้วยเครื่องประกอบพิธีเป็นเครื่องยา 3 สิ่ง กล่าวคือ หมูเห็ด พรมคด และไม้กำ ทั้งนี้ในช่วงเริ่มการประกอบพิธีจะมีการรวบข้าว 9 กอเข้าด้วยกัน หลังจากนั้นหมอบทำขวัญข้าวกล่าวคำทำขวัญจนจบ ใช้ด้ายมงคลและย่านลิפהผูกกอข้าวไว้แล้วจึงทำการตั้งบายสีซึ่งทำเป็นชั้นๆด้วยใบเตยที่ใส่ขมนมและอาหารต่างๆไว้แล้วและหลังจากกล่าวคำทำขวัญจบแล้วจึงทำการยกเครื่องบายสีลงเป็นอันว่าเสร็จสิ้นพิธีกรรม

จากการที่พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชาวนาเลือกปลูกในชุมชน เมื่อรวงข้าวสุกแล้ว ลักษณะรวงจะกรอบและหักง่าย ทำให้ชาวนาจึงมีการเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องมือคือ “เกะ” ซึ่งจะเกี่ยวเป็นเลียงแต่ละเลียงหนักประมาณ 1-2 กิโลกรัม ซึ่งการเกี่ยวข้าวด้วยเกะนั้น ชาวนาจะใช้เกะเกี่ยวข้าวด้วยมือเดียวรวบรวงข้าวประมาณ 3-5 รวงแล้วจึงนำมาเกี่ยวไว้อีกมือข้างหนึ่งและทำเช่นนี้ไปเรื่อยๆจนได้ข้าว 1 กำมือ จากนั้นจึงทำการมัดเป็นเลียงโดยทำการตัดชั่งข้าวนำมาใช้เป็นเชือกมัดข้าวเป็นเลียง ทั้งนี้ด้วยการที่ข้าวพื้นบ้านจะมีต้นสูง นั้นทำให้การเกี่ยวเกี่ยวด้วยเกะทำได้ยาก ดังนั้นก่อนทำการเกี่ยวเกี่ยวข้าวชาวนาจะใช้ไม้ข่มข้าวทำการข่มต้นข้าวในนาให้ล้มไปในทิศทางเดียวกันและให้อยู่ในระดับเดียวกันที่สามารถเกี่ยวได้สะดวก จากนั้นชาวนาจะยื่นเรียงแถวเป็นหน้ากระดานและทำการเกี่ยวเกี่ยวข้าวไปพร้อมๆกัน ซึ่งในระหว่างเกี่ยวเกี่ยวก็มีการพูดคุยหยอกล้อกันอย่างสนุกสนาน

“...การที่ชาวนาเลือกใช้เกะเกี่ยวเกี่ยวข้าวเพราะข้าวพื้นบ้านมีคอรวงยาวและกรอบ การใช้เกะเกี่ยวมาเฉพาะรวงไม่มีชังข้าวติดไปด้วย ทำให้ขนสะดวก เก็บที่เรือนข้าวได้ง่ายไม่เปลืองพื้นที่ นอกจากนี้คนที่เก็บชานาญจะเก็บได้เกือบร้อยเลียงต่อวัน และเมื่อเกี่ยวเกี่ยวของตัวเองเสร็จก็จะไปรับจ้างเกี่ยวเกี่ยวคนอื่นเพื่อหารายได้เพิ่ม”

(ฟ่วง.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

การที่ข้าวในผืนนาสุกในเวลาใกล้กัน จึงทำให้ชาวนาไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันเวลา จึงนำไปสู่ลงแรงช่วยกันเรียกว่า การขอแรง นั่นคือการที่ชาวนาหลายๆคนจะช่วยเหลือกันเกี่ยวข้าว และหมุนเวียนช่วยกันไป ทำให้สามารถเก็บข้าวได้ทันเวลา ทั้งนี้การกำหนดว่าจะลงแรงของคนหนึ่งคนใดก่อนนั้นจะพิจารณาจากข้าวที่สุก หากข้าวสุกมากหรือ ข้าวสุกจนยับ คือต้นข้าวเริ่มล้มลงแล้ว ถือว่าต้องเร่งรีบเก็บทันที โดยจะมีการออกปากขอแรงในช่วงวิกฤติที่ข้าวสุกมากพร้อมกัน ทั้งนี้ในการช่วยเหลือช่วยเกี่ยวข้าวให้แต่ละคนเพียงวันหรือสองวันเพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้เป็นส่วนใหญ่เท่านั้น จากนั้นจึงหมุนเวียนไปเกี่ยวเกี่ยวให้คนอื่นๆต่อไป ส่วนข้าวที่เหลือเจ้าของนาจะเก็บเกี่ยวต่อไปด้วยตนเอง อย่างไรก็ตามก็มีการจ้างเกี่ยวข้าวเป็นเลียง โดยมีค่าจ้างคิดเป็น 100 เลียง ดังเช่น 100 เลียง ต่อ 20 บาท หรือ 100 เลียงแลกกับข้าว 20 เลียง “...แม้จะมีคนในครอบครัวช่วยกันเกี่ยวข้าว แต่ไม่ทันหรอก ต้องขอช่วยคนอื่น ต้องดูวัน ที่เขาวางด้วยเพราะเขาต้องเกี่ยวข้าวเองกัน จึงต้องบอกล่วงหน้าช่วยกันเกี่ยวข้าวอย่าให้ข้าวยับ ไม่นั้นเกี่ยวข้าวยาก” (เอื้อน.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

หลังจากที่เกี่ยวเกี่ยวข้าวเป็นเลียงเสร็จแล้ว ชาวนาจะทำการขนย้ายไปเก็บไว้ที่เรือนข้าวของแต่ละครอบครัว ซึ่งในการขนย้ายเลียงข้าวจากแปลงนาไปยังเรือนข้าวนั้น ในช่วงแรกชาวนาจะเก็บเลียงข้าวที่อยู่กระจัดกระจายในแปลงมากองรวมกัน จากนั้นจึงทำการขนย้ายข้าวโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า แสก หรือ สาทเรก โดยแสกทำด้วยหวายคู่หนึ่งมีสองข้าง แต่ละข้างสามารถจัดเรียงเลียงข้าวได้ 20-30 เลียง และมีคันทาบทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก เหลาปลายเรียว และบากตรงปลายเพื่อป้องกันแสกหลุดจากคันทาบ และชาวนาจะใช้ไม้เนื้อแข็งคานบริเวณคันทาบเพื่อเพิ่มความแข็งแรง ซึ่งในการหาบเลียงข้าวด้วยแสก จะมีการสปริงตัวของคันทาบเป็นจังหวะตามการก้าวเดินของคนหาบ อันทำให้สามารถช่วยในการผ่อนแรงของการหาบข้าวได้มาก และหากว่าชาวนาคนใดมีนามากก็จะมีการออกปากขอแรงหาบข้าวจากชาวนาอื่นๆ โดยแต่ละคนจะนำแสกมาเองและเมื่อเสร็จสิ้นการทำงานชาวนาที่ออกปากขอแรงก็จะเลี้ยงอาหาร เหล้าปลาให้แก่ผู้ที่มาช่วยเป็นการตอบแทน

ทั้งนี้ชาวนาทุกครอบครัวจะมีที่เก็บข้าวคือ เรือนข้าว ซึ่งเรือนข้าวนี้จะไม่ได้มีการทำผนังทึบทุกด้าน หากแต่จะมีการจัดให้มีช่องระบายความชื้น ขนาดของเรือนข้าวจะเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่การทานาของแต่ละครอบครัว

“...เรือนข้าวต้องสร้างให้สูงกว่าน้ำท่วม ทำให้ฝามีช่วงระบายอากาศ...นำเลียงข้าวมาวางลมซ้อนเป็นวงกลมตามเรือนข้าว หากจะกินก็เอาไปที่ละเลียงสองเลียงแล้วนวดด้วยเท้า แล้วนำไปสีเพื่อใช้กินในครอบครัวเป็นครั้งๆ ไป อย่างนวดเก็บไว้มาก เก็บนานกินข้าวหุงกินไม่ห่อย...”

(สนิท.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

หลังจากเกี่ยวเกี่ยวข้าวแล้วก็จะนำข้าวจะมีจัดเรียงซ้อนกันอย่างเป็นระเบียบเรียกว่า การลอมข้าว และเมื่อเรียงข้าวตั้งเป็นลอมไว้เรียบร้อยแล้ว ชาวนาจะทำวัชข้าวบนลอมข้าวที่บ้าน โดยใช้เครื่องพิธีเหมือนกับ

ทำในนาแต่มีการเพิ่มผลไม่เข้าไปด้วยและชาวนาจะเก็บข้าวมงคลนั้นแยกเก็บไว้ต่างหากเพื่อไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไปและเมื่อต้องการนำข้าวไปบริโภคก็จะนำข้าวเปลือกที่เก็บไว้มาวนด้วยเต้า (ใช้คนเหยียบ) จากนั้นนำข้าวเปลือกที่ได้ไปตำด้วยครกตำข้าว แล้วก็ฟัดด้วยกระดิ่งเพื่อเลือกเมล็ดออกไป แต่หากมีข้าวเปลือกมากชาวนาจะนำข้าวเปลือกไปสีที่โรงสีข้าว โดยชาวนาจะนำข้าวเปลือกในกระสอบ จากนั้นจึงยกกระสอบข้าวเปลือกขึ้นวางบนหัว (ศีรษะ) อย่างชำนาญแล้วจึงเดินด้วยเท้าผ่านถนนและคันทนาไปยังโรงสีข้าว

“...หลังเก็บข้าว ทุงนาเต็มไปด้วยว้าวของชาวบ้าน บางคนมีเป็นร้อยตัว ช่วงนี้เจ้านาจะปล่อยให้วัวใครก็ได้มากินหญ้าในนา ไม่ว่ากันแต่อย่าทำลายคันทนาที่พอ...ทุกคนในชุมชนจะรู้กันว่าใครมีวัวกี่ตัว ล่ามบริเวณไหน จะช่วยกันดูวัวให้กันเพราะช่วงนี้มีโจรลักวัวเยอะ”

(เที่ยง.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

สิ่งที่ควบคู่กับการทำนาคือการเลี้ยงวัว ซึ่งการเลี้ยงวัวจะมีความสัมพันธ์กับการทำนาไม่เพียงแต่การใช้ไถนาเท่านั้นแต่วัวยังเป็นแหล่งสร้างปุ๋ยบำรุงดิน โดยเมื่อมีการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วในท้องทุ่งนาจะว่างเปล่า ดังนั้นทุงนาอันกว้างใหญ่จึงกลายเป็นทุ่งหญ้าสำหรับการเลี้ยงสัตว์แทน ชาวนาจะนำวัวไปเลี้ยงในพื้นที่นา มีทั้งการเลี้ยงปล่อยให้วัวนอนในที่นาเลยหรือการเลี้ยงปล่อยให้กินหญ้าเฉพาะช่วงกลางวันและนำมาขังคอกที่อยู่บริเวณบ้านในช่วงกลางคืน แต่สิ่งที่วัวคงเหลือในที่นาคือ มูลวัว ที่จะป็นปุ๋ยอย่างดีในการบำรุงดินในพื้นที่นานั้นทำให้เจ้าของนายินดีให้เลี้ยงวัวในแปลงนาของตน แต่ต้องไม่ให้วัวเหยียบบนคันทนาเพราะจะทำให้คันทนาพังเสียหายได้ นอกจากนี้บริเวณบ้านมีการเลี้ยงไก่ เป็ด ที่เป็นการเลี้ยงปล่อยให้หากินตามธรรมชาติและที่สำคัญเป็นการเลี้ยงสัตว์เพื่อให้กินข้าวที่เหลือจากการบริโภคในครอบครัว เพราะชาวนาเชื่อว่าหากสามารถใช้ประโยชน์ข้าวได้ทุกเมล็ดจะเป็นขวัญข้าวทำให้ปีต่อไปทำนาได้ข้าวดี

ภายใต้ทัศนคติที่เชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ทำให้ชาวนามีการเรียนรู้ที่จะจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาตินั้นด้วยความตระหนักรู้ว่า หากสรรพสิ่งในธรรมชาติเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาและคนในชุมชนด้วย จากการที่การทำงานถือเป็นการผลิตที่สำคัญทำให้ชาวนามีการเรียนรู้ในการพัฒนาและปรับปรุงระบบการทำงานให้สอดคล้องกับความหลากหลายของธรรมชาติ โดยมุ่งเป้าหมายสู่การสร้างหลักประกันของการมีข้าวบริโภคในครอบครัว รวมทั้งการนำข้าวเหล่านั้นทำการแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยการดำรงชีพและการที่ชาวนามีการเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ นำมาซึ่งการสร้างเป็นความรู้ในการดำรงชีวิตขึ้นมา อันเป็นระบบความรู้ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้ในการทำนาหากินที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคเป็นหลักที่เหลือจึงแลกเปลี่ยนและขายบางส่วน ระบบความรู้ที่สร้างสรรค์การอยู่ร่วมกันในสังคม รวมทั้งความรู้ที่แสดงถึงการเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความรู้ที่ได้สร้างขึ้นมามีเหล่านี้เป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับ

สภาพแวดล้อมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ เป็นความรู้ที่อาศัยการลองผิดลองถูกจากการปฏิบัติจริงและมีการปรับเปลี่ยนให้สนองตอบต่อเป้าหมายความต้องการเพื่อการดำรงอยู่ในชุมชนอยู่ตลอดเวลา

การทำนาของชาวนาในชุมชนจึงมิใช่ได้มาแต่เพียงข้าวที่เป็นอาหารหลักของชาวนาท่านั้น แต่ยังเป็นที่มาของระบบความสัมพันธ์และวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาได้สร้างให้เกิดการช่วยเหลือพึ่งพากันอันทำให้เกิดความรู้สึกความเป็นคนพวกเดียวกันของชาวนาและสร้างให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในชุมชน ดังนั้นการทำนาจึงไม่ใช่เป็นเพียงอาชีพที่แยกส่วนออกจากวิถีชีวิตชาวนา หากแต่การทำนามีความเกี่ยวโยงและมีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคม

ความรู้การทำนาที่ชาวนาสร้างขึ้นมาจึงเป็นกฎเกณฑ์หรือแบบแผนที่กำหนดพฤติกรรม การดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคม หรือกล่าวอีกนัยว่าการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคมเป็นไปตามความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นมาโดยเฉพาะความรู้การทำนา ดังนั้นการที่วิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคมเป็นไปตามแบบแผนความรู้ที่ชาวนาสร้างขึ้นมา แสดงให้เห็นถึงสถานะของชาวนาในการเป็นผู้สร้างสรรค์ความรู้และในขณะเดียวกันความรู้ดังกล่าวก็มีอำนาจในการควบคุมกำหนดพฤติกรรมชาวนาให้เป็นไปตามที่ความรู้กำหนดไว้และแม้ว่าชาวนาต้องทำการผลิตและดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความรู้ดังกล่าว หากแต่การที่ชาวนาเป็นผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง จึงทำให้ชาวนามีอิสระในการสร้างสรรค์ พัฒนา และปรับเปลี่ยนความรู้เหล่านั้นให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมและเป้าหมายการดำเนินชีวิตของชาวนาเอง

การที่ชาวนามีอิสระในการสร้างความรู้ จึงทำให้ชาวนาสามารถสร้างความรู้ที่ตอบสนองหรือเพื่อเป้าหมายในการรับใช้ชีวิตของตนและครอบครัว นั้นแสดงให้เห็นว่าชาวนานั้นมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองสูงและชาวนาสามารถจัดการตนเองให้ดำเนินชีวิตในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

บทที่ 5

การก่อรูปและนำเข้าความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน

ในอดีตชาวนาในชุมชนมีความเชื่อว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและสัมพันธ์อยู่กับบริบทแวดล้อมธรรมชาติเหล่านั้น นั่นทำให้ชาวนามีความตระหนักรู้ว่าตนเองอยู่ในระบบธรรมชาติเช่นเดียวกับสรรพสิ่งชีวิตอื่นๆ และด้วยความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้ชาวนาเรียนรู้ในการพัฒนาระบบการทำนาที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสอดคล้องกับวิถีการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งอื่นในธรรมชาติ ซึ่งการเรียนรู้ของชาวนาดังกล่าวได้นำสู่การสร้างความรู้ในการทำนาที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นาดอน นากลางและนาลิก หรือการวางแผนการปลูกข้าวให้สอดคล้องกับสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาล ขณะเดียวกันการทำนามิใช่ได้เพียงแค่ข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนในชุมชน หากแต่ยังเป็นที่มาของระบบความสัมพันธ์และวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันด้วย และสิ่งที่สำคัญคือชาวนามีความสามารถสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงความรู้การทำนาได้อย่างอิสระ นั่นหมายถึงความมีสถานะของการเป็นผู้สร้างความรู้ของชาวนาและมีความรู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวนาในสังคม นั่นทำให้ชาวนามีความสามารถพึ่งตนเองได้ภายใต้บริบทแวดล้อมทางสังคมที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวนาในชุมชนนั้นเกิดขึ้นนับตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ทำให้กระบวนการพัฒนาประเทศไทยได้มุ่งสู่การสร้างความรู้เชิงปฏิบัติของภาคอุตสาหกรรม ภายใต้ความเชื่อว่าการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมจะนำไปสู่การเจริญเติบโตของเศรษฐกิจประเทศโดยรวมและการก้าวสู่ความเป็นสังคมทันสมัย ทั้งนี้กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้มุ่งเน้นการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งฝืนป่า ฝืนดิน ฝืนน้ำ และความรู้ภูมิปัญญาของคนในชุมชนมาเป็นฐานทรัพยากรหรือวัตถุดิบในการรองรับการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและเพื่อทำให้การนำทรัพยากรจากชุมชนดังกล่าวมีความเหมาะสม จึงได้มีการนำโครงการพัฒนาต่างๆ เข้าสู่ชุมชน ดังเช่น ถนน ไฟฟ้า ปรังพาระบบชลประทาน ระบบการศึกษา การกระตุ้นการบริโภคสินค้าสมัยใหม่และที่สำคัญคือการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในภาคการเกษตรที่เป็นรากฐานชีวิตของคนในชุมชน

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาสู่สังคมทันสมัยที่มีเงินตราเป็นปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและบริการอื่นๆ ในวิถีชีวิตประจำวันและด้วยเหตุดังกล่าวทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมจึงต้องพยายามแสวงหาทางเลือกในการทำงานเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินตรา สำหรับเป็นหลักประกันการอยู่รอดในสังคม เช่นเดียวกับชาวนาในชุมชนที่ดำรงอยู่ท่ามกลางสังคมทันสมัย จึงจำเป็นที่ต้องอาศัยเงินตรา

สำหรับการซื้อปัจจัยการดำรงชีพสำหรับสมาชิกในครอบครัว ทั้งที่เป็นเงินค่าเทอมให้ลูกและที่เป็นค่าใช้จ่ายทางสังคมต่างๆ และเมื่อชานาจำเป็นต้องการรายได้ที่เป็นเงินตราเพื่อนำมาเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว ทำให้ในการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของครอบครัวจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาให้ได้เงินตราหรือรายได้จากการทำนาให้มากที่สุด ดังนั้นการเลือกใช้ความรู้ในการทำนาแบบใหม่ที่จะทำให้ผลผลิตเพิ่มสูงขึ้นจึงเป็นไปได้ไปอย่างง่ายดาย ประกอบกับการเข้ามาของความรู้การทำนาแบบใหม่ที่เป็นทางเลือกที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวนาอย่างเหมาะสม นั้นทำให้ชาวนาเริ่มปรับเปลี่ยนการทำนามาใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ทั้งการเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง มีอายุเก็บเกี่ยวสั้น และสามารถปลูกได้ตลอดปี การใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดินและสารเคมีกำจัดแมลงศัตรูข้าว รวมทั้งการเข้าสู่ระบบกลไกตลาดการค้า

5.1 การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน

การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ชุมชนดังกล่าว มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญและไม่เกี่ยวข้องกับบริบทแวดล้อมทางสังคม หากแต่การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนเป็นไปได้ไปอย่างมีระบบและเชื่อมโยงกับหน่วยงานองค์กรต่างๆ รวมถึงนโยบายและโครงการพัฒนาของภาครัฐ และในขณะเดียวกันตัวของความรู้การเกษตรแผนใหม่เองก็มีองค์ประกอบและเงื่อนไขในการดำเนินงานตามแบบแผนภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ นั้นหมายความว่า การส่งเสริมพัฒนาและขยายผลความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนก็ต้องอาศัยหน่วยงานองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะที่มีบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมและควบคุมจัดการ รวมทั้งการตัดสินใจว่าแบบแผนการผลิตภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ควรเป็นอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมและเป้าหมายของการผลิตภายใต้ความรู้นี้ ดังนั้นหน่วยงานองค์กรหรือสถาบันเหล่านี้จึงได้รับการสถาปนาว่ามีความชอบธรรมในการสร้าง เปลี่ยนแปลง และการตัดสินใจว่าสิ่งใดคือความรู้ที่ถูกต้องและไม่ถูกต้อง ซึ่งชาวนาก็ต้องปฏิบัติตามแบบแผนการทำนาภายใต้ความรู้ที่ควบคุมโดยสถาบันเหล่านี้อย่างเคร่งครัด เพื่อให้การทำนาให้ผลผลิตได้ตามเป้าหมายที่ความรู้ที่กำหนดไว้ได้ นั้นหมายความว่าชาวนาไม่สามารถแยกส่วนการทำนาออกจากแบบแผนการทำนาที่ความรู้ที่กำหนดไว้ได้เลย เพราะหากเป็นเช่นนั้นผลผลิตที่ได้จะไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้

การที่ชุมชนท่าช้างมีสภาพพื้นที่เหมาะสมกับการทำนาและเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง ทำให้ชุมชนท่าช้างกลายเป็นพื้นที่เป้าหมายสำคัญของหน่วยงานภาครัฐ ในการนำความรู้การเกษตรแผนใหม่มาส่งเสริมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำนาให้กับชาวนาในชุมชน การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนได้ถูกดำเนินการผ่านสถาบันที่เป็นองค์กร หน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะ

อย่างมีระบบและมีกระบวนการที่เชื่อมโยงกับแผนนโยบายภาครัฐและโครงการพัฒนาต่างๆของหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้หน่วยงานองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความรู้การทำนาสมัยใหม่ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงคือ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงและศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุง ทั้งนี้ในส่วนศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงนั้นเริ่มก่อตั้งในปี พ.ศ. 2494 โดยที่ทางกรมเกษตรได้รับโอนที่ดินและทรัพย์สินจากกรมราชทัณฑ์ และจัดตั้งเป็นสถานีทดลองใช้ชื่อว่าสถานีกสิกรรม 6 กระทั่งต่อมาในปี พ.ศ. 2527 จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง และกระทั่งปี พ.ศ. 2549 จึงได้มีการเปลี่ยนสังกัดจากสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 8 กรมวิชาการเกษตร มาเป็นสังกัดสำนักวิจัยและพัฒนาข้าว กรมการข้าวแทน ทั้งนี้ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงมีบทบาทหน้าที่สำคัญคือ การค้นคว้าวิจัย พัฒนา และปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและพันธุ์ข้าวอายุสั้นและเมื่อได้ปรับปรุงแล้วจะประกาศรับรองพันธุ์ข้าวที่จะส่งเสริมให้เกษตรกร ขณะที่ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุง เป็นศูนย์ขยายพันธุ์พืชแห่งแรกที่ได้รับความช่วยเหลือจากประชาคมเศรษฐกิจยุโรป ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2528 จากนั้น ปี พ.ศ. 2549 ได้เปลี่ยนชื่อจากศูนย์ขยายเมล็ดพันธุ์พืชที่ 6 จังหวัดพัทลุง เป็นศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุงมีทำหน้าที่ในการจำหน่ายพันธุ์ข้าวแก่ชาวนา รวมทั้งการส่งเสริมให้ความรู้แก่ชาวนาผ่านศูนย์บริการชาวนาเพื่อเป็นศูนย์ประสานงานการช่วยเหลือชาวนาและเพิ่มโอกาสให้ชาวนาเข้าถึงเทคโนโลยีได้ง่ายขึ้น โดยที่ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงได้มีการพัฒนาและส่งเสริมพันธุ์ข้าวใหม่ให้แก่ชาวนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่เป็นพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและพันธุ์ข้าวอายุสั้น โดยในปี พ.ศ. 2553 ทางศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงมีแผนการผลิตเมล็ดพันธุ์หลัก 13 พันธุ์ คือ พันธุ์ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 2 กข13 ปทุมธานี 1 เขียวพัทลุง เล็บนกปัตตานี สังกข์หยดพัทลุง ดอกพยอม นางพญา 132 เข้มทองพัทลุง ข้าวเจ้าพัทลุง กข37 และแก่นจันทร์ ขณะที่ในการจัดจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าว นั้น ดำเนินการ โดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุงจำนวน 7 สายพันธุ์ได้แก่ พันธุ์ข้าวสังข์หยดพัทลุง ข้าวชัยนาท 1 ข้าวพิษณุโลก 2 ข้าวเขียวพัทลุง ข้าวเล็บนกปัตตานี ข้าวสุพรรณบุรี 2 และข้าวปทุมธานี

“...ชาวนาที่ทำนา เคียวนี้ใช้พันธุ์อายุสั้น ใช้ปุ๋ยยาฉีดพ่นกันทั้งนั้น ไม่นับข้าวที่ได้น้อยขายไม่พอกับทุนที่ลงไป ไหนต้องเสียค่ากิน ค่าอยู่และอื่นๆอีกมาก” (เพียร.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำกล่าวของชาวนาในชุมชน อันสะท้อนถึงชีวิตการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมที่ต้องทำนาเพื่อนำมาซึ่งรายได้สำหรับเลี้ยงครอบครัวของตนเองให้อยู่รอดได้ในสังคม ทั้งนี้ชาวนาในชุมชนได้รู้จักแบบแผนการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่จากการแนะนำของเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ “...ครั้งแรกที่รู้จักพันธุ์ข้าวใหม่ก็มาจากที่เจ้าหน้าที่เกษตรไปเข้ามาแนะนำให้รู้จัก ได้รู้ว่าข้าวพันธุ์ใหม่คืออย่างไร ต้องปลูกอย่างไร ตอนไหน จะดูแลอย่างไร...” (เพียร.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ.2524 ชาวนาในชุมชนท่าซ่างได้รับคำแนะนำให้ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่เป็นครั้งแรก คือ พันธุ์ กข.13 ภายใต้การแนะนำในขณะนั้นว่าเป็นพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงและเติบโตเร็วอายุเก็บเกี่ยวสั้น เหมาะสมสำหรับการทำนาในพื้นที่และต่อมาโดยการสนับสนุนของเจ้าหน้าที่เกษตรทำให้ชาวนาในชุมชน ตั้งกลุ่มชาวนาขึ้นมาใช้ชื่อว่า กลุ่มชาวนาบ้านท่าซ่าง หลังจากนั้นสมาชิกกลุ่มจำนวน 4-5 คน ได้อาสาทดลอง ทำนาข้าวพันธุ์ใหม่นี้ โดยเป็นการนาปรังครั้งแรกและได้รับการแนะนำความรู้วิธีการทำนาจากเจ้าหน้าที่เกษตร และพันธุ์ กข.13 ถือเป็นพันธุ์แรกที่นำมาปลูกในชุมชน ดังคำบอกเล่าของชาวนาว่า “..เริ่มแรกมีไม่กี่คนที่ทำข้าวพันธุ์ใหม่ แต่ผ่านไป 2 ปีได้ ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ทำกันทุกคนในทุ่งนาท่าซ่าง..ด้วยทำแล้วได้ข้าวมาก มีพ่อค้ารับซื้อตลอดเลยไม่ลังเลที่จะทำ..” (วิรัตน์. มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ในฤดูกาลปลูกข้าวปีต่อมาเริ่มมีชาวนาหันมาสนใจการทำนาปรังด้วยข้าวพันธุ์ใหม่นี้มากขึ้น ประกอบกับมีข้าวพันธุ์ใหม่เข้ามาให้เป็นที่ทางเลือกได้แก่ พันธุ์ กข.7 กข.21 และ กข.33 นั้นทำให้การทำนาปรัง ด้วยข้าวพันธุ์ใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในพื้นที่นาชุมชนท่าซ่าง โดยจากการประมาณของชาวนาพบว่า ในปี พ.ศ. 2530 มีชาวนาในชุมชนคิดเป็นร้อยละ 90 ที่ทำนาปรังและปลูกข้าวพันธุ์ใหม่นี้

อย่างไรก็ดีการที่ชาวนาจะตัดสินใจปลูกข้าวชนิดพันธุ์ใดนั้นจะพิจารณาจากผลผลิตของข้าว และราคาข้าวของข้าวพันธุ์นั้นว่าจะขายได้ทำไรและคุ้มทุนหรือไม่ ดังคำบอกเล่าของชาวนาว่า

“...การเลือกว่าจะปลูกข้าวพันธุ์ใด ชาวนาต้องกะเอาว่าข้าวพันธุ์นั้นจะมีราคาในตลาดดีหรือไม่ คุ้มทุนหรือไม่ เพราะราคาข้าวในแต่ละปีไม่แน่นอน บางปีโชคดีก็ราคาดี แต่บางปีราคาไม่ดี ก็ขาดทุน เพราะชาวบ้านที่นี้อาศัยจากการทำนาเป็นรายได้หลักของครอบครัว สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายทุกอย่างที่มี”

“...ข้าวที่ทำแล้วขายได้ง่าย มีพ่อค้ามารับซื้อถึงนา แต่นั่นแหละราคาก็ไม่ดี ถูกกดราคา บางพันธุ์ราคาไม่ดี ปีหน้าไม่ปลูกเสีย ข้าวพันธุ์อื่นยังมีเลือกให้ปลูก แต่ทุกครั้งต้องเลือกข้าวให้ดี ไม่นั้นไม่ได้กำไร บางทีขาดทุนด้วยอีก...”

(อมร. มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

การเข้ามาของข้าวพันธุ์ใหม่พร้อมกับวิธีการทำนาปรัง ส่งผลให้แบบแผนการทำนาของชาวนาในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชาวนาทำนาได้ครั้งเดียวในรอบปี คือ ในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ หากแต่การทำนาปรังด้วยข้าวพันธุ์ใหม่นี้สามารถทำได้ทุกช่วงเดือน นั้นทำให้ชาวนาสามารถทำนาเพิ่มได้อีกในช่วงเดือนเมษายนถึงมิถุนายน ดังนั้นชาวนาจึงสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาวนายังคงมีการทำนาปี โดยปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านเช่นเดิม หากแต่ชาวนาจึงเริ่มมีการปรับเปลี่ยนชนิดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน โดยหันมาปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่แนะนำโดยศูนย์วิจัยข้าว เช่น พันธุ์เล็บนก ข้าวมาเลย์ ข้าวเหนียวพัทลุง และในปี พ.ศ. 2548 จึงเริ่มมีการปลูกข้าวพันธุ์สังหยดพัทลุง ทั้งนี้การที่ชาวนาจะเลือกปลูกพันธุ์ข้าวที่มาจากศูนย์วิจัยข้าวทั้งที่เป็นพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและพันธุ์ข้าวใหม่

เนื่องด้วยชาวนาเชื่อว่าพันธุ์ข้าวที่ผลิตโดยศูนย์วิจัยข้าวจะมีความบริสุทธิ์และให้ผลผลิตดีกว่าสายพันธุ์ที่ชาวนาเก็บไว้เอง

การแนะนำส่งเสริมโดยหน่วยงานภาครัฐในลักษณะของการจัดตั้งกลุ่ม การทำแปลงสาธิต ตลอดจนการอบรมให้ความรู้กับชาวนาอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการขยายตัวของการปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ในชุมชนอย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกันก็มีช่องทางให้ชาวนาสามารถเข้าถึงพันธุ์ข้าวและความรู้ที่ได้ง่ายกว่าเดิม ประกอบกับเมื่อผลผลิตจากการทำนาโดยใช้ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ให้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาที่ใช้พันธุ์ข้าวเดิมและใช้เวลาสั้นกว่า นอกจากนั้นทางกลุ่มชาวนายังได้รับการสนับสนุนให้สามารถซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีได้ในราคาต่ำกว่าราคาตลาดและทางเจ้าหน้าที่มาแนะนำอบรมขั้นตอนการทำนา และการใช้ปุ๋ยเคมีอย่างถูกวิธี รวมทั้งการบอกต่อของชาวนาเองในชุมชน ยิ่งเป็นแรงกระตุ้นทำให้เกิดการทำนาโดยใช้ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว

นอกจากนั้นการที่ข้าวพันธุ์ใหม่นี้ต้องได้รับการรับรองจากศูนย์วิจัยข้าวก่อนที่จะทำการเผยแพร่ส่งเสริมได้นั้น ทำให้ศูนย์วิจัยข้าวได้รับการสถาปนาและมีความชอบธรรมในการกำหนดหลักเกณฑ์ควบคุมคุณภาพพันธุ์ข้าวทั้งด้านความบริสุทธิ์ของเมล็ดพันธุ์ การควบคุมแมลงศัตรู และโรคข้าว และการตัดสินใจว่าพันธุ์ข้าวใดมีคุณภาพหรือไม่มีคุณภาพ นั้นหมายความว่าศูนย์วิจัยข้าวมีสถานะที่เป็นผู้สร้างความรู้และผู้เชี่ยวชาญในการปรับปรุงพัฒนาพันธุ์ข้าวสำหรับการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่นี้ ขณะที่ชาวนาในชุมชนเป็นผู้ได้รับความรู้เหล่านั้นจากศูนย์วิจัยข้าว เพื่อนำไปปฏิบัติในแปลงนาของตนเองในชุมชน ในขณะเดียวกันชาวนาเองก็ต้องติดตามความเคลื่อนไหวของพันธุ์ข้าวเหล่านั้นที่จะถูกพัฒนาและเผยแพร่อย่างต่อเนื่องภายใต้การดำเนินงานของศูนย์วิจัยข้าว ดังกล่าว นอกจากนั้นการที่ชาวนากลายเป็นผู้ได้รับความรู้นี้ได้ทำให้ความรู้ในการปรับปรุงพันธุ์ข้าวของชาวนาที่ได้รับการสร้างสรรค์และสืบทอดต่อกันมาต้องลดความสำคัญต่อการทำนาลงไปด้วย เช่นเดียวกัน

การทำนาปรังด้วยข้าวพันธุ์ใหม่นี้นอกจากการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวแล้ว ชาวนาในชุมชนที่ทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ต้องเปลี่ยนแปลงวิธีการและเทคนิคการทำนาให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับพันธุ์ข้าวใหม่นี้ด้วย

“..ทำนาหว่านตาม เทือกต้องละเอียด นาต้องเสมอ ไม่นั้นข้าวโตไม่เท่ากัน ได้ข้าวน้อย” (วิสุทธิ.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำบอกเล่าของชาวนาซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการที่ชาวนามีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำนาสู่การทำนาหว่านน้ำตาม ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องใช้การไถคราดทำเทือกที่ละเอียดและการปรับพื้นที่ให้อยู่ในระนาบเดียวกัน นั่นชี้ให้เห็นว่าสิ่งสำคัญของการทำนาหว่านน้ำตามคือการจัดการพื้นที่นาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับการเจริญเติบโตของพันธุ์ข้าว ดังคำบอกเล่าของชาวนาว่า

“..ชาวนาทุกคนในที่นี้ก็ใช้รถไถทั้งนั้น..จะกลับไปใช้วัวควายไม่ได้หรือ รถไถนาไถดินได้ลึก ไวกว่าไถด้วยสัตว์ ไม่ต้องยุ่งยากแคะมีน้ำมันเพียงพอ มีเงินก็จ้างไถหมดเรื่องไปเลย... วัวควายก็ยังมีเลี้ยงกันอยู่แต่เลี้ยงเพื่อขาย ไม่ได้เลี้ยงไว้ใช้งานเหมือนแต่ก่อน...”

..เมื่อขายข้าวได้ราคาดี หลายคนเลยลงทุนซื้อรถไถเดินตาม บางคนก็ซื้อมาแล้วรับจ้างไถส่วนมากไม่ได้ซื้อเงินสด จะซื้อผ่อนกับธนาคาร..

(จรรยา.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้การเตรียมดินให้มีลักษณะเหมาะสมกับนาหว่านน้ำตมได้นั้น ชาวนาไม่สามารถเลือกใช้แรงงานสัตว์ดำเนินการดังเช่นเมื่อก่อน เนื่องจากข้อจำกัดในการไถนาของสัตว์ที่ทำได้ช้าและการไถทำเพื่อไถได้ไม่ละเอียดเพียงพอ ด้วยเหตุนี้การใช้รถไถนาเข้ามาแทนที่การใช้แรงงานสัตว์อย่างรวดเร็ว ซึ่งในช่วงแรกประมาณปี พ.ศ. 2524 ได้มีการนำรถไถเดินตามเข้ามาไถนาในพื้นที่ชุมชนซึ่งชาวนาเรียกว่า รถจักรลูกหมา ต่อมาเมื่อชาวนามีรายได้จากการทำนามากขึ้น ทำให้มีเงินทุนสำหรับทำนา จึงเริ่มเปลี่ยนจากทำนาไถนาเองไปสู่การจ้างรถจักรแทน เพราะคิดว่าสะดวกและไม่เหนื่อย ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2536 เป็นต้นมา รถจักรจึงเข้าแทนที่รถไถเดินตามเกือบทั้งหมด ทำให้การเลี้ยงสัตว์ปรับเปลี่ยนเป็นการเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัวเท่านั้น ทั้งนี้รถไถเดินตามนี้จะใช้กับใบพัดไถแบบหัวหมูสามารถไถนาได้ 3-5 ไร่ต่อวัน ขณะที่การไถนาดด้วยแรงงานสัตว์ในพื้นที่ 1 ไร่ต้องใช้เวลาราว 2 สัปดาห์ (2 ครั้งวันเช้า) ซึ่งชาวนามีเงินทุนจะซื้อรถไถนาใช้ในการทำนาเพราะสามารถทำนาได้ในพื้นที่มากขึ้น ขณะที่ชาวนาที่ไม่มีเงินทุนเพียงพอในการซื้อรถไถ ก็สามารถนำโฉนดที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้กับธนาคารเพื่อกู้เงินมาซื้อรถจักรได้และมีขั้นตอนการดำเนินงานที่ไม่ยุ่งยากเพียงแต่ชาวนามีที่ดินและสมัครเป็นสมาชิกกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์หลังจากนั้นทางธนาคารก็จะช่วยดำเนินการให้ได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ได้ถูกจัดตั้งขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ. 2509 อันเป็นสถาบันระดับชาติมีฐานะเป็นรัฐวิสาหกิจ สังกัดกระทรวงการคลัง ทำหน้าที่สำคัญคือการมุ่งให้ความช่วยเหลือทางการเงินเพื่อส่งเสริมอาชีพการเกษตรให้แก่เกษตรกรและกลุ่มเกษตรกรหรือสหกรณ์การเกษตร ตลอดจนส่งเสริมการประกอบอาชีพอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องเนื่องในการเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวเกษตรกร ทั้งนี้การเข้ามาของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ถือเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของการทำนาแบบใหม่ ด้วยเพราะการทำนาแบบเดิมที่ผ่านมาชาวนาไม่เน้นการทำนาเพื่อสร้างรายได้ทำให้ชาวนาที่ไม่มีเงินทุนเป็นเงินก้อนสำหรับซื้อรถไถเดินตามที่เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการทำนาหว่านน้ำตม แต่การที่ชาวนามีโฉนดที่ดินและทางธนาคารก็เข้าสนับสนุนจึงทำให้ชาวนามีความกล้าในการลงทุนทำนาแบบใหม่นี้ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงสู่การใช้เครื่องจักรแทนการใช้แรงงานสัตว์แม้ว่าจะสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการเตรียมดินให้สอดคล้องกับการทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่ก็ได้

หากแต่การได้มาซึ่งรถไถเหล่านั้น ชาวนาต้องมีเงินเป็นก้อนสำหรับซื้อรถไถและแม้ว่าไม่มีเงินทุน ชาวนาจะสามารถนำโฉนดที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้จากธนาคารได้ก็ตาม แต่ก็ทำให้ชาวนาต้องเสี่ยงกับการทำนาด้วยเพราะชาวนาต้องแบกรับภาระหนี้สินและดอกเบี้ยเงินกู้ ขณะเดียวกันก็ต้องมีเงินทุนสำหรับการซ่อมแซมรถไถนาอีก รวมทั้งต้องเสี่ยงกับราคาข้าวที่ไม่แน่นอน ฉะนั้นรถไถนาจึงเข้ามาพร้อม กับประสิทธิภาพในการทำนาและการแบกรับภาระหนี้สินที่เพิ่มมากขึ้นของชาวนาในชุมชน

นอกจากนั้นชาวนาได้เรียนรู้วิธีการใส่ปุ๋ยเคมีบำรุงข้าวว่าควรจะใช้ปุ๋ยชนิดใด ปริมาณเท่าไร และในช่วงเวลาไหนจากการเข้าร่วมอบรมการทำนาแบบใหม่ที่ทางเจ้าหน้าที่เกษตรเข้ามาอบรมให้

“..ช่วงนั้นมือบรมแนะนำการทำนา การใช้ปุ๋ย การกำจัดหญ้าในนาตลอด มีทั้งที่เกษตร มาอบรมให้ บางวันก็มีบริษัทมาแนะนำ แต่ถ้าไม่เข้าใจก็ไปถามเอจากรายขายปุ๋ยได้เลย..ไม่ยุ่งยาก”

“หวานปุ๋ยข้าว ต้องหวานให้ถูกสูตร ไม่นั้นข้าวไม่โต กรดหมด ข้าวได้น้อย ขาดทุน บางคนใส่ปุ๋ยมากแต่ใส่ไม่ถูกสูตร ข้าวก็ได้น้อยเหมือนกัน ขาดทุนเหมือนกัน”

(ประดิษฐ์.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

การทำนาค่าน้ำนมโดยใช้ข้าวพันธุ์ใหม่มีความจำเป็นต้องดูแลการเจริญเติบโตของต้นข้าวอย่างเป็นระบบและเหมาะสมกับช่วงอายุการเติบโตของต้นข้าวด้วย จึงจะทำให้ต้นข้าวสมบูรณ์ และให้ผลผลิตสูงได้ตามคุณสมบัติของข้าวแต่ละพันธุ์ โดยชาวนาทำการใส่อย่างน้อย 2 ครั้งคือ ครั้งที่ 1 ทำการใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 16-20-0 หรือ 18-20-0 สำหรับนาดินเหนียว และใส่ปุ๋ยเคมีสูตร 16-16-8 หรือ สูตร 15-15-15 สำหรับนาดินทราย ในอัตรา 20-25 กิโลกรัมต่อไร่ โดยหากเป็นนาดำจะใส่ก่อนปักดำ 1 วันแล้วคราดกลบหรือใส่หลังปักดำ 15-20 วัน แต่หากเป็นการทำนาค่าน้ำนมจะใส่ปุ๋ยหลัง หวานข้าวประมาณ 20-30 วันและในครั้งที่ 2 ใช้ปุ๋ยเคมีสูตร 46-0-0 ในอัตรา 5-10 กิโลกรัมต่อไร่ โดยใส่ ในช่วงต้นข้าวกำเนิดช่อดอกหรือ 30 วันก่อนข้าวออกดอก ถึงแม้ว่าการใช้ปุ๋ยเคมีต่างๆของชาวนาจะได้รับการแนะนำจากเจ้าหน้าที่ภาครัฐและตัวแทนบริษัทขายสารเคมีที่เข้ามาสู่ชุมชน รวมถึงการสนับสนุนให้ กลุ่มชาวนาสามารถนำไปให้ชาวนาใช้ก่อนและค่อยเก็บเงินหลังจากเกี่ยวข้าวแล้วก็ตาม หากแต่ว่าการใส่ปุ๋ยเคมีทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาความรู้ดังกล่าวจากเจ้าหน้าที่หรือตัวแทนบริษัทปุ๋ยหรือพ่อค้า ปุ๋ยต่างๆ และที่สำคัญชาวนาไม่สามารถที่จะผลิตหรือผสมปุ๋ยขึ้นมาเองได้ เพราะชาวนาถูกทำให้ เชื่อว่าปุ๋ยที่ผลิตเองจะทำให้มีธาตุอาหารไม่ครบและเพียงพอสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว และมีต้นทุนในการผลิตสูงกว่าปุ๋ยที่ซื้อจากบริษัทต่างๆ นอกจากนั้นทางหน่วยงานก็ไม่สนับสนุน ให้ชาวนาทำการผลิตหรือผสมปุ๋ยเองด้วยนั้นทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาความรู้จากภายนอกอย่างต่อเนื่อง

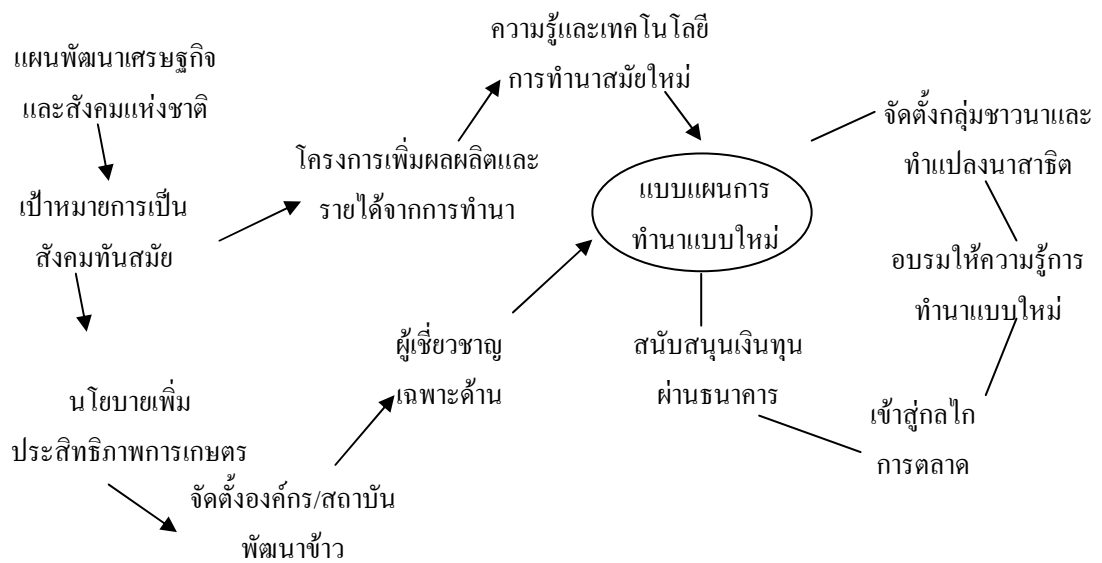
นอกจากการใส่ปุ๋ยเคมีแล้วการทำนาใหม่นี้จะมีปัญหาการรบกวนของวัชพืชและศัตรูข้าว ค่อนข้างมาก ดังที่ชาวนาอธิบายไว้ว่า “...ตอนที่ทำนาค่าน้ำนม มีนาบึงหนึ่ง หญ้าขึ้นมาก มีพอฟอก กับข้าวที่ขึ้น บึงนั้นข้าวได้น้อย..ตอนนั้นไม่รู้ เลยถามเพื่อนเอา ตอนหลังพอมานิดหญ้าดีขึ้น หญ้าตาย

เรียบ ข้าวได้มากขึ้นกว่าเดิม ตอนหลังก็เปลี่ยนยี่ห้อไปเรื่อยเรื่อย ไม่นั่นมันจะค่าน ไม่ได้ผล” (ถำจวน .เมษายน 2553: สัมภาษณ์) ดังนั้นการที่ชาวนาเปลี่ยนมาทำนาหว่านน้ำตมทำให้มีวัชพืชเติบโตขึ้นมาในแปลงนาพร้อมต้นข้าวจำนวนมากซึ่งวัชพืชนั้นจะไปรบกวนการเติบโตของต้นข้าวทำให้ต้นข้าวไม่สมบูรณ์ โดยวัชพืชที่พบในนาหว่านน้ำตมดังเช่น ผักปอดนา หญ้าแดง และผักแว่น ซึ่งวิธีในการควบคุมและกำจัดวัชพืชนั้น ชาวนาได้รับความรู้มาจากการเข้ามาอบรมการทำนาแบบใหม่ในชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ซึ่งในการกำจัดวัชพืชจะใช้การฉีดสารเคมีควบคุมและกำจัดวัชพืชตามช่วงเวลาที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามแม้ว่าในระยะแรกการฉีดสารเคมีจะสามารถทำลายวัชพืช โรคข้าวรวมทั้งแมลงศัตรูข้าวได้ แต่ในการทำนาครั้งต่อไปก็ยังมีวัชพืช โรคและแมลงศัตรูข้าวเข้ามารบกวนการเติบโตของต้นข้าวอีก ทำให้ชาวนาต้องเพิ่มปริมาณและเปลี่ยนชนิดของสารเคมีเหล่านั้นทุกปี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงสารเคมีดังกล่าวชาวนาต้องพึ่งพาคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่ก็ตัวแทนบริษัทขายสารเคมีเหล่านั้น ขณะเดียวกันสารเคมีชนิดใหม่เหล่านั้นก็มีราคาที่สูงมากขึ้นเช่นกัน

จากที่กล่าวมาพันธุ์ข้าวใหม่ที่ชาวนาเปลี่ยนมาปลูกในแปลงนา ทำให้ชาวนาต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดวัชพืชและโรคพืชประกอบกันด้วยและต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเหล่านั้นตามชนิดและปริมาณที่ถูกกำหนดไว้อย่างเคร่งครัดด้วย โดยหากไม่ปฏิบัติตามดังกล่าวจะทำให้พันธุ์ข้าวใหม่ไม่ให้ผลผลิตได้ไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ นั่นหมายความว่าชาวนามีความจำเป็นต้องใช้ปัจจัยการผลิตและพึ่งพาความรู้ในการใช้ปัจจัยการผลิตเหล่านั้นจากผู้เชี่ยวชาญที่มาจากหน่วยงานองค์กรต่างๆอย่างต่อเนื่อง โดยที่ชาวนาเองไม่สามารถผลิตหรือปฏิบัติการในลักษณะที่แตกต่างไปจากคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญได้เลย ดังนั้นการเข้ามาของพันธุ์ข้าวใหม่จึงมาพร้อมกับการเปลี่ยนผ่านสถานะของชาวนาไปสู่การเป็นผู้บริโภคความรู้ที่ชาวนามิใช่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการทำอีกต่อไป หากแต่ชาวนา กลับกลายเป็นผู้ที่ต้องรอคอยหรือรอรับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญในหน่วยงานองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะรวมทั้งจากบริษัทเอกชนที่เป็นผู้ผลิตและควบคุมปัจจัยการผลิตทางการเกษตร

นอกจากนั้นการที่พันธุ์ข้าวที่ปลูกใหม่ที่มีลักษณะลำต้นเตี้ยและเหนียวขึ้น ทำให้ชาวนาไม่สามารถเก็บเกี่ยวด้วยการใช้เกะได้ ทำให้ชาวนาจึงทำการเก็บเกี่ยวด้วยเคียวแทน จากนั้นก็เริ่มเปลี่ยนมาจ้างเก็บเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวข้าว ดังที่ชาวนาเล่าให้ฟังว่า “...การเก็บเกี่ยวข้าวก็นั่งรถตัดข้าวทีเดียว สะดวกขายข้าวในนาได้ทันที แต่นั่นแหละข้าวในทุ่งนาต้องสุกร่วมกันหลายไร่ รถตัดข้าวจึงจะมาตัด เขาบอกจะได้คุ้มทุน บางคันก็มาจากภาคกลางมารับจ้างเฉพาะ รถบางคันตัดข้าวไม่ดีข้าวหล่นมากก็ขาดทุน จึงต้องเลือกรถที่ดีด้วย...” (พิมล.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) แม้ว่าการจ้างรถเกี่ยวข้าวจะสามารถเก็บเกี่ยวได้เร็วและสามารถนำข้าวที่เก็บเกี่ยวได้แล้วทำการขายทันทีในทุ่งนาก็ตาม หากแต่ว่าการจ้างรถเกี่ยวข้าวทำให้ประสบปัญหาการตกหล่นของข้าวในแปลงนาข้าวค่อนข้างมากหากว่าข้าวในแปลงนานั้นสุกมากเกินไปรวมทั้งปัญหาของการมีข้าวปนและมีความชื้นสูงหากว่าข้าวในแปลงนานั้นสุกไม่ทั่วถึง เนื่องจาก

ชาวนามีได้เป็นเจ้าของรถเกี่ยวข้าวทำให้ต้องจ้างรถเกี่ยวข้าวจากภายนอกชุมชนและที่สำคัญคือหากว่ามีจำนวนพื้นที่นาที่ต้องการเก็บเกี่ยวข้าวไม่มากพอจะทำให้รถเกี่ยวข้าวไม่มาทำการตัดข้าวในแปลงนาให้เพราะจะไม่คุ้มทุน ดังนั้นชาวนาจึงต้องคอยประสานกับเพื่อนชาวนาเพื่อให้ตัดข้าวพร้อมกัน ส่งผลทำให้นาข้าวบางแปลงของชาวนาบางคนจึงสุกมากเกินหรือยังสุกไม่ดี แต่ก็ต้องจ้างรถตัดข้าวในขณะนั้นด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 1 การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน

การที่ชาวนาเริ่มทำการปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ตามมาด้วยการใส่ปุ๋ยเคมี การใช้สารเคมีควบคุมกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช รวมถึงการนำเครื่องจักรเข้ามาจัดการระบบการทำนาอันเป็นกระบวนการที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยที่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ชาวนาไม่สามารถที่จะเลือกหรือปฏิเสธการใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ด้วยหากว่าชาวนาเลือกที่จะใช้พันธุ์ข้าวใหม่แล้วต้องใช้ปัจจัยอื่นควบคู่กันไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพื่อให้ข้าวพันธุ์ใหม่ให้ผลผลิตได้ตามเป้าหมายตามคุณสมบัติของข้าวพันธุ์นั้นๆ หรือนั่นกล่าวได้ว่าความรู้การทำนาแบบใหม่นี้จึงเป็นความรู้สำเร็จรูปที่มีแบบแผนการผลิตที่ถูกกำหนดไว้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนและชาวนาต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ผลผลิตที่ได้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ชาวนาได้รับการส่งเสริมสนับสนุนอย่างใกล้ชิดจากหน่วยงานองค์กรภาครัฐ นับตั้งแต่การอบรมให้ความรู้เรื่องการทำนาแบบใหม่นี้โดยเจ้าหน้าที่เกษตร มีการแนะนำการใช้ปัจจัยการผลิตทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมี เครื่องจักรอย่างต่อเนื่องและมีผลิตภัณฑ์ใหม่ออกมาให้เลือกใช้

ไม่ขาดสาย นอกจากนั้นทั้งศูนย์วิจัยข้าวและศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุงก็มีสายพันธุ์ข้าวใหม่ออกมาส่งเสริมอย่างต่อเนื่องเช่นกัน ทำให้ชาวนามีทางเลือกในการใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับเป้าหมายการผลิตเพื่อขายได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้การจัดตั้งหน่วยงานองค์กรต่างๆขึ้นมามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมพัฒนาและขยายผลแบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน ซึ่งการดำเนินงานภายใต้สถาบันดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การสร้างหลักเกณฑ์พื้นฐานหรือกฎระเบียบแบบแผนของการทำงานแบบสมัยใหม่ และขณะเดียวกันสถาบันเหล่านี้ก็มีอำนาจในการควบคุมและพิจารณาว่าสิ่งใดมีความถูกต้องหรือสิ่งใดมีความเบี่ยงเบนไปจากตัวความรู้ที่กำหนด นอกจากนั้นสถาบันเหล่านี้ก็ต้องอาศัยแนวนโยบายของภาครัฐและ โครงการพัฒนาต่างๆของภาครัฐเพื่อสนับสนุนการดำเนินงาน ทั้งในลักษณะของความรู้ บุคลากรและงบประมาณ หรือนั่นคือสถาบันที่จัดตั้งขึ้นมามีอำนาจชอบธรรมในการจัดการให้แบบแผนการทำงานเป็นไปตามที่ความรู้กำหนดไว้

การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนท่าช้างนี้ จึงเป็นไปอย่างมีกระบวนการและแบบแผนที่แยบยล มีกลไกสนับสนุนอย่างเป็นระบบจากหน่วยงานองค์กรและนโยบายของภาครัฐ นั่นทำให้แบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วในชุมชน หรือกล่าวได้ว่ากระบวนการสร้างความจริงความรู้แบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่ดำเนินการผ่านกลไกของหน่วยงานองค์กรเฉพาะที่สำคัญคือ ศูนย์วิจัยข้าวและนโยบายสนับสนุนของภาครัฐผ่านหน่วยงานเช่น กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร ได้สร้างกระบวนการให้ชาวนาเชื่อว่าการเปลี่ยนสู่การทำงานแบบใหม่จะสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายในการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้ โดยเฉพาะการมีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งผลของกระบวนการดังกล่าวนี้ทำให้ชาวนาปรับเปลี่ยนแบบแผนการทำงานโดยไม่มีข้อคำถามหรือข้อสงสัยแต่อย่างใด นั่นสะท้อนถึงอำนาจของความรู้ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมแบบแผนการทำงานของชาวนา อันเป็นอำนาจที่ทำให้ชาวนาทำนาเป็นไปตามที่ความรู้กำหนดไว้อย่างเคร่งครัดภายใต้การแนะนำส่งเสริมของผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานองค์กรภายนอกชุมชน

5.2 อำนาจความรู้ในการแยกส่วนชาวนาจากสรรพสิ่งในสังคม

การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน ทำให้แบบแผนการทำงานในรอบปีของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชาวนาสามารถทำนาได้ครั้งเดียวคือ ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์หลังจากนั้นทุ่งนาจะถูกปล่อยว่างเพื่อรอคอยการทำงานในปีต่อไป หากแต่การเข้ามาของแบบแผนการทำงานปรัง โดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่ที่อายุเก็บเกี่ยวสั้นและทำได้ทุกช่วงเดือน ทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปีนั่นคือ หลังจากการทำนาปีแล้วชาวนาก็สามารถทำนาปรังในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนกรกฎาคมต่อเนื่องได้ทันที หรือชาวนาบางคนก็สามารถเลิกการทำนาปีแล้วเปลี่ยนมาทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่อย่างเดียวกันก็สามารถทำได้ 2 ครั้งต่อปีเช่นเดียวกัน นั่นหมายความว่า

แปลงนาของชาวนาในชุมชนจะถูกใช้ในการทำนาตลอดทั้งปีและชาวนาก็ต้องใช้เวลาในการทำนา และการดูแลต้นข้าวในแปลงตลอดทั้งปีเช่นกัน

การที่แบบแผนการทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่ที่อายุเก็บเกี่ยวสั้น มีการกำหนดการ ดำเนินการที่ชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอนและชาวนาต้องดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าวเพื่อให้ผลผลิต จากการทำนาเป็นไปตามที่กำหนดไว้ ซึ่งแบบแผนการทำนาดังกล่าวนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบ การทำนาของชาวนา รวมทั้งการส่งผลต่อการเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ของชาวนาและคนในชุมชน

ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญของการทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่ นำไปสู่การปรับเปลี่ยนแบบแผน การทำนาของชาวนาในชุมชน นับตั้งแต่การปรับสภาพพื้นที่ทั้งระบบน้ำรวมถึงการใช้ปัจจัยการผลิต ทั้งพันธุ์ข้าว การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดวัชพืช รวมถึงการเตรียมดินด้วยรถจักรกล

“..มีคลองส่งน้ำทำให้จะสูบน้ำเข้าที่นาเมื่อไรก็ได้ มีเพียงเครื่องสูบน้ำและน้ำมันก็ทำได้โดย ไม่ต้องรอฝนตกเหมือนเช่นแต่ก่อน....การทำนาเดี๋ยวนี้นี้มีเครื่องจักรมาช่วยเยอะทั้งรถไถ รถตัดข้าว ชาวนาไม่ต้องยุ่งมาก เหลือแค่จัดการอย่างเดียว”

(ศุภชัย.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

แม้ว่าการทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้นนี้ ทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้ทุกช่วงเดือน ในรอบปีก็ตาม หากแต่ความรู้ในการทำนาดังกล่าวเป็นความรู้ที่ชาวนาต้องรับรู้และพึงพาความรู้ จากผู้เชี่ยวชาญที่มาจากศูนย์วิจัยข้าวหรือเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เข้ามาแนะนำส่งเสริม โดยที่ชาวนาต้องปฏิบัติตามคำแนะนำดังกล่าวเพื่อทำให้การทำนาปรังเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่เดียวกันทำให้ความรู้ การทำนาปีใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ต้องค้างช่วงแสงสำหรับการเจริญเติบโต การเลือกวันเพาะปลูกข้าว ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศ กลับกลายเป็นความรู้ที่ไม่จำเป็นสอดคล้องกับระบบการทำนาปรัง อีกต่อไป ถึงแม้เป็นความรู้ที่ชาวนาสร้างสรรค์และสืบทอดต่อกันมายาวนานก็ตาม

นอกจากนั้นการที่ชาวนาเปลี่ยนมาทำนาปรังใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้น ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องมีการทำให้ดินร่วนละเอียดและอยู่ในระนาบเดียวกัน อันเป็นปัจจัยสำคัญของวิธีการทำนาแบบนี้ เพื่อให้สามารถควบคุมน้ำได้สะดวก ซึ่งจะทำให้การเติบโตและการงอกของต้นข้าวสม่ำเสมอ นอกจากนั้นการปรับพื้นที่ให้สม่ำเสมอช่วยควบคุมการงอกของเมล็ดวัชพืชซึ่งเป็นปัญหาสำคัญ ของการทำนาหว่านน้ำตาม

“..นาแบบใหม่นี้ต้องทำให้ถูกต้องด้วย น้ำต้องพอดี นาต้องราบเสมอ เทือกต้องละเอียดมาก ไม่นั่นข้าวจะโตไม่ดี ทำด้วยรถไถ จะใช้วัวไม่ได้ มันช้าไม่ทันกิน”

“แต่ก่อนหลังทำนา มีวัวเต็มไปหมด ทั่วทุ่งนา บางคนเลี้ยงเป็นหลายร้อยตัว แต่ตอนนี้วัว ไม่มีที่ให้อาหารหญ้า นากลายเป็นข้าวทั้งปี ไม่เหลือว่างให้วัวเลย..”

(วิสุทธิ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้การนำรถจักรกลมาแทนแรงงานสัตว์ ทำให้ชาวนาสามารถเตรียมดินได้อย่างสะดวก รวดเร็วและสามารถทำได้ในพื้นที่ขนาดใหญ่มากกว่าเดิมมาก แต่ก็ทำให้การใช้วัวในการไถนาหมด ความสำคัญไป ซึ่งทำให้ความรู้ในการไถนาด้วยวัวก็หมดไปด้วยในขณะที่ความสัมพันธ์ของชาวนา กับวัวที่ต้องดูแลเป็นอย่างดีเนื่องด้วยชาวนาเชื่อว่าเป็นสัตว์มีความสำคัญเหมือนผู้มีพระคุณต่อชาวนา ต้องแปรเปลี่ยนไปโดยชาวนาเลี้ยงวัวไว้เพื่อขายเป็นรายได้มากกว่าการเลี้ยงคู่เพื่อตอบแทนบุญคุณที่ช่วยทำนา ในขณะที่ยักกันการใช้เครื่องจักรก็ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ของชาวนาขึ้นมา อันเป็นความสัมพันธ์ ในลักษณะของผู้ว่าจ้างและผู้รับจ้างโดยมีค่าจ้างที่เป็นเงินตราเข้ามาเป็นปัจจัยในการแลกเปลี่ยนแทน

แม้ว่าข้าวพันธุ์ใหม่มีลักษณะเด่นคือ การให้ผลผลิตสูงและอายุการเก็บเกี่ยวสั้น หากแต่ชาวนา จะต้องเปลี่ยนพันธุ์ข้าวใหม่ทุก 2-3 ฤดูกาล เนื่องจากเมื่อปลูกไปข้าวจะเริ่มมีข้าวปนมากทำให้พ่อค้า มักจะไม่รับซื้อหรือซื้อ ในราคาต่ำกว่าราคาตลาด ทั้งนี้ในการเลือกซื้อเมล็ดพันธุ์นั้น ชาวนาจะเลือกซื้อ เมล็ดพันธุ์ข้าวที่จัดจำหน่ายโดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุงเพราะเชื่อว่าจะทำให้ได้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่บริสุทธิ์

“...ชาวนาจะเลือกข้าวอายุสั้น เก็บเกี่ยวเร็ว ขายได้ง่าย ในบางพันธุ์แม้ราคาสูงแต่ขายยากก็มี ในแต่ละคนจึงเลือกปลูกข้าวต่างกัน ข้าวปลูกต้องไปซื้อจากศูนย์วิจัยข้าวที่ควนภูฎิ จะได้ข้าวที่คุณภาพดี ...เก็บไว้ทำพันธุ์ได้ 2-3 ครั้งก็ต้องเปลี่ยนซื้อใหม่อีก...”

(ถนัด.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

การที่ชาวนาเชื่อว่าพันธุ์ข้าวที่ผลิตจากศูนย์วิจัยข้าวมีความบริสุทธิ์และให้ผลผลิตดีกว่า พันธุ์ข้าวที่ชาวนาเก็บไว้เอง นั้นทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ข้าวจากศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวพัทลุง อย่างต่อเนื่อง โดยที่ชาวนาไม่สามารถนำเมล็ดพันธุ์มาปรับปรุงเองได้เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ไม่ได้รับ ผลผลิตตามที่กำหนดไว้ โดยนัยยะนี้ชาวนาจึงมิใช่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการปรับปรุงพันธุ์ข้าวใหม่นี้ หากแต่ ความเชี่ยวชาญอยู่ที่นักวิชาการในศูนย์วิจัยข้าว ขณะที่ชาวนาจึงเป็นเพียงผู้รอรับความรู้เพื่อที่จะใช้ ประโยชน์จากข้าวพันธุ์ใหม่ ซึ่งจะมีข้าวพันธุ์ใหม่ออกมาอย่างต่อเนื่องและชาวนาในชุมชนก็ต้องซื้อ พันธุ์ข้าวใหม่นี้ตลอดไปเช่นเดียวกัน โดยพันธุ์ข้าวที่ชาวนาปลูกคือ พันธุ์ชัยนาท ข้าวเลี้ยงพัทลุง กข.33 และข้าวมาเลย์

“...ตอนนี้ข้าวลูกขอ ข้าวหัวนา ข้าวไข่มดรีน หายไปหมด คนไม่ค่อยทำกัน บอกว่า มันขายไม่ได้ราคา คนส่วนใหญ่กินพ่อค้าก็ไม่ซื้อ หลายคนบอกว่ามันกินไม่อร่อยเหมือนข้าวหอมมะลิ”

(ถนัด.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ในขณะที่ยักกันการเข้ามาของพันธุ์ข้าวอายุสั้นพร้อมกับเป้าหมายการผลิตเพื่อขายทำให้ ข้าวพันธุ์พื้นบ้านในชุมชนลดน้อยหมดความสำคัญลงไป จำนวนชนิดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านลดน้อยลง ทั้งนี้ก่อนการเข้ามาของข้าวพันธุ์ใหม่ในชุมชนนั้นชาวนามีการปลูกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่หลากหลาย

เช่น พันธุ์หัวนา ดอกพยอม ลูกขอ และข้าวไข่มดรีน ซึ่งพันธุ์ข้าวเหล่านี้ได้ถูกเก็บสะสม พัฒนา และสืบทอดผ่านการทำนาในดินนาในชุมชนท่าช้างมายาวนาน หากแต่เมื่อเป้าหมายการทำนาเปลี่ยนแปลง ไปสู่การทำเพื่อขายเป็นหลักได้ส่งผลให้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้ไม่เป็นที่ต้องการของตลาด จึงทำให้ พื้นที่การปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้ลงอย่างรวดเร็วและทำให้ชนิดพันธุ์ข้าวเริ่มสูญหายไปด้วย เช่นเดียวกัน

นอกจากนั้นการทำปรังใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้นนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการบำรุงดูแลให้กับต้นข้าว อย่างดีและถูกต้องตามหลักเกณฑ์ โดยเฉพาะหลักเกณฑ์การใส่ปุ๋ยเคมีให้เหมาะสมกับช่วงเวลาการเติบโต ของต้นข้าวในแปลงนา

“..ปุ๋ยใส่ข้าวจะมีหื้อมาใหม่ตลอด มีการเข้ามาแนะนำจากชลบริษัท บางทีพ่อค้า ก็แนะนำเอง บางทีก็เลือกไม่ถูกว่าจะใช้หื้อไหนดี ส่วนใหญ่ก็เชื่อตามที่บอกๆกันมา ...อันไหน ลองใช้แล้วดีก็ใช้ต่อ อันไหนใช้แล้วไม่ได้ผลก็เลิกใช้ ก็เป็นอย่างนี้ ทดลองไปเรื่อยๆ”

“..ปุ๋ยที่ใส่नाต้องใส่ให้ถูกตามสูตร ไม่นั้นข้าวจะโตไม่ดี ...ก็ถามจากชาวนาคนอื่นว่าใช้ สูตรอะไรบ้าง ใช้แล้วได้ผลดี ไม่ดี ...การซัดปุ๋ยในนาก็ต้องทำให้ทั่วถึง หว่านตามจำนวนที่กำหนด อย่าให้ขาด เกินไม่เป็นไร..”

(ประเสริฐ.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ชาวนาจะเคร่งครัดการใส่ปุ๋ยเคมีตามที่กำหนดไว้เพราะเชื่อว่าจะทำให้มีผลผลิตได้ ตามที่ต้องการ ซึ่งเป็นเช่นเดียวกันกับการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช โรค และแมลงศัตรูต่างๆที่ชาวนา ต้องปฏิบัติตามคำแนะนำอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกัน ขณะเดียวกันชาวนาก็ต้องมีการเปลี่ยนชนิดและยี่ห้อ ปุ๋ยเคมีไปเรื่อยๆ ด้วยตามการแนะนำของเจ้าหน้าที่หรือตัวแทนขายสารเคมี นั่นหมายความว่าชาวนาไม่สามารถ ปรับเปลี่ยนการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีได้เลย เพราะอาจส่งผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว ดังนั้นชาวนา จึงทำได้เพียงการทำตามคำแนะนำ นั่นแสดงถึงสถานะของชาวนาที่มีใจเป็นผู้สร้างความรู้หากแต่เป็นผู้บริโภคหรือเป็นผู้รอรับความรู้ในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ ซึ่งชาวนาก็ต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ สามารถเพิ่มผลผลิตและรายได้จากการทำนาแบบใหม่นี้ได้จริง

แม้ว่าการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่จะทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้ในปริมาณ ต่อพื้นที่มากขึ้นและมีผลผลิตและรายได้จากการทำนาสูงขึ้น แต่กระนั้นก็ทำให้เวลาว่างในการพบปะพูดคุย ของชาวนากับเพื่อนบ้านในชุมชนน้อยลงไปด้วยเช่นกัน

“..เดี๋ยวนี้ทำนาทั้งปี ทำนาหามเสร็จก็ต่อด้วยนาปรัง ทุกวันต้องวุ่นกับทำนาเสร็จงานก็ยุ่งงาน ที่บ้าน วันไหนมีงานก็ไปงานอีก ไปงานก็คุยกันบ้าง ไม่มากมายเหมือนก่อน คุยกันแค่ทักทายบายดี กันไหม ไม่ได้ถามมากมาย..ต่างคนต่างยุ่งเหมือนกันทั้งนั้นแหละ” (วิรัตน์.เมษายน 2553:

สัมภพณ์) เป็นคำกล่าวของชาวนาในชุมชน ที่แสดงถึงการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวนาที่ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำงาน

การที่ชาวนาสามารถทำงานได้ตลอดปีทั้งการทำงานปีและนาปรัง นั้นทำให้ชาวนาใช้เวลาส่วนใหญ่ในการดูแลต้นข้าวในท้องทุ่งนา ช่วงเวลาที่โดยมานั่งคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเห็นถามไถ่ความทุกข์ ความสุขกันกับผู้คนในชุมชนลดน้อยลงไป หากจะมีก็เป็นช่วงเวลาของการจัดงานในชุมชน เช่น งานบวช งานแต่งงานของคนในชุมชน หากแต่ก็เป็นการทักทายที่ไม่ได้แสดงถึงการเป็นห่วงเป็นใยกัน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนลดน้อยลงไป ทั้งนี้การช่วยเหลือกันของชาวนาในชุมชนก็ยังคงมีหากแต่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไป

“..ตอนนี้ก็มีการขอช่วยออกปากทำนา แต่ต้องจ่ายเป็นเงินค่าจ้างด้วยนะ จะออกปากแบบฟรีเหมือนแต่ก่อน ไม่ได้หรอก ทุกคนต่างต้องทำมาหากิน หาเงินเลี้ยงครอบครัวตนเอง การออกปากแต่ละทีก็ไม่ได้ง่ายนะ ต้องนัดล่วงหน้าและเป็นคนที่คุ้นเคยกันจึงจะมาช่วย ถึงแม้จะจ่ายค่าจ้างก็ตามที่ ..ต่างกับการจ้างนะที่มีเงินอย่างเดียวเพียงพอ แต่ค่าจ้างจะสูงกว่าออกปากเยอะ”

(อมร.เมษายน 2553: สัมภพณ์)

ทั้งนี้การออกปากจ้างทำนาจะมีอัตราค่าจ้างที่แน่นอน โดยคิดเป็นรายวันวันละ 200-250 บาท และการออกปากจ้างทำนาในลักษณะนี้ เจ้าของนาเองต้องเลี้ยงดูผู้เข้าร่วมด้วยอาหารคาวหวานและเหล้า เพื่อเป็นการตอบแทนน้ำใจด้วย ซึ่งแตกต่างจากการจ้างแรงงานเหมาเป็นรายวันที่เจ้าของไม่ต้องเลี้ยงดู เพียงแต่จ่ายเงินค่าจ้างอย่างเดียว ซึ่งการออกปากจ้างทำนานี้ ชาวนาจะเลือกใช้เฉพาะในสถานการณ์ที่จำเป็นเท่านั้น ดังเช่น ในช่วงที่ข้าวในนาสุกมากแล้วแต่ยังไม่มรดเกี่ยวข้าวเข้ามาในพื้นที่ หรือเป็นแปลงนาที่อยู่ลึกที่รถเกี่ยวข้าวไม่สามารถเข้าไปได้

จากที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า แบบแผนการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่นี้ทำให้แบบแผนความสัมพันธ์ของชาวนาและคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมการช่วยเหลือกันและกันของชาวนาเกิดขึ้นเสมอในภาวะวิกฤติของการทำนาทั้งในช่วงการดำนา การเก็บเกี่ยวอันเป็นการช่วยเหลือที่ตอบแทนด้วยน้ำใจ ต่อมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงสู่การทำนาเชิงการค้า ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไป ชาวนามีเวลาสำหรับการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านน้อยลง เพราะต้องเร่งรีบในการผลิตเพื่อให้สามารถสร้างรายได้และใช้เวลาให้คุ้มค่าที่สุด ซึ่งการช่วยเหลือกันของชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะต้องมุ่งเน้นผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าการคำนึงถึงผลที่ได้กับส่วนรวม

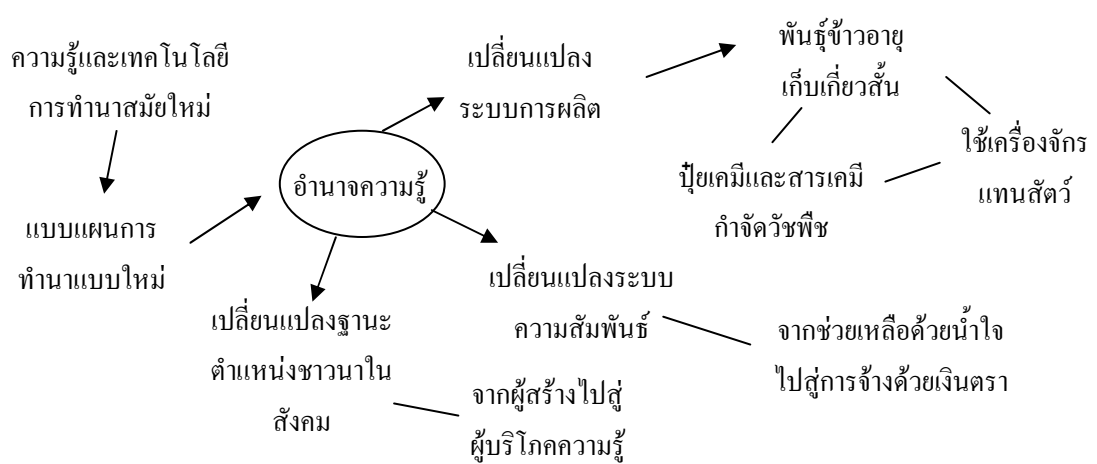
นอกจากแบบแผนความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือกันที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ลักษณะพฤติกรรม การบริโภคของคนในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ดังคำกล่าวของชาวนาว่า “..ขนมบ้านบ้าน เด็กไม่กินหรอก..อย่าว่าแต่เด็กผู้ใหญ่ก็ไม่กิน...ตอนนี้มีเงิน มีรถก็ไปหากินกันทั้งในเมือง เดินห้าง ไปกินในห้องแอร์ดีกว่า”

“..เดี๋ยวนี้คีนะไม่ต้องออกไปซื้อของนอกบ้าน ไปในเมืองหรือก นั่งอยู่บ้านก็มีสินค้าเข้ามาขายทุกวัน จะเลือกซื้ออะไรแบบไหนมีหมด และยังตลาดนัดใกล้บ้านอีก สะดวกเยอะ..แต่ต้องมีเงินด้วยนะ.” (เพ็ชร.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำกล่าวของชาวนาที่แสดงถึงว่า เมื่อเริ่มมีระบบตลาดเข้ามาก็มีสินค้าบริโภคเข้ามามากมายด้วย นั่นทำให้ชาวนาเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้สามารถมีข้าวนำไปขายเป็นเงินตราสำหรับนำไปซื้อสินค้า ทั้งที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตและสินค้าบริโภคที่เข้ามาในชุมชนในรูปแบบที่หลากหลายเช่น ร้านค้าในหมู่บ้าน รถขายของ หรือตลาดนัดในหมู่บ้าน จึงทำให้วิถีการบริโภคของชาวนาในอดีตที่มีความสัมพันธ์อยู่กับธรรมชาติ หนีห่างจากป่า หนีห่างจากล่าคล่อง การทำขนมบริโภคเองในครอบครัว อันเป็นวิถีที่ชาวนาสามารถผลิตอาหารบริโภคเองได้อย่างอิสระนั้นลดความสำคัญและเริ่มสูญหายไปจากวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาในชุมชน

จากที่กล่าวมา การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการทำนาของชาวนา นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวใหม่และตามด้วยการทำน่าน้ำตามแผนการทำนาค่า การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี และการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ชาวนาไม่สามารถที่จะปรับเปลี่ยนการทำนาโดยเลือกใช้ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งได้ เพราะปัจจัยการผลิตทุกอย่างนั้นมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและนอกจากการเปลี่ยนแปลงในวิธีการผลิตแล้ว แบบแผนการทำนาก็ได้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ยังส่งผลให้ระบบการช่วยเหลือกันในการทำนาของชาวนานั้นลดความสำคัญลงและสูญหายไป เช่นเดียวกับพิธีกรรมความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติก็กลายเป็นความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับแบบแผนการทำนาใหม่นี้

การที่แบบแผนการทำนาก็ได้ความรู้การเกษตรแผนใหม่มีขั้นตอนวิธีการที่กำหนดไว้ชัดเจนและมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน จึงกล่าวได้ว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่เป็นความรู้สำเร็จรูปอันเป็นชุดความรู้ที่ชาวนามีอาจแยกส่วนเพื่อปฏิบัติการได้ หากแต่ชาวนาต้องดำเนินการตามแบบแผนดังกล่าวอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ผลผลิตการทำนาเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนวิธีการทำนาก็ได้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ก็ต้องถูกกำหนดจากผู้เชี่ยวชาญที่มาจากศูนย์วิจัยข้าวเท่านั้น จึงจะทำให้เกิดความน่าเชื่อถือและส่งผลให้การทำนาสามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ นั่นหมายความว่าศูนย์วิจัยข้าวได้ถูกสถาปนาเป็นผู้เชี่ยวชาญในการสร้างและเปลี่ยนแปลงความรู้การทำนาก็ได้ความรู้การเกษตรแผนใหม่นี้ ในขณะที่ชาวนาในชุมชนมีสถานะเป็นผู้รับหรือผู้บริโภคความรู้เหล่านี้ นั่นทำให้ชาวนาจะต้องคอยติดตามการเปลี่ยนแปลงความรู้การทำนาก็ได้ความรู้การเกษตรแผนใหม่เพื่อนำมาปรับใช้ในการทำนาของตนเอง หากแต่ชาวนาคิดตามเพื่อนำมาใช้ในการทำนามิใช่เป็นการติดตามเรียนรู้เพื่อการสร้างความรู้ใหม่แต่อย่างใด

การเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในชุมชน จึงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับแบบแผนทำนาและวิถีชีวิตชาวนา นั้นหมายความว่าความรู้และอำนาจมีความสัมพันธ์กัน โดยอำนาจของความรู้มีนัยยะถึงการที่ชาวนาต้องทำนาและมีการดำเนินชีวิตที่ต้องปฏิบัติตามแบบแผน que ความรู้ นั้นกำหนดไว้ ภายใต้ความเชื่อว่าการปฏิบัติตามแบบแผนความรู้ดังกล่าวจะทำให้ชาวนาสามารถบรรลุเป้าหมายผลผลิตและรายได้ที่เพิ่มขึ้นอันหมายถึงการมีเงินตราเพิ่มขึ้นสำหรับการได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงอยู่ในสังคม ดังนั้นความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่เข้ามาในชุมชน จึงมิใช่เป็นปฏิบัติการที่อยู่ในรูปแบบที่ใช้อำนาจในการบังคับให้ต้องปฏิบัติตามอย่างตรงไปตรงมา หากแต่ปฏิบัติการดังกล่าว คือการจัดให้มีกฎเกณฑ์แบบแผนซึ่งจะอยู่ในรูปแบบเฉพาะและเป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านและความรู้เฉพาะด้านเหล่านี้ได้สร้างความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการกับการเกษตรให้เป็นไปภายใต้เงื่อนไขที่ความรู้ นั้นได้กำหนดไว้

ภาพที่ 2 อำนาจความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงการทำนาของชาวนา

แบบแผนการทำนาของชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ รวมทั้งพฤติกรรมช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันของชาวนาในชุมชนที่เริ่มลดน้อยลงไปอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเข้ามาความรู้การเกษตรแผนใหม่ในวิถีชีวิตของชาวนาและการที่ความรู้มีการกำหนดแบบแผนการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนที่ชัดเจนและชาวนาต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ได้ผลผลิตตามที่กำหนดไว้ นั้นทำให้พฤติกรรมทำนาของชาวนาไม่ใช่ถูกกำหนดโดยชาวนาเอง หากแต่ถูกกำหนดโดยความรู้ในการทำนาซึ่งก็คือความรู้การเกษตรแผนใหม่นั้นเองและด้วยอำนาจของความรู้ดังกล่าวนี้ทำให้ชาวนากลับกลายเป็นผู้รอรับความรู้หรือผู้บริโภคความรู้ที่ต้องรอคอยเพื่อที่จะพึ่งพา

ความรู้จากภายนอกชุมชน ซึ่งการที่ชาวนาถูกปรับเปลี่ยนสถานะไปสู่การเป็นผู้บริโภคความรู้ ทำให้ความสามารถในการสร้างสรรค์ความรู้การทำงานข้าวที่ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศและวัฒนธรรมของชุมชนต้องหมดความสำคัญไปและชาวนาที่มีใช้ผู้เชี่ยวชาญในการทำงานข้าวอีกต่อไป นั่นหมายความว่าชาวนากลายเป็นผู้บริโภคความรู้และต้องพึ่งพาความรู้ในการทำงานจากภายนอกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

บทที่ 6

ปฏิบัติการสร้างความรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสังคมทันสมัยนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวนาในสังคม ในความเป็นจริงชาวนามีอาจหลีกเลี่ยงหรือไม่สนใจต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบตัวได้ หากแต่การที่ชาวนาจะสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้จะต้องมีการปรับเปลี่ยนการผลิตและพฤติกรรมบางอย่างให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงทางสังคม โดยเฉพาะการแสวงหาทางเลือกในการทำงานเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินตราเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนสำหรับปัจจัยในการดำรงชีพไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและบริการอื่นๆ ในวิถีชีวิตประจำวัน

เช่นเดียวกับชาวนาในชุมชนท่าช้างก็ต้องปรับเปลี่ยนการทำงานเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินตราสำหรับเป็นหลักประกันของการอยู่รอดในสังคม นั่นทำให้ความรู้การทำงานแบบใหม่จึงเข้ามาเป็นทางเลือกที่สำคัญและสอดคล้องกับความต้องการของชาวนา นั่นทำให้ชาวนาในชุมชนจึงเริ่มเปลี่ยนวิธีการทำงานมาใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ทั้งการเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูงและอายุเก็บเกี่ยวสั้น การใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน การใช้สารเคมีควบคุมกำจัดแมลงศัตรูข้าวและการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตามการเข้ามาของความรู้การเกษตรแผนใหม่ อันนำมาซึ่งแบบแผนการทำงานและเงื่อนไขประกอบที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆ หรือเป็นแบบแผนความรู้สำเร็จรูปที่มีขั้นตอนวิธีการทำงานที่ถูกกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด ซึ่งแบบแผนการทำงานดังกล่าวเป็นปฏิบัติการของความรู้ในการใช้อำนาจบังคับให้ชาวนาต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขดังกล่าว เพื่อให้การทำงานสามารถให้ผลผลิตตามที่กำหนดไว้ได้ จึงกล่าวได้ว่าพฤติกรรมการทำงานของชาวนาไม่ใช่ถูกกำหนดโดยชาวนาเอง หากแต่ถูกกำหนดโดยความรู้ในการทำงาน ซึ่งก็คือความรู้การเกษตรแผนใหม่ดังกล่าวและอำนาจของความรู้ดังกล่าวได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการทำงานของชาวนาที่มีใช้แต่การเปลี่ยนแปลงในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีต่างๆ หากแต่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์และวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาในสังคมด้วยและที่สำคัญทำให้ชาวนาต้องกลายเป็นผู้บริโภครู้ที่พึ่งพาความรู้การเกษตรแผนใหม่อย่างต่อเนื่อง

ท่ามกลางกระแสสังคมทันสมัย แม้ว่าการเข้ามาความรู้การเกษตรแผนใหม่จะสามารถเข้ามาแทนที่ความรู้การทำงานเดิมของชาวนาในชุมชนได้ หากแต่ด้วยความรู้ดังกล่าวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความรู้ทั้งหมดและแม้ว่าความสามารถในการสร้างสรรค์ความรู้ของชาวนาจะลดลงไปก็ตาม หากแต่ก็ยังดำรงอยู่ในวิถีชีวิตชาวนา สิ่งที่เกิดขึ้นในหลายชุมชนจึงเป็นภาพของชาวนาที่พยายามนำความสามารถในการเรียนรู้และสร้างสรรค์สร้างเป็นความรู้ในการทำงานขึ้นมาให้สอดคล้องกับเป้าหมายการดำรงชีวิตและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป นั่นหมายความว่ามิมีชาวนาในอีกหลายชุมชน

มิได้สูญเสียพลังสร้างสรรค์ความรู้ หากแต่ชวานาเหล่านั้นยังคงมีกระบวนการสร้างความรู้ที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้ชวานาสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

ทั้งนี้กระบวนการสร้างความรู้ความจริงของชวานาดังกล่าวนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์แบบแผนการทำงานและการดำรงชีวิตของชวานาที่มีเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ในสังคม ขณะเดียวกันชวานาก็มีกระบวนการในการผลิตซ้ำและตรึงความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากความเป็นสถาบันและระเบียบของชุมชนเพื่อสร้างระบอบของความจริง (Regime of truth) ให้เป็นที่ยอมรับว่าความรู้ดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคม

6.1 ความหมายการทำงานในโลกทัศน์ของชวานา

เมื่อมีกระบวนการพัฒนาเข้ามาข่มส่งผลให้บริบทแวดล้อมทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของการพัฒนานั้น นั่นทำให้ผู้คนในสังคมก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับสภาวะทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้ เช่นเดียวกับชวานาในชุมชนที่กระแสการพัฒนาสู่สังคมทันสมัยได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตทำให้ชวานาเองก็ต้องปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิต รวมถึงแบบแผนการทำงานให้สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายที่ให้ดำรงอยู่ได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้

หากเมื่อย้อนกลับไปก่อนการพัฒนาสู่สังคมทันสมัย การทำงานของชวานาในชุมชนมีนัยยะถึงการเป็นหลักประกันของการมีข้าวบริโภคในครอบครัวและการนำข้าวเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยอื่น เช่น กะปิ เกลือ ดังนั้นข้าวจึงมีความสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตของชวานาในสังคม หากแต่การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมทันสมัย ได้ส่งผลต่อวิถีการทำงานที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องด้วยในสังคมทันสมัยเป็นสังคมที่ต้องอาศัยเงินตราในการซื้อหาได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องใช้ ยารักษาโรคและอื่นๆ ในสังคม ดังนั้นจึงทำให้การทำงานที่ชวานาจึงมิใช่แค่เพียงทำงานเพื่อการบริโภคและแลกเปลี่ยนอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่การทำงานต้องสร้างให้เกิดรายได้ที่เป็นเงินตราสำหรับการดำรงชีพ จึงทำให้การทำงานต้องเร่งให้เกิดผลผลิตสูงสุดภายใต้การจัดการที่เป็นระบบและมีแบบแผนการผลิตที่ชัดเจนและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

“..การทำงานในช่วงแรกรายได้ดีมาก หลายคนตั้งตัวได้ซื้อของใช้มาเต็มบ้าน แต่ช่วงหลังมานี้รายได้น้อยลง ค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าน้ำมันมันแพง ขายข้าวก็ได้ไม่กี่บาท รายจ่ายเพิ่มขึ้น ลูกก็เรียน ไหนจะซื้อกินในบ้านอีก...หลายคนไม่พอจ่าย ต้องกู้ยืมเงินมา หนี้เลยมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ทำไงได้เป็นชวานาก็ต้องทำนา ..ยังไม่รู้ว่าเมื่อไรจะมีเงินใช้หนี้หมดเหมือนกัน....”

(ชีพ.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

แม้ว่าชาวนาในชุมชนได้ปรับเปลี่ยนจากการทำนาเพื่อการบริโภคและแลกเปลี่ยนไปสู่การทำนาเพื่อขายจะสามารถสร้างรายได้ที่เป็นเงินตราให้กับชาวนาได้เป็นจำนวนมากกว่าการทำนาในอดีต หากแต่รายได้ที่เพิ่มสูงขึ้นนั้นมาพร้อมกับต้นทุนที่สูงขึ้นด้วย ขณะเดียวกันการเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิตเนื่องมาจากการใช้ปัจจัยการผลิตที่ชาวนาไม่สามารถผลิตได้เองนั้น ทำให้ส่วนต่างของกำไรจากการทำนาลดน้อยลงไปและที่สำคัญการที่ราคาข้าวมีความไม่แน่นอนในขณะที่ต้นทุนค่าปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกลับมีแนวโน้มเพิ่มสูงมากขึ้น ดังนั้นจากรายได้ที่ไม่สมดุลกับรายจ่ายและมีการสะสมหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวนาเริ่มประสบปัญหาหนี้สิน เนื่องจากจำเป็นต้องไปกู้ยืมเงินเพื่อมาลงทุนทำนาและเมื่อขายข้าวได้ในราคาขาดทุนจึงสะสมหนี้สินเพิ่มมากขึ้น

ภาวะหนี้สินจึงกลายเป็นเรื่องราวที่เสียงคู่กับชาวนา จนมีคำกล่าวกันโดยทั่วไปว่าทำนาปีมีแต่หนี้กับซัง ทำนาปรังมีแต่ซังกับหนี้ อันเป็นเสมือนวงจรที่หลอกหลอนชาวนาตลอดมา นอกจากหนี้สินแล้วสิ่งสำคัญที่ตามมากับการทำนาคือ การที่ต้องเร่งรีบทำนาเพราะเชื่อว่าการทำนาได้มากครั้งจะทำให้มีรายได้หรือกำไรมากขึ้น แต่สิ่งที่ทำให้ชาวนาสูญเสียไปคือ ความสัมพันธ์กับชาวนาด้วยกันหรือกับผู้คนในชุมชน เนื่องด้วยตัวของชาวนาเองจะมีเวลาในการพูดคุยแลกเปลี่ยนเสวนาสารทุกข์สุกดิบกับคนอื่นในชุมชนน้อยลง เพราะภารกิจในแต่ละวันเกี่ยวพันอยู่กับการทำนาในแปลงนาหรือการพักผ่อนอยู่ที่บ้าน เนื่องจากการเหนื่อยล้าจากการทำนา การพบปะกับเพื่อนบ้านจะมีเหลืออยู่บ้างในวันที่มีงานสังคมในชุมชน ดังเช่น งานศพ งานแต่งงาน งานบวช หรืออื่นๆ หากแต่การพบปะพูดคุยกันจะเป็นเพียงการกล่าวทักทายกัน ถามไถ่กันบ้างตามมารยาท มิใช่เป็นการพูดคุยบนความเอื้อเฟื้อเหมือนเมื่อก่อน ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนจึงเริ่มห่างเหินกันและเริ่มนำเงินตรามาเป็นเครื่องวัดความสัมพันธ์มากขึ้น ดังเช่น การช่วยงานต่างๆ เริ่มมีการนำเงินใช้เป็นเครื่องตัดสินว่าใครช่วยมากน้อย โดยคนที่ให้เงินมากเริ่มได้รับการยกย่องว่าเป็นคนที่มีน้ำใจช่วยเหลือกัน ในขณะที่คนอื่นที่ช่วยแรงช่วยทำงานเริ่มถูกมองข้ามความสำคัญไปมากขึ้น

ท่ามกลางกระแสสังคมทันสมัย ชาวนาในชุมชนท่าซ่างได้เริ่มมีการวิเคราะห์สถานการณ์และปรับเปลี่ยนการทำนาที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวสามารถอยู่รอดได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ ซึ่งชาวนาเรียนรู้และมองการทำนาในความหมายที่แตกต่างและหลากหลายมากขึ้น ที่ไม่ใช่มองการทำนาเป็นเพียงแค่แหล่งรายได้ หากแต่มองในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารและการสร้างสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ชาวนาจึงเริ่มปรับเปลี่ยนเทคนิคการทำนาที่ผสมผสานความรู้สมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวนาอื่นๆ และการร่วมมือกับหน่วยงานภาคีในการพัฒนาความรู้ การทำนาของชาวนาในชุมชน ซึ่งการดำเนินงานดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นของกฎเกณฑ์การทำนา และการดำเนินชีวิตของชาวนาขึ้นมาชุดหนึ่ง อันเป็นแบบแผนที่ชาวนานำมาปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมทันสมัยที่เชื่อว่าจะทำให้สามารถดำรงชีวิตรอดอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้

ภายใต้การให้ความหมายการทำนาที่หลากหลายดังกล่าวข้างต้น ทำให้ปฏิบัติการทำนาของชาวนาก็ปรับเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน โดยในวิธีการทำนาของชาวนาสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี กล่าวคือ การทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านซึ่งจะเริ่มปลูกในเดือนกันยายนและเก็บเกี่ยวเดือนมีนาคม โดยจะทำการเลือกใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เช่น พันธุ์สังหยด อ้ายเลียง ขาวมาเลย์ ขณะที่การทำนาครั้งที่สองเป็นการทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้น ซึ่งจะเริ่มปลูกเดือนพฤษภาคมและเก็บเกี่ยวเดือนกรกฎาคม โดยใช้พันธุ์ข้าวอายุเก็บเกี่ยวสั้น ดังเช่น พันธุ์ข้าวชยันต หอมประทุม เป็นต้น ทั้งนี้การปรับเป้าหมายสู่การทำนาที่ต้องการเพิ่มผลผลิตและรายได้ทำให้ชาวนาต้องปรับวิธีการทำนาโดยเฉพาะการเลือกพันธุ์ข้าวที่ให้รายได้ที่แน่นอนมากขึ้น โดยในการทำนาปรังนั้นชาวนาจะมีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวอยู่ตลอดทุกปีโดยจะเลือกปลูกพันธุ์ข้าวที่ขายได้ราคาดีและแน่นอน ในขณะที่การทำนาปีนั้นชาวนาก็เริ่มปรับเปลี่ยนไปปลูกพันธุ์พื้นบ้านที่มีราคาสูงและเป็นที่ต้องการของตลาดในปัจจุบันเช่น พันธุ์ข้าวสังหยด “... ช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาข้าวสังหยดราคาดี หลายคนเปลี่ยนมาปลูกพร้อมๆกัน จนพันธุ์ข้าวหายากมาก ต้องจองล่วงหน้าจึงจะได้..” (สมควร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

การปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านแม้ว่าจะมีอายุการเก็บเกี่ยวนาน 4-6 เดือน หากแต่ด้วยราคาที่สูงและให้ผลผลิตดี มีโรคและแมลงไม่รบกวนมากนัก ทำให้ชาวนาจึงไม่ต้องการจัดการและลงทุนมาก ขณะที่การใส่ปุ๋ยบำรุงก็ไม่ต้องมากเช่นกัน รวมทั้งการมีสภาพพื้นที่นาที่มีน้ำสำหรับทำนาสมบูรณ์ไม่ขาดแคลน ทำให้ชาวนาจึงยังคงมีการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านต่อเนื่องมา ไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปปลูกพันธุ์ข้าวอายุสั้นทั้งหมด

“..จะคิดว่าทำนาแล้วสามารถเลี้ยงทุกคนในครอบครัวให้อยู่รอดได้คงไม่ใช่อีกแล้ว ทุกวันนี้ต้องจ่ายเงินทุกวันและมากขึ้นเรื่อยๆ ทำนาได้เงินมาก็ไม่พอเลี้ยงลูก ต้องหาทางเลือกอื่นเพื่อหาเงินมาจุนเจือรายจ่าย ชาวนาที่ทำนาอย่างเดียวก็น่าต้องปรับตัวเอง ส่งลูกไปทำงานรับจ้างในเมือง เปลี่ยนที่นา มาปลูกยางพารา ปลูกส้ม น้ำมัน และปลูกผักบ้าง..แต่ละคนก็ปรับตัวต่างกันตามความสามารถของครอบครัวตนเอง...”

“...หลายคนที่ปลูกยางแล้ว กรีดได้เงินตลอดและราคาแพง ได้เงินทุกวัน ทำให้ชาวนาจึงเริ่มแบ่งที่นาบริเวณนาโคกมาปลูกยางกันจำนวนมาก แม้ต้องรอหลายปี แต่เชื่อว่าคุ้มทุนแน่นอน” (สมควร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำบอกเล่าของชาวนาที่สะท้อนว่าการปรับเปลี่ยนพื้นที่สำหรับปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆก็ทำให้ชาวนาต้องลงทุนเพิ่มขึ้น อันหมายถึงการมีหนี้สินเพิ่มขึ้นเช่นกัน หากแต่ชาวนายังคิดว่าการลงทุนดังกล่าวจะคุ้มทุนเมื่อได้ผลผลิตจากพืชเหล่านั้น

นอกจากชาวนามองความหมายการทำนาที่เป็นรายได้และมีวิธีการทำนาและการเลือกพันธุ์ข้าวที่หลากหลายสอดคล้องกันแล้ว ในความเป็นจริงการที่ข้าวเป็นอาหารหลักสำคัญของครอบครัว ในขณะที่ในช่วงก่อนหน้านี้ที่การทำนาสามารถสร้างรายได้ให้กับชาวนาจำนวนมาก ทำให้

ชาวนาไม่นิยมนำข้าวที่ตนเองผลิตมาบริโภค แต่จะนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อข้าวสารบริโภค ที่ส่วนใหญ่เป็นข้าวสารบรรจุถุงขาย อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขของการทำนาที่ให้รายได้น้อยลงและราคาข้าวสารสูงที่ขายมีราคาที่สูงขึ้น นั่นทำให้ชาวนา เริ่มหันกลับมาพิจารณาการทำนาในฐานะที่เป็นอาหารสำหรับบริโภคและเริ่มมีการปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคในครอบครัว

“...ผมว่าชาวนาได้เปรียบกว่าคนอื่น ชาวนาทำนาได้ข้าวที่ทุกคนต้องกินทุกวัน ทำไมชาวนาจะแบ่งที่นาปลูกข้าวไว้กินไม่ได้ละ ในความจริงหลายคนก็ทำแบบนี้แล้วนะ จะได้ลดรายจ่าย จะด้วยราคาข้าวที่แพงขึ้นด้วยก็ตาม” (สวท.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) กล่าวคือชาวนาในชุมชนหลายครอบครัวเริ่มมีการแบ่งพื้นที่นาจากเดิมที่ปลูกข้าวชนิดพันธุ์ที่ขายหลักมาทำการปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัว ด้วยเชื่อว่าการปลูกข้าวไว้บริโภคจะทำให้สามารถลดรายจ่ายและความเสี่ยงที่ขาดแคลนข้าวบริโภคได้และนั่นสะท้อนถึงการให้ความสำคัญการทำนาในฐานะที่เป็นหลักประกันของการมีข้าวบริโภคในครอบครัวนั่นเอง

นอกจากการให้ความสำคัญการทำนาที่เป็นรายได้และหลักประกันของการบริโภคในครอบครัวแล้ว ชาวนายังให้ความสำคัญการทำนาที่ได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนด้วยผ่านงานประเพณีชาวนา นั่นคือชาวนาในชุมชนท่าช้างยังได้มีการจัดงานประเพณีขึ้นมาได้แก่ งานประเพณีการกวนข้าวยาคุและการค้าข้าวมา รวมทั้งพิธีการทำขวัญข้าว การแรกนา โดยมีการจัดกิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมของชุมชน มีการร่วมมือกันของชาวนาในชุมชน องค์กรส่วนท้องถิ่น และนักวิชาการจากวิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวได้สร้างแรงกระตุ้นให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชนและกลายเป็นกิจกรรมที่สำคัญของชุมชนที่จัดต่อเนื่องมา

“...การริเริ่มจัดงานประเพณีชาวนา เป็นความคิดของหลายคนในชุมชน หลายคนเคยเข้าร่วมประเพณีนี้เมื่อก่อน เชื่อว่ามันจะทำให้คนสามัคคีกัน สิ่งที่ยากเห็นคือการช่วยเหลือของชาวนาในชุมชน ประเพณีนี้จึงเริ่มฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง โดยการร่วมมือกับผู้ใหญ่ท่านมาช่วยกันเตรียมงานจนเกิดเป็นงานประเพณีได้...รู้สึกหายเหนื่อย ภูมิใจที่ได้ทำสิ่งนี้ไว้ให้ลูกหลานได้แลเห็น...”

(สวัสดี.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

จากที่กล่าวมาท่ามกลางสังคมทันสมัย ชาวนาในชุมชนมองการทำนาด้วยมุมมองที่หลากหลาย ทั้งการทำนาที่เป็นรายได้สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว ขณะเดียวกันการทำนาก็เป็นหลักประกันของการมีข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัว นอกจากนั้นผืนนาที่เป็นพื้นที่เรียนรู้ร่วมกันที่ก่อเกิดความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนด้วยเช่นกัน นั่นหมายความว่าชาวนาได้ให้ความสำคัญของการทำนาในมิติที่หลากหลายมากขึ้นและด้วยมุมมองดังกล่าว ทำให้แบบแผนการทำนาของชาวนาจึงเป็นไปอย่างหลากหลายในชุมชน ชาวนาเรียนรู้ในการพัฒนาเทคนิคความรู้ในการผลิตข้าว โดยอาศัยความสามารถในการผสมผสาน

ความรู้ท้องถิ่นร่วมกับความรู้สมัยใหม่และนำมาทดลองปฏิบัติจนกลายเป็นความรู้ในการผลิตที่เหมาะสมกับสภาพนิเวศในพื้นที่และสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกในครอบครัว

6.2 นาข้าวพื้นบ้านความรู้ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ

จากการที่ชาวนาในชุมชนมิได้มองการทำงานเพียงแค่การได้มาซึ่งรายได้อย่างเดียว หากแต่ชาวนามองว่าการทำงานคือหลักประกันของการมีข้าวบริโภคในครอบครัวและการทำงานยังได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนด้วยและด้วยมุมมองดังกล่าวทำให้ชาวนามีการเรียนรู้และสร้างความรู้ในการทำงานที่สอดคล้องกับความหมายของการทำงานดังกล่าวและสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคม นั่นทำให้ความรู้ที่ชาวนาส่งขึ้นมาจึงเป็นความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติจริงในพื้นที่และสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมโดยมีชาวนาเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนความรู้อย่างอิสระ

ภายใต้เป้าหมายเพื่อการอยู่รอดในสังคม ชาวนาจึงมีกระบวนการสร้างความรู้และภาคปฏิบัติ การที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกัน นับตั้งแต่การทำนาข้าวพื้นบ้าน งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาข้าวพื้นบ้านรวมทั้งปฏิบัติการเครือข่ายชาวนาที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ของชาวนา ซึ่งปฏิบัติการทำนาข้าวพื้นบ้านก่อให้เกิดความรู้ที่เป็นแบบแผนกฎเกณฑ์ในการทำนาข้าวพื้นบ้านและส่งผลต่อแบบแผนความสัมพันธ์และการดำเนินชีวิตของชาวนาในชุมชน อันมีเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ของชาวนาท่ามกลางบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปและในขณะเดียวกันชาวนาก็มีการผลิตซ้ำและตรึงความรู้ทำนาข้าวพื้นบ้านดังกล่าวผ่านปฏิบัติการงานประเพณีและเครือข่ายชาวนา เพื่อทำให้ความรู้ทำนาข้าวพื้นบ้านดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวนาในชุมชน

แม้การเข้ามาของการทำงานปรังด้วยพันธุ์ข้าวอายุสั้นที่สามารถทำได้ทุกช่วงเดือนในรอบปี และเป็นเงื่อนไขให้ชาวนาสามารถเลิกการทำนาปี โดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านซึ่งใช้ระยะเวลาการเก็บเกี่ยว นานกว่าได้เลยในทันทีก็ตาม หากแต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนท่าช้างพบว่าชาวนาโดยส่วนใหญ่ ยังคงมีการทำนาปี โดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านอยู่เช่นเดิมและเพิ่มการทำนาปรังเข้ามาหลังจากเสร็จสิ้นการทำนาปีแล้ว นั่นทำให้ชาวนาในชุมชนสามารถทำนาได้สองครั้งต่อปี คือ การทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านและทำนาปรังโดยใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้น

การที่ชาวนาในชุมชนยังคงมีการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน จึงเป็นประเด็นสำคัญที่แสดงให้เห็นได้ว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับความเป็นสังคมทันสมัยนั้น ไม่ได้มีอิทธิพลหรือเข้ามาแทนที่วิถีการทำงานของชาวนาในชุมชนท่าช้างได้อย่างสิ้นเชิง หากแต่การดำรงอยู่ของการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เป็นสิ่งบ่งชี้ว่าชาวนาในชุมชนสามารถผสมผสานความรู้สมัยใหม่ร่วมกับความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจนก่อเกิดเป็นแบบแผนความรู้ในการทำนาข้าวที่สามารถสนองตอบต่อเป้าหมายในการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัยได้อย่างลงตัว

การทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ถือเป็นปฏิบัติการสร้างความรู้ที่สำคัญของชาวนาในชุมชน โดยการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านสามารถตอบสนองด้านรายได้และการเป็นหลักประกันของกรามีข้าวสำหรับบริโภคในครอบครัว ขณะเดียวกันข้าวพื้นบ้านก็ยังเชื่อมโยงให้เกิดงานประเพณีชาวนาโดยเฉพาะงานกวนข้าวยาสูบและการดำข้าวเม่า รวมทั้งข้าวพื้นบ้านยังนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกับชาวนาและหน่วยงานองค์กรต่างๆผ่านเครือข่ายชาวนา อย่างไรก็ตามแม้ว่าการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านทำให้ชาวนามีการใช้ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมเกี่ยวกับช่วงระยะเวลาการปลูกข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมซึ่งได้รับการสืบทอดต่อกันมาก็ตาม หากแต่ชาวนาก็นำเอาความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ประกอบกันด้วย นับตั้งแต่ในการเตรียมดิน การบำรุงดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว และการจัดการด้านการตลาด เป็นต้น

เมื่อเข้าสู่เดือนสิงหาคม สายฝนจึงเริ่มตกลงมา ทำให้ท้องทุ่งนาเริ่มเจิ่งนองไปด้วยน้ำฝนนั้นเป็นสัญญาณของการเริ่มฤดูกาลการทำนาหยาม (นาปี) ของชาวนาในชุมชน โดยในการเตรียมดินสำหรับการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านนี้ ชาวนาได้นำความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาคือ การใช้รถจักรแทนแรงงานสัตว์ เนื่องจากสามารถทำงานได้รวดเร็วและเตรียมดินได้สอดคล้องกับลักษณะการทำนาหว่านน้ำตม ดังคำบอกเล่าของชาวนาว่า “..ไถนาครั้งแรก ต้องคว่ำดินชุ่มน้ำ มีน้ำในนาพอดินทรามไถแล้ว จึงจะไถได้ ไม่นั่น ไม่มีน้ำไถไม่ออก พลิกดินไม่ได้ หญ้าไม่ตาย” (วิรุณ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) นั่นหมายความว่าแม้ชาวนาจะใช้รถจักรที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็ตามหากแต่ชาวนายังต้องใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย โดยเฉพาะการดูปริมาณน้ำฝนและสภาพดินที่เหมาะสมกับการไถนา

ในการเตรียมดินเริ่มจากการไถตะ ถือเป็นไถนาเตรียมดินครั้งแรกของการทำนา ทั้งนี้การไถตะเป็นการไถเพื่อพลิกหน้าดินให้หญ้าถูกไถพลิกขึ้นมา ซึ่งการไถครั้งแรกชาวนายังคงมีการเลือกวันไถตามความเชื่อที่มีมา ดังคำบอกเล่าของชาวนาว่า “..ความเชื่อที่มีก็ยังคงทำตาม ไม่เชื่อก็ไม่ลบหลู่ มันคงมีดี ไม่นั่นคนไม่เชื่อต่อมากันหลายชั่วชีวิตคน...ทำตามก็ไม่เสียหายไร..” (วิรุณ.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) โดยจะเลือกไถครั้งแรกในวันอาทิตย์เพราะเชื่อว่าเป็นวันร้อนทำให้หญ้าตายได้ง่าย ในขณะที่การตกแต่งคันเพื่อกำจัดหญ้าต่างๆนั้น ชาวนาจะให้รถไถทำการไถและปาดดินและหญ้าบริเวณคันนาแทน ซึ่งจะทำให้สามารถกำจัดหญ้าไปได้ส่วนหนึ่ง หลังจากนั้นชาวนาจะใช้จอบตกแต่งกำจัดหญ้าซ้ำอีกครั้งเพียงเล็กน้อยซึ่งทำให้ชาวนาสามารถประหยัดเวลาและแรงงานได้มากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวนาได้มีการเรียนรู้และประยุกต์ความรู้ในการตกแต่งคันนาให้เหมาะสมที่สามารถลดต้นทุนด้านแรงงานและเวลาลงไป นอกจากนี้ในช่วงการไถนา ชาวนาที่เป็นเจ้าของนาจะคอยควบคุมดูแลการไถนาอย่างใกล้ชิดเพื่อทำให้รถจักรทำการไถนาและพลิกหญ้าได้ทั่วถึงทั้งแปลงนา ดังคำกล่าวของชาวนาว่า “..ตอนไถต้องคอยดูเดี๋ยวนี้เชื่อรถไถไม่ได้ ไม่ดูดีมันจะไถแบบลวกลวก ไถไม่ลึก ไม่พลิกดินหญ้าไม่ตาย ดีไม่ดีต้องไถใหม่ซ้ำอีก เสียเงินเพิ่ม” (ประพัฒน์.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) โดยหากชาวนาไม่คอยดูแลรถจักรมักจะไถ

พลิกดินแบบต่างๆ ทำให้ไม่พลิกดินและหญ้าขึ้นทั้งหมด ซึ่งจะทำให้หญ้ายังคงมีอยู่ในแปลงนาและกำจัดยากขึ้นในภายหลัง ฉะนั้นการไถครั้งแรกจึงสำคัญต่อการทำนาโดยเฉพาะการกำจัดหญ้าที่งอกขึ้นมาหนาแน่นในแปลงนาที่ได้ถูกทิ้งไว้เป็นเวลานานและการไถที่ดีจะทำให้โอกาสที่หญ้าจะเจริญเติบโตขึ้นมาและเบียดเบียนข้าวจึงน้อยลง นั่นแสดงให้เห็นว่าชาวนามีการนำเทคโนโลยีมาใช้อย่างรอบคอบและเป็นไปอย่างสอดคล้องกับเป้าหมายในการไถนาเตรียมดิน

หลังจากการทำการไถนาครั้งแรกแล้ว ชาวนาจะทิ้งผืนนาตากแดดไว้เพื่อให้หญ้าวัชพืชแห้งตาย ทั้งนี้ในการไถเตรียมดินนี้เดิมทีชาวนาจะทำการไถนาด้วยรถไถเดินตาม แต่ด้วยการที่ต้องใช้แรงงานและเวลามาก โดยเฉพาะหากมีพื้นที่นาขนาดใหญ่ ทำให้ชาวนาหันมาจ้างรถจักรขนาดใหญ่ทำการไถเตรียมดินทดแทน แต่อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดของรถจักรขนาดใหญ่ที่เมื่อลงไถในแปลงนาทำให้คันนาเสียหายไปด้วย รถจักรขนาดเล็กจึงเริ่มเข้ามาทดแทนมากขึ้น ดังที่ชาวนาเล่าให้ฟังว่า “...เริ่มแรกไถเสร็จแล้ว ไถแปร แต่น้ำต้องพอดี คือน้ำพอจมน้ำก็ดี ดีเทือกได้เลย เสร็จแล้วก็ไถคราดเสร็จแล้วก็ถูกจักรรอง คือใช้ไม้คานเรียบถูกใช้จักรรอง เอาหัวพรวนหรือที่ตากพรวนมัดกับคราดใช้รองทางน้ำไป คือให้น้ำไหลไปทางที่จักรรอง เสร็จแล้วน้ำแห้งก็หว่านเลย” (ประพัฒน์-เมษายน 2553: สัมภาษณ์) ซึ่งการนำหัวพรวนหรือที่ตากพรวนมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ร่วมกับการใช้รถไถนาจึงเป็นความรู้สร้างสรรค์สร้างจากประสบการณ์ของชาวนาที่มุ่งให้เกิดความรู้ใหม่ที่ได้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติและความเป็นจริงในแปลงนา รวมทั้งสอดคล้องกับเป้าหมายและไม่ก่อให้เกิดต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้นด้วย

การไถแปรเป็นการไถครั้งที่สอง เป็นการไถแปรทำเทือกเพื่อเตรียมหว่านสำหรับนาปี จะทำให้เสร็จสิ้นในเดือนเก้า (กันยายน) ส่วนนาปรังจะเสร็จช่วงปลายเดือนเมษายนทั้งนี้ในขั้นตอนการไถทำเทือกมีความสำคัญต่อการทำนาหว่านน้ำตามของชาวนา เนื่องจากหากทำเทือกได้ดีก็สามารถทำให้ดินในแปลงนาสามารถอุกเกล้ากันละเอียดได้มากและมีความสม่ำเสมอ จะทำให้ข้าวที่หว่านลงไปมีการงอกและเติบโตสม่ำเสมออันหมายถึงการมีผลผลิตที่สูงด้วย ทั้งนี้ชาวนาเล่าให้ฟังว่า “...จะไถนาก็ไม่ได้จ้างทั้งหมดได้ นาลึกจะจ้างรถจักรลงทำเทือกไม่ได้ ลงไปก็คิด นาลึกต้องใช้รถไถเดินตามเท่านั้น” (อมร-เมษายน 2553: สัมภาษณ์) ในการไถทำเทือกนี้ ชาวนาจะพิถีพิถันอย่างดีมีการนำรถจักรเข้ามาแทนที่การไถด้วยวัว เนื่องด้วยการไถด้วยวัวจะไม่สามารถทำให้ดินละเอียดคลุกเคล้าเป็นโคลนตมได้มากพอ ขณะที่รถจักรสามารถไถแปรได้โคลนตมที่ละเอียดและใช้เวลาไม่นานมาก อย่างไรก็ตามการใช้เครื่องจักรของชาวนาก็ได้มีการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ในช่วงแรกก็มีการใช้รถไถเดินตามและต่อมาก็มีการเปลี่ยนเป็นรถจักรขนาดใหญ่ แต่ด้วยปัญหาของรถจักรขนาดใหญ่ที่เมื่อลงไปในแปลงนาแล้วจะเหยียบคันนาทำให้คันนาพังเสียหาย นั่นทำให้ชาวนาจึงเริ่มจ้างรถจักรขนาดเล็กเข้ามาทดแทน นอกจากนั้นชาวนายังได้เรียนรู้

ในการปรับวิธีการไถทำเทือก โดยหากเป็นพื้นที่นาดอนหรือนากลางจะสามารถใช้รถจักรลงไถทำเทือกได้ แต่หากเป็นพื้นที่นาลึกจะมีโคลนลึกลงมาก ทำให้รถจักรลงไปไถได้ยากเพราะโคลนจะลึกลงจนจมล้อรถจักรทำให้รถจักรไถแปรทำเทือกไม่ได้ ดังนั้นชาวนาจึงจะใช้รถไถเดินตามในการไถแปรทำเทือกแทน ฉะนั้นชาวนาจึงมีที่นาลึกจึงมักมีรถไถเดินตามที่เป็นของตนเอง

ทั้งนี้การเตรียมดินเพื่อการทำนาหว่านน้ำตมนั้น สิ่งสำคัญคือการไถทำเทือกที่ต้องมีลักษณะที่ละเอียดที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของข้าว ซึ่งในช่วงนี้ชาวนาจึงทำการเตรียมพันธุ์ข้าวสำหรับที่จะใช้ปลูก โดยการทานปีนี้จะใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านซึ่งพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเป็นพันธุ์ที่ต้องอาศัยช่วงแสงที่เหมาะสมจึงจะออกรวงให้ผลผลิตได้ โดยมีอายุเก็บเกี่ยวประมาณ 4-6 เดือน

“..ข้าวสังหยดไว้ขายได้ราคาดี แต่ผมก็ปลูกข้าวอื่นด้วย จะเก็บไว้กินเอง ไม่ชอบกินข้าวสังหยด..เดี๋ยวนี้ชาวนาปลูกข้าวหลายพันธุ์ กัน ไว้ก่อน กลัวน้ำท่วมทำให้ข้าวเสียหาย”

“..ปีก่อนน้ำท่วมหนัก น้ำขังนานข้าวในนาเปื่อยตาย ที่ตายก็มีข้าวเล็บนก ที่เหลืออยู่บ้างมีข้าวสังหยดและเลี้ยงพัทลุง...ชาวนาจึงนี้เลยปลูกข้าวสังหยดและเลี้ยงพัทลุงกันมาก”

(สมพร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ในอดีตชาวนาเลือกพันธุ์ข้าวจากเหตุผลของการบริโภคเป็นหลัก โดยเลือกปลูกข้าวพันธุ์ที่บริโภคในครอบครัว เช่น พันธุ์ข้าวลูกขอ พันธุ์หว่านา หรือพันธุ์ข้าวเหนียวดำ หากแต่ปัจจุบันชาวนาจึงทานปีเลือกพันธุ์ข้าวจากปัจจัยของราคารับซื้อและความต้องการของตลาดเป็นหลัก โดยพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกในชุมชนได้แก่ พันธุ์ข้าวสังหยด พันธุ์เลี้ยงพัทลุงและพันธุ์มาเลย์ ในขณะที่การทานปีซึ่งเริ่มในช่วงเดือนเมษายนและเก็บเกี่ยวช่วงเดือนกรกฎาคมนั้น เป็นช่วงเวลาที่สูงประมาณ 3 เดือน ซึ่งชาวนาจึงเลือกพันธุ์ข้าวอายุเก็บเกี่ยวสั้น เช่น พันธุ์หอมปทุม ชัยนาท สุพรรณ1 เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ข้าวเหล่านี้ชาวนาจึงเชื่อว่าตลาดมีความต้องการอย่างต่อเนื่องและราคารับซื้อที่ชาวนาจึงขายแล้วไม่ขาดทุน หรือกล่าวอีกนัยยะว่าการเลือกพันธุ์ข้าวของชาวนาจึงอยู่พื้นฐานของการมีหลักประกันเรื่องราคารับซื้อเป็นหลัก นั่นเพราะชาวนาจึงยังคงคาดหวังรายได้จากการทำนาสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายของครอบครัวในการซื้อปัจจัยเพื่อการดำรงชีพในสังคมทันสมัย โดยการทานปีซึ่งชาวนาจึงเลือกพันธุ์ข้าวจากปัจจัยราคาเป็นหลัก คือเป็นพันธุ์ข้าวที่มีราคารับซื้อสูงและมีโรคแมลงรบกวนไม่มากนัก แต่ในขณะที่การทานปีชาวนาจึงเลือกพันธุ์ข้าวที่ตอบสนองทั้งด้านรายได้และการบริโภคในครอบครัวได้แก่ พันธุ์เลี้ยงพัทลุงและสังหยด ซึ่งชาวนาจึงสามารถขายได้ราคาสูงและสามารถเก็บไว้สำหรับบริโภคในครอบครัวได้ด้วย

ชาวนาจึงได้มีการเรียนรู้และสืบทอดความรู้ต่อกันมาเกี่ยวกับการเตรียมพันธุ์ข้าวสำหรับการทำนาหว่านน้ำตม โดยชาวนาจึงจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เลือกแล้วว่ามีลักษณะสมบูรณ์ เมล็ดงามดีและไม่ลีบ จากนั้นนำเมล็ดพันธุ์ข้าวดังกล่าวมาตากแดดเป็นเวลา 1 วัน แล้วจึงนำเมล็ดพันธุ์ข้าวนี้

ไปแช่น้ำทิ้งไว้อีก 1 คืน จากนั้นจึงนำเมล็ดพันธุ์ข้าวขึ้นจากน้ำและวางทิ้งไว้อีก 1 คืน เสร็จแล้วจึงสามารถนำเมล็ดพันธุ์ข้าวนี้ไปหว่านลงในแปลงนาได้ โดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ประมาณ 15-20 กิโลกรัมต่อไร่ ดังคำกล่าวชาวนาว่า “..ก่อนหว่านต้องนำข้าวแช่น้ำ 24 ชั่วโมง เมื่อสะเด็ดน้ำแล้วรดน้ำวันละ 1 ครั้งเป็นเวลาอีก 2 วัน จึงจะนำไปหว่านได้” (ประพัฒน์.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้ในการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวนี้ชาวนาจะอาศัยความรู้ประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดต่อกันมาเป็นฐานในการวางแผนให้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการไถแปรทำเทือก โดยแปลงนาที่จะทำการหว่านน้ำตมจะต้องมีการไถทำเทือกทิ้งไว้ 1 คืนก่อนที่จะหว่านข้าวได้ ดังนั้นชาวนาต้องมีการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวให้มีช่วงเวลาตรงพอดิบพอดีกับช่วงเวลาดังกล่าว นั่นหมายความว่าชาวนาต้องประมาณระยะเวลาการแช่ข้าวที่สอดคล้องกับการทำเทือกด้วย นอกจากนี้ชาวนาต้องเตรียมปริมาณเมล็ดพันธุ์ข้าวให้สอดคล้องเพียงพอกับการหว่านในพื้นที่ทั้งหมดด้วย นั่นคือชาวนาจะวางแผนล่วงหน้าว่าจะต้องใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวในปริมาณเท่าไร ต้องนำแช่น้ำในช่วงวันไหนจึงจะสอดคล้องกับการไถทำเทือก ดังนั้นการเตรียมเมล็ดพันธุ์จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ชาวนาต้องพิถีพิถันอย่างมากเพราะหากวางแผนไม่รอบคอบอาจทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวเสียหายหรือสิ้นเปลืองมากเกินไปจนความจำเป็นได้ ซึ่งหมายถึงต้นทุนในการทำนาที่เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

หลังจากนั้นชาวนาจึงนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เตรียมไว้ไปหว่านในแปลงนาที่ทำเทือกไว้แล้ว ทั้งนี้ในการหว่านข้าวชาวนาจะแบ่งที่นาเป็นร่องและมีทางเดินเพื่อใช้ในการเดินสำหรับการหว่านปุ๋ยและการซ่อมแซมต้นข้าว

“..หว่านแบบมือเปิด สามารถหว่านไปได้ไกล กระจายตัวดี หว่านแบบคว่ำมือ สามารถควบคุมความหนาแน่นของเมล็ดข้าวได้” (เพียร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำอธิบายของชาวนาเกี่ยวกับวิธีการหว่านข้าวของชาวนาแต่ละคนว่าจะมีวิธีการที่แตกต่างกันตามความถนัดของแต่ละคน ทั้งนี้ในหว่านข้าวนี้มีความสำคัญต่อการทำนา เนื่องจากหากชาวนามีการหว่านข้าวได้ดีจะทำให้ต้นข้าวออกสม่ำเสมอและให้ผลผลิตดีด้วย แต่หากหว่านข้าวไม่ดี หมายถึงไม่ทั่วถึงทั้งแปลงจะทำให้ข้าวจะงอกในบางจุดมากหรือบางจุดน้อย ซึ่งชาวนาก็ต้องทำการซ่อมข้าวอีก แต่โดยรวมจะทำให้ข้าวเติบโตไม่สม่ำเสมอทั้งแปลงทำให้การออกรวงและผลผลิตได้ไม่ดีไปด้วย ฉะนั้นชาวนาจึงต้องเรียนรู้และปรับปรุงวิธีการหว่านข้าวและพัฒนาวิธีการเทคนิคเหล่านั้นอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นาและทำให้ผลผลิตที่ได้เป็นไปตามที่วาดหวังไว้ได้

เมื่อหว่านข้าวแล้ว ต้นข้าวในแปลงนาจะค่อยๆเจริญเติบโตขึ้นมา ในช่วงนี้ชาวนาก็คอยดูแลซ่อมแซมต้นข้าวในแปลงนา โดยหากว่าต้นข้าวบริเวณใดงอกขึ้นมาอยู่ห่างกันมากเกินไป ก็จะหาต้นกล้ามาซ่อมให้อยู่ในระยะเหมาะสม แต่หากบริเวณส่วนใหญ่ของแปลงนาที่ต้นข้าวออกหนาแน่นจนเกินไปก็ต้องทำการถอนต้นข้าวที่งอกออกไปบ้าง โดยอาจทำการถอนข้าวบริเวณที่งอกหนาแน่นไปปลูกแซม

ในบริเวณที่ข้างอกห่างเกินไป หรือถอนเพื่อแบ่งปันให้เพื่อนชวานด้วยกัน ทั้งนี้หากชวานมีต้นกล้าข้าว ไม่เพียงพอในการซ่อมแซมก็สามารถที่จะหยิบยืมจากเพื่อนชวานข้างเคียงที่ปลูกข้าวพันธุ์เดียวกันได้ เพราะว่าการปลูกข้าวพันธุ์เดียวกันนั้นชวานจะทำการปลูกในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน จึงทำให้ชวานา จึงสามารถที่จะแลกเปลี่ยนต้นกล้าข้าว ได้ทันที ซึ่งชวานาในชุมชนจะรับรู้ว่าคนไหนปลูกข้าวพันธุ์ข้าว อะไรบ้างในช่วงฤดูกาลนี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการหยิบยืมแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวในการทำนาของชวานา ขณะเดียวกันชวานาจะพูดคุยขอซื้อหรือแลกเปลี่ยนพันธุ์เพื่อนำไปปลูกในฤดูกาลทำนาปีต่อไปก็ได้ และจากกระบวนการที่กล่าวมานี้เองนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชวานาด้วยกันในชุมชน และตามมาด้วยการช่วยเหลือกันและกันในด้านอื่นๆตามอีกด้วย ซึ่งความสัมพันธ์ที่ดีเหล่านี้เป็นความรู้ ที่ชวานาสร้างขึ้นมาจากการปฏิบัติจริงในแปลงนาและหล่อหลอมกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการตรึง และสร้างความผูกพันที่ดีของคนในชุมชน

“..ทำนาธรรมชาติเมื่อฝนตกและได้น้ำธรรมชาติ เริ่มใส่ปุ๋ยครั้งแรกใช้ปุ๋ยหมักชีวภาพทำเอง มีส่วนผสมคือ กากน้ำตาล: น้ำหอยเชอรี่: จุลินทรีย์พื้นบ้าน ในอัตราส่วน 1:1:1 การใส่ปุ๋ยชีวภาพใส่ไร่ละ 200 กิโลกรัม แต่ถ้าบางครั้งข้าวบางจุดในนาออกช้ำมากกว่าส่วนอื่นๆ ในแปลงก็มีการผสมปุ๋ยเคมี ลงไปเล็กน้อย” (เพียร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) เป็นคำบอกเล่าของชวานาที่อธิบายวิธีการใส่ปุ๋ย บำรุงต้นข้าวในแปลงนา

ทั้งนี้การที่ชวานาปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้าน ทำให้ชวานาไม่ต้องใส่ปุ๋ยบำรุงในปริมาณที่มาก เหมือนข้าวพันธุ์อายุสั้น ในขณะที่เดียวกันชวานาได้เรียนรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านที่อาศัยปุ๋ยจากธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อหัวานข้าวฝนจะตกลงมาในพื้นที่ ทำให้ในแปลงนาตามธรรมชาติเมื่อฝนตกจะพัดพาน้ำ และปุ๋ยมาจากธรรมชาติมาด้วย อย่างไรก็ตามชวานาในชุมชนท่าซางได้เริ่มปรับเปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ แทนปุ๋ยเคมี ซึ่งชวานาได้มีทดลองการใส่ปุ๋ยชีวภาพในแปลงข้าวพื้นบ้าน พบว่า ในการทำงานแต่ละครั้ง จะทำใส่ปุ๋ย 2 ช่วงกล่าวคือ ช่วงแรกหลังเกี่ยวข้าว 1 เดือน โดยทำการ ไถกลบตอซังและนำน้ำหมักชีวภาพ มาผสมน้ำราดให้ทั่วนา โดยในพื้นที่นา 2 ไร่ใช้น้ำหมักชีวภาพประมาณ 180 ลิตร ซึ่งการใส่ปุ๋ยในครั้งนี้ เพื่อให้ทำให้น้ำจุลินทรีย์ไปย่อยสลายซังข้าวกลายเป็นปุ๋ย จากนั้นช่วงที่สองจะใส่ปุ๋ยอีกครั้งหลังหัวานข้าว ได้ประมาณ 30 วัน โดยในแปลงนาพอน้ำข้างแล้ว ในครั้งนี้ใช้น้ำหมักชีวภาพแต่ไม่ต้องผสมน้ำไปราด รอบๆ คันนา ซึ่งในพื้นที่นา 2 ไร่ใช้ประมาณ 240 ลิตร ซึ่งเมื่อใส่ปุ๋ยแล้วน้ำในนาจะมีสีแดงซึ่งเป็นสี ของน้ำจุลินทรีย์ นอกจากนี้ชวานาบางคนใช้มูลวัวผสมน้ำหมักใส่กระสอบทิ้งไว้ประมาณ 9-10 วัน แล้วจึงนำไปหว่านในแปลงนาช่วงที่ข้างอกแล้ว โดยใช้ประมาณ ไร่ละ 10 กระสอบ (กระสอบละ 20 กิโลกรัม) และจะใส่เพียงครั้งเดียว อย่างไรก็ตามการใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพมีจุดที่ต้องระวังคือ หากใส่ไม่ทั่วถึงทั้งแปลง หรือแปลงนาไม่อยู่ในระนาบเดียวกัน จะทำให้ข้างอกและเติบโตไม่สม่ำเสมอเนื่องจากข้าวได้รับปุ๋ย ไม่เท่ากันและหากเป็นแปลงนาใหม่ที่เริ่มใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพในปีแรกจะทำให้ข้าวเติบโตไม่ดี ดังนั้นชวานา

จึงต้องนำปุ๋ยเคมีมาใส่เพิ่มเติม โดยเฉพาะบางจุดในนาที่ต้นข้าวออกช้ากว่าส่วนอื่นๆในแปลง ก็มีการผสมปุ๋ยเคมีลงไปประมาณไร่ละ 5 กิโลกรัม หรือทำการผสมปุ๋ยโดยใช้มูลวัวแห้ง 2 กระสอบ (ประมาณ 60 กิโลกรัม) ผสมกับยูเรียจำนวน 8 กิโลกรัมต่อไร่ก็ได้

ทั้งนี้การใส่ปุ๋ยหมักชีวภาพของชาวนาจึงไม่มีสูตรที่แน่นอนขึ้นอยู่กับภาวะวิเคราะห์สภาพของดินในแปลงนาและการเจริญเติบโตของต้นข้าว นั่นหมายความว่าชาวนาสามารถที่จะปรับเปลี่ยนปุ๋ยที่ใส่ในแปลงนาได้ตามการเจริญเติบโตของต้นข้าว อันแสดงถึงสถานะชาวนาที่เป็นผู้สร้างความรู้ในการใส่ปุ๋ยบำรุงต้นข้าวและเป็นความรู้ที่ชาวนามีอิสระสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม

เมื่ออย่างเข้าสู่ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ข้าวในแปลงนาก็สามารถเก็บเกี่ยวได้นั้นทำให้ในทุ่งนาช่วงนี้จึงกลับมารีกรู้กันอีกครั้งด้วยเสียงของรถเกี่ยวข้าวและรอยยิ้มของชาวนาในยามที่รับเงินค่าขายข้าว ในขณะที่เดียวกันบริเวณริมถนนของหมู่บ้านก็เต็มไปด้วยข้าวเปลือกที่ชาวนานำออกมาตากแดดเพื่อลดความชื้นเป็นแถวยาวตลอดถนนในหมู่บ้าน “..เก็บเกี่ยว โดยใช้รถเกี่ยวข้าว ส่วนที่นำมาทำพันธุ์ข้าวเก็บกับแคะ” เป็นคำบอกเล่าของชาวนาว่า การเก็บเกี่ยวข้าวของชาวนาในชุมชนจะมีการจ้างรถเกี่ยวข้าวทั้งในช่วงการทำนาปีและนาปรัง เนื่องด้วยรถเกี่ยวข้าวจะสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้เร็วและสะดวก เพราะการเก็บเกี่ยวด้วยรถจะได้ข้าวเปลือกที่ใส่กระสอบได้ทันที และชาวนาสามารถขายข้าวเปลือกนั้นในแปลงนาได้เลย ทั้งนี้ก่อนที่จะเก็บเกี่ยวข้าวในนา ชาวนาจะติดต่อกับพ่อค้ารับซื้อข้าวว่าข้าวเปลือกราคาเท่าไร และนัดวันที่จะซื้อขายกันทันทีในวันที่รถเกี่ยวข้าวในทุ่งนา ดังนั้นวันที่รถมาเกี่ยวข้าว ก็จะมีพ่อค้ามาพร้อมรถบรรทุกมารับซื้อข้าวเปลือกและขนส่งข้าวไปโรงสีทันที ขณะที่ชาวนาก็มารับเงินค่าข้าวเปลือกที่ทุ่งนาทันทีเหมือนกัน อย่างไรก็ตามที่ชาวนาขายข้าวในทันทีที่เก็บเกี่ยวเสร็จจะทำให้ประสบปัญหาข้าวมีความชื้นสูง ทำให้ราคาขายไม่ดีเท่าไร ดังนั้นสำหรับชาวนาที่มีบริเวณบ้านเพียงพอที่จะตากข้าวเปลือกได้นั้นจะไม่ขายข้าวในทันทีแต่จะนำข้าวเปลือกมาตากแดดให้ความชื้นลดลงก่อน โดยจะตากแดดประมาณสามแดดก็ทำให้ข้าวเปลือกแห้งได้ ซึ่งข้าวเปลือกที่แห้งนี้จะมีราคาขายที่สูงกว่า

ทั้งนี้ชาวนาได้อธิบายวิธีการเก็บและใช้ประโยชน์จากข้าวไว้น่าสนใจว่า “..เก็บกับแคะทีละรวง รวบเป็นเลียง เก็บเสร็จนำมาขนาดด้วยเท้าหรือนำไปสีโรงสี ข้าวเปลือกเก็บใส่กระสอบไว้ส่วนที่เป็นเมล็ดพันธุ์ใช้กระสอบป่านเพราะจะทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก อากาศภายในกระสอบไม่ชื้น ส่วนของข้าวที่ไว้กินใส่ฉางแยกพันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์ออกจากกัน โดยใช้ตาข่ายเชียวกั้นที่ใส่” (ประพัฒน์.เมษายน 2553: สัมภาษณ์) ขณะที่ชาวนาบางคนที่ทำนาปี เมื่อข้าวเริ่มสุกชาวนาจะทำการคัดเลือกข้าวที่จะนำมาเป็นพันธุ์ข้าว โดยการเก็บข้าวเป็นรวงและเลือกรวงที่มีความสมบูรณ์ ก็มีข้อเป็นข้อเมล็ดข้าวสุกสม่ำเสมอและสมบูรณ์ลักษณะคล้ายกัน เพื่อทำการเก็บไว้สำหรับเป็นพันธุ์ข้าวปลูกในการทำนาปีต่อไป แต่หากชาวนาจ้างเก็บด้วยรถเกี่ยวข้าวก็จะเลือกแปลงนาที่มีข้าวสมบูรณ์ดี เมื่อทำการเก็บเกี่ยวโดยรถเกี่ยวข้าวแล้วก็จะเลือกกระสอบข้าวที่เก็บจากบริเวณแปลงนาที่สมบูรณ์กลับมามากแดด

และเก็บไว้ที่บ้าน นั้นหมายความว่าชาวนามีการผสมผสานความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการเลือกข้าวที่มี ความสมบูรณ์สำหรับการเก็บไว้เป็นพันธุ์ข้าว โดยที่มีการปรับให้สอดคล้องกับวิธีการเก็บเกี่ยวที่ แตกต่างกันไป

จากที่กล่าวมาแบบแผนการทำงานปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านเกิดขึ้นจากการผสมผสาน ความรู้สมัยใหม่ร่วมกับความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจนก่อเกิดเป็นแบบแผนความรู้การทำงานปีโดยใช้ พันธุ์ข้าวพื้นบ้านขึ้นมา โดยแบบแผนการทำงานปีนี้มีความสอดคล้องกับสภาพพื้นที่นาในชุมชนและสามารถ ตอบสนองต่อเป้าหมายการทำงานปีของชาวนามิ โดยเฉพาะเป้าหมายของการสร้างรายได้ การเป็นหลักประกัน ของการมีข้าวบริโภคและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน หรือกล่าวอีกนัยยะว่าการทำงานปีโดยใช้พันธุ์ ข้าวพื้นบ้านเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากชาวนามิในชุมชนและเป็นความรู้ที่มีจำเพาะเหมาะสมกับ ลักษณะพื้นที่นาของชุมชน หากแต่ชาวนามิก็สามารถปรับเปลี่ยนความรู้เหล่านี้ได้ตลอดเวลา นั้นทำให้ ความรู้การทำงานปีข้าวพื้นบ้านนี้จึงถูกสร้างขึ้นมาจากชาวนามิอย่างต่อเนื่องเพื่อทำให้การทำงานปีสามารถ ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

การทำงานปีข้าวพื้นบ้านจึงเป็นปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนามิ อันเป็นปฏิบัติการที่นำสู่ การสร้างกฎเกณฑ์หรือแบบแผนการทำงานปีที่กำหนดพฤติกรรมการทำงานปีของชาวนามิและทำให้ชาวนามิ ต้องปฏิบัติตามแบบแผนดังกล่าว เพื่อจะทำให้การทำงานปีตอบสนองต่อเป้าหมายที่ทำให้ชาวนามิสามารถ อยู่รอดในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้ ในขณะที่เดียวกันความรู้การทำงานปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านดังกล่าว เป็นความรู้ที่ชาวนามิมีความเป็นเจ้าของและผู้เชี่ยวชาญและมีอิสระในการพัฒนาและปรับปรุงความรู้นี้ให้ สอดคล้องกับเป้าหมายและบริบทแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป นั้นหมายความว่าชาวนามิมีสถานะ เป็นผู้สร้างความรู้และกำหนดการเปลี่ยนแปลงความรู้ได้อย่างอิสระและเป็นกระบวนการสร้างความรู้ ที่มีได้แยกจากการดำเนินชีวิต หากแต่ยังเป็นกระบวนการที่ดำรงอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนามิ ในชุมชน

การที่ชาวนามิมีสถานะเป็นผู้สร้างความรู้และกำหนดการเปลี่ยนแปลงความรู้การทำงานปีข้าว พื้นบ้านนี้ จึงทำให้มีอิสระในการปรับเปลี่ยนแบบแผนการทำงานปีให้สอดคล้องกับเป้าหมายและบริบท แวดล้อม โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานองค์กรภายนอก นั้นหมายความว่า การเกิดขึ้นของแบบแผนความรู้การทำงานปีข้าวพื้นบ้านได้นำไปสู่กระบวนการเปลี่ยนผ่านความเป็นเจ้าของ และผู้เชี่ยวชาญความรู้ในการทำงานปีจากนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานองค์กรเฉพาะด้าน เช่น ศูนย์วิจัยข้าว ไปสู่ชาวนามิในสถานะที่เป็นเจ้าของและผู้เชี่ยวชาญการทำงานปีข้าวแทน นั่นคือชาวนามิ ผู้ที่กำหนดและตัดสินใจว่าแบบแผนการทำงานปีข้าวควรเป็นอย่างไรจึงจะถูกต้องเหมาะสมและเปลี่ยนแปลง อย่างไม่รู้เพื่อทำให้การทำงานปีข้าวสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายที่วางไว้ได้ อย่างไรก็ดีแม้ชาวนามิในชุมชน ได้สร้างความรู้การทำงานปีข้าวพื้นบ้านและสามารถตอบสนองต่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้ หากแต่

ความรู้ดังกล่าวจำเป็นต้องมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นั่นคือจะต้องมีปฏิบัติการต่อยอดความรู้และตรึงความรู้ให้ดำรงอยู่ในวิถีการทำงานของคนในชุมชน ซึ่งปฏิบัติการดังกล่าวนี้ชาวนาได้ดำเนินการผ่านงานประเพณีและเครือข่ายเรียนรู้ของชาวนา

6.3 งานประเพณีชาวนา : ปฏิบัติการตรึงความรู้นาข้าวพื้นบ้านในวิถีการผลิต

แม้ว่าวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาจะวนเวียนอยู่กับการทำนาตลอดทั้งปี ทำให้มีช่วงเวลาว่างในการพูดคุยกับคนในชุมชนเหลือน้อยลงก็ตาม หากแต่ด้วยชาวนาในชุมชนท่าช้างยังคงทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ซึ่งมีงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเกี่ยวกับข้าวพื้นบ้านที่ชาวมายังคงมีการจัดงานประเพณีสืบเนื่องต่อกันมา โดยเฉพาะประเพณีกวนข้าวยากและการดำข้าวเมา นั่นคืองานประเพณีเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและการตรึงข้าวพื้นบ้านให้คงดำรงอยู่ในวิถีการผลิตชาวนาในชุมชน

ทั้งนี้งานประเพณีที่ชาวมายังคงมีมาจนปัจจุบันนี้มีความสัมพันธ์กับการทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านอย่างใกล้ชิดเพราะงานประเพณีนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อของชาวมายที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกิดขึ้นและผูกโยงกับการทำนาด้วยพันธุ์พื้นบ้านเท่านั้น นั่นหมายความว่างานประเพณีดังกล่าวนี้จัดขึ้นมาเมื่อชาวมายมีการทำนาข้าวพื้นบ้านในชุมชน แต่หากว่าไม่มีการทำนาข้าวพื้นบ้านในชุมชนงานประเพณีนี้ก็ย่อมจะลดความสำคัญและสูญสิ้นไปจากชุมชน ดังนั้นงานประเพณีจึงเป็นส่วนสำคัญต่อการผลิตข้าวความเชื่อที่มีต่อการทำนาข้าวพื้นบ้านและตรึงให้ชาวมายังคงมีการทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านสืบเนื่องต่อกันมายาวนาน

เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนสาม (กุมภาพันธ์) เป็นช่วงเวลาที่ข้าวพื้นบ้านในแปลงนากำลังออกรวงและเมล็ดข้าวกำลังเป็นน้ำนม ซึ่งเหมาะสำหรับนำมาทำเป็นข้าวยาก ชาวมายในชุมชนจึงจัดงานประเพณีกวนข้าวยากขึ้นมา “..ช่วงเริ่มต้นคิดกันในกลุ่มชาวมายไม่กี่คน แล้วไปประสานกับคนอื่นหลายคนต่างเห็นด้วยเลยตัดสินใจช่วยกันจัดงานขึ้นมา จัดงานเล็กก่อนในครั้งแรก ปรากฏว่า มีคนให้ความสนใจมากในวันงาน ทุกคนเลยรู้สึกภูมิใจ มีกำลังใจที่จะทำต่อไปในปีหน้า..” (สมพงษ์. มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญของงานประเพณีดังกล่าวทำให้แกนนำชาวมายจำนวนหนึ่งเริ่มนั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน และได้ข้อสรุปร่วมกันว่าน่าจะมีการจัดงานประเพณีกวนข้าวยาก จากนั้นจึงได้ประสานผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่รวมทั้งอาจารย์จากมหาวิทยาลัยทักษิณ จนกระทั่งก่อเกิดเป็นงานประเพณีขึ้นมาได้

ทั้งนี้งานประเพณีกวนข้าวยากเกิดขึ้นจากความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาสยาก โดยข้าวยากในพุทธประวัติเรียกว่า “ข้าวมธุปายาสยาก” ซึ่งเป็นข้าวที่นางสุชาดานำไปถวายพระพุทธเจ้าและหลังจากพระองค์ได้เสวยข้าวมธุปายาสยากของนางสุชาดาแล้วก็ได้ทรงบรรลุ

อภิธรรมโพธิญาณในคตินั่นเอง ทั้งนี้ชวานาจึงเชื่อว่าข้าวยาकुดังกล่าวเป็นอาหารทิพย์ทำให้เกิดปัญญาอายุยืนยาวและบันดาลความสำเร็จในการประกอบอาชีพรวมทั้งเป็นสิริมงคลแก่ผู้บริโภค

“..การจัดงานกวนข้าวยาकुไม่ใช่ง่าย ต้องเตรียมงานอย่างน้อย 3 วัน ต้องเตรียมเครื่องใช้เครื่องปรุงไม่น้อยกว่า 50 ชนิด ต้องมีการเตรียมคนกวนข้าวยาकुที่ต้องกวนอยู่ตลอดเวลา 8-9 ชั่วโมง ..จัดงานแต่ละที่เลยต้องวางแผนกันคืดี” (พวง.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)เป็นคำบอกเล่าของชวานาที่สะท้อนว่าก่อนเริ่มงานทุกคนต้องมาช่วยกันเตรียมงาน มีการจัดแบ่งหน้าที่คนไหนไปหามะพร้าว ไปหาถาดหรือคนไหนไปหาเครื่องปรุง ซึ่งต้องมานั่งคุยแบ่งกันไปทำไม่อย่างนั้นงานไม่เสร็จทั้งนี้ในการเตรียมงานต้องใช้เวลามาเตรียมงานก่อนอย่างน้อยสามวัน นั้นหมายความว่างานกวนข้าวยาकुต้องอาศัยความร่วมมือกันของคนในชุมชนจึงจะทำให้งานสำเร็จ จุลล่งไปได้และการช่วยเหลือกันและกันดังกล่าวนำมาซึ่งความสัมพันธ์ที่ดีของผู้คนตามมา และความสัมพันธ์ที่ดีนี้ส่งผลต่อเนื่องต่อความคิดความเชื่อของชวานาต่องานประเพณีกวนข้าวยาकुที่ทำให้งานประเพณีนี้ตรึงอยู่ในจิตใจและกลายเป็นความศรัทธาต่องานประเพณีต่อเนื่องไป

นอกจากนั้นชวานาเล่าให้ฟังถึงความเชื่อของชวานาในชุมชนว่า “..มีความเชื่อต่อกันมาว่าผู้ที่นำธัญพืช น้ำนมสัตว์ ไปร่วมในพิธีกวนข้าวยาकु จะทำให้ข้าว พืช ผักของตนงอกงามสมบูรณ์ ส่วนผู้ที่ได้รับประทานข้าวยาकुจะปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ” (เอกชัย.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)นั่นทำให้ส่วนประกอบส่วนใหญ่ของข้าวยาकुจะได้อาจการมีชาวบ้านนำมาบริจาคหรือมามอบให้ด้วยเชื่อว่าจะได้บุญกุศล บางคนที่ไม่มียาสมุนไพรหรือธัญพืช ก็จะสมทบเป็นเงินกองกลางสำหรับการจัดงาน ซึ่งในการเตรียมงานจะมีทีมแม่บ้านที่จะคอยคำนวณว่าส่วนประกอบที่ได้มาครบตามสูตรหรือไม่และเพียงพอกับจำนวนกะทะที่จะกวนหรือไม่ เพื่อให้ข้าวยาकुที่กวนเป็นไปตามสูตรและความเชื่อที่มีมา ทั้งนี้ข้าวยาकुประกอบด้วยเครื่องปรุงมีมากกว่า 50 ชนิด แต่หากเป็นเครื่องปรุงแบบโบราณก็ต้องมีถึง 108 ชนิด โดยที่เครื่องปรุงประกอบด้วยพืชผล พืชสมุนไพร และผลไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น หากแต่ส่วนประกอบที่สำคัญจะมี 9 อย่างคือ น้ำนมข้าว เนย น้ำอ้อย น้ำผึ้ง น้ำตาล นม ถั่ว งา และข้าวเม่า ทั้งนี้ น้ำนมข้าวถือเป็นเครื่องปรุงที่สำคัญที่สุด ซึ่งได้จากการเก็บข้าวที่กำลังมีน้ำนม จากนั้นจึงใช้กะลามาะพร้าวสดเอาแต่เมล็ดออกจากรวง แล้วนำเมล็ดข้าวไปตำและนำมาคั้นเอาน้ำนมข้าว โดยใช้วิธีการเดียวกับการคั้นกะทิแล้วจึงกรองให้สะอาด ส่วนผลไม้และพืชมีหัว จะทำการปอกเปลือก แกะเมล็ด หั่นและต้มเตรียมไว้ เช่นเดียวกับพืชผักที่ทำการหั่น ซอย ถั่วหรือตำให้ละเอียด ขณะที่มะพร้าวนำไปขูดและปั่นเป็นน้ำกะทิ แล้วเคี่ยวให้แตกมันจนกลายเป็นน้ำมันมะพร้าวเก็บไว้

ทั้งนี้ในวันจัดงานประเพณีดังกล่าวชวานาและผู้คนในชุมชนจะอาศัยความรู้ประสบการณ์ในการแบ่งงานกันทำอย่างเป็นธรรมชาติตามความถนัดและความสะดวกของแต่ละคน กล่าวคือในช่วงเช้าชาวบ้านจะช่วยกันนำเครื่องปรุงที่เป็นผลไม้ต่างๆมาทำการหั่นและสับเป็นชิ้นแล้วใส่ในกะทะ นำไปต้ม

ให้เปียกและรองจนกระทั่งเย็นตัว จากนั้นจึงนำไปคลุกเคล้ากับเครื่องปรุงอื่นๆ โดยการใช้มือในการคลุกเคล้า ซึ่งจะมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งคอยทำหน้าที่ตวงนี้ ซึ่งในระหว่างการคลุกเคล้าส่วนผสมนี้จะมีชาวบ้านที่มีความรู้คอยดูสัดส่วนเครื่องปรุงให้เหมาะสม จากนั้นก็ช่วยกันนำเครื่องปรุงที่ผ่านการคลุกเคล้าแล้วเทลงในกะทะขนาดใหญ่ที่วางอยู่บนเตาไฟเพื่อเตรียมทำพิธีกวนข้าวยาคุ

“..ทั้งนี้ในช่วงการเตรียมเครื่องปรุงชาวบ้านจะมีการแบ่งการทำงานออกเป็นส่วนๆ ตามที่ตนเองถนัด โดยมีแม่บ้าน 2-3 คนที่คอยติดตามและบอกกล่าวว่าจะทำอะไรบ้างก่อนหลัง ซึ่งบางคนถนัดχυคมะพร้าว บางคนทำหน้าที่ตีผสมไม้ บางคนก็ดูแลไม้พิน หรือบางคนก็เตรียมงานช้อน กะทะ ซึ่งการแบ่งงานและช่วยกันเป็นไปโดยธรรมชาติทุกคนต่างช่วยกันทำงานกันอย่างสนุกสนาน มีการพูดคุยหยอกล้อกันอย่างเป็นกันเอง”

(เอกชัย.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 3 กิจกรรมการกวนข้าวยาคุ

ในการกวนข้าวยาคุจะมีการเตรียมสาวพรหมจารีที่นุ่งขาวห่มขาว ซึ่งต้องรับสมათานเบญจศีลก่อนเข้าพิธีกวนทั้งนี้เพื่อความบริสุทธิ์และความเป็นสิริมงคล โดยในพิธีกรรมจะมีการตั้งอิโหย (โให้สามลา) พระสงฆ์จะสวดชยันโต จากนั้นสาวพรหมจารีจึงจับไม้กวนและเริ่มกวนจนกระทั่งสวดจนจบถือว่าเสร็จพิธีกรรม จากนั้นชาวบ้านจึงผลัดเปลี่ยนทำการกวนข้าวยาคุต่อไป ทั้งนี้ในการกวนข้าวยาคุจะต้องอาศัยประสบการณ์และความรู้ภูมิปัญญาในการกวนข้าวยาคุให้กลายเป็นข้าวยาคุที่มีรสชาดและลักษณะตามที่ต้องการได้ กล่าวคือชาวบ้านที่กวนข้าวยาคุจะต้องทำการกวนอยู่ตลอดเวลาเพื่อไม่ให้ข้าวไหม้ติดกะทะและเมื่อข้าวยาคุเริ่มเหนียวจะใช้น้ำมันมะพร้าวที่เคี่ยวไว้เติมลงในกะทะเป็นระยะๆ เพื่อไม่ให้ข้าวยาคุติดไม้พายและจะกวนจนกระทั่งข้าวยาคุจะเปลี่ยนเป็นสีคล้ำและมีกลิ่นหอมของเครื่องเทศ “..การกวนข้าวยาคุต้องทำพิธีกรรมให้ถูกต้อง..ต้องใช้แรงมากใช้เวลากวนนาน ต้องมีคนมาช่วยผลัดกัน คนที่กวนเป็นจะกวนไม่เหนียว รู้จังหวะว่าตอนไหนหนักตอนไหนเบา กวนอย่างไรไม่ให้ไหม้

..ขณะกวน ไปก็ร้องเพลงหยอกล้อกันสนุกสนาน ระหว่างกวนจะมีคนคอยดูแลเติมน้ำกะทิ คอยคว่ำข้าว
 ยาคุเหนียวใช้ได้แล้วยัง...เพื่อจะ ได้รับตั้งขึ้นก่อนข้าวจะไหม้หมด” (สมพร. มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) โดยเมื่อ
 ข้าวยาคุเหนียวใช้ได้แล้วชาวบ้านจะทำการตักใส่ถาดเกลี่ยให้บางๆและตัดเป็นชิ้นเตรียมนำไปถวายพระ
 ในวัด จากนั้นจึงจะแจกจ่ายให้แก่ผู้ที่มาร่วมในพิธีทุกคน รวมทั้งการแบ่งปันให้ญาติมิตรในชุมชน ซึ่งการ
 แบ่งปันข้าวยาคุนี้แสดงถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันที่เกิดความห่วงใยซึ่งกันและกัน เพราะแม้ไม่ได้
 มาร่วมกวนข้าวยาคุก็จะได้รับข้าวยาคุเป็นของฝากให้ได้รับประทานทั่วถึงทุกคนและนอกจากการก่อเกิด
 ความร่วมมือความสามัคคีในชุมชนแล้วประเพณีดังกล่าวยังได้สร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวนาใน
 ชุมชนอีกด้วยและความภาคภูมิใจนี้เองที่ต่อยอดความสำคัญของการทำนาข้าวพื้นบ้านให้ดำรงอยู่ใน
 ความเชื่อของชาวนาและทำให้ชาวนายังคงมีการปลูกข้าวพื้นบ้านในผืนนาของตนเองสืบเนื่องต่อกันมา

ทั้งนี้งานประเพณีกวนข้าวยาคุมีสิ่งสำคัญอยู่ที่การเตรียมงานล่วงหน้า เนื่องด้วยต้อง
 มีเครื่องปรุงและอุปกรณ์หลายอย่าง ชาวบ้านจึงต้องช่วยกันเตรียมช่วยกันหาสิ่งเหล่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อ
 ให้มีเครื่องปรุงครบตามสูตรที่กำหนดไว้ไม่เช่นนั้นประเพณีการกวนข้าวยาคุจะไม่มี ความศักดิ์สิทธิ์
 ตามความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมา นั่นหมายความว่าประเพณีการกวนข้าวยาคุเป็นความรู้ชุดหนึ่งที่จะ
 จะบอกได้ว่าต้องมีขั้นตอนวิธีการที่ควรจะทำเพื่อให้คล้องกับความเชื่อของการกวนข้าวยาคุ ซึ่งความรู้
 ดังกล่าวได้ถูกบอกเล่าต่อกันมาโดยที่คนรุ่นหลังก็เชื่อตามคำบอกเล่าเหล่านั้นอย่างเคร่งครัดเช่นกัน
 และที่สำคัญความรู้นี้ได้กลายเป็นความรู้ที่เป็นส่วนหนึ่งในความเชื่อและความศรัทธาของคนในชุมชน
 นั่นหมายความว่าความรู้งานประเพณีกวนข้าวยาคุนี้สามารถดำรงอยู่ในความคิดความเชื่อของชาวนา
 เช่นเดียวกันก็ทำให้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านยังคงได้รับความสำคัญและมีการปลูกในแปลงนาของชาวนา
 ในชุมชนต่อไปด้วยเช่นกัน

นอกจากงานประเพณีกวนข้าวยาคุแล้ว ชาวนาในชุมชนท่าช้างยังได้มีการจัดงานประเพณี
 คำข้าวแม่ควบลูกกันด้วย ดังคำกล่าวของชาวนาว่า “..การที่แม่มนั้นทำเพื่อเป็นการขอบคุณเทวดาที่ช่วยให้
 ผลิตข้าวที่ดี ให้น้ำที่สมบูรณ์ ปกป้องรักษาไม่ให้สัตว์เข้ามาทำลายเมล็ดข้าวพร้อมทั้งขอพรให้ทำงานมี
 ผลผลิตดีทุกปี” (ชีพ. เมษายน 2553: สัมภาษณ์) งานประเพณีการคำข้าวแม่นั้นทำเพื่อถวายเทวดาที่เป็น
 ทั้งผู้พิทักษ์รักษา ห้วย หนอง คลอง บึง รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นการขอบคุณเทวดาที่ช่วยให้
 ผลิตข้าวที่ดี ให้น้ำที่สมบูรณ์ ปกป้องรักษาไม่ให้สัตว์เข้ามาทำลายเมล็ดข้าว พร้อมทั้งขอพรให้ทำงานมี
 ผลผลิตดีทุกปี โดยจะทำพิธีเชิญเทวดามารวมกันแล้วทำพิธีขอขมาและขอพร จากนั้นถวายเอาข้าวเม่า
 มากลุมมะพร้าวกับน้ำตาลแล้วนำไปกอง 4 กองบนใบตองเอาไปวางบนหลังคานอกชานบ้าน ทั้งนี้
 ในการที่แม่อาจมีการทำร่วมกันของ 2-3 ครอบครัว โดยตกลงกันว่าครอบครัวไหนจะเอาข้าวเม่า นำมะพร้าว
 และน้ำตาลมาแล้วก็จัดการคั่วแม่ที่แม่ด้วยกันและกินด้วยกัน ทั้งนี้ในการคำข้าวแม่นั้นเริ่มจากการ
 เลือกรับข้าวเหนียวจากในแปลงนาที่อยู่ระยะดีมา โดยทำการเก็บด้วยแคะเป็นรวงๆ จากนั้นนำซ้อซูด

ทีละรวง แล้วจึงเอาไปฝัดเพื่อเอาแกลบออกอีกครั้ง เมื่อเสร็จแล้วจึงตั้งกะทะบนเตาไฟให้ร้อนแล้ว จึงใส่ข้าวดีเม่าลงไปคั่วให้สุก นำไม้พายที่ทำมาจากทางมะพร้าว สาकुหรือทางระกำยาวประมาณ 50 เซนติเมตรตรงปลายพันด้วยกาบมะพร้าวแล้วห่อผ้าอีกครั้งให้เป็นลูกกลมๆขนาดเท่ากำมือ มาทำการคน ในกะทะเพื่อให้ความร้อนกระจายอย่างทั่วถึง ใช้เวลาคั่วประมาณ 7-10 นาที จึงเริ่มมีเมล็ดข้าวเริ่มแตก เรียกว่า ตอกทุ่ (แตกตอก) จากนั้นรีบนำข้าวดังกล่าวไปใส่ในครก และทำการตีมันทันที ซึ่งไม่ควรปล่อยให้ เมล็ดข้าวเย็นเพราะเมื่อตีมันจะกลายเป็นผง โดยในช่วงเริ่มแรกใช้สากตีมันเบาๆก่อน เพื่อไม่ให้ข้าวจับ เป็นก้อนหรือที่เรียกว่า จี๋หมา แล้วจึงค่อยตีมันหนักๆจนข้าวแบน แกลบออกจากเมล็ดข้าวและระหว่างตีมัน นั้นต้องใช้ไม้ค้ำยาวเกลี่ยเมล็ดข้าวสลับตลอดเวลา

“..การตีมันนั้นส่วนใหญ่ใช้สองคนคือคนหนึ่งถือสาก อีกคนคอยใช้ไม้ค้ำยาวเกลี่ย เมล็ดข้าวในครก หากแต่ผู้ชำนาญใช้มือหนึ่งถือสากอีกมือถือไม้ค้ำยาวไว้เกลี่ยเมล็ดข้าวสลับกัน อย่างคล่องแคล่วโดยไม่ต้องอาศัยใครเลย”

“..ครั้งแรกเมื่อคั่วข้าวเม่าสุกนั้นให้เอาเมล็ดข้าวเม่าสักหนึ่งกำมือโยนใส่ เตาไฟเพื่อ เป็นการถวายเป็นพระเพลิงก่อน เวลาตีข้าวเม่าจะได้ข้าวเม่าที่สวยงามกิน”

(ชีพ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 4 กิจกรรมการตำข้าวเม่า

หลังจากตีมันแล้วขั้นต่อไปคือ การเอากระดังมาฝัดเปลือกออกให้คงเหลือแต่ข้าวเม่า จากนั้นจึงเอามะพร้าวที่ขูดด้วยกระต่ายแล้ว ไปคลุกเคล้ากับข้าวเม่าใส่น้ำตาลทรายและเกลือลงไปในเล็กน้อย ก็จะได้ข้าวเม่าที่อร่อยทั้งนี้บางคนมีวิธีที่ต่างออกไป เช่น เอาน้ำมะพร้าวใส่เกลือเล็กน้อยผสมลงในข้าวเม่า ก่อนใส่มะพร้าวขูดและน้ำตาล หรือบางคนเอาน้ำมะพร้าวใส่ลงไปเลยเพื่อให้ข้าวเม่านุ่ม แต่ที่อร่อยอีกแบบ ก็คือการเอาข้าวเม่าที่ได้ไปคั่วอีกครั้งเพื่อให้เป็นลูกตอก แล้วจึงทำการคลุกกับมะพร้าว น้ำตาลและเกลือ

แบบนี้จะได้ข้าวเฒ่าที่กรอบ ดังคำกล่าวของชาวนาว่า “..ข้าวเฒ่าจะนุ่มและอร่อยนั้น ขึ้นอยู่กับชนิดพันธุ์ข้าวเหนียวและการเก็บเกี่ยวในช่วงที่เหมาะสม รวมทั้งการคั่วที่พอเหมาะพอดี อายุของข้าวที่เก็บมาต้ม ต้องอยู่ในช่วง “ข้าวดีเฒ่า” คือปลายรวงข้าวสุกเหลืองแต่โคนรวงข้าวสีเขียว (ข้าวน้ำนม) ที่สำคัญเวลาคั่วต้องให้กระทะร้อนก่อนแล้วถึงเอาเมล็ดข้าวลงไปคั่วและใช้ไฟปานกลาง” (เพียร.มีนาคม 2553: สัมภาษณ์)

งานประเพณีการตำข้าวเฒ่าของชาวนาในชุมชนท่าช้าง จึงสะท้อนถึงวิถีชีวิตชาวนาที่ผูกพันกับความเชื่อต่อเทวดาเป็นผู้ที่คอยปกป้องรักษาให้เกิดความสมบูรณ์ของข้าวในท้องนา ในขณะที่เดียวกันการตำข้าวเฒ่า ก็ต้องเลือกปลูกพันธุ์ข้าวเหนียวที่เหมาะสมและเก็บเกี่ยวช่วงเวลาที่เหมาะสม รวมถึงการเชื่อมโยงให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาช่วยเหลือกัน ขณะเดียวกันก็ต้องเรียนรู้การเลือกใช้ไม้พายไว้สำหรับเกลี่ยข้าวที่เหมาะสม การคั่วที่ไม่ให้ร้อนมือ การประมาณขนาดระดับความร้อนของไฟที่เหมาะสมตลอดจนน้ำหนักมือในการตีที่เหมาะสม ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นความรู้ภูมิปัญญาของชาวนาที่สร้างสรรค์และสืบทอดต่อกันมา

การที่ชาวนาได้มีการจัดงานประเพณีกวนข้าวยาและตำข้าวเฒ่าขึ้นมา ถือเป็นส่วนสำคัญในการเชื่อมร้อยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน เนื่องด้วยงานประเพณีดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของคนในการจัดงาน นับตั้งแต่การเตรียมวัสดุอุปกรณ์การจัดงานที่ทุกคนมาช่วยกันเตรียม จากนั้นเมื่อถึงวันงานก็ช่วยกันและสิ้นสุดงานแล้วต้องช่วยกันเก็บของเก็บกวาดทำความสะอาดพื้นที่อีกครั้ง ซึ่งทั้งหมดนี้ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชนอย่างมาก จึงจะทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ ดังนั้นงานประเพณีชาวนาจึงเป็นปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือกันของชาวนาและคนในชุมชนเพื่อเป้าหมายสู่การอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขของคนในชุมชนและขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวนามีความเชื่อและมองเห็นความสำคัญของข้าวพื้นบ้าน อันเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ชาวนายังคงการทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านในฐานะที่เป็นวิธีการผลิตที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน “..ประเพณีของชาวนาที่เกิดขึ้นและจัดต่อกันมา ไม่ใช่แค่เพียงการจัดเพื่อให้มีเท่านั้น หากแต่ความร่วมมือช่วยกันจัดให้มีประเพณีดังกล่าวคือส่วนสำคัญที่ทำให้คนรู้จักและช่วยเหลือกันและกัน เพราะในแต่ละครั้งต้องใช้เวลาเตรียมงานนานและต้องการคนจำนวนมากมาช่วยกัน” (สาวท.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

หากแต่ที่สำคัญคือ การที่งานประเพณีกวนข้าวยาและการตำข้าวเฒ่าต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญมาจากข้าวพื้นบ้านทั้งพันธุ์ข้าวที่ต้องอยู่ในช่วงเวลาที่เหมาะสมซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่างานประเพณีจะนำสู่การดูแลรักษาข้าวในนาให้อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งงานประเพณีดังกล่าวนำมาซึ่งการช่วยเหลือกันที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ดังนั้นงานประเพณีดังกล่าวจึงเหมือนกฎระเบียบ (Disciplines) ของชาวนาในชุมชน อันเป็นกฎระเบียบหรือระเบียบ

แบบแผนที่ได้มีการยึดถือและปฏิบัติกันมาในชุมชนและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ความรู้การทำงานโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านสามารถดำรงอยู่และตรึงในวิถีการผลิตของชาวนาในชุมชน โดยที่ชาวนาในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวอย่างเคร่งครัด

ทั้งนี้การทำงานประเพณีชาวนากลายเป็นกฎเกณฑ์หรือมาตรการทางสังคมที่ชาวนาและคนในชุมชนยึดถือปฏิบัติต่อกันมาได้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำให้ข้าวพื้นบ้านยังคงมีการผลิตในทุ่งนาของชาวนาในชุมชน เนื่องด้วยงานประเพณีดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อของชาวนาและจำเป็นต้องใช้ข้าวพื้นบ้านเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับการจัดงานประเพณี ดังนั้นการดำรงอยู่ของงานประเพณี จึงส่งผลต่อการดำรงอยู่ของข้าวพื้นบ้านและการที่ชาวนายังคงปลูกข้าวพื้นบ้านนั้นทำให้ความรู้แบบแผน การทำนาข้าวพื้นบ้านยังคงอยู่เช่นเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่างานประเพณีและการทำนาข้าวพื้นบ้านมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน หากสิ่งใดเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในอีกสิ่งหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

6.4 เครือข่ายชาวนา : สถาบันที่ผลิตซ้ำและขยายผลความรู้นาข้าวพื้นบ้าน

การเรียนรู้ของชาวนามีใช้เพียงจำกัดอยู่ในชุมชนเท่านั้น หากแต่ชาวนาได้มีการเชื่อมโยงเรียนรู้ร่วมกับชาวนาในชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งหน่วยงานองค์กรต่างๆ ในลักษณะของเครือข่ายเรียนรู้ชาวนา อันเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เพื่อการพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านและวิถีการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคม โดยจากกระบวนการแลกเปลี่ยนดังกล่าวนำไปสู่การสร้างความรู้ที่เป็นแบบแผนหรือหลักเกณฑ์พื้นฐานของการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านขึ้นมาและได้มีการสนับสนุนให้ชาวนานำความรู้ดังกล่าวไปปฏิบัติในชุมชน มีการจัดทำพื้นที่แปลงนารวมเพื่อทำการพัฒนาและปรับปรุงความรู้ทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน รวมทั้งการส่งเสริมขยายผลความรู้ดังกล่าวสู่ชาวนาในชุมชนอื่นๆ

การเชื่อมโยงของเครือข่ายชาวนา จึงเป็นปฏิบัติการที่นำไปสู่การผลิตซ้ำความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านและตรึงความรู้ดังกล่าวให้ดำรงอยู่ในวิถีการผลิตของชาวนา ด้วยการสร้างความจริงให้เห็นว่าการทำนาข้าวพื้นบ้านสามารถที่ตอบสนองต่อเป้าหมายในการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัยได้ ดังนั้นเครือข่ายชาวนาจึงเป็นเหมือนสถาบันของชาวนาที่ทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำความรู้และการสร้างความจริงความรู้ดังกล่าว รวมทั้งการขยายผลความรู้เพื่อทำให้ความรู้ดังกล่าวนี้ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวนาในชุมชน

การที่ชาวนาในชุมชนท่าช้างได้รู้จักสัมพันธ์กับชาวนาในชุมชนอื่นในพื้นที่จังหวัดพัทลุง เริ่มต้นจากการได้เข้าร่วมการอบรมเทคนิคการทำนาโดยมูลนิธิข้าวขวัญที่จังหวัดสุพรรณบุรีในช่วงปี พ.ศ. 2549 หลังจากนั้นชาวนาที่ได้รับการอบรมดังกล่าวจึงกลับมาวางแผนการพัฒนางานวิถีชาวนาและข้าวพื้นบ้านในพื้นที่ชุมชน ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานด้านชาวนาอย่างเป็นจริงเป็นจัง

ขณะเดียวกันก็มีแรงสนับสนุนจากเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกในการทำงานประเด็นเรื่องพันธกรรมข้าวพื้นบ้านในพื้นที่ โดยเฉพาะการจัดให้มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และจัดวางจังหวะก้าวในเรื่องพันธกรรมข้าวพื้นบ้านและวิถีชาวนาในหลายแนวทาง จนกระทั่งยกระดับมาสู่ความร่วมมือในการจัดเวทีพันธกรรมข้าวพื้นบ้านภาคใต้ในช่วงเดือนกันยายน พ.ศ. 2549

“..ทำอย่างไรให้ชาวนามีศักดิ์ศรี ชาวนาที่เกิดขึ้นใหม่ ต้องเรียนรู้ภูมิลำเนาขึ้นมา เพราะสภาพที่เป็นอยู่ในพื้นที่จะสะท้อนกลับมาทำให้เราอ่อนแอและหมดกำลังใจได้ ถ้าไม่มาร่วมกันกับเพื่อนๆ อาจยอมแพ้ได้ง่าย ดังนั้นกระบวนการตรงนี้ควรเข้มแข็งขึ้น ดีขึ้น และเป็นกำลังใจให้กัน”

“...พ่อแม่ตอนนี้ไม่อยากให้ลูกทำนาเพราะคิดว่าไม่มีอาชีพไหนเหนื่อยกว่าทำนา ก็เลยมีเทคโนโลยี จนกลายเป็นถั่วแระนา สูดท้ายก็ขาดทุน คิดหนี เป็นนาร้าง นาปลัดัม ทำนาค้นเหนื่อยแต่ก่อน หาบข้าวสีเลี้ยง ไม่ถึงบ้าน หาบแล้วล้ม ก็เคยคิดว่าตัวเองจะไม่ทำนาเหมือนกัน”

“..ผมอยากให้เปลี่ยนแนวคิดว่าการทำนาค้นไม่ใช่เรื่องลำบาก อาจลำบากกายแต่สบายใจ ทำอย่างไรให้คนเราเปลี่ยนความคิด โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่ ว่าการทำนาค้นคืออาชีพ ขอให้เริ่มต้นจากคนสักคนก่อน เหมือนนิ้วมือเรามีห้านิ้ว ไม่เท่ากันอยู่แล้ว แต่ทุกนิ้วก็มีความสำคัญต่อฝ่ามือ”

(ประพัฒน์.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของชาวนาจากชุมชนต่างๆ นำมาซึ่งการรวมกลุ่มกันภายใต้ชื่อว่า เครือข่ายชาวนาทางเลือก เมื่อปี พ.ศ. 2550 โดยมีมุ่งเน้นการพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้าน การติดตามสถานการณ์เพื่อทำให้ชาวนาสามารถเท่าทันสถานการณ์นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการขยายความร่วมมือกับชาวนาในชุมชนอื่นๆ และหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยที่สำคัญคือการสืบทอดวิถีชาวนาให้แก่ชาวนาและเด็กเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้มีหน่วยงานองค์กรที่ได้เข้ามาสนับสนุน ได้แก่ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง วิทยาลัยภูมิปัญญาชุมชน เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก มูลนิธิเกษตรกรยั่งยืน (ประเทศไทย) มูลนิธิข้าวขวัญ มูลนิธิชีวิตไท เป็นต้น ซึ่งการก่อตัวเป็นเครือข่ายชาวนาทางเลือกดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านและการสืบทอดความรู้เหล่านี้สู่คนรุ่นใหม่ในชุมชน ในขณะเดียวกันก็ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนในการดำเนินภายใต้เครือข่ายชาวนานั้นหมายความว่าความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านที่ถูกสร้างนี้ เป็นความรู้ที่ได้รับการผสมผสานจนก่อเกิดเป็นความรู้ใหม่ที่ตอบสนองต่อความต้องการของชาวนาในการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

ทั้งนี้ประเด็นสำคัญสำหรับการดำเนินงานเครือข่ายชาวนาทางเลือกคือ การอนุรักษ์และพัฒนาพันธกรรมข้าวพื้นบ้านภายใต้ความเชื่อว่าข้าวพื้นบ้านมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวนาทั้งในด้านรายได้ ด้านความเชื่อความศรัทธาและด้านการสร้างสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนั้น

การดำรงอยู่ของชาวพื้นบ้านจึงมีความสำคัญต่อกระบวนการสร้างการพึ่งตนเองหรือความเข้มแข็งของชุมชน โดยทางเครือข่ายชานาทางเลือกได้มีการกำหนดแนวทางที่สำคัญคือ 1) การอนุรักษ์พันธุ์ที่เหลื่ออยู่ในพื้นที่และการสืบค้นพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้กลับคืนมา 2) การมีข้อเสนอเชิงนโยบายในการรักษาพื้นที่นาเอาไว้ 3) การพัฒนาศูนย์พันธุ์ข้าวพื้นบ้านของชุมชน เพื่อศึกษาคุณลักษณะประจำพันธุ์ข้าว ทำแปลงทดลองเพื่อเปรียบเทียบสายพันธุ์ข้าวในพื้นที่ ค้นหาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม และ 4) การแก้ไขปัญหาของการทำนาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เช่น การสร้างจิตสำนึกให้คนรุ่นหลังในเรื่องการทำนา การอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีการทำนา การสร้างโรงเรียนชานา การลดละเลิกการใช้สารเคมี การพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การผลักดันเชิงนโยบาย เช่น กองทุนชานา สวัสดิการเกษตรกรและกฎหมายที่ชานาเกี่ยวข้อง

“..ตอนนี้ข้าวในนามิไม่กินสิบชนิด ล้อมข้าวที่มีก็เริ่มหาย เพราะทำนาปีสองหน ทำแล้วขายเลย กระทรวงเกษตรก็เอาพันธุ์ข้าวใหม่ เทคโนโลยีใหม่เข้ามา (คนแก่ๆ ถามว่าเทคโนโลยีโลหะก็บาท) ตอนนี้ข้าวกินปุ๋ยเหมือนกินยาเสพติด การเปลี่ยนกลับมาเปลี่ยนยาก ค่อยๆ เปลี่ยนมาเรื่อยๆ เปลี่ยนทีเดียวมันยาก ยังไงก็ต้องให้มันยังอยู่ ข้าวยังอยู่”

“...เมล็ดพันธุ์ข้าวก็เหมือนกระสุน ถ้าไม่มีก็เหมือนปืนไม่มีกระสุน แม้วันนี้ไม่สำเร็จอีกไม่นานก็สำเร็จ ไม่มากก็น้อย”

(อมร.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ในการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนั้น ทางเครือข่ายชานาทางเลือกได้ทำการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกับศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงซึ่งมีนโยบายในการสนับสนุนพันธุ์พื้นบ้านด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงนำไปสู่ประชุมร่วมและวางแผนการทำแปลงนารวม โดยปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านในพื้นที่ 10 ไร่ในบริเวณแปลงนาทดลองของศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ซึ่งการทำแปลงนารวมถือเป็นการสร้างพื้นที่เรียนรู้ร่วมของชานากับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะการเรียนรู้ในการสร้างความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้าน โดยชานาได้มีข้อตกลงสำหรับการจัดการเรียนรู้ในแปลงนา รวม คือ 1) ให้มีการเรียนรู้เรื่องการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าว ด้วยการฝึกปฏิบัติในนาแล้วนำมาแลกเปลี่ยนกับนักวิชาการของศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงเพื่อให้ชานาสามารถกลับไปบันทึกข้อมูลพันธุ์ข้าวของตนเองแต่ละพื้นที่ได้ 2) การแลกเปลี่ยนความรู้และเทคนิคต่างๆ ในการทำนา เช่น การใส่ปุ๋ยบำรุงต้นข้าว การป้องกันปัญหาโรคแมลง และการจัดการน้ำ 3) การยกระดับความรู้เรื่องการคัดพันธุ์และผสมพันธุ์ข้าว โดยทางศูนย์วิจัยข้าวสนับสนุนความรู้และกระบวนการ ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาพันธุ์ข้าว และ 4) สร้างการเรียนรู้ร่วมกับเยาวชน เพื่อให้เกิดการส่งผ่านความรู้วิถีชานาให้กับคนรุ่นใหม่ ผ่านกิจกรรมในแต่ละช่วงเวลาเช่น การชวนเด็กเยาวชนมาบันทึกลักษณะพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน การจัดกิจกรรมตามวิถีวัฒนธรรมชานาเช่น การทิมข้าวเฒ่า การเก็บข้าว การทำขวัญข้าว

“...ข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่นำมาปลูกเพื่อดูว่าพันธุ์ไหนเหมาะสมกับดิน จะต้องปรับปรุงพันธุ์ดู จะได้ไม่ต้องซื้อจากที่อื่น ...ความรู้ก็มีอยู่ ไปเรียนเพิ่มเติมเล็กน้อยก็ทำได้แล้ว”

“...ข้าวพันธุ์พื้นบ้านปลูกง่าย ดูแลง่ายไม่ยุ่งยาก มีโรคน้อย ใส่น้ำก็ไม่มาก เก็บด้วยรถตัดข้าวก็ได้...แต่ต้องดูช่วงวันปลูกให้ดี ไม่งั้นข้าวจะมอดหมด...”

(วิรุณ.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)

ทั้งนี้พันธุ์ข้าวที่นำมาทดลองปลูกในแปลงนารวมเป็นข้าวพื้นบ้านภาคใต้ ได้แก่ ข้าวเข้มทอง ข้าวเหนียวดำเปลือกดำ ข้าวเหนียวเหลือง ข้าวเหนียวกาบโหนด ข้าวเหนียวดอกข้าว ไข่มดรีน ข้าวนางกลาย ข้าวช่อจังหวัด ข้าวหอมจันทร์ และข้าวเล็บนกปัตตานี

ภาพที่ 5 แสดงแปลงนารวมข้าวพื้นบ้าน

ภายใต้กระบวนการเรียนรู้ร่วมในพื้นที่แปลงนารวมนี้ได้นำสู่การสร้างความรู้ในการทำนา โดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านขึ้นมา อันเป็นความรู้ใหม่ที่ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่ เข้าด้วยกันภายใต้การตอบสนองต่อเป้าหมายด้านรายได้ การบริโภคและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ในชุมชน ทั้งนี้การดำเนินงานของเครือข่ายชาวนาทงเลือกดังกล่าว จึงเป็นกระบวนการที่นำไปสู่ การสร้างความเป็นสถาบันชาวนา (Institution) อันเป็นสถาบันที่มีนัยตามที่ มิเชลฟูโก ได้ให้ความหมาย ว่าเป็นความมั่นคงที่มีความต่อเนื่องยาวนานของความสัมพันธ์ของคนที่มีความแตกต่างในสังคม (Danaher, Schirato and Webb, 2000 : 37) ซึ่งความเป็นสถาบันนี้จะบ่งบอกแบบแผนความสัมพันธ์และมีอำนาจ ความชอบธรรมในการบอกว่าอะไรจริง ไม่จริง อะไรเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ดังนั้นความรู้การทำนา ข้าวพื้นบ้านที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาภายใต้การดำเนินงานในแปลงนารวมของเครือข่ายชาวนาทงเลือก จึงเป็นหลักเกณฑ์หรือกฎเกณฑ์ในการกำหนดแบบแผนการทำนา และขณะเดียวกันสถาบันชาวนา

ก็มีกระบวนการในการพิจารณาแบบแผนการทำงานว่าลักษณะใดถูกต้องเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม โดยกระบวนการดังกล่าวได้ดำเนินการผ่านกิจกรรมการลงเยี่ยมแปลงนาข้าวพื้นบ้านของสมาชิกในเครือข่ายชานาทางเลือก

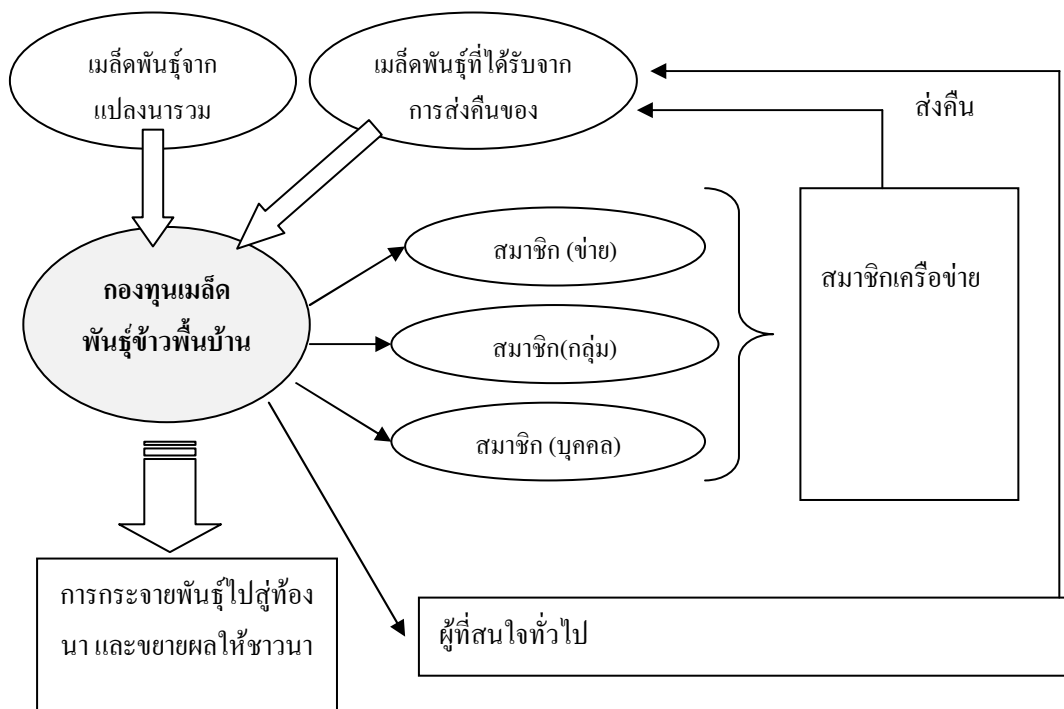
ทั้งนี้ทางคณะทำงานเครือข่ายชานาจะมีการลงเยี่ยมแปลงนาข้าวพื้นบ้านของสมาชิกในเครือข่ายชานาทางเลือกเพื่อเป็นขวัญกำลังใจและสร้างการแลกเปลี่ยนความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านระหว่างกันในพื้นที่แปลงนาจริง โดยชานาอธิบายถึงการลงเยี่ยมแปลงนาไว้นำสนใจว่า“..ลงไปเยี่ยมแปลงนาข้าวของคนอื่น ทำให้รู้สึกดีมีคนทำเหมือนเราหลายคน ปัญหาทำนาแต่ละที่ไม่เหมือนกัน ได้นำมาแลกเปลี่ยน ช่วยกันแก้ปัญหา..” (วิรัตน์. มีนาคม 2553: สัมภาษณ์) ซึ่งการลงเยี่ยมแปลงนาข้าวพื้นบ้านของสมาชิกที่รับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปปลูกในแปลงนาของตนเอง นอกจากทำให้ได้รับรู้สถานการณ์ปัญหาและติดตามการทำงานข้าวพื้นบ้านในแต่ละชุมชนแล้ว ยังเป็นกระบวนการที่ช่วยตอกย้ำความเชื่อต่อการทำนาข้าวพื้นบ้านและตรึงความรู้ดังกล่าวให้ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชานาอีกด้วยและนั่นยิ่งทำให้เครือข่ายชานาทางเลือกซึ่งเป็นสถาบันชานาได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากชานามากยิ่งขึ้น ทำให้สถาบันนี้มีความชอบธรรมและบทบาทสำคัญในการตัดสินใจและการกำหนดการเปลี่ยนแปลงความรู้การทำงานโดยใช้พันธุ์พื้นบ้านนี้และชานาเองก็ยอมรับและปฏิบัติตามด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 6 กิจกรรมลงเยี่ยมแปลงนาข้าวพื้นบ้าน

นอกจากนี้ภายใต้สถาบันชานาดังกล่าวยังได้สร้างหลักประกันของการดำรงอยู่ของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านผ่านกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน กล่าวคือพันธุ์ข้าวที่ได้จากการทำแปลงนา รวมได้มีการนำมาทำเป็นกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน โดยมีเป้าหมายของกองทุนเพื่อกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านลงไปสู่ชุมชนและแปลงนาของเกษตรกร ทั้งนี้มีข้อตกลงร่วมกันว่าหากชานานำเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปปลูกก็จะให้ส่งกลับมากินกองทุนกลางในอัตราส่วน 1:1 กล่าวคือ กลุ่มใด

เอาพันธุ์ข้าวใดไป 1 กิโลกรัมก็นำกลับมาคืนกองทุนกลาง 1 กิโลกรัมเพื่อนำไปขยายผลให้กับชาวนา กลุ่มอื่นๆที่สนใจต่อไป ทั้งนี้หากชาวนาในพื้นที่ชุมชนใดประสบปัญหาขาดแคลนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ไม่ว่าจะมาจากสาเหตุอันใด ก็สามารถหยิบยืมพันธุ์ข้าวจากกองทุนไปดำเนินการปลูกก่อนได้ ซึ่งการดำเนินงานตามหลักของกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนี้ จึงเป็นหลักประกันของการมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้กับชาวนาในชุมชนเพื่อทำให้ชาวนาสามารถมีพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกในแปลงนาของชาวนา ต่อเนื่องแม้ว่าในบางปีจะต้องประสบปัญหาภัยพิบัติหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความเสียหาย ต่อข้าวในแปลงนาก็ตาม ดังนั้นกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจึงเป็นกฎเกณฑ์หรือมาตรการหนึ่งของสถาบันชาวนาในการที่จะจริงให้ข้าวพื้นบ้านยังคงมีการปลูกในทุ่งนาและมีการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของชาวนาในชุมชน

ภาพที่ 7 แสดงการดำเนินงานกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

นอกจากนั้นสถาบันชาวนายังมีการขยายผลความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านไปยังกลุ่มเด็กเยาวชนในชุมชน โดยดำเนินการผ่านกิจกรรม “ชวนน้องลงนา” ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักต้องการให้

เด็กเยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้วิถีชีวิตการทำนาของชาวนาในชุมชน เพื่อจะได้เข้าใจและตระหนักถึงชีวิตของชาวนา อันเป็นกระบวนการส่งผ่านความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านให้แก่เด็กเยาวชน รวมทั้งการต่อยอดและตรึงความรู้ในวิถีชีวิตของชาวนาและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน “...เมื่อเด็กได้ลงทำนาเอง จะเข้าใจขั้นตอนการทำนาเข้าใจชาวนารู้ว่าข้าวพันธุ์ใดเป็นอย่างไร...หวังว่าพวกเขาจะได้สืบทอดอาชีพทำนาต่อไป...” (เอกชัย.เมษายน 2553: สัมภาษณ์)ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญที่ทำให้เด็กเยาวชนได้เข้ามาเรียนรู้ได้แก่ กิจกรรมการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้ถึงความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เคยมีอยู่มากมายในอดีต แต่มีอันต้องลดน้อยลงไปจากการเปลี่ยนแปลงระบบการทำนา ซึ่งการบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าวพื้นบ้านนั้นมีความสำคัญในหลายประการ เช่น เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการระบุและจำแนกพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดว่ามีคุณลักษณะประจำพันธุ์อย่างไรเพื่อสามารถนำมาใช้ในการอ้างอิงภายหลังได้และเพื่อให้เห็นคุณสมบัติที่แตกต่างกันของแต่ละพันธุ์สำหรับการตัดสินใจนำมาปลูกรักษาในฤดูกาลผลิตต่อไป เช่น ทำให้ทราบว่าพันธุ์ใดให้ผลผลิตมากที่สุด พันธุ์ใดต้านทานโรคและแมลงหรือมีช่วงเวลาเก็บเกี่ยวแตกต่างกันอย่างไร ทำให้ชาวนาสามารถนำข้อมูลเหล่านี้มาวางแผนการผลิตได้

ภาพที่ 8 กิจกรรมบันทึกลักษณะประจำพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

ขณะที่กิจกรรมการออกปาก กินนาวาน ข้าวพื้นบ้าน สืบสานวิถีนาถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญที่ได้จัดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างกลุ่มชาวนากลุ่มเยาวชนในพื้นที่และหน่วยงานภาครัฐต่างๆ ในการฟื้นฟูวิถีวัฒนธรรมของชาวนา ทั้งวิถีออกปาก กินนาวานที่ต่างคนต่างมาช่วยกันโดยสมัครใจมาร่วมกันถอนกล้าและดำนาในแปลงนารวม โดยมีการนำข้าวหม้อแกงหม้อมาช่วยกัน ทำอาหารกินกันเองในแต่ละมือ รวมทั้งถ่ายทอดเรื่องราวให้กับเยาวชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชาวนา โดยเมื่อถึงวันออกปากเก็บข้าว ทุกคนเดินทางมาที่แปลงกันแต่เช้า โดยแต่ละคนก็จะเตรียมอุปกรณ์เก็บข้าวที่เรียกว่า

“เกาะ” ติดมือกันมาและเมื่อได้เวลาพร้อมหน้าพร้อมตากันแล้วก็ลงแปลงช่วยกัน เรียงหน้าลงเก็บข้าวอย่างสนุกสนาน หลายคนยังเก็บข้าวด้วยความชำนาญ มีบางคนที่ไม่ได้เก็บข้าวกับเกาะมานานแล้วจึงยังไม่คล่องนัก ส่วนบางคนก็คอยรวบรวมเลี้ยงข้าวมาวางคันทนาและดูแลบริการน้ำดื่มให้กับคนอื่นๆ

จากที่กล่าวมาการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ทำงานผ่านเครือข่ายชานาทางเลือกที่เป็นสถาบันของชานานี้ จึงเป็นการเรียนรู้ระหว่างชานาด้วยกันและร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ในการพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้าน นำมาซึ่งการทำแปลงนารวมร่วมของชานาที่ก่อเกิดการทดลองการปลูกข้าวพื้นบ้านในแปลงที่ผสมผสานความรู้สมัยใหม่และความรู้ท้องถิ่น มีผู้เข้าร่วมทั้งที่เป็นชานาเจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยข้าวและหน่วยงานเอกชนมาร่วมกันระดมความรู้ผ่านกิจกรรมต่างๆ ของการทำงาน รวมทั้งการใช้พื้นที่แปลงนารวมเป็นพื้นที่เรียนรู้ให้กับชานา เยาวชน คนรุ่นใหม่ ในชุมชนให้เกิดความตระหนักและความสำคัญของการทำนาข้าวพื้นบ้านซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่นำไปสู่การสืบทอดความรู้ต่อไป

ภาพที่ 9 กิจกรรมออกปาก กินนาวาน ข้าวพื้นบ้าน สืบสานวิถีนา

ภายใต้การดำเนินงานโดยสถาบันของชานาจึงทำให้เกิดการสร้างสรรคความรู้และผลิตซ้ำความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านขึ้นมา โดยผ่านกิจกรรมในแปลงนารวม และความรู้ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ ก็กลายเป็นกฎเกณฑ์หรือแบบแผนการทำงานที่ถูกขยายผลไปยังชานาที่สนใจโดยมีชานาในสถาบันคอยให้คำแนะนำส่งเสริมผ่านกิจกรรมการลงเยี่ยมแปลงนาข้าวของสมาชิก นอกจากนั้นการมีกองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านก็เป็นหลักประกันของการมีพันธุ์ข้าวให้ชานาได้หยิบยืมไปปลูกในแปลงนารวมทั้งการแก้ปัญหากรณีเกิดภัยพิบัติที่ทำให้ข้าวในแปลงนาของชานาเสียหายไปอีกด้วย ในขณะที่เดียวกัน การขยายผลความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้าน โดยสถาบันชานานี้ยังมุ่งเน้นไปยังเด็กเยาวชนในชุมชน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อความสำคัญของข้าวพื้นบ้านและคาดหวังให้เด็กเยาวชนเหล่าสืบทอดความรู้นี้ต่อเนื่องไป และที่สำคัญความรู้ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติร่วมกันในดำเนินงานภายใต้สถาบันชาวนานี้ เป็นแบบแผนการทำงานที่ตอบสนองต่อความต้องการและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านนี้จึงได้ถูกปรับปรุงและสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลาโดยชาวนาในฐานะเจ้าของและผู้เชี่ยวชาญความรู้นี้

ท่ามกลางสังคมทันสมัยกระบวนการเรียนรู้และสร้างความรู้ของชาวนาในชุมชนท่าช้าง จึงก่อเกิดขึ้นจากการที่ชาวนาได้ตระหนักถึงผลกระทบจากความรู้การเกษตรแผนใหม่ที่ถั่งโถมเข้ามา ในชุมชนโดยผ่านหน่วยงานองค์กรเฉพาะและนโยบาย โครงการพัฒนาต่างๆของภาครัฐในชุมชนว่า จะส่งผลให้ชาวนามีอาจดำรงความเป็นชาวนาอยู่ได้ นั่นหมายถึงการที่ต้องละทิ้งการทำงานที่ทำมาทั้งชีวิต ชาวนาจึงเริ่มเรียนรู้และปรับเปลี่ยนมุมมองต่อการทำงานใหม่ที่เป็นมุมมองการทำงานที่หลากหลายขึ้น นั่นคือการมองทำงาน ที่มีใช้เพียงนำมาซึ่งรายได้อย่างเดียว หากแต่การมองการทำงานที่ให้ข้าวสำหรับ บริโภคในครอบครัว รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนด้วยและจากมุมมองดังกล่าวนำมา ซึ่งปฏิบัติการทำงานของชาวนาทั้งในระบบการทำงานที่ชาวนายังคงไว้ซึ่งการทำงานปีที่ใช้พันธุ์ข้าว พื้นบ้าน ชาวนาไม่ได้เปลี่ยนไปทำงานปรังทั้งหมดเนื่องจากการทำนาข้าวพื้นบ้านสามารถตอบสนองต่อ รายได้และยังสามารถผลิตข้าวพื้นบ้านที่บริโภคในครอบครัวรวมทั้งเป็นเงื่อนไขของการจัดงานประเพณี ชาวนาในชุมชนด้วย ซึ่งการทำนาในชุมชนยังคงไว้ซึ่งงานปีข้าวพื้นบ้าน จึงทำให้งานประเพณีชาวนา ยังคงดำรงอยู่ควบคู่กันไป โดยเฉพาะงานประเพณีสำคัญคือประเพณีกวนข้าวยาคุและการค้าข้าวเม่า ซึ่งเป็น ประเพณีที่สัมพันธ์กับความเชื่อและต้องอาศัยข้าวพื้นบ้านเป็นองค์ประกอบสำคัญของงานประเพณี ในการจัดงานประเพณีได้สร้างกระบวนการให้ชาวนาในชุมชนต้องมาช่วยกันเตรียมงานและจัดงาน ล่วงหน้าทำให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น นอกจากนี้งานประเพณีนี้ได้สร้างความภาคภูมิใจ ให้กับชาวนา รวมทั้งยังต่อยอดความคิดความเชื่อต่อข้าวพื้นบ้านในการดำเนินชีวิตของชาวนาด้วย นั่นหมายความว่างานประเพณีชาวนาจึงเป็นกระบวนการทางสังคมของชาวนาในการต่อยอดการทำงาน ข้าวพื้นบ้านว่าเป็นความรู้ที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชาวนา

นอกจากนั้นชาวนายังได้มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานกับชาวนา และหน่วยงาน องค์กรต่างๆภายใต้การดำเนินงานของสถาบันชาวนา โดยดำเนินการผ่านกิจกรรม ที่สำคัญคือ การทำนาแปลงนารวมที่ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง ซึ่งแปลงนารวมนี้เป็นการทำนาข้าวพื้นบ้านที่ ดำเนินการร่วมกันของชาวนาจากชุมชนต่างๆร่วมกันเจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงและองค์กร เอกชน โดยเป็นการทดลองการทำงานข้าวพื้นบ้านที่ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่ เข้าด้วยกัน รวมทั้งการจัดให้เยาวชนและชาวนารุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านด้วย ดังนั้น แปลงนารวมที่ดำเนินการโดยสถาบันชาวนานี้จึงเป็นพื้นที่เรียนรู้และสร้างความรู้ร่วมของชาวนา

และเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน อันก่อให้เกิดเป็นแบบแผนความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านที่ผ่านการผสมผสานความรู้ต่างๆ ที่มีและสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายของชาวนาในสังคมทันสมัยนี้ได้ และในขณะเดียวกันแปลงนารวมนี้ก็เป็นที่ในการผลิตซ้ำความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านที่ยังคงมีการปรับปรุงพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องซึ่งทำให้ความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านนี้ได้ถูกตรึงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวนาและยังกระจายความรู้นี้ไปยังหน่วยงานองค์กรและชาวนาในชุมชนต่างๆด้วย ดังนั้นสถาบันของชาวนาที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านและการสร้างความจริงให้เห็นว่าความรู้ดังกล่าวมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเป้าหมายของชาวนาในการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย ซึ่งกระบวนการดังกล่าวส่งผลให้ชาวนาเกิดความเชื่อถือยอมรับและปฏิบัติตามแบบแผนการทำงานข้าวพื้นบ้านนี้อย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัยจึงเกิดขึ้นจากการที่ชาวนามองการทำงานในความหมายที่หลากหลายและมีปฏิบัติการสร้างความรู้การทำงานภายใต้ความหมายที่หลากหลายนั้น โดยปฏิบัติการนาข้าวพื้นบ้านนำไปสู่การสร้างสรรค์แบบแผนการทำงานข้าวพื้นบ้านขึ้นมา ในขณะเดียวกันก็ตรึงความรู้ดังกล่าวผ่านปฏิบัติการงานประเพณีที่เป็นกฎเกณฑ์หรือมาตรการทางสังคมที่ชาวนาและคนในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นได้ทำการผลิตซ้ำและกระจายความรู้นี้ผ่านสถาบันชาวนาที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดการสร้างและเปลี่ยนแปลงความรู้ รวมทั้งการสร้างความจริงความรู้นี้ว่ามีความสอดคล้องกับวิถีการดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัย

บทที่ 7

การปรับเปลี่ยนฐานะ ตำแหน่งชานาจากผู้บริโภครู้สร้างความรู้

การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมทันสมัย ทำให้ปัจจัยในการดำรงชีพของผู้คนในสังคมไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและบริการอื่นๆในวิถีชีวิตประจำวัน ต้องอาศัยเงินตราสำหรับแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น นั่นทำให้เงินตรากลายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เช่นเดียวกับชานาในชุมชนที่มีความจำเป็นที่แสวงหาเงินตราสำหรับการได้มาซึ่งปัจจัยการดำรงชีพสำหรับสมาชิกในครอบครัว ทั้งที่เป็นเงินค่าทอมให้ลูก หรือเป็นค่าใช้จ่ายทางสังคมต่างๆ และเมื่อชานาจำเป็นต้องมีเงินตราเพื่อนำมาเลี้ยงคนในครอบครัว นั่นทำให้การทำงานซึ่งเป็นอาชีพหลักของครอบครัวจึงต้องปรับเปลี่ยนเป้าหมายการทำงานเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินตราเพิ่มมากขึ้น

การเพิ่มผลผลิตและรายได้ที่สูงขึ้นจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของชานา นั่นทำให้ชานาจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนระบบการทำงานจากเดิมที่ทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านและทำได้ครั้งเดียวไปสู่การรับเอาความรู้การเกษตรแผนใหม่ซึ่งเป็นการทำนาปรังที่ใช้พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง มีอายุการเก็บเกี่ยวสั้นและทำให้ชานาสามารถทำนาได้ตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตามแบบแผนการทำงานดังกล่าวถูกกำหนดการปฏิบัติไว้อย่างเป็นขั้นตอนที่ชัดเจน นับตั้งแต่การเตรียมดินที่ต้องทำอย่างละเอียด การเตรียมเมล็ดพันธุ์ การใส่ปุ๋ยเคมีและสารเคมีควบคุมกำจัดวัชพืชศัตรูพืช รวมทั้งการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ โดยที่ชานาต้องปฏิบัติตามแบบแผนดังกล่าวอย่างเคร่งครัดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้ได้ แสดงให้เห็นว่าความรู้ดังกล่าวมีลักษณะเป็นความรู้สำเร็จรูปและเป็นชุดความรู้ที่ได้รับการสร้างสรรค์และเปลี่ยนแปลงโดยผู้เชี่ยวชาญจากองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะเท่านั้น

การที่ชานามีพฤติกรรมการทำงานตามแบบแผนภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ กำหนดไว้อย่างเคร่งครัดอย่างเป็นปกติธรรมดาโดยไม่ขอสงสัยใดๆ เนื่องจากเชื่อว่าจะทำให้สามารถเพิ่มผลผลิตและมีรายได้ที่สูงขึ้นอันหมายถึงการมีเงินตราสำหรับการแลกเปลี่ยนสิ่งของปัจจัยการดำรงชีพและสินค้าบริโภคในสังคมทันสมัย นั่นแสดงให้เห็นถึงอำนาจของความรู้ว่าสามารถควบคุมและกำหนดแบบแผนการทำงานและวิถีการดำเนินชีวิตของชานา โดยที่ชานาเองก็ยอมรับและปฏิบัติตามอย่างไม่มีเงื่อนไขและด้วยความรู้ดังกล่าวถูกสร้างและปรับเปลี่ยนโดยผู้เชี่ยวชาญจากองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะเท่านั้น จึงทำให้ชานาในชุมชนต้องกลายเป็นเพียงผู้รับหรือผู้บริโภคความรู้นี้ กล่าวคือชานาต้องคอยติดตามและรอคอยความรู้ใหม่ๆที่เผยแพร่มาจากองค์กรเฉพาะที่จัดตั้งขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง ชนิดปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดวัชพืชและเครื่องจักรในการทำงานใหม่ๆ เป็นต้น นั่นทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชานาลดน้อยลงและขณะเดียวกันก็นำพาชานาเข้าสู่วงจรการพึ่งพาและพึ่งพิงความรู้จากผู้เชี่ยวชาญองค์กรเฉพาะที่จัดตั้งขึ้นมาเรื่อยๆ

แม้ว่าอำนาจของความรู้การเกษตรแผนใหม่ได้ทำให้ชาวนาต้องกลายเป็นผู้รับหรือ ผู้บริโภคความรู้และทำให้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชาวนาลดน้อยลงไปก็ตาม หากแต่ การที่ความรู้การเกษตรแผนใหม่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความรู้ในวิถีชีวิตชาวนา ทำให้ความรู้การเกษตร แผนใหม่จึงมิได้เข้ามาแทนที่ความรู้ทั้งหมดของชาวนาได้อย่างสิ้นเชิง นั่นทำให้ชาวนาในอีกหลายชุมชน สามารถเลือกใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ในเพียงบางส่วนของที่สอดคล้องกับเป้าหมายและความต้องการ ในวิถีชีวิตของชาวนา รวมทั้งการสร้างสรรค์และผสมผสานกับความรู้เดิมของชาวนา จนเกิดเป็นความรู้ใหม่ ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการอยู่รอดในสังคมได้

การที่ชาวนาสามารถดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้ จึงเกิดขึ้นจากการที่ชาวนาสามารถ ปรับเปลี่ยนจากผู้บริโภคความรู้สู่การเป็นการเป็นผู้สร้างความรู้ใหม่ โดยชาวนาความสามารถเรียนรู้ และผสมผสานความรู้การเกษตรแผนใหม่ร่วมกับความรู้ท้องถิ่นจนก่อให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ที่สอดคล้อง กับวิถีชีวิตในสังคมทันสมัย ขณะเดียวกันก็มีกระบวนการผลิตซ้ำและตรึงความรู้ดังกล่าวให้ดำรงอยู่ ในวิถีชีวิตของชาวนาในชุมชน โดยการศึกษาในชุมชนท่าช้าง ได้ชี้ให้เห็นว่าท่ามกลางสังคมทันสมัย ชาวนาได้เรียนรู้ในการอยู่รอดในสังคมนี้ ด้วยการมองการทำงานในความหมายที่หลากหลายขึ้น การทำนา มิใช่แค่การทำงานเพื่อบริโภคและแบ่งปันดังเช่นในสังคมอดีตหรือการทำงานเพื่อขายเป็นรายได้โดยตรง หากแต่ชาวนามองการทำงานทั้งที่เป็นรายได้และหลักประกันของการมีข้าวบริโภค รวมทั้งการทำงานยังนำมา ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน จากการใช้ความหมายการทำงานที่หลากหลายดังกล่าว นำมาซึ่ง การเรียนรู้และสร้างสรรค์ความรู้การทำงานที่ก่อให้เกิดการผสมผสานความรู้ดั้งเดิมร่วมกับความรู้การเกษตร แผนใหม่เข้าด้วยกันอย่างลงตัว ทั้งนี้การศึกษาในชุมชนท่าช้างชี้ให้เห็นว่า การเข้ามาของความรู้การเกษตร แผนใหม่ทำให้ชาวนาสามารถทำนาปรังที่ใช้พันธุ์ข้าวอายุเก็บเกี่ยวสั้นและยังสามารถทำได้ตลอดปี แต่กระนั้นชาวนาในชุมชนก็ยังคงมีการทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน แม้ว่าอายุการเก็บเกี่ยวของ ข้าวพื้นบ้านจะยาวนานกว่าข้าวพันธุ์ใหม่ แต่ด้วยราคารับซื้อที่สูงและเป็นที่ต้องการของตลาดโดยเฉพาะ พันธุ์สังหยดพัทลุง ข้าวเหนียวพัทลุงและข้าวขาวมาเลย์จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของข้าวพื้นบ้าน ในชุมชน รวมทั้งข้าวเหล่านี้เป็นพันธุ์ข้าวที่ชาวนานิยมบริโภคในครอบครัวจึงสามารถเก็บไว้ บริโภคได้และยังใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านในการจัดงานประเพณี ได้แก่ งานกวนข้าวยาคุและการดำข้าวมา รวมถึงการเชื่อมโยงเรียนรู้และพัฒนาความรู้การทำงานข้าวพื้นบ้านผ่านเครือข่ายชาวนาอีกด้วย

การสร้างสรรค์ความรู้ของชาวนาที่นำไปสู่การเกิดขึ้นเป็นความรู้การทำงานปีโดยใช้ พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์แบบแผนการทำงานที่ชาวนาสร้างขึ้นมาภายใต้การเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ ในวิถีชีวิตชาวนาที่มีเป้าหมายเพื่อการอยู่รอดในสังคมทันสมัย นั้นหมายความว่าความรู้การทำงานปี โดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยชาวนาเพื่อสนองตอบต่อความต้องการด้านรายได้ การบริโภคและการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนอันเป็นเป้าหมายสำคัญที่ชาวนาเชื่อว่าจะทำให้สามารถ

ดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยนี้ได้ ในขณะที่เดียวกันชวานาก็ทำการตรงใจให้ความรู้การทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านดังกล่าวนี้ให้สามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตชวานาผ่านงานประเพณีชวานาที่สำคัญคือ ประเพณีกวนข้าวยากและการดำข้าวมา ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและสัมพันธ์กับการทำนาข้าวพื้นบ้านที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของงานประเพณี ทั้งนี้งานประเพณีดังกล่าวจึงเป็นระเบียบแบบแผน (Disciplines) การปฏิบัติทางสังคมที่ทำให้คนในชุมชนมาช่วยกันจัดงานและได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความทุกข์ ความสุขระหว่างกัน นำไปสู่การสรรค์สร้างความสัมพันธ์ที่ดี การก่อเกิดความภาคภูมิใจต่อการทำนาข้าวพื้นบ้านและการตอกย้ำบทบาทความสำคัญของข้าวพื้นบ้านในวิถีชีวิตของชวานาในชุมชน นอกจากนี้ ความรู้การทำนาปีโดยใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านยังได้ถูกผลิตซ้ำและขยายผลผ่านเครือข่ายเรียนรู้ของชวานา ซึ่งเครือข่ายชวานาดังกล่าวเป็นสถาบัน (Institution) ชวานาในชุมชนที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานร่วมกันของชวานาและหน่วยงานองค์กรต่างๆในพื้นที่จังหวัด พัทลุง โดยเฉพาะการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้การทำงานแปลงนารวม ซึ่งเป็นการทำนาข้าวพื้นบ้านที่ดำเนินการ ร่วมกันของชวานาจากชุมชนต่างๆร่วมกันเจ้าหน้าที่จากศูนย์วิจัยข้าวพัทลุงและหน่วยงานองค์กรเอกชน โดยเป็นการทดลองการทำนาข้าวพื้นบ้านที่ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่เข้าด้วยกัน รวมทั้งการจัดให้เยาวชนและชวานารุ่นใหม่เข้ามาเรียนรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านด้วย ดังนั้นแปลงนารวมนี้จึงเป็นพื้นที่ในการผลิตซ้ำความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้าน รวมทั้งการทำให้ความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านได้ถูกตรึงอยู่ในวิถีชีวิตของชวานาและกระจายความรู้นี้ไปยังชวานาในชุมชนต่างๆอีกด้วย

ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชวานาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย จึงนำไปสู่การสร้าง กฎเกณฑ์ แบบแผนการทำงานขึ้นมาชุดหนึ่งที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ในสังคม ในขณะที่เดียวกันก็สร้างกระบวนการผลิตซ้ำและตรงใจความรู้นี้ให้ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชวานาในชุมชน ผ่านงานประเพณีชวานาซึ่งเป็นกฎระเบียบ (Disciplines) ของชุมชนและการดำเนินงานของเครือข่ายชวานาที่เป็นสถาบัน (Institution) ของชวานาในการผลิตซ้ำและขยายผลความรู้ไปสู่ชวานา และทำให้ชวานาในชุมชนปฏิบัติตามแบบแผนการทำงานนี้อย่างเคร่งครัดด้วยเชื่อว่าสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายให้ชวานาดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้ โดยที่ตัวชวานาเองไม่มีข้อคำถามหรือข้อสงสัยประการใด เนื่องจากความรู้ดังกล่าวนี้เป็นความรู้ที่ชวานาเป็นเจ้าของและเป็นผู้สร้างขึ้นมาและนั่นทำให้ชวานาเป็นผู้เชี่ยวชาญที่สามารถปรับเปลี่ยนความรู้ได้อย่างอิสระเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อม

การปรับเปลี่ยนฐานะชวานาจากผู้บริโภคความรู้สู่การเป็นผู้สร้างความรู้ จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชวานาในสังคมทันสมัย เพราะการมีฐานะเป็นผู้สร้างความรู้ทำให้ชวานามีอิสระในการเลือกใช้และผสมผสานความรู้ที่มีทั้งที่เป็นความสมัยใหม่และความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้กลายเป็นความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับการทำงานและการดำเนินชีวิตของชวานาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง นั่นหมายความว่าหน้าที่ชวานาจะสามารถดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยได้นั้น ชวานาต้องสามารถ

ปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็นผู้สร้างสรรค์ความรู้ในการทำนาที่ทำให้แบบแผนการทำนาของชาวนาสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายในการได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีวิตในสังคมทันสมัย หากแต่ที่สำคัญคือความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่ชาวนาเป็นเจ้าของและสามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างอิสระ หรือกล่าวอีกนัยยะว่าเป็นการคืนอำนาจในการจัดการตนเองให้กับชาวนา ทำให้ชาวนาสามารถวางแผนการทำนาที่ตอบสนองต่อความต้องการในการดำรงชีวิตและสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง อันเป็นการจัดการตนเองที่ยังคงความเป็นชาวนาและการทำงานยังมีบทบาทสำคัญต่อการอยู่รอดของชาวนาในสังคมทันสมัย

อย่างไรก็ดีการที่ชาวนาสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้นั้นนอกจากเกิดขึ้นจากการที่ชาวนาสามารถปรับเปลี่ยนจากผู้บริโภคความรู้สู่การเป็นผู้สร้างความรู้ที่ตอบสนองต่อเป้าหมายเพื่อการอยู่รอดในสังคมซึ่งเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนโดยชาวนาเองแล้วนั้น องค์ประกอบและบริบทแวดล้อมในสังคมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตชาวนาดังเช่น ระบบการศึกษาเรียนรู้หรือ นโยบายภาครัฐในด้านต่างๆ ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ให้ไปในทิศทางที่สนับสนุนส่งเสริมชาวนาให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมด้วยเช่นกัน เนื่องด้วยวิถีการดำเนินชีวิตของชาวนาเองมิได้แยกส่วนจากบริบทแวดล้อมทางสังคมหากแต่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่ใกล้ชิดผูกพันกันอย่างแนบแน่น นั้นหมายความว่าหากบริบทแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตชาวนาและเช่นเดียวกันหากว่าวิถีชีวิตชาวนาเปลี่ยนย่อมส่งผลต่อบริบทแวดล้อมด้วย ซึ่งบริบทแวดล้อมที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวนาคือนโยบายการพัฒนาการเกษตรของประเทศ

ทั้งนี้ นโยบายการพัฒนาการเกษตรมีความเกี่ยวข้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเป็นแผนแม่บทของการพัฒนาประเทศ ในขณะที่เดียวกันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงด้วย กล่าวคือในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504-2509) ที่ได้ให้ความสำคัญในการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตร โดยเฉพาะระบบชลประทาน การคมนาคมขนส่งเพื่อเชื่อมโยงแหล่งตลาดสินค้าต่างๆ การพัฒนาการตลาดสินค้าเชื่อเพื่อการเกษตร ส่งเสริมการค้าสินค้าปัจจัยทั้งด้านพืชและปศุสัตว์ ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรจากการผลิตเพื่อการยังชีพไปสู่ระบบธุรกิจฟาร์ม โดยการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น กระจายพืชเศรษฐกิจหลักไปสู่ความหลากหลายของชนิดพืชและสัตว์เพิ่มมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2504, 2)

ต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (2510-2514) ได้มีการเร่งรัดดำเนินการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตรต่อเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยเพิ่มพื้นที่ชลประทานให้กับการผลิตทางการเกษตร สร้างระบบการขนส่งทางบก สถานีทดลองทางการเกษตรส่งเสริมการเกษตร การปรับปรุงพันธุ์พืชและสัตว์ การควบคุมการระบาดของโรคพืชและสัตว์

พัฒนาโครงสร้างระบบการตลาดสินค้าเกษตรและระบบสินเชื่อเพื่อการเกษตรเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดการวิจัย และยกระดับรายได้และฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้ดีขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2510) ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (2515-2519) ได้มุ่งเร่งรัดการผลิตและการส่งออกสินค้าเกษตรให้ได้มากยิ่งขึ้น จัดตั้งเขตส่งเสริมการเกษตรเพื่อการผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญบางชนิด โดยเฉพาะการผลิตพืชเพื่อการส่งออก ให้มีการปลูกพืชหลายครั้งในรอบปีในเขตชลประทาน ขยายงานวิจัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น สนับสนุนการรวมกลุ่มของเกษตรกรและสถาบันทางการเกษตร เพื่อให้การสนับสนุนในเรื่องของปัจจัยการผลิตและการให้สินเชื่อ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2515) ทั้งนี้จากผลของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 ดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้สัดส่วนของภาคการเกษตรในรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นจากคิดเป็นร้อยละ 29.83 ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นร้อยละ 25.95 ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 เช่นเดียวกันกับการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคเกษตรที่เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.26 ต่อปี เป็นร้อยละ 8.08 ต่อปี แต่อย่างไรก็ตามในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ประเทศประสบปัญหาเศรษฐกิจโดยเฉพาะปัญหาการเพิ่มขึ้นของราคาน้ำมันอย่างรุนแรง จึงส่งผลให้สัดส่วนของมูลค่าภาคการเกษตรในผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศลงมาอยู่ที่ 23.20 และการขยายตัวของภาคการเกษตรลดลงเหลืออยู่ที่ร้อยละ 4.97 ต่อปี

ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่นำไปสู่การสนับสนุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตร เช่นระบบชลประทาน ถนน ไฟฟ้า ให้สอดคล้องกับการนำความรู้การทำนาแบบสมัยใหม่ทั้งการใช้ปัจจัยการผลิตทั้งพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ ในการการผลิต การเกษตร แม้ว่าความรู้การทำนาแบบใหม่จะทำให้สามารถเพิ่มผลผลิตต่อไร่ นำมาซึ่งผลผลิตและรายได้ที่เพิ่มขึ้นก็ตาม หากแต่ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่ชาวนามีใช้เป็นผู้สร้างเป็นผู้เชี่ยวชาญ แต่ชาวนาเป็นเพียงผู้บริโภครหรือรอรับความรู้เหล่านี้จากผู้เชี่ยวชาญที่มาจากภายนอกเท่านั้น นั่นทำให้ชาวนาไม่มีอิสระในการปรับเปลี่ยนหรือมีทางเลือกอย่างอื่นในการทำนาที่จะให้บรรลุเป้าหมายของการมีผลผลิตที่เพิ่มขึ้น นั่นหมายความว่าทิศทางนโยบายการพัฒนาในช่วงนี้จึงเป็นพลังผลักดันให้ชาวนาถูกปรับเปลี่ยนฐานะไปสู่การเป็นผู้บริโภคและรอคอยความรู้จากภายนอกซึ่งหมายถึงการที่ชาวนาต้องพึ่งพิงและพึ่งพาความรู้จากภายนอกอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน

ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจถดถอยที่เกิดขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 จึงทำให้ในการดำเนินงานแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520-2524) ได้ปรับแนวทางการพัฒนามุ่งเน้นการปรับปรุงระบบชลประทานขนาดเล็กและขนาดกลาง เพื่อสนับสนุนการปลูกพืชหลายครั้งในรอบปีปรับโครงสร้างการผลิตในระดับไร่นา การวิจัยและปรับปรุง

พันธุ์พืชและสัตว์ การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานทางการตลาด เช่น ถนนในชนบท คลังสินค้า เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้กับเกษตรกร การสนับสนุนสถาบันการเงินของรัฐและธนาคารพาณิชย์ เพื่อขยายสินเชื่อทางการเกษตรให้แก่เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรอย่างกว้างขวาง รวมทั้งส่งเสริมการรวมกลุ่มของสถาบันต่างๆ ในชนบทเพื่อช่วยเหลือและให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิต การจำหน่าย และการเพิ่มรายได้ภาคเกษตร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2520) เช่นเดียวกันกับการพัฒนาการเกษตรภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) ที่ได้มุ่งดำเนินการปรับโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรจากที่มีการเพิ่มผลผลิตด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกเปลี่ยนเป็นการเพิ่มผลผลิตด้วยการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น เร่งรัดการกระจายการถือครองที่ดินและให้กรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินเพื่อการเกษตร ขยายการให้สินเชื่อเพื่อการเกษตรเข้าด้วยกันกับสินเชื่ออุตสาหกรรมในครัวเรือน การจัดตั้งตลาดกลางสินค้าเกษตรเพื่อให้เป็นแหล่งกระจายสินค้าระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ส่งเสริมการรวมกลุ่มของสถาบันในชนบทเพื่อให้ความช่วยเหลือและการฝึกอบรมความรู้ทางการเกษตรสมัยใหม่เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้และลดปัญหาความยากจน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2525)

ขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้กำหนดนโยบายการพัฒนาการเกษตรสืบเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับก่อนๆ โดยเน้นการปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตรเพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่และยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ให้สามารถใช้ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ การเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรและผลิตภัณฑ์ใหม่ให้แก่เกษตรกรอย่างทั่วถึงปรับปรุงกรรมวิธีการผลิตทางการเกษตร โดยการลดต้นทุนการผลิตและใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในประเทศ การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพ รวมทั้งการจัดตั้งไซโลเพื่อใช้เก็บรักษาพืชผลทางการเกษตร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2530)

ทั้งนี้จากผลของการพัฒนาการเกษตรตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4-6 สามารถทำให้รายได้จากการเกษตรได้เพิ่มขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากการเกษตรในอดีต หากแต่ทำให้สัดส่วนความสำคัญของภาคการเกษตรต่อเศรษฐกิจรวมลดลงเหลือร้อยละ 19.55 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ร้อยละ 17.45 และร้อยละ 13.43 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 ตามลำดับ ในขณะที่อัตราการขยายตัวของภาคการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 อยู่ที่ร้อยละ 2.61 ต่อปีและได้เพิ่มเป็นร้อยละ 5.34 และร้อยละ 4.82 ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และฉบับที่ 6 ตามลำดับ นั่นคือโดยภาพรวมแล้วอัตราการขยายตัวของภาคการเกษตรจะเพิ่มสูงขึ้นแต่สัดส่วนความสำคัญของภาคการเกษตรต่อเศรษฐกิจรวมกลับลดน้อยลง นั่นหมายความว่านโยบายการเกษตรที่ได้ปรับเปลี่ยน

จากการเน้นเพิ่มผลผลิตต่อไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตแทน โดยการเร่งสนับสนุนการปรับโครงสร้างการผลิตหรือการสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานต่างๆที่ผ่านมาไม่ได้สร้างควมมีประสิทธิภาพการผลิตหากแต่เป็นการเพิ่มผลผลิตจากการเพิ่มพื้นที่การผลิตใหม่ที่ได้ไปทำลายป่าไม้เป็นจำนวนมาก ในขณะที่สิ่งสำคัญคือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตที่มุ่งสร้างผลผลิตภาพการผลิตนี้ยังคงมีส่งเสริมให้ใช้ความรู้การทำนาแบบใหม่ที่มีผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมาเฉพาะคอยให้คำแนะนำการเปลี่ยนระบบการผลิตเกษตร โดยที่ชาวไร่ยังคงฐานะเป็นผู้บริโภคความรู้เช่นเดิม ซึ่งทำให้ชาวไร่ยังคงเป็นผู้ที่รอคอยความรู้และปฏิบัติตามความรู้ที่แนะนำจากผู้เชี่ยวชาญภายนอกเท่านั้นและที่สำคัญชาวไร่ไม่มีส่วนร่วมในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงความรู้การทำนาชาวไร่จึงยังคงต้องพึ่งพาและพึ่งพิงความรู้การทำนาจากภายนอกเช่นเดิม

อย่างไรก็ดีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) ได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอกโดยเฉพาะประเทศคู่ค้าสินค้าเกษตรที่สำคัญของไทย คือ ญี่ปุ่นและสหรัฐ อยู่ในช่วงเศรษฐกิจซบเซาทำให้เกิดอุปสรรคต่อการส่งออกสินค้าเกษตร ขณะเดียวกันการที่ประเทศจีนและเวียดนามได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่ระบบตลาดที่สามารถขยายกำลังการผลิตสินค้าเกษตรได้เกินความต้องการภายในประเทศและมีเหลือส่งออกอันส่งผลให้เกิดการแข่งขันทางการค้าสินค้าเกษตรเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับราคาสินค้าเกษตรหลายชนิดมีราคาลดต่ำลงไม่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในทางการผลิตรวมทั้งปัญหาภัยแล้งและการขาดแคลนน้ำ จึงทำให้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535-2539) ได้ปรับเปลี่ยนมาสู่การเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งสร้างความสมดุลของการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิตและความเป็นธรรมในสังคมควบคู่กันไป โดยในด้านการเกษตรได้เน้นการเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการกระจายผลของการพัฒนาและการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติทางการเกษตรควบคู่กับการพัฒนา

นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงในค่าเงินบาทในช่วงกลางปี พ.ศ. 2540 ส่งผลทำให้ภาคเกษตรปรับยุทธศาสตร์การดำเนินงานใหม่ ได้แก่ การปรับโครงสร้างการเกษตร การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและลดต้นทุนการผลิต การปรับปรุงคุณภาพและการแปรรูป ส่งเสริมการออมในชนบท ดังนั้นในการพัฒนาการเกษตรในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 จึงมีการกำหนดยุทธศาสตร์สำคัญ 3 ประการคือ 1) การรักษาขีดความสามารถในการแข่งขันสินค้าเกษตรในตลาดโลก 2) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติการพัฒนาอย่างยั่งยืน และ 3) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และองค์กรเกษตรกรให้เข้มแข็งรวมทั้งยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตให้สูงขึ้นและให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งนี้ที่สำคัญคือแผนงานพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ปรับโครงสร้างเกษตรกรรมแบบยั่งยืน 25 ล้านไร่ สร้างโอกาสให้คนจนประกอบอาชีพเกษตรและมีทางเลือกอาชีพในชนบทให้มีรายได้เพียงพอและมั่นคงจำนวน 8 ล้านคน ตลอดจนการค้นหากระบวนการ รูปแบบ เทคนิค

และวิธีการในการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยให้สามารถพึ่งตัวเองได้ในระบบเกษตรยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2535)

ทั้งนี้ผลจากการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (2535-2539) ทำให้มีอัตราการขยายตัวของมูลค่าผลิตภัณฑ์รวมในประเทศของสาขาเกษตร โดยเฉลี่ยเพียงร้อยละ 2.83 ต่อปี ซึ่งต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ร้อยละ 3.4 ต่อปี ในขณะที่อัตราการขยายตัวของประเทศอยู่ที่ 8.10 ต่อปี รวมทั้งสัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์รวมในประเทศของภาคเกษตรลดลงเมื่อเทียบกับมูลค่าผลิตภัณฑ์รวมในประเทศทั้งหมด โดยเฉลี่ยทั้งแผนเท่ากับร้อยละ 10.09 เท่านั้น ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) มีผลการดำเนินงานในการบรรลุวัตถุประสงค์ค่อนข้างจำกัดและส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จทางกายภาพ ทำให้สัดส่วนของภาคการเกษตรในผลิตภัณฑ์มวลรวมเท่ากับร้อยละ 10.37 โดยมีอัตราการเติบโตในภาคการเกษตรร้อยละ 3.16 ในขณะที่การพัฒนาโดยรวมเท่ากับร้อยละ 0.91 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2540) ทั้งนี้การกำหนดให้มีการการทำเกษตรยั่งยืนในแผนพัฒนาเป็นสิ่งที่มุ่งหวังให้เกิดการนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการทำการเกษตรที่สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเป็นการเปิดทางเลือกในการทำการเกษตรว่ายังมีความรู้การทำเกษตรแบบอื่นที่มีใช้จำกัดเพียงความรู้การทำเกษตรแผนใหม่เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามการปรับเปลี่ยนดังกล่าวในทางปฏิบัติในระดับพื้นที่นั้นเกษตรกรยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติอย่างแท้จริง ด้วยเพราะหน่วยงานองค์กรที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการคิดและการให้ข้อมูลสถานการณ์แก่ผู้เชี่ยวชาญหรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานองค์กร จากนั้นทางผู้เชี่ยวชาญก็จะนำข้อมูลดังกล่าวไปปรับเปลี่ยนความรู้การทำเกษตรให้สอดคล้องกับความต้องการและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงเท่านั้น นั่นคือเกษตรกรเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลและมีฐานะเป็นผู้รอรับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญและยังคงต้องพึ่งพาความรู้การทำเกษตรจากภายนอกเช่นเดิม

จากสถานการณ์การเกิดไข้หวัดนกระบาดในช่วงปลายปี พ.ศ. 2546 ต่อเนื่องมาถึงต้นปี พ.ศ. 2548 การเกิดภาวะภัยแล้งฝนทิ้งช่วง การเพิ่มขึ้นของราคาน้ำมัน รวมทั้งการเกิดมหันตภัยคลื่นสึนามิ ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายกับผลิตผลสาขาการผลิตด้านพืชและประมง นั้นทำให้อัตราการขยายตัวภาคเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2544-2549) อยู่ที่ร้อยละ 1.24 ต่อปี ต่ำกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้ ขณะที่การพึ่งพาทางการผลิตโดยภาพรวมปรับตัวลดลงเนื่องจากสัดส่วนมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคการเกษตรต่อ GDP ค่อนข้างคงที่ การพึ่งพิงหรือนำเข้าสินค้าทุน วัสดุ และวัตถุดิบทางการเกษตรมีสัดส่วนสูงขึ้นจากร้อยละ 20 ในส่วนของการพึ่งพิงทางการตลาด พบว่าปรับตัวสูงขึ้นเนื่องจากสัดส่วนมูลค่าส่งออกและนำเข้าสินค้าเกษตรต่อ GDP มีแนวโน้มปรับตัวสูงขึ้นเช่นกัน สัดส่วนคนยากจน มีแนวโน้มปรับตัวดีขึ้นจากร้อยละ 14 ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉบับที่ 8 ลดลงเหลือร้อยละ 9.8 ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 อย่างไรก็ตาม ปัญหาความเหลื่อมล้ำระหว่างภาคการผลิตยังคงมีอยู่มาก เนื่องจากดัชนีชี้วัดการกระจายการพัฒนา และดัชนีวัดการกระจายรายได้ บ่งชี้ถึงปัญหาความเหลื่อมล้ำค่อนข้างมากของผลตอบแทนระหว่าง การผลิตและรายได้ระหว่างคนจนและคนรวย รวมทั้งค่าจ้างแรงงานภาคเกษตรยังคงต่ำกว่าสาขาอื่นๆ และมีแนวโน้มลดลง ขณะที่ค่าจ้างในสาขาอื่นๆ มีแนวโน้มสูงขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2544)

ดังนั้นในการพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) จึงมุ่งปรับโครงสร้างภาคการเกษตรให้เกษตรกรมีการดำเนินชีวิตด้วยความผาสุกบน ความพอเพียงและมีรายได้ที่มั่นคง ยั่งยืน และไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาสินค้าเกษตร เพื่อให้เกิดความมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหารเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของโลก รวมทั้งการเป็น แหล่งผลิตสินค้าเกษตรเพื่อแปรรูปและเป็นวัตถุดิบสนับสนุนภาคอุตสาหกรรมและสาขาอื่น การให้ สนับสนุนสินค้าที่มีโอกาสจากฐานการผลิตบนความหลากหลายทางชีวภาพ การเพิ่มขีดความสามารถ ในการแข่งขันด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเน้นการลดต้นทุนด้วยการสนับสนุนให้เกษตรกร ใช้ปัจจัยการผลิตเช่น พันธุ์ ปุ๋ยอย่างเหมาะสมและพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานด้านการเกษตรในระดับ ชุมชน เช่น โรงสีชุมชน โรงปุ๋ยอินทรีย์ชุมชนและเครื่องจักรกลเกษตรขั้นพื้นฐาน ส่งเสริมการวิจัย พัฒนาประยุกต์ใช้นวัตกรรมพื้นบ้านผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ปรับปรุงคุณภาพสินค้าและขยาย กำลังการผลิต เน้นการจัดทำมาตรฐานสินค้า สร้างมูลค่าให้กับสินค้าเกษตร ในขณะเดียวกันก็มุ่งสร้าง ความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและองค์กรเกษตรกร ผ่านการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สร้างกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร โดยผ่านปราชญ์ชาวบ้าน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมกัน แก้ไขปัญหา พัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร ชุมชนอย่างยั่งยืน การสร้างกลไกการบริหารจัดการด้านการผลิต การแปรรูปและการตลาดโดยการอาศัย ขบวนการวิสาหกิจชุมชนหรือสหกรณ์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ 2550)

ทั้งนี้แนวนโยบายในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 ได้มุ่งสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร มีการพัฒนาประยุกต์ใช้นวัตกรรมพื้นบ้านผสมผสานกับ เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อปรับปรุงคุณภาพผลผลิตและสินค้าเกษตร ซึ่งเป็นแนวนโยบายที่สนับสนุน ในการนำไปสู่การปรับเปลี่ยนฐานะเกษตรกรไปสู่การเป็นผู้สร้างความรู้ หากแต่ในทางปฏิบัติหน่วยงาน องค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้องต้องเข้าใจและปฏิบัติตามนโยบายนี้อย่างเข้าใจและเคร่งครัดด้วยเช่นกัน เพราะแม้มีนโยบายที่ดีเหมาะสมหากแต่การปฏิบัติเป็นไปในทิศทางที่ไม่สอดคล้องแล้วก็จะไม่ส่งผล ในทางปฏิบัติเช่นเดียวกัน

การดำเนินงานของภาครัฐผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่นำสู่การจัดทำเป็นนโยบายและดำเนินการโดยหน่วยงานองค์กรภาครัฐที่ผ่านมามีการดำเนินการอย่างเป็นระบบ และสามารถสร้างให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตและการตลาดอย่างกว้างขวางในชุมชน อันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกษตรกรในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกัน ซึ่งสะท้อนถึงพลังอำนาจของภาครัฐต่อเกษตรกรในชุมชน โดยเฉพาะชาวนาที่เป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในชุมชน แม้ว่าการดำเนินงานที่ผ่านมาจะสามารถเพิ่มประสิทธิภาพและผลกำไรให้แก่เกษตรกรในชุมชนมากขึ้นก็ตาม หากแต่ในประเด็นความยั่งยืนของเกษตรกรในการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัยเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึง และเร่งดำเนินการอย่างเร่งด่วน ด้วยผลการพัฒนาที่ทำให้เกษตรกรต้องกลายเป็นผู้บริโภคราคาความรู้และพึ่งพาความรู้จากหน่วยงานและองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่องในแทบทุกด้านทั้งด้านการผลิตและการตลาดนั้น ทำให้ศักยภาพในการพึ่งตนเองของเกษตรกรลดน้อยลง หลักประกันของการอยู่รอดอย่างยั่งยืนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงลดน้อยลงไปเช่นกัน ดังนั้นการสร้างความยั่งยืนที่เป็นหลักประกันให้เกษตรกรดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้นั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนแปลงฐานะชาวนาไปสู่การเป็นผู้สร้างความรู้ อันเป็นความรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพการเรียนรู้ที่ผสมผสานความรู้ท้องถิ่นและความรู้สมัยใหม่เข้ากันอย่างลงตัว จนกลายเป็นความรู้ใหม่ที่ตอบสนองต่อเป้าหมายและความต้องการได้อย่างเหมาะสม

งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีข้อเสนอต่อการสร้างหลักประกันการดำรงอยู่ของเกษตรกรในสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะกลุ่มชาวนา กล่าวคือ ชาวนาต้องได้รับการปรับเปลี่ยนฐานะ ตำแหน่งจากการเป็นผู้บริโภคราคาความรู้ไปสู่การเป็นผู้สร้างความรู้ อันเป็นความรู้ที่ชาวนาเป็นเจ้าของ เป็นผู้เชี่ยวชาญ และที่สำคัญชาวนาสามารถปรับเปลี่ยนความรู้ได้อย่างอิสระเพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายและบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ นโยบายและหน่วยงานภาครัฐถือเป็นกลไกสำคัญต่อการสนับสนุนกระบวนการดังกล่าว ซึ่งที่ผ่านมามีการดำเนินงานภายใต้หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบและมีพลังต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งการผลิตและการตลาดแล้ว แต่หากมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการที่มุ่งให้ชาวนาเป็นเจ้าของและเป็นผู้สร้างสรรคความรู้อย่างเป็นอิสระแล้ว จะทำให้สามารถดึงศักยภาพการเรียนรู้ที่มีอยู่ในตัวของชาวนาอันเป็นทุนทางสังคมที่สะสมมายาวนานมาเป็นหลักประกันของความยั่งยืนของการอยู่รอดในสังคมของชาวนาและเกษตรกรในชุมชนได้ ทั้งนี้ เพราะการอยู่รอดของชาวนาและเกษตรกรในชุมชนหมายถึงการอยู่รอดของภาคการเกษตรและรายได้ที่สร้างหลักประกันของการพึ่งตนเองและความยั่งยืนให้กับประเทศไทยเช่นเดียวกัน

ทั้งนี้การปรับกระบวนการที่ศูนย์การมองชาวนาในฐานะผู้เรียนรู้และผู้สร้างความรู้ย่อมส่งผลกระทบต่อทิศทางนโยบายของหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องกับชาวนาให้เข้าไปในกรอบแนวทางที่มุ่งเสริมสร้างพลังการเรียนรู้ของชาวนา อันทำให้ชาวนามีอิสระในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตให้สอดคล้องกับบริบท

แวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไปอย่างรู้เท่าทัน ซึ่งจะทำให้ชาวนาสามารถดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างยั่งยืน ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้หน่วยงานองค์กรสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับบริบททางสังคมที่แท้จริงได้ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วจะสะท้อนให้เห็นได้ว่างานพัฒนา มิใช่เป็นบทบาทหน้าที่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหากแต่คืองานที่ต้องดำเนินการร่วมกันของชาวนา ชุมชน และหน่วยงานภาครัฐภายใต้เป้าหมายเดียวกันคือการสร้างความยั่งยืนให้ชาวนาและชุมชนสามารถอยู่รอดในสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้

บรรณานุกรม

- กิตติ ตันไทย. 2545. *เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ.2439-2539*. สงขลา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา.
- กิตติพร ใจบุญ. 2538. ความจริงในเรื่องเขื่อน: บทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ.2490-2537. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขามานุษยวิทยา, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จรัส ทองทะวายและชัยณรงค์ คงเกื้อ. 2546. “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง” ใน *ทำเนียบงานวิจัยโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อยประจำปีงบประมาณ 2544-2545*, หน้า 76-78. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- เจนจิรา รุธิโรโก. 2537. เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม, คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2527. *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกประดิษฐ์. 2540. *เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต*. กรุงเทพฯ: คอมแพคท์พริ้นท์จำกัด.
- ฉัตรวรรษ องคสิงห์. 2545. กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชาวนา. ปรินต์จากการศึกษาคุณูปกรณ์บัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชาย โพธิสิตา. 2547. *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2549. *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริงเอกลักษณ์และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: วิทยา.
- จิรวุฒิ เสนาคำและพรพนา ก๊วยเจริญ. 2539. *พันธกรรมข้าว : บทบาทการอนุรักษ์และพัฒนาโดยชุมชน*. กรุงเทพฯ: เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2543. “พลวัต ชีวิตชนชั้นประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังในระยะแผนพัฒนาฉบับที่ 1-8”. ใน *เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง วันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543*, หน้า 91-112. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. 2542. *ธุรกิจชุมชน: เส้นทางที่เป็นไปได้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- เดโช ไชยทัฬห. 2539. การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่กรณีศึกษา: การประกอบอาชีพนอกไร่ร่นากับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาลังคม, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธันวาคม จิตสงวน, ปิติ กันตังกุล, บัณฑิติ สุตรสุคนธ์ และวิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย. 2544. รายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน: กรณีศึกษาภาคใต้. กรุงเทพฯ: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธีรนนท์ คะบุตร. 2546. “การศึกษารวบรวมพันธุ์กรรมพื้นบ้านภูมินิเวศทุ่งกุลาร้องไห้” ใน ทำเนียบงานวิจัย โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อยประจำปีงบประมาณ 2544-2545, หน้า 62-63. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- นภาพรณัฏ ะวานนท์. 2539. “ทฤษฎีฐานราก ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้” ใน พัฒนาศึกษาศาสตร์ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา, นภาพรณัฏ ะวานนท์, บรรณาธิการ. หน้า 99-108. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นภาพรณัฏ ะวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล. 2548. การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ: โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- . 2550. “สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตข้าวเพื่อการค้า กรณีศึกษาความร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐ” ใน ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน, หน้า 191-228. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นภาพรณัฏ ะวานนท์, เพ็ญศิริ จิระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัดไธสง. 2550. ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นภาพรณัฏ ะวานนท์, อุษณีย์ ธโนศวรรย์ และโสสมพรรณ ถิ่นว่อง. 2550. “สร้างชุมชนเข้มแข็งบนความหลากหลายของการผลิตเพื่อการค้า” ใน ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน, หน้า 105-150. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นเรศน์ วงศ์สุวรรณ. 2547. การผลิตเพื่อการค้าในฐานะวาทกรรมในชุมชนชนบทไทย. ปริญญาการศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาศึกษาศาสตร์, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นิคม ไชยวรรณ, ธนินา ธนะสาร และสมคิด คุ่มอินมูล. 2543. รายงานโครงการวิจัยกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนกับเกษตรกรรายย่อยในภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2547. “กระบวนการสร้างความรู้ของชุมชน” ใน ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม, หน้า 49-60. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.

- นิพนธ์ เทียนวิหาร. 2547. “อัตลักษณ์ พื้นที่ทางสังคมกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้” ใน *ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม*, หน้า 17-45. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- นิตยา รื่นสุข. 2548. ระยะเก็บเกี่ยวและอัตราเมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมของข้าวฤดูแรกในการปลูกข้าวแบบลุ่มตอซังในเขตภาคกลาง. *วิชาการเกษตร* 23 (1): 53-67.
- บัณฑิต ปิยะศิลป์และอารีวรรณ กุศลเทีย. 2544. “ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านบริเวณนาพื้นราบภาคอีสาน” ใน *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการปลูกความหลากหลายในกิจกรรมกรณีศึกษาและการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ระดับประเทศ*, หน้า 73-84. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ประสงค์ หนูแดง. 2541. การตัดสินใจทำการเกษตรระบบไร่นาสวนผสมของเกษตรกรในอำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา. *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาการเกษตร, คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*.
- ปก แก้วกาญจน์. 2538. *วัฒนธรรมการทำงานในการประกอบอาชีพของชาวนาในภาคใต้*. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, ประสงค์ ดันพิชัย และสันติ ศรีสวนแดง. 2544. *จากวิทยาการพื้นบ้านสู่วิทยาการแผนใหม่ในการทำข้าว: บทสะท้อนการปรับตัวของชาวนาไทยในที่ราบลุ่มภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พิชิต นันทสุวรรณและพิทยา ว่องกุล. 2542. “โครงการนำร่องโรงสีชุมชนเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชนในพื้นที่ทำนา” ใน *หนังสือชุดโลกาภิวัตน์ ลำดับ 10 รั้ววิกฤติ โลกปี 2000 เศรษฐกิจยั่งยืน*, หน้า 233-253. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง
- เพ็ญศิริ จิระเดชากุล. 2550. “การทำกรเกษตรร่วมกันสู่ความเข้มแข็งของชุมชน” ใน *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*, หน้า 281-312. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เพ็ญศิริ จิระเดชากุล, พนารัช ปรีดากรณ์ และพรใจ ลีทองอิน. 2550. “ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง” ใน *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*, หน้า 151-190. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. 2546. *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม*. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสันเพรส จำกัด.
- พรเพ็ญ ศาสตรียากรณ์. 2549. *ชาวนาในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า*. กรุงเทพฯ: ศูนย์นวัตกรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- พรพนา ก๊วยเจริญและกฤษฎา บุญชัย. 2544. “ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวของคนกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นิสถานกรณีต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน” ใน รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการปลูกความหลากหลายให้แก่องค์กรการศึกษาและการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ระดับประเทศ, หน้า 47-64. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พอพันธ์ อุทยานนท์. 2546. *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.
- มณีมัย ทองอยู่. 2546. *การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง*. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรสจำกัด.
- มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ. 2549. ปฏิบัติการผนวกภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน. *ปริญญาการศึกษาคุณุฒิบัณฑิต, สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*.
- ยศ สันตสมบัติ. 2539. *ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ยศ สันตสมบัติ. 2546. *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการที่ค้นคว้าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- รัตนกร เศรษฐกุล. 2546. *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (2442-2542)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์. 2539. อำนาจการต่อรองในระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาของกลุ่มชาวนาในจังหวัดเชียงใหม่. *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาสังคม, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*.
- ลัดดาวัลย์ วรรณุช. 2544. การทำนาข้าวล้มตอซัง: ภูมิปัญญาท้องถิ่น. *เกษตรก้าวหน้า* 14 (3): 21-30.
- วรณวาร สว่างโสภาคกุลและภัสร์วี ศรีสุวรรณ. 2548. *ปลูกข้าววิถีธรรมชาติ ทางเลือกที่ยั่งยืนของการทำนาข้าว โดยชาวนาไทยเพื่อคนไทย*. กรุงเทพฯ: กรีนพีชเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2535. *ไปให้พ้นปฏิวัติเขียว เบื้องหลังปัญหาการเกษตรและการแสวงหาทางเลือกใหม่*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญและสุริยนต์ ธัญกิจจานุกิจ. 2549. *รายงานวิจัยเรื่องจากปฏิวัติเขียวสู่พันธูวิศวกรรม ประโยชน์และผลกระทบต่อประเทศไทย ชุด โครงการนวัตกรรมตะวันตกที่มีผลกระทบต่อภาคเกษตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วิทยากร เชียงกุล. 2526. *การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ. 2503-2523*. กรุงเทพฯ: ดันหมาก.

- วิมล คำศรี. 2544. *วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สงบ ส่งเมือง. 2546. *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิดิทรรศน์.
- สถิตย์ นิยมญาติ. 2547. *ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านการทำนาของเกษตรกรยุคใหม่: ศึกษาเฉพาะกรณีของชาวนาในภาคใต้ของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสถียร ฉันทะ. 2549. *ข้าว มรดกแห่งรัฐพืชของคนอุษาคเนย์: การจัดการความหลากหลายพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์*. เชียงใหม่: โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย.
- สำราญ อินแถลง. 2552. การทำนาด้วยวิธีโยนกล้า. *เกษตรกรรมธรรมชาติ* 12 (10): 29-33.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2504. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504-2509*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2510. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ.2510-2514*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2515. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ.2515-2519*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2520. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 พ.ศ.2520-2524*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2525. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ.2525-2529*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2530. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ.2530-2534*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2535. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ.2535-2539*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2540. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ.2540-2544*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- , 2545. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ.2545-2549*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

- , 2550. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ.2550-2554*.
 กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ศิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. 2548. *กระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน*. กรุงเทพฯ: โครงการ
 เสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สมคิด พรหมจ้อย, สมบัติ พันธิวิศิษฐ์, สุทัศน์ กองทรัพย์ และวิลาศ โปธิสาร. 2546. *เศรษฐกิจชุมชน
 หมู่บ้านอีสานใต้: ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ:
 สร้างสรรค์.
- สุวิทย์ ชีรสาคัด. 2546. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544*. กรุงเทพฯ: สถาบัน
 วิถีทรรศน์.
- สนธยา พลศรี. 2533. *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์
- อารีวรรณ คุณันเทีย. 2544. “พันธุ์ข้าวพื้นบ้านในข้าวนาทามกรณีศึกษาพื้นที่นาทามตอนกลางลุ่มแม่น้ำมูล
 อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ” ใน *รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการปลูกความหลากหลาย
 ให้ออกงามกรณีศึกษาและการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรและชุมชน
 เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ระดับประเทศ*, หน้า 85-90. กรุงเทพฯ:
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2548. *ทฤษฎีและวิธีวิทยาการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. 2549. *กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึง
 ยุคการพัฒนาความทันสมัย*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- อรสุดา เจริญรัต. 2546. *เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ:
 สถาบันวิถีทรรศน์.
- อนุวัต พานทอง. 2540. *ผลการทำไร่นาสวนผสมของครัวเรือนเกษตรกร อำเภอปากพะนัง จังหวัด
 นครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาพัฒนาการเกษตร
 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Danaher Geoff, Schirato Tony and Webb, Jen. 2000. *Understanding Foucault*. London: Sage Publications.
- Giampietro Gobo. 2004. “sampling, representativeness and generalizability” in *Qualitative Research
 Practice*, Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium and David Silverman, edited.
 435-454. London: Sage Publications.
- Richenda Power. 2000. *A Question of Knowledge*. London: Pearson Education Limited.

ภาคผนวก

แนวคำถามในการสัมภาษณ์ระดับลึก

แนวคำถามการสัมภาษณ์มี 2 ชุด คือ

ชุดที่ 1 แนวคำถามการสัมภาษณ์ชาวนาในชุมชน

ชุดที่ 2 แนวคำถามการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชน

ชุดที่ 1 แนวคำถามการสัมภาษณ์ชาวนาในชุมชน

1. ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (ชุมชนก่อตั้งเมื่อใด คนอพยพมาจากไหน เพราะอะไร)
- สภาพพื้นที่และการทำมาหากินของคนในชุมชน (การปลูกพืช / เลี้ยงสัตว์ การหากินจากธรรมชาติ หัตถกรรมแปรรูป การแลกเปลี่ยน ซื้อขาย)
- ลักษณะทางสังคมและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน (การปกครอง การแลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์เครือญาติ)
- การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน (เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เครื่องจักรขนาดเล็ก พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง การบริการสินเชื่อเพื่อการเกษตร ระบบตลาดและการแลกเปลี่ยน) และผลของการเปลี่ยนแปลงต่อการทำมาหากิน ลักษณะทางสังคมและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน

2. การเรียนรู้และสร้างความรู้ของชาวนาที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง

- ชาวนามีการวางแผนการทำมาหากิน (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) ในแต่ละช่วงเวลา (เดือน)ในรอบปีอย่างไร และต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้าง อย่างไร
- วิธีการทำมาหากินของชาวนา(เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์)มีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ ลักษณะดินแหล่งน้ำป่าไม้ หรือธรรมชาติอื่น ๆ อย่างไร
- ในการทำนาของชาวนาในชุมชน มีขั้นตอนอะไรบ้าง เช่น การเลือกผืนนา การเตรียมดิน การเตรียมพันธุ์ข้าว การเพาะปลูก การดูแลแปลงนา การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษาในแต่ละขั้นตอนอย่างไร
- ในการทำนาแต่ละขั้นตอนของชาวนาในชุมชน มีการช่วยเหลือกันหรือไม่ อย่างไร และมีข้อกำหนดในการช่วยเหลือการตอบแทนกันอย่างไร

- ในกรณีที่ผลผลิตข้าวของชาวนาไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว ชาวนามีการแก้ไขปัญหานี้อย่างไร (เช่น ยืมจากเพื่อนบ้าน นำของอย่างอื่นที่ผลิตได้ไปแลกข้าว รั้งจ้างทำงาน)
- ชาวนาได้มีการจัดพิธีกรรม ประเพณีในช่วงเวลาใดบ้าง อย่างไร และชาวนามีความเชื่อว่าการดำเนินตามพิธีกรรม ประเพณีเหล่านั้นแล้วจะส่งผลต่อการทำนาและการดำรงชีวิตอย่างไร
- ชาวนามีการถ่ายทอดความรู้ในการทำนาให้แก่ลูกหลานหรือคนในครอบครัวอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากที่พ่อแม่ท่านสอนมาหรือไม่ เพราะอะไร

3. การนำเข้าและกระจายความรู้การเกษตรแผนใหม่

- ความรู้การเกษตรแผนใหม่ (เช่น พันธุ์ข้าว ปุ๋ย สารเคมี เครื่องจักร) เข้ามาในชุมชนในช่วงไหนอย่างไร
- ชาวนาคิดว่าลักษณะการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่มีความแตกต่างจากการทำนาแบบดั้งเดิมอย่างไร
- องค์กรหรือหน่วยงานไหนบ้าง ที่เข้ามาสนับสนุนการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ให้แก่ชาวนาในชุมชน และสาระสำคัญที่องค์กรต่างๆ ให้การสนับสนุนกับชาวนานั้นมีอะไรบ้าง มีขั้นตอนการดำเนินการอย่างไร
- นอกจากองค์กรหรือหน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่แล้ว ชาวนามีการเรียนรู้จากแหล่งอื่นๆ หรือไม่ อย่างไร
- ชาวนาคิดว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่มีความสำคัญและเหมาะสมต่อการผลิตของชุมชนมากน้อยเพียงใด เพราะอะไร
- ชาวนาคิดว่าการที่จะทำให้กระบวนการผลิตของชาวนาประสบความสำเร็จได้นั้นจำเป็นต้องใช้วิธีการตามที่ตัวองค์กรหรือสถาบันต่างๆ แนะนำหรือไม่ เพราะเหตุใด

4. อำนาจของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา

- เมื่อมีความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้ามา ชาวนามีเปลี่ยนแปลงการทำมาหากิน (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) ในแต่ละช่วงเวลา(เดือน)ในรอบปีอย่างไร และต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้างอย่างไร
- เมื่อมีความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้ามา วิธีการทำมาหากินของชาวนา (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) มีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ หรือธรรมชาติอื่นๆอย่างไร
- การทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ มีขั้นตอนอะไรบ้าง (เช่น การเลือกผืนนา การเตรียมดิน การเตรียมพันธุ์ข้าว) ในแต่ละขั้นตอนทำอย่างไรและมีความแตกต่างจากการทำนาแบบดั้งเดิมของชาวนาอย่างไร
- ระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำนา (เช่น การช่วยเหลือกัน พิธีกรรม ประเพณี) มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรเมื่อชาวนาเริ่มใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่

- ชาวนามีการถ่ายทอดความรู้ในการทำงานให้แก่ลูกหลานหรือคนในครอบครัวอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากที่พ่อแม่ท่านสอนมาหรือไม่ เพราะอะไร
- ชาวนามีความคิดว่าการทำงานภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ มีเหมาะสมต่อวิถีการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันหรือไม่ เพราะอะไร

5. การสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

- ชาวนามีการกำหนดเป้าหมายของการทำนาอย่างไร ต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้าง อย่างไร
- ชาวนามีวิธีการในการทำงาน (เช่น การเตรียมดิน เมล็ดพันธุ์ การบำรุงรักษา) ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ (เช่น ลักษณะดิน แหล่งน้ำ) ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
- ชาวนามีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่แปลงนา (เช่น ทำนา ปลูกผัก) อย่างไรเพื่อทำให้มีรายได้จากแปลงนานั้นตลอดปี
- สมาชิกในครอบครัวมีการออกไปรับจ้างทำงานนอกบ้านหรือไม่ หากมีทำงานอะไร ช่วงเวลาไหน เพราะอะไร
- ชาวนาในชุมชนมีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา (เช่น การลงแขก ทำขวัญข้าว ทิมแม่) หรือไม่ อย่างไร หากมีเกิดขึ้นในช่วงเวลาใด และกิจกรรมดังกล่าวส่งผลต่อการทำนาของชาวนาอย่างไร
- องค์กรหรือหน่วยงานไหนบ้าง ที่เข้ามาสนับสนุนการทำนาของชาวนาในชุมชน และสาระสำคัญที่องค์กรต่างๆ ให้การสนับสนุนกับชาวนานั้นมีอะไรบ้าง มีขั้นตอนการดำเนินการอย่างไร
- ชาวนามีการรวมกลุ่มหรือเครือข่าย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวนาในพื้นที่ชุมชนอื่นหรือไม่ อย่างไร หากมีกิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไรและส่งผลต่อการทำนาของชาวนาอย่างไร

ชุดที่ 2 แนวคำถามการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชน

1. ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาการตั้งถิ่นฐานของชุมชน (ชุมชนก่อตั้งเมื่อใด คนอพยพมาจากไหน เพราะอะไร)
- สภาพพื้นที่และการทำมาหากินของคนในชุมชน (การปลูกพืช / เลี้ยงสัตว์ การหากินจากธรรมชาติ หัตถกรรมแปรรูป การแลกเปลี่ยน ซื้อขาย)

- ลักษณะทางสังคมและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน (การปกครอง การแลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์เครือญาติ)
- การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน (เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร เครื่องจักรขนาดเล็ก พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง การบริการสินเชื่อเพื่อการเกษตร ระบบตลาดและการแลกเปลี่ยน) และผลของการเปลี่ยนแปลงต่อการทำมาหากิน ลักษณะทางสังคมและการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน

2. การเรียนรู้และสร้างความรู้ของชาวนาที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่ง

- ชาวนามีการวางแผนการทำมาหากิน (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) ในแต่ละช่วงเวลา (เดือน)ในรอบปีอย่างไร และต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้าง อย่างไร
- วิธีการทำมาหากินของชาวนา (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) มีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ ลักษณะดินแหล่งน้ำป่าไม้ หรือธรรมชาติอื่นๆอย่างไร
- ในการทำนาของชาวนาในชุมชน มีขั้นตอนอะไรบ้าง เช่น การเลือกดินนา การเตรียมดิน การเตรียมพันธุ์ข้าว การเพาะปลูก การดูแลแปลงนา การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษา ในแต่ละขั้นตอนทำอย่างไร
- ในการทำนาแต่ละขั้นตอนของชาวนาในชุมชน มีการช่วยเหลือกันหรือไม่ อย่างไร และมีข้อกำหนดในการช่วยเหลือการตอบแทนกันอย่างไร
- ในกรณีที่ผลผลิตข้าวของชาวนาไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว ชาวนามีการแก้ไขปัญหานี้อย่างไร (เช่น ยืมจากเพื่อนบ้าน นำของอย่างอื่นที่ผลิตได้ไปแลกข้าว รับจ้างทำงาน)
- ชาวนาได้มีการจัดพิธีกรรม ประเพณีในช่วงเวลาใดบ้าง อย่างไร และชาวนามีความเชื่อว่าจะหากำหนดตามพิธีกรรม ประเพณีเหล่านั้นแล้วจะส่งผลต่อการทำนาและการดำรงชีวิตอย่างไร
- ชาวนามีการถ่ายทอดความรู้ในการทำนาให้แก่ลูกหลานหรือคนในครอบครัวอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากที่พ่อแม่ท่านสอนมาหรือไม่ เพราะอะไร

3. การนำเข้าและกระจายความรู้การเกษตรแผนใหม่

- องค์กรหรือหน่วยงานของท่านได้สนับสนุนความรู้การเกษตรแผนใหม่ให้แก่ชาวนาในชุมชน มีอะไรบ้าง มีขั้นตอนการดำเนินการอย่างไร
- นอกจากส่งเสริมการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่แล้ว องค์กรหรือหน่วยงานของท่านมีการสนับสนุนชาวนาในด้านอื่นๆหรือไม่ อย่างไร
- ท่านคิดว่าความรู้การเกษตรแผนใหม่มีความสำคัญและเหมาะสมต่อการผลิตของชาวนามากน้อยเพียงใด เพราะอะไร
- ท่านคิดว่าสิ่งที่จะทำให้กระบวนการผลิตของชาวนาประสบความสำเร็จได้นั้นจำเป็นต้องใช้วิธีการตามที่ตัวองค์กรหรือสถาบันของท่านแนะนำหรือไม่ เพราะเหตุใด

4. อำนาจของความรู้การเกษตรแผนใหม่ในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา

- เมื่อมีความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้ามา ชาวนามีเปลี่ยนแปลงการทำมาหากิน (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) ในแต่ละช่วงเวลา(เดือน)ในรอบปีอย่างไร และต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้างอย่างไร
- เมื่อมีความรู้การเกษตรแผนใหม่เข้ามา วิธีการทำมาหากินของชาวนา (เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์) มีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ หรือธรรมชาติอื่นๆอย่างไร
- การทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ มีขั้นตอนอะไรบ้าง (เช่น การเลือกผืนนา การเตรียมดิน การเตรียมพันธุ์ข้าว) ในแต่ละขั้นตอนทำอย่างไร และมีความแตกต่างจากการทำนาแบบดั้งเดิมของชาวนาอย่างไร
- ระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำนา (เช่น การช่วยเหลือกัน พิธีกรรม ประเพณี) มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรเมื่อชาวนาเริ่มใช้ความรู้การเกษตรแผนใหม่
- ชาวนามีการถ่ายทอดความรู้ในการทำนาให้แก่ลูกหลานหรือคนในครอบครัวอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากที่พ่อแม่ท่านสอนมาหรือไม่ เพราะอะไร
- ชาวนาคิดว่าการทำนาภายใต้ความรู้การเกษตรแผนใหม่ มีเหมาะสมต่อวิถีการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันหรือไม่ เพราะอะไร

5. การสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย

- ชาวนามีการกำหนดเป้าหมายของการทำนาอย่างไร ต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้าง อย่างไร
- ชาวนามีวิธีการในการทำนา (เช่น การเตรียมดิน เมล็ดพันธุ์ การบำรุงรักษา) ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ (เช่น ลักษณะดิน แหล่งน้ำ) ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
- ชาวนามีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่แปลงนา (เช่น ทำนา ปลูกผัก) อย่างไรเพื่อทำให้มีรายได้จากแปลงนานั้นตลอดปี
- สมาชิกในครอบครัวมีการออกไปรับจ้างทำงานนอกบ้านหรือไม่ หากมีทำงานอะไร ช่วงเวลาไหน เพราะอะไร
- ชาวนาในชุมชนมีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา (เช่น การลงแขก ทำขวัญข้าว ทิมแม่) หรือไม่ อย่างไร หากมีเกิดขึ้นในช่วงเวลาใด และกิจกรรมดังกล่าวส่งผลต่อการทำนาของชาวนาอย่างไร
- องค์กรหรือหน่วยงานไหนบ้าง ที่เข้ามาสนับสนุนการทำนาของชาวนาในชุมชน และสาระสำคัญที่องค์กรต่างๆให้การสนับสนุนกับชาวนานั้นมีอะไรบ้าง มีขั้นตอนการดำเนินการอย่างไร
- ชาวนามีการรวมกลุ่มหรือเครือข่าย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวนาในพื้นที่ชุมชนอื่นหรือไม่ อย่างไร หากมีกิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร และส่งผลต่อการทำนาของชาวนาอย่างไร

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ สกุล	นายอำนาจชัย สุวรรณราช		
รหัสประจำตัวนักศึกษา	5011121061		
วุฒิการศึกษา			
	วุฒิ	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
	วิทยาศาสตรบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์	2542

การตีพิมพ์และเผยแพร่ผลงาน

อำนาจชัย สุวรรณราช. 2555. “ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย”
 ใน เอกสารการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาขาสังคมวิทยาและ
 มานุษยวิทยา ครั้งที่ 11, หน้า 7. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์